

Magyarország felfedezése

ÓRSZIGETHY ERZSÉBET
ASSZONYOK FÉRFISORBAN

TARTALOM

BEVEZETŐ

[I]

HÉVÍZGYÖRKI KALAUZ

[II]

CSALÁDFÁK ERDEJÉBEN

[III]

PIACOSOK

[IV]

ASSZONYDOLOGRÓL, EMBERMUNKÁRÓL

[V]

MULATSÁG, TISZTESSÉG, SZERELEM

[VI]

HÁZASSÁGSZERZÉS ÉS HÁZASSÁG

[VII]

UTAK ÉS ÚTVESZTŐK

[VIII]

A LAKODALOM

IRODALOM

BEVEZETŐ

A templomtól a tűzoltószertárig tartott a falu, az udvarok és a kertek meredeken lejtő völgyben, a dolinában értek véget. A három-négyszáz lelkes hegyi település parasztházai egy-két ablakos fehér homlokzattal és a nyitott tornác derékig érő kisajtájával fordultak a főutca, a falu egyetlen utcája felé. Nagyapámék a sárga, háromablakos tanítólakban éltek. A házhoz utcai tornác helyett udvari gang tartozott, oszlopait sűrűn futotta be a szőlő, mögötte bukszusbokrokkal övezett virágskert. Ebben a házban, ebben a faluban töltöttem gyermekkorom legszebb hónapjait.

Nap mint nap az erdészek és a suszterék gyerekeivel játszottam, parasztházat tán egyszer sem láttam belülről. Csak arra a helyre emlékszem, ahonnan egyszer-egyszer az esti fejből hoztuk a tejet. Bőszoknyás asszonyok és csizmás-kordnadrágos férfiak alkonyattájt be-betértek hozzánk egy kis beszélgetésre. Az udvarunkban volt az iskola, szigorú nagyapám tanította a különös öltözetű gyerekeket - a ráncos szoknyás kisfiúkat és az egyetlen copfba font hajú lányokat. Az esti vendégeket és az iskolásokat hamar megszoktam, de nem tudtam betelni a nagylányok és a fiatalasszonyok szépségével. Izgatottan vártam a vasárnapot, amikor valamennyien végigvonultak a főutcán. Nagyapámék nem szerették, ha az utcán játszom, vagy a kapuban leskelődök, de vasárnap nem bánták. Reggeli után már kinn ácsorogtam, és figyeltem, ahogyan innen is, onnan is előkerült egy-egy imakönyvet szorongató leány vagy asszony. Megálltak a házuk előtt; kispadnál, a közelebbi szomszédok néhány szót váltottak. Aztán megkondult a harang, és a keskeny kocsibejárón megindultak a terméskövektől fehérülő kocsiótra. Fehér, lila, kék, zöld vagy bordó pamutharisnya feszült a lábukra, fölötté tizenöt-húsz színes szoknya hintázott. Hét-nyolc sor ezüstfehér, ezüstkék, ezüstrózsaszín vagy piros gyöngy villogott a nyakukban. A lányok hajában hímzett pántlika, a hátukat verdeső hajfonat végén kék, piros, fehér vagy rózsaszín selyemszalag csokra. A menyecskék voltak a legszebbek. A fejre simuló ezüstös főkötőn, a kacsicán fehér csipkefodrok lebegtek, és a homlokuk fölött, akár a pillangó tapogatói, ezüstsál erdő ágaskodott-hajladozott fényesen.

Először az öregebbek mentek kékesfeketében, a lányok voltak a legszínesebb viseletben, ők a harmadik harangszóra értek a templomba. Csak elképzelhettem, hogyan ülnek le ilyen rengeteg szoknyásan, mert mi nem mehettünk istentiszteletre. Az 1950-es évek elején egy falusi tanítónak még beszélgetni sem volt tanácsos a pappal. Nagyapám, az egykori kántortanító kénytelen-kelletlen beletörődött, hogy nem ő játszik a templomi harmóniumon, és nem ő kezdi az éneket.

Délután hozzánk is bejöttek a sokszoknyás lányok. Ha felhőtlen volt az ég, nagyapám szétcsavarozta a fényképezőgép állványát, és sorba fotografálta a vendégeket. A hatalmas, ezüstpapírral borított derítőlapon én tartottam a nap felé, és e tükörfényben még pompásabbnak láttam ezt a falusi viseletet. Nagyapám szívesen és kedvvel fényképezett, de ő nem szerette ezeket a ruhákat. Hány de hány asszonynak magyarázta nagymamámmal együtt: „Higgye el, elég arra a lányra öt-hat szoknya, tán még kevesebb is. Megroppantja, tönkreteszi a gyereket, ha vasárnapon húsz, hétköznapon meg tíz szoknyába bújtatja. A derekán sem kell megszorogatni, alig kap levegőt a boldogtalan.” Egyszer én is toporogtam a tanteremben egy elalélt nagylány körül, amikor bontogatták kifelé a karcsúra tekert szoknyaderékből.

Már nem tudhatom meg, hogy a nógrádi hegyek között élő és tanító nagyapám mennyit hallott és olvasott a néprajzi kutatásokról és gyűjtésekről. Hogy akart-e valamit megmenteni a díszes kelmékbe burkolózó szertartásos falu hagyományaiból. Arra viszont emlékszem, hogy hosszasan gyözködte egyik tehetséges tanítványa, a keskeny arcú Mari szüleit és magát a lányt is,

hogy hagyja el a viseletet, és menjen a városba tanulni. Én Marit láttam a legszebbnek a falusi lányok között. Hihetetlenül karcsú és büszke tartású volt. Beszélték, hogy többször elájult már a templomban, és azt is, hogy a pap fia kerülgeti. A szülők nem örültek az „úri, nadrágos” udvarlónak, mint ahogy a papék sem akartak volna parasztnyecske. „Nem való Marinak a földművesmunka - hajtogatta nagyapám -, nem bírná ő azt erővel. Férjet se igen találna a faluban. Ilyen sovány lány, akármilyen szép, nem kell itt feleségnek. A pap fia szereti, és ha Mari tanul, városias külsővel és diplomával talán már befogadják a papék.” Mari elment a városba. Gimnáziumba, egyetemre járt, és diplomás férje oldalán a pap fiát talán már el is feledte.

Az ezüsthajú Zsuzsi, nagyszüleim másik pártfogoltja, megtartotta a viseletet. Ügyes és dolgos lány volt. Nagymamám taníttatta a háziasszonyságra; tortát sütni, férfinget varrni, kakaósínű fejtett bablevest főzni. Sokat segédkezett nagyszüleim háztartásában. Jó lány és szorgos, kár, hogy öreglány maradt - hallgattam sokat nagyapám anyjának, ómamának a sopánkodását. Se földjük, se semmijük, miből fog szegény Zsuzsi megélni. Zsuzsit én is öregnek találtam, mert ő nem hajadonfővel, pántlikásan vonult a templomba vasárnaponként. Mindig kendőben járt. Nagyapám negyvennégy évi szolgálat után nyugdíjba ment, és a sárga tanítói lakásból városba költözött, Zsuzsi gyakran vendégeskedett náluk. Néhány évvel később meglepődve hallottam a hírt: férjhez ment - huszonhárom éves korában. Talán húszéves lehetett, amikor vénlányságán keseregtek. Akkor tudtam meg, hogy egy évtizedben születtem vele.

Emlékeimben színház és látványosság gyerekkori falum. Marit bámultam, mert szép volt, Zsuzsit szerettem, mert csak ő csenhetett nekem mézespuszedlit a kamrából, és azért is, mert néha elhozta magával a velem egykorú Erzsi húgát játszótársnak. A széles, csontos arcú, szőke Erzsi fölso szoknyája mindig piros volt, a keze vörös és barázdált. Engem asszony módjára becézgetett, a kezemre azt mondta, hogy pampuska. Óvott attól, hogy a pázsiton én szedjem a bababútorok való szúrós bogáncsot.

Aztán véget ért a nyár, és egy kora hajnalon a csordás hívogató kürtszavára keltem. Nagyapám a tejcarnoknál föltett az autóbuszra, az ismerős sofőr gondjaira bízott. Apám a busz városi végállomásán várt, és Pesten keresztül utaztunk tovább, hazafelé. Egy Pesttel határos faluban laktunk szüleimmel és öcsémmel. Nem voltam hát városi kislány, mégis biztosan meghökken, ha falusinak neveznek. A környező házakban, utcákban iparosok, gyári munkások, tisztviselők, vasutasok éltek; tehenet, disznót, libát egy család sem tartott, a szomszédos udvarokban még tyúkok sem kapirgáltak.

Barátnőimnek megtanítottam az Erzsitől hallott falusi énekeket, és tágas udvarunk orgona-bokros zugában színházat játszottunk. A hozzám hasonlóan pampuskakezü közönségtől ötvenfilléres belépődíjat kértünk. Nagy melegben csapatosan bicikliztünk a Dunához, esténként cserebogarat gyűjtöttünk a Tulipán téren vagy villanyfényes pingpongmeccseket játszottunk lakásunk ajtaja előtt. Vasárnap délelőtt matinéra jártunk, hazamenet minden gyerek vitte a cukrászsüteményt. Nagy ünnepeken fehér térdzoknit húztam, és családotól a közeli imaházba vonultunk, az istentisztelet alatt kekszét majsoltunk unatkozva.

Faluban nőttek volna falusi kislányként? Én azt hittem, hogy falu az, ahol gyöngyösen, pántlikásan járnak a templomba. Hétfőtől vasárnapig libát őriznek a réten, pirkadatkor álmosan botorkálnak elő a tehenek a csordás kürtölésére, szürkületkor az ólba zargatják a tyúkokat. Az erdőben bársonyos vargánya nő, a kertben szilva, málna, egres, borsó, a lugasban szőlő terem, a gangon kovászos uborka napozik, a kamrában zsákszám áll a bab, az öregasszonyok széttaposott cipője télen-nyáron sárga agyagtól cserepes.

Különös hangok, szagok és színek zavartalan és természetes egységének képzeltem a falut. Hosszú évekig nem lettem okosabb, hiába tudtam meg, hogy gyerekkorom hétköznapijai egy agglomerációs községben teltek, vakációim pedig egy isten háta mögötti, elmaradott, szegényes, petróleumlámpás faluban.

Soha nem készültem falukutatónak, mégis falujáró lettem. Határozott terv és cél nélkül utazgattam az országban és a határon kívül is. Művészettörténeti, néprajzi könyvek, történelmi tanulmányok és barátaim segítettek eligazodni. Ezerszámra gyűltek fényképfelvételeim ormánsági és kalotaszegi, szatmári és őrsegi, borsodi és göcseji, Balaton melléki és széki, beregi és mezőségi, palóc és székely nevezetes műemlék-templomokról, archaikus parasztházakról, viseletes lányokról, asszonyokról. Eközben akarva-akaratlanul, de észre kellett vennem, hogy ahol sértetlen és pompás az öregtemplom festett fakazettás mennyezete, szegény a harangozó. Ahol szép az emberi hajlék, nyomorúságos az emberi élet. Tudom, hogy fejlődésre orientált világunkban ez nem újszerű fölfedezés; aki egy fél életen át szabadkéményes pitvarban vacsorál, ha módja van rá, legalább élete másik felében takaréktűzhelyt szeretne.

A Pest megyei háromezer lelkes Hévízgyörköt hét-nyolc évnyi tájékozódás után olyan falunak látom, ahol a módosság nem irtotta ki a hagyományt. Györkre nem néprajzi, műtörténeti érdeklődésem vitt, bár a vidékkel való futó ismerkedésemkor először középkori romtemplomát kerestem föl. A hetvenes években újságíróként lettem gyakori látogatója.

A falu formális vezetőinek nyilatkozataiból egy országosan tipikus település képe bontakozott ki, tipikus gondokkal. A tanácsházán elmondták, hogy járda, közért, csatorna, vízvezeték kellene, de alig van valamire közpénz, talán ha a tanácsstagok összeszednék magukat, és társadalmi munkát szerveznének... vagy ha a megye... A termelőszövetkezetben meghallgattam, hogy minden hibáért a vezetőket éri a vád, pedig ők mindent megtesznek, és ha rosszak is a gépek, és lusták is a tagok, szüntelenül emelkedik a termésátlag. A kultúrérettel és a kultúrigénnyel sincs minden rendben, jegyeztem föl az iskolában. Nem érdekli a györkieket a művelődés, a pénz meg a munka annál jobban. Csupán a bálra meg a mozira érdemes kinyitni a művelődési házat, no meg az asszonykórus próbáira. De azok az asszonyok se sokat érnek, nem törődnek semmit a néppel, minduntalan fesztiválokra utazgatnak. E beszámolókhöz legföljebb annyit tehettem volna hozzá, hogy igen, talán ha a tanácsstagok... és szerencsére a termésátlag... és figyelem, györkiek, a pénz nem boldogság... és legyetek népművelők, ti asszonyok...

A falut egykor a földesúr irányította, rajta állott a nép munkája, boldogulása. A vallási hatalom rendet tartott a házasodásban, a családi életben, a jeles napok szokásaiban. Amikor a falu életéből kilépett a földesúr, és meggyöngült az egyház, a szerencsésebb sorsú vidékeken a jó gazdák uralma következett. A bíró lett az első ember, és azok a gazdák, akik vagyonuk, mintagazdálkodásuk okán bírók lehettek volna. A magánbirtok fölszámolása után évtizedekig nem akadt új példaadó réteg vagy tekintélyes vezető szervezet. Aszerint nem alakulhatott új „falú eleje”, hogy kinek van nagy autója vagy emeletes háza, esetleg államilag szavatolt magas tisztsége.

Hévízgyörkön is hiábavalónak bizonyult a falu elejét a tisztviselők között keresni. Az irodákban arról a faluról szó sem esett, amelyet néhány látogatás után az idegen is észrevesz: egyetlen mondat sem hangzott el a rangos házak és az egyszerű régi porták békés szomszédságának okáról, az egyszer elnémuló, másszor hangyabolynyüzsgésű falu életigazgató rendjéről. A forgalmas főutcán sokszor fékezve kerülgettem a kerékpárral vagy kétkerekű taligával (kólával) zöldséget, gyümölcsöt szállító, egyenes derekú asszonyokat, a kis motorokkal csalinkázó borzas fejű fiúkat és a meglelt férfiakat, amint a vasútállomásra hazafelé kerekedtek. A

kitárt nagykapukhoz üres ládákkal, sovány zsákokkal teli kombik kanyarodtak, motorjuk berregő hangjára egy-egy férfi vagy asszony jelent meg a szomszédos kikapukban. Nap mint nap így láthatja a györkieket az errejáró, a hivatalos helyiségekben viszont csak dologkerülő télesztagokról, részvétlen tanácsdagokról és műveletlen népről kaphat információkat.

Az agglomerációs falu megvan irányadók, szavabíró vezetők nélkül, éppen ezért lesz áttekinthetetlen és jellegtelen településhalmazzá. Hévízgyörk nem agglomerációs képződmény, de gyerekkorom hagyományos falujával sem mutat sok rokonságot. Úgy tetszik, mintha a kettőnek a vegyülete lenne. Agglomerációs, mert a györkiek mindennaposak a városban, ám csak a férfiak „ingázók”, a nők többsége innen nem gyárba, hivatalba jár dolgozni - ők piaci árusok Pesten és Budán. És azért hagyományos ez a falu, mert a fővárosi divatok beáramlása és a tömegközlés országos forradalma közepette is megőrizte régi viseletét, dalait, s nem csupán a színpadí látványosság kedvéért. Tudni szerettem volna, hogy Budapest szomszédságában miért maradandó a ráncos szoknya és a palócos kiejtés, ezért a községstatisztika és történeti adatok, no meg a községpolitikai elvek helyett a vidáman nótázó, posztószoknyás asszonyok nyomába eredtem. Utam elején olyan néptanító emlékére letem, aki nagyapámat juttatta eszembe.

Míg nem futott szerte a falu népe, és nem telepedett meg a községházán a közömbös és fizetett hivatalnoktestület, a fölsőbbség küldöttei közül a falusiak a tanítójukat tartották a legtöbbre. Tekintélyét nem gazdatehetségének, és nem is „úriemberségének” köszönhette. Becsülték, mert patrónusa és szolgálja volt a közösségnek. Nagyapámat sem tisztelheték jómódjáért - a falusi tanítókat sohasem vetette föl a gazdagság. Nem rajongtak érte szeretetreméltósága miatt sem, mert ellentmondást nem tűró, határozott ember volt - mint hívő lélek és egyházpártoló, néha még a pappal is összerúgta a port. De gyámolította eszes tanítványait, és a falusiaktól meg szakkönyvekből tanulva a lótenyésztéstől a méhészkedésig sokféle parasztfoglalatosságot megpróbált. Azt hiszem, nem tisztelik jobban, ha például angórannyulaival díszes érmet nyer, és akkor sem kevésbé, ha kimúlik az egész tenyészet. Bárhogyan is fordult a sora, a tanítót kritika nem érte, mert a faluban, a falusiakkal együtt élt.

Hévízgyörk legendás hírű tanítója Földes István volt. 1918-ban választották meg a györki hívek a katolikus három tanerős iskola igazgatására: 1945-ig mint igazgató és kántortanító működött. 1949-ben az állami általános iskola igazgatójaként ment nyugdíjba. Nem csak azért szólok a jó emlékü Földes igazgatóról, mert régi tanítványai sokszor emlegetik. Szólnom kell róla azért is, mert találkoztam tanító lányával. Földes Magdával, aki méltó folytatója néptanítómunkájának.

Földes Magda 1922-ben született Hévízgyörkön. Kecskeméten, az angolkisasszonyok tanítóképzőjében szerzett oklevelet. 1941-ben a közeli Turán tizenegy-tizennégy éves gyermekek voltak az első tanítványai, majd 1944-ben dr. Balázs József hévízgyörki körorvos felesége lett - ekkor abbahagyta a tanítást. 1953-ban, férje halála után került a györki iskolába. 1955 és 1970 között igazgatóhelyettes volt, és éneket tanított a fölsőtagozatosoknak. Miután lemondott az igazgatóhelyetességről, 1977-ig, nyugdíjba menetelég az alsó tagozatban tanított. Nyugdíjas pedagógusként a szomszéd falu iskolájában alkalmazták. Köztisztületben álló apja és férje után a györkiek bizalommal fogadták Balázné Földes Magdát - a Balázs „tanárnénit”.

Tekintélye nem fölülállásának, értelmiségi „csalhatatlansága” hangoztatásának, kívülállásának tulajdonítható. Nem valamiféle elvont kultúra- és műveltségesezmény, hanem a létező falusi értékek szolgálója. Nincs hangzatos hitvallása. Szeretettel figyeli a falut. Háza minden falubeli előtt nyitva áll, alig akad este, hogy ne vendégeskedne nála valaki. Segít korrepetáló tanárt keresni, iskolavégzett gyerekek szüleivel tanácskozik a pályaválasztásról, ételrecepteket, hím-

zémintákat kölcsönöz, vizsgálató szóval enyhít a családi bajokon. Hívják látogatóba, ha elkészült a ház, szívesen fogadják lakodalmas vendégnek is. A tanár néni tudja, milyen ára van a zöldségnek a Bosnyákon és a Garayn, alkalmasint azt is, honnan kellett visszahozni pár száz fej eladatlan salátát, ki kísérletezett az idén spárgával, kinek az aprójószágát vitte el a baromfivész, mennyi volt a téeszkereset, kit választottak a háztáji bizottságba.

A györkiek szerint az iskolában azért „fúrták-piszkálták”, mert a vallásos (tehát „reakciós”) kántortanító lányát jobban tisztelték a szülők, mint a mai iskolavezetőket. Utolsó évét töltötte igazgatóhelyettesként, amikor régi tanítványai vezetőnek választották az 1969 őszén megalkuló asszonykórus élére.

Dr. Balázs Józsefnével és a tizenegy tagú kórusral 1975 tavaszán találkoztam először. Meglepetten tapasztaltam, hogy összejöveteleiken nincs énektanítás, vezénylés, hangvilla, szoros próbamenet. A zajos, vidám beszélgetéseket megszakítva hol az egyik, hol a másik asszony kezdett énekelni - pár taktus után már a többiek is fújták. A tanár néni időnként jegyeztette az általa kevésbé ismert dalok szövegét és dallamát, vagy a csoport énektudományát rendezte dalcsoportba. Magam pedig csodáltam, hogy azért dalolnak, mert kedvük telik benne, és azt éneklük, amit gyerekkorukban egymástól tanultak - mit sem tudva kottáról és népdalgyűjteményekről.

Jó torkú és jó emlékezetű öregasszonyok persze másutt is akadnak, nekik köszönhető, hogy pusztuló faluközösségeink egyre több elfeledettnek hitt dala válik nemzeti kincsé. A györkiek nem repertoárjuk különlegességének köszönhetik a kitüntetések, a rádió- és tévéfellépést, a külföldi vendégszereplést. Mindössze egy-két régi stílusú népdal szerepel a műsorukban. A dalaikból, megjelenésükből áradó természetes erő és harmónia hat a közönségre. Nem múltat idéző, hajlott korú nótafák, hanem dologbíró, sergő-forgó asszonyok. Többségük a negyvenes években született, a hetvenes évek közepén még egyikük sem érte el az ötvenedik életévét. Két asszony kivételével valamennyien a téeszben dolgoztak, iskolás gyermekeket neveltek - a téesz- és a házimunka, a család gondozása mellett majd mindegyikük kertészeti növényeket termelt piaci eladásra. Ezernyi dolgukat úgy végezték, hogy a kóruson kívüli györkiek szemében rendjén valónak tessenek minden cselekedetük - én legalább ezt az igyekezetet éreztem első falujárásaim idején. Aztán évek teltek, és láttam, hogy Hévízgyörkön nem egyedülálló hagyomány a dal és a viselet, hanem kísérője és következménye a falu szabályos élet- és munkarendjének. Csak akkor kezdtem sejteni, hogy a színpadra bátorkodó asszonyok nem azért jó munkások és példás családanyák, hogy „hiábavaló” éneklésüket mentsék a falu előtt. Hosszas ismeretségünk után azt kell mondanom, hogy azok az asszonyok álltak össze egy kórusba, akik a leghűbb követői a közösségben uralkodó hagyományos erkölcsnek. Nevezhetném őket akár a falu „eleinek” is; életük és munkájuk által, mint valami rég protestáns presbitérium, a falu ügyeinek jogkör nélküli erkölcsi és gazdasági irányítói.

Nem ringó szoknyáik bővölete láttatja velem ezeket az asszonyokat a falu „urainak”. Elsőbbségük a családi-gazdasági szervezetből következik. A györkiek ugyanis elsősorban a piacról, a piacból élnek - a család által megtermelt zöldség eladásából. E munka szervezői a „háztartásbeli” vagy téesztag, az utóbbi időben éjszakai-esti műszakos takarítónők, és ők a termés értékesítői-kofái is. A férfiak bejáró munkások, sorstársaikhoz hasonlóan alacsony beosztásban dolgoznak. Töredék idejükben csak segítők lehetnek odahaza.

Még egyre tart a nők emancipációs háborúja, pedig urbanizált körökben a férfiak már régen „hátrányos” helyzetbe jutottak. A nők gyakran ama „családi tüzhely” megvonásával zsarolnak, mely az urbanizált, közösségeiket vesztett társadalmak utolsó menedéke. A hévízgyörki matriarchátus nem hasonlítható a városi nőuralomhoz, mert ebben a faluban - az elődeiktől örökölt erkölcs nevében - legalábbis eszmeileg tagadják a nők elsőbbségét. A férj az úr, és ez

így van rendjén - állítják egybehangzóan a nők és férfiak. De mit ér ez a hangos közmegegyezés, ha még a szóbeszéddek is cáfolják? „Minő gyámoltalanság, hogy a nógrádi asszony az ura nélkül még vetőburgonyát sem mer eladni!” - háborgott egy asszony. A györki férfiak alkoholizmusáról beszélgetve egy másik példalózott: „Ha mindenki úgy tenne, mint a sógor-asszony, nem lenne annyi iszákos ember a faluban. Háromszor elzavarta az urát a háztól a pálinkázás miatt. Nem is lehet már panasza rá! Most csak otthon, a maguk terméséből iszik.”

A hetvenes években jelent meg egy írásom Hévízgyörkről, amelyben egy házaspárról azt merészeltém állítani, hogy az asszony az úr, a férj csak zsebpénznekvalót hoz a vasúttól, és az otthoni gazdaságban csupán pontos utasítások alapján tudja tenni, amit kell. A házaspár fél évig haragos tekintettel kerülgetett a cikk után, majd egy multság zenészünetében (hatszemmközt) hosszasan bizonygatták, hogy az ő családjukban a férj az első ember - keresete, piacos segítsége nélkül semmire sem menne a család.

A formális intézmények közül az egyházak a legalkalmazkodóbbak - létérdekük a hívekkel szembeni lojalitás. Ezért fordulhatott elő, hogy ez a konzervatívnek minősített szervezet igazodott elsőként a nemek átalakult hierarchiájához. Először a református, majd az evangélikus egyház legalizálta a györki asszonyelsőbbiséget - a régi szokásokat fölborítva nőket tett meg presbitériumi tagoknak. Az indok: hiába tanácskoznak a férfiak, ha a nőknek vétőjoga van. A férfiak ígérhetnek pénzt például a templom megújítására, de az asszonyok adhatnak is.

Van tehát valóságos női presbitérium, mely egyházi célokat szolgál, mint ahogy később a téesz vezetőségében is többségre jutottak a nők - de mindegyik formális társaság csak részérdekeket képvisel, s igazgatható, befolyásolható az intézmények által. Nem így az asszonykórus, amelynek ugyan nincs hivatalos rangja, mégis inkább vezető, mint a hivatalos intézmények - a tanács, a téesz és az iskola a felső utasítások szellőjében lebeg a falu fölött, az egyház erejéből pedig csak ceremóniára és lelki vigaszra telik. A kórusnak nincsenek rendelkezései, intézkedései, és csak létükkel, magatartásukkal képviselik a falut. A Hivatal így is rosszalló fejcsóválással túri működésüket. Nem tetszik a Hivatalnak a kórus, mint ahogy a györkiek hagyományos értékrendje és valóságos érdekviszonyai sem.

„Amikor a bankettünk volt, az egyik asztalnál mi, asszonyok ültünk, a másikon a meghívottak, a Bazan meg a Cseresznye meg mit tudom én, még kik. Mi ezeket egyáltalán nem akartuk, de a tanár néni mondta, hadd jöjjenek, mégiscsak ők a község vezetői. Hát jól van, jöjjenek, beleegyeztünk. Mikor bejött a fölügyelő úr, a Polónyi Péter, aztán a Béres tanár úr és más idegenek, mind odajöttek hozzánk köszönni, minden embernek bemutatkoztak, és mindenkivel lekezelték. Bejön a Bazan, ugye, ez meg arra se figyel, hogy mi egyáltalán ott vagyunk a teremben, egyenesen leül a külön asztalhoz. Hát én azt hittem, hogy az emberek fölborogatnak mindent, vagy nekimennek! Mert, ugye, ez lenézés volt. Ő falubeli, ismer mindönket, hát igazgató! Őneki jobban kellene tudni, mint az idegennek, hogy mi illik! Na, ez volt a jelenése. Leül az asztalhoz mindenki, oszt amikor vége a vacsorának, a fölügyelő úr odahívja a Stümi Bözsit, hogy majd beszélgessenek. No, a Bözsi néni leült a Cseresznye felesége mellé. A fölügyelő úr mindenről kérdezgette, oszt közben javasolta, hogy koccintsanak.

- Hát koccintsunk - mondta rá Stümi -, ismerősök, rokonok közt ez úgy is dukál. Mert a titkár úr is rokon, az anyósa az unokatestvérem.

- Mi a fene? Még ezt nem is tudtam! - válaszolt nagy flegmán a Cseresznye.

- Ha nem tudad, akkor tudd meg! - A nagy flegmasága miatt a Bözsi néni csak azért is letegezte, azzal fölállt az asztaltól, és ott hagyta őket.

- Mi volt ez? - kérdezte később a fölügyelő úr Bözsi nénit.

- Hát ne haragudjon - mondta neki a Stümi -, ha nem is tudta, elég, ha azt feleli rá: igen? Lehetett volna benne egy csöpp kedvesség! De olyat mondani, hogy mi a fene?!

Mondtuk is utóbb a tanár néninek, ha még egyszer ilyen rendezünk, oda ilyenfélék biztos hogy nem kellenek. Mi állítottuk elő az egész estét, és éppen mi érezzük magunkat rosszul? Nem volt ebbe a bankettbe egy hivatalos fillér se! Bizony! Majd bennünket ezek támogatnak! Hátulról! Bottal! Mit várjon az ember másoktól, ha még ilyen vezetőfélék is azt mondják, ha készülünk valahova: No, mennek már a röpjűcsókák!”

A hévízgyörki asszonyok (nemcsak a kórustagok!) biztosak a dolgukban, ha azt kell eldönteni, mit és hova vessenek, melyik családtagnak mi legyen a munkája, melyik piacra és mikor kell vinni a termést, hogyan kell elvermelni a téli árulnivalót. Pontosan ismerik a rokonok közti viszonzatszolgálatok rendjét, a lakodalmi oda-vissza ajándékozás gyakran változó menetét, egy házépítés megszervezésének fortélyait. Ám hiába tudják és hangoztatják váltig, hogy munkájuk nélkül bajosan boldogulna a társadalom, és ha ők, kistermelő parasztok kiállnának a sorból, drágább lenne az országban az élet - félnek, tartanak az országtól, az életüket („kapzsiságukat”, „kalkulatív” készségeiket) harsányan becsmérő közvéleménytől, az országot vezető-képviselő hatalomtól. Közösségük erkölcsét, értékrendjét csak a maguk körében élik és vállalják, és mert megriadnak a hatalomtól, hát megaláztatnak (olykor észrevétlenül) az aprócska helyi kiskirályok által is. A kórus asszonyai, mint az idézett elbeszélésből is látni, megtorolják a durva sértést, ha módjuk van rá, de abban már semmi kivetnivalót nem találnak, ha beszélgetésre rendelik őket az „intelligencia” asztalához.

A fölsőbbségnek mindig súlyosabb a szava, vallják a györkiek. Mikor szárnyra kelt a hír, hogy veszélyben téesszük, falujuk önállósága, siránkozott és dohogott mindenki, de miután alaposan kimérgelődtek magukat, engedelmes kézfeltartással megszavazták a téesz- és a faluegyesítést. Amikor törvényadta, demokratikus beleszólási jogukat emlegetve ellentmondásra „bujtogatam” volna őket, úgy néztek rám, mint egy holdbéli mesemondóra.

Szavaz, engedelmeskedik, még szolgál is a györki, ha szorongatott helyzetben tudja magát. Nincs olyan igazság, amiért vitába bocsátkozna a Hatalommal. Nem hisz a vezetők erkölcsösségében, önzetlenségében, jó szándékában, ezért aki „följut” közülük, gyanakodva méregetik.

Három-négy éven át gyakori látogató voltam Hévízgyörkön, eleinte csak a kórustagok vendége. Figyelemmel kísérhettem a kórus pályafutását és belső életét, a kórustagok és családjuk mindennapjait. A tizenegy asszony - *Bankó Gáborné Aszódi Erzsébet, Bazsik Ferencné Benkó Margit, Bobál Mihályné Angyal Angyél, Dobronai Jánosné Varga Ilona, Gábor Antalné Bencze Anna, Gergely Tiborné Hajdú Mária, Kovács Miklósné Fercsik Erzsébet, Kustra Jánosné Varga Erzsébet, Szovics Jánosné Benkó Erzsébet, Vajgel Gáborné Sági Judit és Zmák Andrásné Gódor Erzsébet* - nem a falutól elzárt közösségben él, hanem rokonok, barátok gyűrűjében. Magnós beszélgetéseink ezért sem folyhattak stúdiószerű körülmények között. Ha bekapcsoltam a magnetofont, majd mindig beállított a sógor, az unokatestvér, a szomszéd vagy a gyerekkori jó barátné. E hívatlan vendégek vittek tovább a faluban, és így ismerhettem meg mind több és több györki családot - immár kívül kerülve az asszonykórus atyafiságán. Hívtak lakodalomba és disznóölésre, voltam zárszámadáson és farsangoló házi teadélutánon, megkerestem a györkieket a pesti piacon és a veteményeskertben, Márton-napi búcsúkor és a bérmlás ünnepén. Üldögéltem téeszzirodában és lelkeszlakban, kocsmában és művelődési házban, nyári konyhákban és tisztaszobákban.

Először a véletlen különös játékának hittem, hogy új találkozásaim régebből ismert rokonságokhoz vezetnek el. Talán ez az élmény késztetett arra, hogy megrajzoljam a kórustagok családfáját. Származástörténetük arról tanúskodik, hogy az időben közeli vagy távoli ősök ágán mindenki rokon mindenkivel, mégsem mondható pusztán rokoni szövetkezésnek a kórus. Maga a falu szintén rokonságok együttese, olyan közösség, amelyet a vérségi kötelék, az erkölcs és a gazdasági érdek tart össze.

Könyvemben azt szeretném bemutatni, miként működött ez a közösség a század elejétől napjainkig. A mai jelenségek okainak megfejtéséhez 18. századi levéltári forrásokat, egyházi protokollumokat és anyakönyveket, valamint a korról vagy a vidékkel foglalkozó történelmi, gazdaságtörténelmi, statisztikai és néprajzi műveket tanulmányoztam, de nem volt célom a közösség minden rétegére kiterjedő szociológiai összképet adni, s nem törekedtem monografikus és időrendi történetének föltárására sem. Főként a hetvenes évek zöldségtermelő, piacos életű faluja érdekelt, századunk korábbi évtizedeiről csak annyit írtam, amennyit a legidősebbek, a hatvan-nyolcvan évesek és írásom főszereplői, a középkorúak emlékeikben fölidéztek.

[I]
HÉVÍZGYÖRKI KALAUZ

[1]

*„Lakóhelyre utaló ragadványnevek
...a forrásoki Sötét Misa
a Veres Mancsi a Papokéről
a tószögi Liba Boris
az újtelepi Rádás Misa...”*

(FERCSIK ERZSÉBET:
HÉVÍZGYÖRK KÖZSÉG RAGADVÁNYNEVEI.
JELENTKEZÜNK, 1974, SZOMBATHELY.)

Hévízgyörkön bajos eligazodni - megtalálni egy házat, utcát, családot, mert sokszor még a közeli rokonok sem tartják fejben a pontos címet. De könnyű eligazodni, ha tudod, merre a Tószög, az Újtelep, a Napsor, a Homokok, a Források, a Csáté, Papoké, az Angyalsarok vagy a Temetővég, és azt is, hogy Pék, Zsiga, akár Tapos a keresett család sehol sem jegyzett ragadványneve. Ezek az ismertetőjelek egy évszázada még utaltak a családok közösségi állapotára, vagyonára, manapság pusztán térbeli tájékozódásra alkalmasak. Társadalmi-közösségi iránytűszerepük megszűnt, ennek csak utolsó oka a társadalmi-foglalkozási átrétegződés, az első a falu lakott területének átszerveződése és növekedése (a termőföld rovására). E folyamat a századfordulón kezdődött, kiváltója a népességszaporodás és a hagyományos nagycsaládok fölbomlásának egyidejűsége volt. Az egykori szántók, zöldséges-, gyümölcsöskertek, szőlők helyét házak foglalták el, a dülő- és határneveket falurészek örökölték. A huszadik század elején még arattak, gyümölcsöt szüreteltek a ma utcákat hordozó Forrásokon, Papokén, a Homokokon, a zöldségtermő Alsókertből Alsókert utca lett - első háza 1950-ben épült. A Csátén a harmincas években jószág legelt, ma száznál több ház áll az út mentén. De újul a falu mindenfele, nemcsak a frissiben bekebelezett szántóföldeken. A település ősi magját sem a legrégebb házak környékén kell keresnünk, hanem a tájba legjobban illeszkedő utcák között.

A Cserhát és a Gödöllői-dombság utolsó hullámai mögött, az Aszód alatt húzódó Galgavölgyében, a folyótól délre, egy alacsonyabb domb körül telepedtek meg a középkori lakosok. Erre építették első templomukat - hétszáz esztendővel ezelőtt, környékét ma *Tószög*-nek hívják. A házak kertje a Galga egykori árterébe nyúlik, érinti a zöldségtermő kerteket, nyugaton a Káposztáskert nevű határrészt. Keleten az Alsókert a szomszédos Galgahévíz földjeivel összeérő Bitóig terjed. A közeli rétet és legelőt az 1959-es tagosításig használták a gazdák, főként állattartásra. Fejőstehenekkel foglalkoztak: az 1940-es évek elején a községi tejcsarnokból naponta tizennyolc-húsz hektó négy és fél százalékos zsírtartalmú tejet szállítottak a fővárosba. A tószögi rétek alján sorakozó kenderáztató gödröket, a mocsolyákat a hatvanas években temették be.

A tószögi házak egyötöde a húszas évek előtti időből való, az újabbak nehezen datálhatók, legtöbbjét háromszor-négyszer is alakították, bővítették. Foghíjas utca, üres telek nemigen akad erre. A Tószög közepén a házak kis szigetben csoportosulnak, a kertek vége találkozik. Kezdetben csak rokonok lakták az egyhatárú telkeket, a házasság gyermek házhelyét hasították le a családi portákból. Amikor aztán a családok kihaltak, az utódok megfogytak vagy máshova házasodtak, az osztott telkeket idegenek vették meg.

A falu mai képe, úthálózata a 18. században kezdett kialakulni, azóta egyre távolodik a Galgától. A 17. század végén Hévízgyörköt pusztának nevezik az összeírások, lakossága elszéledt a török idők alatt. Újratelepülésekor, a 18. század elején már nemcsak a Tószög

népesült be, hanem a Galga-völgyével párhuzamos út is. Századokig erre haladt a forgalom Miskolc és Kassa felé, az erős dombok és emelkedők miatt a mai hármás út elődje elkerülte a népes mezővárost, Aszódot, és Bagon, Hévízgyörkön, Galgahévízen, Turán keresztül tartott keletnek.

A nagyobb és kövérebb kertekhez a főút északi oldalán, a *Napsor*-on lakók jutottak, beltelkeik vége a Galgáig lejtett. Az utca déli portáihoz kisebb, homokosabb kert járult. Ez lett a főutca, hivatalosan régtől fogva Kossuth Lajos nevét viseli, de a györkiek csak *Falu*-nak hívják, hisz minden közügy ide szólította őket. Itt épült fel a községi kovácsműhely és a tűzoltószertár, a szeszfőzde és a bognárműhely, a templomok és a községháza, a hitelszövetkezet és a leventeotthon, az óvoda és a téesziroda.

Ha futólag tekintjük a főutcát, talán csak az emeletes házak látványa marad meg. Az alapsabb szemlélődés inkább az ellentétekre hívja föl a figyelmet. Mert igaz ugyan, hogy itt láthatók a legrangosabb hetvenes évekbeli házak, de sok az apró, régi ház is, némelyikük a puszta földre épült. Az egyik másfél száz esztendő, régi a berendezése - szeretnék tájházzá nyilvánítani. Átellenben zsúpos épület rogyadozik, ajtaját fakilincs nyitja. Egy másik a Trieszti biztosítótársaság bádgcímekéjét viseli a bejárata fölött. Szép faragás ékesíti egy 1954-es hosszúház homlokzatát. A század eleji, kis, sárga iparosház kocka alakú, széles kopottpiros ajtaja az utcára néz, hajdan itt lakott a kovács. Az evangélikus mester fiából katolikus tábori lelkész lett, ki öreg napjait egy fenyőfa mögött meghúzódó sárga polgárházban tölti. A falu egykori nagygazdája („aki mindenféle embervel tudott dolgozni”) sátortetős, rópatéglás, négyablakos házban él, a volt gazdaelőljáró egyablakos, szoba-konyhás épületben - a telken lévő tágas porta használatlanul áll. Nagy szőlőskert mélyén, lombos fák között búvik meg egy verandás polgárház, tulajdonosa amerikai magyar, kosárfonó és orvos is volt. Az Erdélyből idetelepülő bognár háza előtt régi gémeskút ágaskodik. Egy alacsony, zöld parasztház széles portáján rendezte be nagy forgalmú műhelyét a népszerű autószerelő (állandó lakása Pesten van).

A főutca középtájon térré szélesedik, ezt már egy 18. század végén készített katonai térkép is föltünteti az innen nyíló *Újsor*-ral együtt, melynek nevét cáfolni látszik, hogy a házak több mint egyötöde 1930 előtt épült. A déli felén különös körültekintést kíván az építkezés. Akkora a talajvíz, hogy pincéiben nyáron akár fürödni is lehetne. Egy szakaszát Palántásoknak hívják, a mélyépítésre alkalmatlan földbe századunk első felében zöldségmagot vetettek. Az egykori palántáskertben (pontosabban a helyén) ma a körzeti orvos háza áll.

A főutca beépülése után bizonyára az Újsoron mérték ki az új jobbágytelkeket. (Úgy tetszik, mintha a község vezetői szemében a legutóbbi időnkig „új sor” maradt volna, mert a majd százházas utca csak a hetvenes évek végén jutott betonúthoz, addig helybélinek és idegennek, mentőnek és áruszállító teherautónak megközelíthetetlen volt a vendégmarasztaló sár miatt.)

Hévízgyörk a huszadik században terjeszkedett tovább. Az első háború után visszatértek a Galgához, a vasút és a folyó övezetében osztottak házhelyet, ezt a részt *vasúti Újtelep*-nek hívják. Kijelölésekor a község előljárói azonban csak a vasút közelségével gondoltak, a Galga szeszélyességével nem, pedig tavaszi olvadáskor negyven-ötven éve még veszedelmesre dagadt a ma alig félméter mély folyó. Az 1939-es nagy árvízkor az Újtelep lakói csónakon menekültek - halálos áldozata is lett a hirtelen jött víznek. A Galga belépett a szobákba, sárga hordalékkal teregette a part menti házak udvarát, áztatta a vályogvető gödröket és a közeli agyagbányát. Hogy a falut elkerülje az ár, átvágták a vasúti töltést, a vonat sem járt.

A sikertelen telepítésen okulva a negyvenes években a folyótól messze, a község déli határában jelölték ki három ONCSA-ház helyét. 1945 után itt folytatták a homokos-dombos szőlő-gyümölcs termő *Homokok* és *Források* parcellázását. Erre már alig találni régi parasztházat, egy-kettő maradt meg a tömeges építkezés előtti időkből.

A községi legelő, a *Csáté* fokozatosan népesült be. Ezt szeli ketté a kövesút (főút) folytatása, amit a szomszéd falu után Hévizi útnak nevezik (hivatalosan Ady E. utca), déli oldaláról utcák futnak neki a Homokoknak. E falurésznek a század elején néhány tanyája volt, a faluból kiszorult gazdák építették kertjük, földjük szélén. Később kiszolgált szőlőket adogattak el az idős, magukra maradt tulajdonosok - házhelynek. A Hévizi úton a szövetkezet megalakulása után szűnt meg a termelés, a kisüzemi kertészkedésre alkalmas, de nagyüzemi művelésre haszontalannak ítélt földeket kiárulták. Ez a falu talán legeggyöntetűbb része, a házak több mint hatvan százalékát 1960 és 1974 között építették.

Manapság a házak egyre közelednek az erdő, a szántóföld felé. A Homokok és a Források után ezek folytatása, a Papoké következett. Erdőszélen, silány homokon verték le a cölöpöket a hetvenes évek második felében - 1945 előtt ez volt a papok és a tanítók földjárandsága, utána pedig a pedagógus-illetményföld.

(*A Faluban*) A századunkban született falurészek telepjellegűek - hiányos közellátással, közintézmények nélkül. A középkori alapítású Tószög öregtemploma az ősi faluközpont helyet mutatja, a lakosok régi találkozóhelyét a tövéből kiinduló tér - a helybéli lelkes fiatalok 1945 után DISZ térnek nevezték el, a kevésbé tájékozott idősebbek helybenhagyólag Dísz térnek mondják ma is. Itt, az új katolikus templom háta mögött állt a hősök szobra (1956-ig). Eredetileg a templom elé került, de a falu többnyire protestáns adminisztrációja és a módos evangélikusság intézkedett áthelyezéséről - nehogy kisajátítsák a katolikusok ezt az első világháborús emlékművet.

Szabálytalan településsziget húzódik a századunk második harmadában közadakozásból emelt katolikus templom mögött - ez nyitja az újkori központot, a főutcát, más néven a Falut. Ezen a soron az első középület az egykori egészségház; a sárga, zöld ablakos épületet a harmincas évek végén nyitották meg kádfürdővel és zuhannyal - a fürdőszoba nélküli időkben nagy szenzáció volt. Azóta használták politechnikai műhelynek, iskolai könyvtárnak, ma egy két-csoportos óvoda helye. Átellenben a legkiterjedtebb közcélú épületegyüttes, az iskola látható. Legöregebb a főutcai része; földszintje 1928-ban katolikus iskolának készült. A két világháború közötti évtizedekben Földes István volt az igazgatója. Az ő megválasztásakor még nádtető fedte a múlt századi, kétszobás tanítói lakást és az egyetlen tantermet. A három (evangélikus, katolikus, református) felekezeti iskola összevonása óta minden gyerek ide jár. 1945 után számos tantermet építettek, mégis kevés a hely. A váltott tanítás miatt sokszor mennek haza sötétben az alsó tagozatos kisdíjak is, pedig kihasználják az egyházi örökségeket - a volt református iskolában például tornatermet rendeztek be. Sajátos ellentmondása a fejlődésnek, hogy a hetvenes évek közepére ugyan háromszor annyi lett a pedagógus, mint a harmincas években, de a megfelelő végzettségűek száma csak a duplájára nőtt. A diplomások távolmaradásának (menekülésének) egyik oka, hogy kevés a szolgálati lakás. Az iskolák államosítása után, az ötvenes években még találtak megfelelő otthont a képzett pedagógusnak: az iskolaigazgató például a volt református kántor házat kapta meg. Ám a hetvenes években kiutalt „férőhelyek” csak szükséglakások: a múlt századi parasztházban a padlódeszkák között tavasszal kizöldül a fű.

A régi faluban a három egyház volt a művelődés fő szervezője (akár az iskoláztatásé). A katolikus és protestáns fiatalok egyletei tantermekben vagy vendéglőkben tartottak színelő-

adásokat. A közösség jeles ünnepeit és mulatságait maga szervezte. A bálakat két híres vendéglőben, az újsoroszi Gyetvan és a tószögi Túróczi kocsmájában (ma talponálló) rendezték. Vasárnap az utca is szórakozóhely volt - egy-egy ház előtt énekeltek, táncoltak, játszottak a fiatalok. A farsang, a húsvét, a majális, a szüreti multság az egész falut mozgósította. A györki értelmiségiek a Hangya szövetkezet fehér asztalos különtermében találkoztak, a gazdák a hegyaljai pincékben, a lányok és asszonyok a házak fonóiban, fosztóiban.

A kulturális élet szervezésére hivatott művelődési házat 1969-ben nyitották meg - elegendő közpénz híján a területi takarékszövetkezet adta az építkezés indulótökéjét. Az ünnepélyes megnyitó után derült ki, hogy működtetésére, fenntartására sincs fedezet. A háromezer lakosú község tanácsának nem tellett főállású művelődésiotthon-igazgatóra, alkalmanként egy pedagógus nyitotta-csukta az ajtókat - tiszteletdíjért. Bár az épület a központban áll, kevesen látogatták, csak a fiatalokat vonzotta a mozi jótékony sötétje. A többség állami ünnepekre való székháznak tekintette. Csupán a megnyitőünnepre szerveződött művészeti csoport, s az asszonykórus jár ide rendszeresen. Próbáikat az egyik klubhelyiségben tartják.

A hetvenes évek közepe szerencsés változást hozott. A ház vezetését képzett és helybéli népművelő vette át, immár főállásban. *Fercsik Mihály* ifjúsági klubot, közérdeklődéssel kísért irodalmi színpadot alakított. Kivirágzott a középkorúak egyetlen sajátos találkozója, a nők bálja. Sajnos az élénk közművelődésnek hamar vége szakadt, mert a tanácsok egyesítése után a művelődési ház igazgatása elkerült a faluból. A helyben maradt rátermett népművelő munkáját korlátozták, majd hamarosan „átirányították” a szomszédvár központi művelődési házába (az egyesített tanács közelébe).

A művelődési ház és az iskola a hatvanas évekből való emeletes kockaépület, szigorú léniákkal tagolt homlokzattal - sem korszerű, sem hagyományörző; rossz városi példák rossz utánzata. A két új középület semmiben sem adott követhető mintát a magánépítkezőknek, s hogy inkább elriasztásul szolgált, bizonyítja, hogy hozzájuk hasonló ház nem épült a faluban.

Úgy tetszik, mintha az egyén gazdagodásával egyidejű folyamat lenne a köz elszegényedése. Ezt jelzi az új középületek igénytelen külseje, a régiek leromlása, az intézmények megszűnése és lefokozása.

A mindenkori györki bíró a Faluban lakott, a hivatalos órákat az ugyancsak főutcai község-házán töltötte. 1976 óta nemhogy a Faluban, de Györkön sem találni meg a falu első számú vezetőjét. A tanácselnök a szomszéd faluban. Bagon székel, a györki község-házából „többhasznú” épület lett - ide költözött a (korlátozott hatáskörű) tanácsi kirendeltség, a házasságkötő terem, a rendőrőrszoba, az iskolagondnokság és egy fiatal tanárnő.

Az adminisztrációs vezetéshez hasonló sorsra jutott a falu gazdasági nagyhatalma, a téesz is. A szövetkezet megszervezése után a Falu egyik gazdaházát sajátították ki irodának, kellett hozzá jó néhány esztendő, míg a központban (a Napsoron) fölépítettek egy vörös téglás irodaházat. Nem sokat használták, mert a hetvenes évek végén (szövetkezetek egyesítését követően) a téesz vezetősége az alkalmazottakkal együtt áttelepedett egy fölüljított bagi kúriába.

Az üzletek (egyelőre?) a faluban vannak - többnyire a régi boltokat vette át a területi fogyasztási szövetkezet. Hogy milyen az élelmiszerellátás, legkevésbé a helybéliektől függ. A harmincas években két-három hentes tartott fenn jövedelmező mészárszéket, ma az egyetlen kimérésbe hetente egyszer érkezik friss hús. 1930-ban két pékség volt, ma egy sincs, a hét vegyeskereskedés ötven év alatt hatra fogyott. Az első (ez ideig egyetlen) korszerű ABC-áruházat 1976 nyarán avatták. A vendéglátás sem javult. Az egykori kocsmák többet tudtak,

mint a mostaniak; mulatóhelyek, vendéglők, gazdakörök és báltermek voltak, ma - még a falu egyetlen presszója is - italboltok.

Ki és mi maradt hát a faluban az élet szükségeinek szolgálatára? A három pap a három templommal. Az oklevelek tanúsága szerint a legrégebb a református egyház, mai templomukat 1796-ban emelték. A korabeli törvények ellenére a főutcára került, ugyan nem az utcafrontra, hanem a kert végébe. A lelkészlak ablakai az utcára nyílnak. Kívülről polgárháznak tetszik, csak az udvarban látni, hogy gazdasági épületekkel is bővítették. *Hörömpő Gergely*, a háromgyermekes református pap fiatal ember. A községiek termelési gondjait érti, maga is kertészkedik, állatokat tart - és igyekszik lebeszélni a híveket, hogy a harmonikus, kora klasszicista templom eredeti hagymasisakjának fémborítását a divatosabb szürke palára cseréltessék.

Az evangélikusoknak már nem akadt hely a főutcán. Templomuk a Falut és az Újsort összekötő téren áll. Egyházi szervezetük gyengébb volt a reformátusokénál. Az első lelkészt 1950-ben választották, addig Aszód fiókegyháza (filiája) volt. A mai templom 1829-ben épült, kora klasszicista stílusban. A hetvenes években a hívek adakozásából korszerű fűtést és világítást szereltek be a templomba. A paplakot az ötvenes évek elején emelték. Berendezése egyik részében modern, a másik részében patinás, tekintélyt parancsoló. Hosszú előszobán át juthatunk a lelkészház lakórészébe. A pap dolgozószobájába, mely egyúttal fogadóhelyiség is, külön ajtó és előtér nyílik az udvarról. A házban minden polgárian tágas. *Dóka Zoltán* lelkész nyitott, nagy házat visz, lelkiatyja és erkölcsi támasza híveinek. Hittudományi munkásságát és egyházszerző tevékenységét élénk figyelem kíséri a községben.

A harmadik templom - a katolikus - huszadik századi. Papja, *László József** katolikus esperes hármójuk közül a legidősebb. Szigorú erkölcsű és tudós ember hírében áll, aki minden igyekezetével egyháza építésén-újításán és a gyülekezet megtartásán fáradozik. Az evangélikusokhoz hasonlóan a katolikusok is csak a huszadik században (1919) jutottak paphoz, azelőtt a tószögi öregtemplomban a bagi tisztelendő prédikált. Az önállósulás után a főutca torkolatában építették fel az új templomot - a hívek költségére. A gyűjtésből parókiára, egy verandás kockaházra is futotta a harmincas években.

Hévízgyörk nem mondható kegyes, szenteskedő falunak, mégis többre tartják a papokat a hivatalos vezetőknél. Azoknak ugyanis a nevét sem érdemes megjegyezni, egyre jönnek és mennek. (Csupán az én falulátogatásaim idején háromszor szavazott új elnökre a végrehajtó bizottság.) Az egyházi épületek is fontosabbak számukra, mert láthatóan-tapasztalhatóan az ő egyéni hajlandóságukon (munkájukon és pénztárcájukon) áll a templom megújítása, javítása, berendezése.

Minden településnek szüksége van központra, és ahhoz igazodik, amit itt talál - ami itt maradt. A falurészek népe Hévízgyörkön a templomokban találkozhat egymással.

* A kézirat leadása után új pap került a faluba.

[2]

*„Vakolat nélkül, pucéron maradt a házunk,
meg én is a négy gyerekkel,
mert szegény uram odaveszett a fronton.
Nyakunkon maradt a hitelszövetkezeti kölcsön,
bár azzal igen jól jártunk.
Ugye a háború után nem volt értéke a pénznek,
és a kétszáz pengő hátralékunkat
a legöregebb lányom kétszerre kiárulta a piacon.”*

A községben sétáló idegen központi típusú terjedésére gyanakodhat, ha azt találgatja, milyen úton-módon alakult ki a mai falukép. Nyilvánvaló, hogy az utóbbi félszáz évben sokat építő györkiek nem a városból adaptált falusi középületek másolására törekedtek, de az sem látszik, mintha a régi hagyományok szerint a szomszéd, a rokon háza lett volna a minta.

Az 1930-ban két és félezer lelket számláló Hévízgyörkön öt lakosra jutott egy ház, negyven évvel később hárman-négyen laktak egy épületben. Évtizedenként átlagosan száz házzal gyarapodott a falu, mégsem új vagy akár újszerű a község képe, ha vannak is egyöntetű-egykorú házsorok. A házak egyötöde több mint negyvenéves, némelyik utcában minden hatodik 1920 előtti, hagyományos, a palóc vidékre jellemző hosszúház. E háztípusban született rend, az egyes helyiségek állandósult szerepe fogyatékosan ugyan, de ma is érzékelhető valamennyi hévízgyörki családi házban, legyen az emeletes-erkélyes vagy vályogépület.

A klasszikus külső ma ritkán rejt hagyományos belsőt, ám egy-egy becses vagy megviselt, régi bútordarabot, szobát, szobasarkot majd mindegyik házban találni, a berendezés használatára-gondozására még középkorúak, az ötvenes években gyerekeskedők is emlékeznek

A *hosszúházban* az egy-két ablakos homlokzat mögött rendezték be - vetett ágygal, karoslócéval, komóddal, tulipánosládával - a tisztaszobát, amelyet itt elsőháznak neveznek. A következő helyiség a szabad kürtös pitvar volt, a nappali élet színtere, ezt követte a hátsóház, ahol éjszakáját töltötte a többnyire népes család. A hosszúház inkább menedék volt, mint lakályos, kényelmes otthon. A berendezés célirányos egyszerűségét a házi szövésű terítők, takarók, szőnyegek gazdag, színes mintázása oldotta fel, és a fazekasmesterek keze munkáját dicsérő cserépedények. Később kaptak helyet a tisztaszobában a külső, „idegen” világ „kincsei”; a porcelán vásárfiák, a szűkebb vallási közösség relikviái, a szentképek és a fényűzésnek számító családi fotográfiák. Különbségjelző szerepe mindössze néhány csekélységnek volt: például az ötfiókos komód rangosabb volt a háromfiókosnál.

A ház erkölcsében első helyen állt a tisztaság, megtartása a zsúfoltan élő, földműveléssel és állatokkal foglalkozó családok otthonában fáradságos munkával járt. A tisztaság értéktudata máig elevenen él. Számon tartják a faluban, hogy kinél lehet „marékolni” a piszkot, és hol van olyan fehér ragyogás, „akár a kórházban”.

„Aprócska konyhánk volt, és azt nekem a tizesztendős fejemmel minden szombattra kiadták. A falmasinát - mert akkor még kemence volt -, a masina elejét kimeszeltem, a padlót föltakarítottam, az ablakot megpucoltam. Ez volt a szombati dolog, ha piszkos volt, ha nem. Csak azért, hogy megtanuljunk dolgozni. Én nem mehettem elfelé csavarogni, még az udvart is fölsöpröttem. Nádfedeles, földes házunk volt, akkor még nemigen laktak padlóban. Az én lánykoromban az volt a divat, hogy sárga homokkal hintettük föl a szobákat meg a konyhát. A

hegy alatti pincéknél lelték a szép sárga homokot, még bort is adtunk, hogy nekünk a szebbikből jusson. Hátikosárral hordtuk haza. Itthon aztán, mikor szépen összetakarítottam, utána lerostáltam a sárga homokot a földre, hogy abba kavics ne legyen. Mindég mondtam édesanyámnak, hogy adjon új seprőt, hogy szép síkosra tudjam húzkodni a homokot. Később aztán kiment a divatból a sárga homok, ezután csak mázoltunk minden őszön. Nagyon finomra kigyúrtuk a sarat lótrágyával, és elsimítottuk. Amikor megszáradt ez az agyagos sár, szóttunk rá pokrócokat. Őszkor meszeltünk is. Gerendás volt a padlás, azt is megmostuk. Volt, aki nem mosta meg mindég, de mi el nem hagytuk volna. Bizony volt úgy, hogy az ujjam hegyibül csurgott a vér, csak hogy szép sima legyen a gerenda alja. Aztán körülhúztuk picit meszelővel, a fal tövire meg sárga festék ment. A konyha földjét mindennap öntöztük. Kilukasztottunk egy literes bögrét, és azon át szépen, kacskaringósan csorgott a víz.”

A legtovább az építőanyag hagyománya uralkodott. A negyvenes évekig nemigen építkeztek téglából - 1938-ban a házak kilencvenhárom százaléka vályog. Arányuk 1970-ben már csak ötvenöt százalék, de abszolút számuk nem csökkent a három évtized során. Ez a marandóság nem a györkiek szegénységét mutatja, inkább bölcs konzervativizmusukat. Még az ötvenes évek végén is éltek a természetadta lehetőséggel: gyakran párosították a régi és az új anyagot, a homlokzatot téglából, a válasz- és oldalfalakat vályogból rakták. Nem a pusztán földre építettek, mint régen, hanem betonlapra. Természetes építőanyagban nem volt hiány, a község északi határában a vasút mentén és a déli Csonkai-földön bőséggel találtak vályog-építésre használható agyagot. A parasztok és a környéken élő cigányok vetettek vályogot. Sokan értettek (értenek ma is) a vertfalú és fecskefalú ház építéséhez.

„Ötvenhatban építettük ezt a házat sárfalból, mifelénk fecskefalnak mondják. A pelyvával, törekkkel összedolgozott agyagot lapáttal raktuk föl. Egyik nap a lapátolás volt a soron, a másik napon lesimítottuk az oldalát, hogy egyenletes legyen. Ha egy réteget fölraktunk, utána két-három hétig szikkadni hagytuk. Jól kiszáradt a napon. Egy rendes házfal magasságához három réteg kellett. Mi a Galgától hoztuk az agyagot, azt sose felejttem el. Jött az egész rokonság segíteni.

Kinn vágtuk a határban a Fagyot. Egy olyan rész volt ez, amit körbevágtak, az egyik fele szabadon volt. Mink álltunk a férjemnek a nővérivel, beszélgettünk, így voltunk, a lapát nyelire támaszkodva. Mert minden munkában szerettem ott lenni, még a lovat is hajtottam. És hát ott raktuk volna lapáttal az agyagot a kocsira. Az én öcsém meg jött ki az utolsó fuvarér. Ahogyan van az a nagy híd az állomás felé, azon zavartatott. Éppen mondom, hogy no, jön a Laci, ez lesz az utolsó fuvar. Fél öt volt. Erre, ahogy kimondom, engem rögtön levágott a föld. Az a nagy darab, amit körbebontottak, rám dőlt. És akkor én ott a föld alatt hallottam, mikor ordítottak. Itt keresd! Itt esett el! Kapargásztak az emberek. Tizenegy ember volt, az mind nekilátott, úgyhogy nem voltam én sokáig a föld alatt. És amikor kikapartak, kibontottak, kihúztak a föld alól, csak úgy csurgott a kötényemre a vér. Elkezdtem szaladni. Szaladtam, szaladtam, de hogy hova szaladtam volna? Szaladtak utánam...”

Kockaház nyúlvánnyal. A hatvanas évek óta nem élnek vályoggal, s a régi forma, a hagyományos hosszúház is eltűnt. A negyvenes években a módosabbja újított először: egy szobát ragasztott az elsőház mellé. A hatvanas évekre alakult ki a ma legelterjedtebb forma, aminek legáltalánosabb neve „kockaház nyúlvánnyal” lehetne. Két utcai szobája van, eleinte az egyik még kémény nélküli tisztaszoba, később az építető házaspár hálószobája. A homlokzat mögötti második szoba előbb háló, majd nappali-tévező-vendégfogadó. További bővítéssel a kockatömbben rendezték még be a gyerekek és az öregsülők szobáját. A „kocka” előterébe-belépőjébe torkollik a tornácos nyúlvány, amit zárt, üveges verandává alakítottak. Innen nyílik a tágas lakókonyha, ez - akárcsak régen - a család napközi tartózkodó helye. Sokszor idekerül

az özvegy öregszülő ágya, szekrénye, komódja, vagy a váltott műszakban dolgozó férfiak ideiglenes fekhelye.

Ha az épület a meglévő hosszúház bővítésével készült, a lakókonyha után következő hátsóházat kapta meg az öregszülő, s ez sokszor a ház második konyhája is. Ősztől tavaszig a lakókonyha zománcos tűzhelyén készül a vacsora, a gyerekeknek is akad tanulósarok. A konyhából van a bejárás a kamrába és a fürdőszobába. Tavasszal a gazdaasszony a gázkonyhába költözik, régen nyári konyha volt a neve. (Ezt vagy a maradék hosszúházban vagy külön épületben találjuk.)

Ahogy nyílik az idő, mind kevesebbet időznek a lakásban, egyre többet a kertben meg a gazdasági épületek körül. Dologidőben a „kocka” csak hálásra szolgál, főszerephez a régi típus, a „nyúlvány” jut.

Hévízgyörkön minden harmadik ház 1960 és 1969 között épült - L alakúra. Ha gépkocsival robog át az ember a községen, csak unalmas kockák sora marad meg az emlékezetében, de ha gyalogosan ismerkedik a faluval, a magas kerítések mögött (amelyek inkább robusztusak, mint cicomásak) egyre-másra fölfedezi a nyúlványt, amit a hasznos hagyományt követők ragasztottak a hosszúházhoz, de az sem ritka, hogy a régi hosszúház maradványát kötötték össze az újjal. Mert még a hatvanas évek építkezései idején sem rontották le földig a régi házak sorát, a lakások többségéhez ma is kapcsolódik öreg épületszárny. Jobbára csak az újonnan parcellázott községrészekeken kezdtek üres telken építeni, de a gazdálkodó, állattartó családok itt sem mondtak le a toldalékról.

Különös visszásság látszik lenni a mai falusi házakat esztétikai szempontból kárhóztató nézetek és a jelenleg leggyakoribb háztípus kialakulásának története között. Belakhatatlannak, a magyar népi építészettől idegennek bélyegzik azokat a kockaházakat, amelyek - legalábbis Hévízgyörkön - a régi forma megújításából, továbbépítéséből születtek. Hosszú évek, évtizedek teltek el egy-egy átépítés-bővítés között, amint ezt egy négyszobás otthon lakóinak elbeszélése is példázza. A házban öten laknak; egy középkorú házaspár az asszony anyjával és két gyerekekkel.

- Még egyéves sem voltam 1942-ben, amikor szétszedték a sárházat, és téglából újat építettek a helyére, de az is hosszúház lett. Anyusék hagytak egy rossz pajtafélét a 42-es ház mögött, mi azt 63-ban lebontottuk, majd a hátsóház után építettünk egy konyhát meg kamrát. 66-ban csináltunk magunknak meg a gyerekeknek egy-egy szobát meg előszobát. 75-ben ehhez a 66-os magassághoz emeltük fel a 42-ben épült hátsóházat. A régi konyha alatt volt pincénk, 75-ben a szoba alatt is megástuk. Anyusék 42-ben rendes, egyméteres alapot ástak, de az nem volt elég a pincéhez. Darabonként, részenként szedtük ki a földet, közben aláfalaztuk téglával. A sógornóm öccse szerelte a villanyt, az egész vezetékét kicserélte, bekötöttük a háromszáznál is magasabbra a villanybojlert. Azóta éjjel-nappal van meleg vizünk. A vizet már korábban is bevezethettük volna, megvolt a helye a fürdőszobának, de én addig nem akartam, míg a hátsóházat föl nem emeljük a mai magassághoz. Ha korábban beépítjük, most dobhattuk volna ki az egészet, hogy új falba, új magasságba kerüljön. Hátul van 3 kút, még nem tömtük be. Onnan hordtuk a vizet, anyám vagy negyven éve, én meg ahány éve élek. Mindig, a legnagyobb sárban is, mert a kertben csak latyak van a csirkék meg az állatok körül. Örökké a hóban, a fagyban tapogtunk - mesélte a fiatalabbik asszony, miközben körülvezetett a lakásban. Az üveges verandáról a konyhába léptünk, majd az előszobába, ahonnan a szobák nyíltak.

A nagyméretű konyhában zajlik a család élete; a kisebbik lány leckét írt a széles asztalnál, a tűzhely körül a nagymama szöszmötölt. Ő még emlékezett a ház múlt századi elődjére.

- Nem is kellett volna ez a nagy munka, ha nem olyan smucigféle az a mester, aki a negyvenkettes épületünkön dolgozott. Mi úgy szerettük volna, hogy elől két szoba legyen, mert akkoriban kezdett ez divatba jönni, de a mester lebeszélte az uramat: „Minek az? Jó lesz ez így is nektek.” Pedig akkor pénzünk is került volna rá. Az uramat kinevezték vasúti málházónak, a négy gyerek után elég szép járandóságot kapott. Megtakarítottunk egy kis összeget, oszt nekifogtunk.

Amikor huszonötbe idejöttem menyecskének, hárman voltunk anyósommal, apósomat nem ösmertem, meghalt 14-be. Ő is vasutas volt, de azon a nyáron aratott, a más földjén. Oszt leforrázta a tüdejét hideg sörrel. Míg csak a mama volt, megfértünk az öregházban. Még a pitarunkban szabad kürtő volt kemencével. Meséltem is a kislányoknak az elébb, hogyan pattogatott kukoricát a mama a padkán. Rostába öntötte, oszt lekötötte vizes köténnyel, hogy ne ugráljon szerte... Olyan házat már nemigen látni. 63-ba, ahogy ledűtöttük az utolját, leltünk egy gerendát, akibe 1838 vót írva. Olyan erős vertfalú ház volt ez, hogy alig bírtuk szétütni a vastag, nyolcvancentis falakat. Persze alap nélkül való vót. Mondta is a mester az uramnak, hogy kár azt lerontani, alá kellene falazni. „Hogy gondolsz olyat? Tán még ezt is hagynád? Ha már új házat épülsz, hagy menjen szét mind” - paprikáztak a rokonok, és tanígtatták a párom. Nem tudom, minő ember volt az a mester, mert jó barátja volt az uramnak, oszt mégis becsapta. Ő rakta a falat, mi nem méricskeltük, oszt amikor jött az ácsmester, hogy föltegye a tetőt, kérdezi: „Te, hallod! Milyen magas lesz ez a fal?” „Hát - mondja rá az uram -, kettő nyolcvan a belvilága.” „Nem lesz ez neked, csak kettő hetven. Eredj a barátodhoz, hogy gyűjjön el, tegyen még egy sort a tetejire, mert így nem jól van.” Vakolat nélkül, pucéron maradt a házunk meg én is négy gyerekkel, mert szegény uram odaveszett a fronton, nem sok élvezete volt a munkájából. Nyakunkon maradt a hitelszövetkezeti kölcsön, bár azzal igen jól jártunk. Ugye háború után nem volt értéke a pénznek, és a kétszáz pengő hátralékunkat a legöregebb lányom kétszerre kiárulta a piacon.

A legkisebbik lányával élő özvegyasszony fiatalkorában, a negyvenkettes ház épülése idején vasutas férje oldalán élt, aki csak alkalmanként segített neki a földművelésben. Az államasutak megszabta munkaidő a termeléstől eltérő életritmust diktált. A faluból egyre többen kerültek városi munkára, gyengült a családtagok egymásrautaltsága. Az egységes közösségi célokat az egyének elkülönülő vagy elkülönülésre kényszerítő érdekei váltották fel.

A család individualizálódása a hatvanas évekre általános lett. Az eltérő időbeosztás és a különböző érdekek akkor már azokban a családokban is hatnak, amelyek főként a gazdálkodás, illetve a piacozás jövedelméből élnek. Az egykor minden tagjával termelő családban most ahányan vannak, annyiféleképpen osztják az idejüket. A váltott műszak, a minden évszakban kötelező nyolcórás munka, a tanulás, a továbbképzés, az utazás a hagyományos munkarenddel bajosan egyeztethető. És aki másként tölti az idejét, hogy ne zavarja a többieket, máshogyan is kell laknia. Nem jó hát a régi hosszúház. Az új igényeknek az L alakú, több-bejáratú, több-helyiséges épület jobban megfelel.

Ezekről a házakról csak a „gyüttment” hiszi, hogy valóságos rangjelzői a sajtóban sokszor megénekelt „hány lépcső visz a házba”, „milyen magas a tető”, „milyen cifra a kerítés” különbségek. Csak az új típus hőskorában jutott rangképző szerephez az igényes külső, a költséges homlokzat, az utcai ablakok száma. Ekkor még szóba sem jött, hogy komfortos lakást is lehetne építeni. Eleinte ha az építkező joggazdacsalád adott magára, vakolat helyett rópatéglát használt. Ez a tompa fényű, okkersárga burkolótégla évtizedekig közkedvelt maradt, még a hetvenes években is vásárolták. Tartós divatját időtállóságának köszönheti. Azt

mondják, megtérül a drágább anyag költsége, mert nincs gond a vakolásra, és ezt nem rongálja, piszkolja a sár, az eső.

A hatvanas évek óta a helybéliek inkább a házbelső elrendezése, kialakítása alapján ítélnék - a valódi vagy vélt polgári divatok megvalósítása és a civilizációs szükségletek kielégítési szintje a mérce. Minősíti a házakat, hogy hány szoba van, jut-e mindenkinek külön szoba (vendégszoba), külön ágy, mikor és milyen fürdőszobát rendeztek be, egy vagy két konyha (főzőfülke) tartozik-e a házhoz, mekkora a pince és mire használható, van-e központi fűtés, milyenek a gazdasági épületek, és legújabban: van-e régi parasztbútorokkal berendezett lakrész vagy szoba.

A bútorok, díszítések, dísz tárgyak csak másodsorban mérvadók. Erről már nehezebb egy-két évtizedre jellemző jegyeket felsorolni, mert mindenkor meghatározója a gyorsabban változó helybéli (olykor országos) divat. A hatvanas-hetvenes évek fordulóján például egyetlen lakószobát három-négyféle hengerezéssel díszítettek. Ez a szobafestés két, egymással ellentétes funkciót akart összeházasítani. Az első lépésben a mennyezet festését bekeretezték - ezzel megemelték a szoba magasságát, másodsorra az oldalfalakat (a mennyezettől egyarasznyira) keskeny csikkal zárták le, amivel csökkentették a belvilág magasságát. A mennyezet és az oldalfalak léniája közé - immáron egyik funkciót sem szolgálva - került a harmadik mintájú hengerezés. Szokás volt még a villanykapcsoló köré díszes, a többitől elütő falmintát festeni, később ezt színes csempék, metlachilapok helyettesítették. A hetvenes évek közepére a szórt mintás, spriccelt fal lett a divat, 1980-ra a tapéta a poszter és a lambéria.

A lambéria alkalmazásának különös példáját láttam egy tágas lakókonyhában. A falakat mintegy másfél méter magasan fenyőléc borította. A sarokba, a falburkolattól egy méterre állították a fehér virágos tűzhelyt, amit csak fűtésre és ételmelegítésre használtak. A fölötte kihúzott kötélén esőáztatta parasztszoknya száradt. Az ablak közelébe tették a majd mindenütt megtalálható viaszkosvásznas konyhaasztalt, de mellé - a szokásos karoslóca helyére - a piros műbőr huzatú sarok-ülőgarnitúrát. A gáztűzhelyes főzőfülkébe színes műanyag szalagokból készített libbenőfüggönyön keresztül, a szalagok között lehet belépni.

Egy lakáson belül az új divatok és a régi hagyományok tárgyai is fellelhetők, de ez nem feltétlenül vezet eklekticizmushoz. A régi rongyszőnyeget a középkorú vagy idős házaspár kettős ágya elé-köré és az „új” parasztszobába terítik föl, a faltól falig érő padlószőnyeget a tévésző-vendégfogadó szekrénysorához. Az öreg, kiszolgált bútorok sem mennek veszendőbe; az ütött-kopott konyhaszekerényt a lakókonyhából a gázkonyhába viszik, a rogyadozó lócát a garázsba, az agyonhasznált asztalokat a pincébe zöldségválogatáshoz, disznóöléshez.

Az életformától, hagyományoktól többé-kevésbé idegen fogyasztási javakat és berendezéseket általában nagyobb tiszteletben tartják, mint a komforthoz szokott családokban. Eleinte úgy véltem, azért hiányzik több fürdőszobából a törülköző, mert a helyiséget nem használják, csak később fedeztem föl, hogy minden tisztálkodáshoz szükséges holmi pár lépésnyire innen, a konyhában van; a háziruhákat, papucsokat, mosó- és mosdószerket alkalmanként viszik be a kényesen tiszta mosdókhoz. A hűtőszekrény is ritkán található a főzés közelében. Előfordul, hogy a fürdőszobába teszik, és láttam télikerthez hasonlatos előszobában, turai fehér hímzésű abrosszal és terebélyes filodendronnal a tetején.

A dísz tárgyak kiválasztásában nagy a tanácstalanság. Akárcsak városon, itt sem a stílus egység és az esztétikai szép jellemzi a kommersz tárgyakat. Az elrendezéskor inkább a szimmetriára, mint a harmóniára ügyelnek - többnyire véletlen, mi kerül egymás mellé. Értékes rézkarcok és olajfestmények mellett a hetvenes évek közepén elterjedt, fekete selyemre hímzett virágok díszelnek, üveges képkeretben. A helyi hagyományoknak és talán az itteni szakkör vezető

hozzaértő irányításának köszönhető, hogy kevés a csipke, sok az eredeti mintával hímzett terítő. Elővették a stafírungból a háziszóttas, névjeles abroszokat, és a szemébe dobták a műanyagzalma szetteket. De a polcon maradt a ki tudja, honnan örökölt miniatűr hatlovas porcelánhintó és a miniüveg-gyűjtemény, a plexi repülőgépcsapat és a színes szprésdobozok. Mellettük kap díszhelyet az iskolai tábló, a *Szép Szó* antológia és Hemingway *Akiért a harang szól* című könyve is.

Vásári portékák, búcsúfiák, művészi és kulturális értéket hordozó tárgyak gyakran keverednek egy szobában, sőt egy szekrény polcain. A díszítés fő rendezőelve a hagyomány, az emlék, a kuriózum, másodsorban a divat, az újdonság és utolsósorban az esztétikum.

Ahogy az egyes szobákra, úgy az egész lakásra sem jellemző az egységesség - egy-egy otthon berendezéséből nem csupán a falusi közösségi kultúra válságára következtethetünk, hanem a nagycsalád bomlására, a családtagok elkülönülésére is. A külön érdekek (nemegyszer külön értékek) szerint élő családtagok lakrészeinek berendezése, díszítése személyes. Például az egyik konyhában, ahol a családfő özvegy édesanyja lakik - a szükséges konyhabútorokon kívül -, a következő tárgyakat találtam: üvegezett keretben szentképek, kis fali polcon régi rádió, hímzett fésűtartó, az idős házaspár fiatalkori, színezett, nagyméretű fényképe, egy háromfiókos komódon imakönyvek, kis Szűz Mária szobor, festett porcelánpoharak, mozsár, díszpohár Jézus-képpel, virágos üveg dugós borospalack, a komód mellett jacquard-szövésű takaróval leterített, magas támlás ágy. Ugyanebben a lakásban a két kamasz fiú párdúcminálás plédet tesz a heverőjére, egy teljes falat focisták és más sportolók képeivel tapétáztak ki, piros, állítható magasságú lámpa nyúlik az íróasztal fölé, a könyvespolcon Móricz- és Rejtő-sorozat.

Hogy a külön szoba vágya teljesüljön, és fölépüljön az L alakú otthon, a korábbinál nagyobb gazdasági erőfeszítés kellett. Új szervezeti formában ugyan, de folytatódott az együttes termelés - a családon kívüli munkavállalás általában kettős jövedelmeket eredményezett. A lakás, a hosszúház nagybővítésének anyagi fedezetét részben a családtagok külső munkajövedelme, új érdeklődése teremtette meg - de az építkezés alaptőkéje a mezőgazdasági tevékenységből származott. Ennek előteremtésében a városban munkás családtag is részt vállalt.

A hatvanas évek házépítési lázában fontos szerepet játszott a mezőgazdasági befektetés lehetetlensége. Kérdés, hogy mikor és mivé alakult-formálódott volna a györki falusi ház, ha nem szűnnek meg az egyéni gazdaságok, s az újratermelésben nem hasznosuló bevételt a gazdálkodók bővített újratermelésre fordíthatják. Ha - mint korábban - földet, mezőgazdasági gépet, jószágot, és nem csupán téglát, cserepet vagy más javakat vásárolhatnak a nyereségből. A korlátok közé szorított gazdálkodás következménye az a lassan kibontakozó értékrend, amely többre tartja a jobb házépítőt, mint az ügyes termelőt. A kettő napjainkban szerencsére gyakran egybevághat.

A főutca egyik tekintélyes háza helyén az ötvenes évek első feléig régi épület állott. A hatvanas években a már háromszobás, nyúlványos házban hattagú család élt: egy középkorú házaspár két gyerekkel és az asszony szülei. 1980-ra hárman maradtak. Az asszony anyja a legidősebb lakó, 1911-ben született.

- A Napsoron, széles portán nevelkedtem én föl. Míg a nagyapám is élt, heten voltunk a régi, zsúpos házban, asszonykoromra a két bátyámé lett, de hogy ők is újítsanak, már lebontották. Most nem vehetnek földet, mit tudjanak csinálni? Házba ölik a pénzüket, pedig az nem hoz hasznot, csak kiabál. Mi ugyan szerényen laktunk, de míg menyecske voltam, mégis mindig a házra fizetgettünk. A lagzim után Homokokra mentem az uramékho', később kerültünk ide a Mari néne épületjébe. Ő a férjemnek a testvére volt, a második ura után jussolta a házat.

Magtalanok maradtak, örökösök nélkül, azért költözhattunk ide. Nem sokáig közösködtünk a nénjével, az visszament Homokokra az apósomékhó'. Nagy adósságba jutottunk a ház végett, de vállaltuk, mert az ember csak azt kívánta, hogy a magáéba legyen. Egyszerű, egyenes ház volt. Mikor kicsivel jobban ment, akartunk volna újat, de azt mondták a mesterek, hogy igen fájn ház ez, ne dőtsük le. Hát csak megfejték, mint a csizmát. De megette a fene, a vége csak az vót, hogy le kellett dőteni, mert vizes volt az alja. Ez már a lányoméék műve volt.

Az asszony lánya még a régi épületben nőtt fel, menyecskeévei férje családjánál teltek.

- Ötvennégybe, nyolcéves menyecskesor után költöztünk édesanyámékhoz. Az első dolog volt, hogy rendbe tegyük a portát. Ez a szüleim nevin van, de nincs testvérem, egyes lány vagyok, hát magunknak dolgoztunk. Nem volt kicsi az öregház, csak teljesen a földdel egy szintbe építették. Nem is földes volt, hanem padlós, de a deszkák már elkorhadtak. Persze nem egy évbe telt, míg olyan lett, mint aminőt most lát. Mikor a Bözsikém 63-ba férjhez ment, azt mondta a férjem, hogy a vaskapunak meg köll lenni! Rossz kapun nem jöhetnek a mi lányunkér! A házat be is kell pucolni! Az eljegyzésre már gyönyörűen lepadlóztuk, átrendezgettük. Még néhány esztendeje is építettünk, mert amikor a lányunk lagziját ültük, nem volt így bekeretezve a veranda, hanem szabadon állt, mint a falalja a régi házaknál. Fürdőszobánk sem volt. Most már nem változtatunk semmit. A lányomnak jó helye, komoly háza van a Napsoron, tán a dédunokáim is megférnek benne. A fiam meg a szomszéd faluba ment vőnek, egyes lány a felesége, az ő szüleivel költöztek egybe.

Az emeletes ház. A magukra maradt, idősödő házaspárok, ha folytatták is a piacozást, gyermekeik elköltözése után nem építették tovább a portát, és új, divatosabb épülethez sem fogtak, a fiatal házasságokat befogadó otthonokat viszont megnagyobbították. A hetvenes évek közepétől a legpiacosabb családok házai eleddig idegen formát honosítottak meg a faluban. Az egyik főutcai gazdacsalád lánya ma egyemeletes, két homlokzati erkélyes házban lakik két gyermekével, férjével és annak szüleivel. Ők egy évtized alatt két emeletes házra valót piacoltak össze. A fiatalasszony örökségül anyja piacolókedvét vitte a házasságba. Hogy a jógazda-hírű új családja munkájához eredményesebben hozzájárulhasson, az esküvő után hamarosan jogosítványt szerzett a piacos árut szállító családi autóra - elsőként a györki asszonyok közül. Azt beszélnek a faluban, hogy az építési hatóság (korszerűsége, esztétikumra, faluképre - ? - hivatkozva) kis híján megtagadta második házuk engedélyezését. A második ház (miután szétszedték az elsőt) 1980-ban elkészült.

Az ilyen „kétház-építés” kirívó eset, nem általános. A többség napjainkban is a hatvanas évek divatját követi, és új, emeletes házra csak a kiemelkedően jól gazdálkodónak telik. Eleinte a házasság gyermek kedvéért (faluban-családban tartásáért) bontottak le az utolsó köig meglehetősen állapotú lakásokat, hogy helyére városias külsejű kerüljön - okleveles építész terve alapján, kulcsátadással -, gazdasági cél és így persze nyúlvány nélkül. A tehetősebb középkorúak azután már tulajdon jó házaikat döntötték le, hogy nagyobbba, tetszetősebbe költözzenek. (Az idősebbek inkább sírkövet, kriptát állíttatnak.)

A hetvenes évek emeletes háza még nem vált típusá. Minden építkezésnél alakul, formálódik, ezért csupán néhány azonosság szembejön. Eleinte a félig földbe ásott alsó helyiségeket alakították lakórészé. Ez a süllyesztett szint még szerepet játszott a gazdálkodásban. A későbbi emeletes, erkélyes épületek felső szintjét általában a tetőtérbeépítés adja (így aztán gyakori a három lakószint). Ebben a változatban a gazdasági épület többnyire különálló, nem kapcsolódik a lakáshoz. A belső terek kialakítása sokféle. Hasonló alapterületen két-, három- vagy akár négyszobás lakás is elképzelhető. Az egyik építető a jól elkülöníthető helyiségek gyarapítását és a szintek egyértelmű elválasztását tartja fontosnak. A másik a közlekedők,

kiszolgálóhelyiségek többcélú kihasználására törekszik. Nagy az eltérés az egyes házak kivitele és esztétikai minősége között - a homlokzatot terméskövel, fényes-mázás burkolótéglával, pácolt-lakkozott fával és (ritkán) rópatéglával borítják.

A berendezés egységesebb, mint az L alakú házakban. A modern import garnitúrák, az egyedi tervezésű darabok és a rusztikus „parasztbútorok” a divatosak. Nemigen hagynak meg régi, az új bútorokhoz nem illő berendezési és dísz tárgyakat. Elvész a helyiségek személyes jellege, ennél már fontosabb az egész lakás stílusjegye -, a gyerekszoba, a hálószoba, a nappali több közösséget mutat a *Lakáskultúra* és a Domus áruház ideálképeivel, mint lakóival. Ez nem jelenti azt, hogy valamennyi emeletes ház ugyanazt a mintát követi. Az egyes családok lakberendezési kultúrája között nagyobb a különbség, mint ami az L alakú házak lakásaiban tapasztalható. A hatvanas évek eklektikus otthonai stílustalanságukkal is stílust követnek, és igazodnak a széttöredezett család életéhez. Az emeletes házak lakóira pedig az jellemző, hogy alkalmazkodnak a készen kapott vagy speciális igényekre tervezett garnitúrához. A lakások berendezése a külső ismeretségektől, a lakók bútorpiaci informáltságától függ, ezért lakásonként más-más képpel találkozunk.

E házak épülésével egy időben kezdték Hévízgyörkön telepíteni a nagy tőkeerőt követelő és komoly anyagi kockázattal (és persze nyereséggel) járó fóliasátrakat. Nincs általánosítható sorrend a kettő között, egyik családban erre, a másikban arra került előbb sor. Annyi bizonyos, hogy az építkezésre többet lehet költeni, mint a termelésre, és kevesebb akadálya is van.

Az emeletes ház fölépítése-léte már nem a régítől, a paraszttól való szabadulás vágyát jelzi, nem is egy új életforma kényszere szülte, még státuszépítésnek sem mondanám. Magyarázható ugyan emelkedett civilizációs-kulturális igénnyel, de elsőrendű oka - mint már említettem - a pénzfőlőség, a mezőgazdasági tőke-akkumuláció lehetetlensége. A kérdés a továbbiakban az, hogy ha a jövőben sem lesz mód bővített újratermelésre, mire költse a jó gazda a pénzét. Háromemeletesre, légkondicionáló berendezésre, kaputelefonra? Ezek a választási lehetőségek napjainkban elenyésző kisebbséget érintenek (Hévízgyörkön), de ha a zöldségellátás a jövőben is a kistermelőkre hárul, és a zöldség ára a termelésre vállalkozók számának csökkenésével egyenes arányban nő - a kérdés indokoltabb, sőt sürgetőbb lesz.

Századunk eleje óta szinte évtizedenként új résszel gyarapodott a falu. Elkerülte a Budapest felé törekvő munkakeresők csapata. Ötven kilométerre lévén a fővárostól, nem vonzotta a messziről jött, otthonkereső munkásokat. Csak a házasságok hoztak (és hoznak) idegeneket. A község határ tágulása a természetes szaporodás következménye a Papokén éppúgy, mint a Tószögön. De vajon kiknek jut az egyik, kiknek a másikon lakás? Milyenek az otthonaik? Hogyan lett ez vagy az a család a falurészek lakója?

A gyakori családnevek többnyire mindegyikben előfordulnak. Találunk Fercsiket a Hévízi úton és a főutcán, Kovácsot a Tószögön és az Újsoron, Dobronait az Újtelepen és a Hévízi úton, Bazsikot a Homokokon és a főutcán... és sorolhatnám tovább a bizonyítékokat arra nézve, hogy a falurészeket ma nem egy-egy család uralja. A tulajdonosok örökölték vagy ház-helyet vásároltak, Györkön telket és nem házat szokás venni.

A húszas évekig még kötelező erejű szokás tiltotta más falurészbeli keveredését. Azóta nincs akadálya annak, hogy ki hova házasodjék, hová építkezzen. Az sem törvény, hogy a gazdálkodók itt, a bejáró munkások, a vasutasok és alkalmazottak meg amott laknak. A személyek és családok múltjáról és a mai társadalmi-foglalkozási szerkezetéről nem ad fölvilágosítást az osztott falukép, talán a házak külseje, típusa (hosszúház, L alakú vagy emeletes)

árulkodóbb. Nézzük példaként a legellentéesebb falurész, a főutca, a *Falu* néhány emeletes házat.

A hetvenes évek végén egy fiatal pár kétszintes házat épített, a tekintélyes rópatéglás homlokzatot fa garázsajtó bontja meg - ez jó módra vall, nem úgy, mint foglalkozásuk. Az öttagú család keresője egy télesztág és egy lakatos. Ugyanitt, a Napsoron 1980-ban fejeztek be egy (a tetőtér-beépítéssel együtt) háromszintes, központi fűtésű, alpesi stílusú házat. A keskeny utcafrontot zöld és barna mázas burkolótégla díszíti. Idős gazdája BKV-nyugdíjas, felesége háztartásbeli, 1948-ban született fiuk autószerelő egy állami vállalatnál, menyük közigazdász, unokájuk óvodába jár. Ugyanebben az évben lett készen a Napsor egyik kétszintes, homlokzati erkélyes épülete, lakója egy idős és egy középkorú házaspár, két gyerekkel. Aktív keresőnek csak a középkorú férfi, a tűzoltó számít, az idős gazda téesztanyagdíjas, az asszonyok és a gyerekek eltartottak. Egy másik, terméskő lábazatú új, emeletes-erkélyes épületnek egyetlen keresője vasas szakmunkás, négy családtagot tart el.

Tehát nem általános, hogy módos házban módos a család. Nincs összefüggés a társadalmi státusz, a hivatalosan mérhető jövedelem és a ház értéke között. A nagy és gazdag ház ugyanúgy lehet agrármérnöké, mint leszázalékolt téeszttagé. A következő kérdés: miért módos vagy szegényes, régi vagy új a hasonló korösszetételű, keresetű, társadalmi állású családok otthona? A választ keresve visszakanyarodunk a főutca 18. századi alapítóinak történetéhez.

Az 1770-es úrbéri rendezéskor, amikor a jobbágy kötelezettségeit, földjének nagyságát szabályozták, Hévízgyörkön már minden termőföldnek és házhelynek volt gazdája. A korabeli vallomás szerint „*felessen meg szaporodtunk... helységünkben pusztá ház hely nincsen.*” A 116 családból 61 leszármazottai ma is itt élnek. *Aszódi, Bazan, Benkó, Bobál, Fercsik, Gódor, Gyetvan, Gyügyei, Kaputa, Száraz, Kitka, Kovács, Kustra, Maródi, Lukes, Márta, Mrkva, Pintér, Pokorádi, Sági, Rajkó, Spisák, Szlovák, Tóth, Túróczi, Vajgel, Vihor* (stb.) nevűek több mint kétszáz esztendeje telepedtek ide. Főként az akkor tehetősebbek hagytak utódot a huszadik századra.

A faluban sok az azonos nevű, de az egymással való rokonságot nem tudó vagy nem valló család. Megkülönböztetésükre ragadványneveket használnak, gyakran ezzel helyettesítik a hivatalos vezetéknevet. (A hévízgyörki születésű Fercsik Erzsébet szombathelyi főiskolásként 203 ragadványnevet gyűjtött össze a faluban. Ennél valamivel több lehet, mert a gyűjteményben nem szerepelnek az egyes embereket, családokat sértő elnevezések.) A Fercsikeket például Racika, Rádás, Füttyi, Csikkos, Magyar, Mutyu nevekkel is illetik - az úrbérendezéskor még csak három családfőt jegyeztek föl közülük (apát és fiait). Egy Kovács család volt, ma Jano-, Vetyo-, Röpe-Kovácsok laknak a főutcán. Az alapítók utódai többek között a Doca, Buzsgur, Gászter, Halus, Kanegér, Lecso, Gyilkos, Szamaras ragadványnevek is.

A kétszáz esztendeje honos jobbágyok nevét viseli a főutca legtöbb lakója. Persze nem minden Fercsik és Kustra, Mrkva és Kovács ide épített, csak egy-egy (ragadványnévvel elkülönített) rokonsági köre - hogy Györkön mondják -, ágazata; a Szabagyi-, Röpe-, Vetyo-Kovács, a Racika-Fercsik, a Pityóka-Bazan, a Gászter-Kustra.

A Doca-Mrkvák három háza a Napsor keleti végén áll, ezt Doca-sornak, Gazdag-sornak is hívják. A század elején született Mrkva testvérek az ötvenes években építkeztek - fölhasználva az 1945 utáni első állami kölcsönt. A három Doca ház külsőre, beosztásra megegyezik: zöld-sárga vakolású, két duplaablakos a homlokzat, mindegyiknek két utcai szobája van, és nyúlványa a kert felé. Tíz-tizenkét házzal odébb lakik az egyik Doca testvér fia, aki a hetvenes évek közepén költözött új, négyszobás házba. Az épület alatt négytermes pince nyílik,

használják a régi házból maradt nyúlvány tágas szoba-konyháját és a gazdasági épületeket. A család hattagú, két vasutas keresője van.

Nem mindig a rokonság dönti el, hogy ki melyik házban lakik. Az említett Mrkva család régi Mrkva-portán lakik ugyan, de nem Doca házban, holott a családfő Doca-Mrkva. A házat ugyanis az anyós örökölte, aki egy másik ágazatbeli Mrkvával, a bíró Mrkvával állt rokonságban. Mondhatnám azt is, hogy véletlen, hogy a Doca-Mrkva ebben a Mrkva házban él.

A Faluban nemcsak a tizennyolcadik századiak jutottak-juthattak kedvező telekhez, lakhelyhez, hanem a később beköltözők is. A sikeresen gazdálkodók néhány emberöltő múltán a jó gazdák közé emelkedtek, ám az idegenek is inkább beházasodással, mint telekvétel révén lettek főutcaiak. Úgy megsokasodtak, hogy az utóbbi száz esztendőben közülük is választottak falusi tisztségviselőket - kiemelkedő rangot szereztek a közösségben.

A Bankó család például nem az alapítókkal jött, a huszadik század elejére mégis kiterjedt rokonságra, nagy tekintélyre és gazdagságra tett szert. Az egyik családfő a negyvenes években törvénybíró tisztelet viselt, felesége az alapító Mrkvák közül való. A Babineczek a szomszédos Domonyból kerültek ide, házasságot kötöttek (többek között) a régi Lukesok, Kovácsok, Szlovákok utódaival. A Bazsikok sem 18. századiak, de a főutcai ágazat gazdagságát mutatja a Kenyeres ragadványnév - a falubeli magyarázat szerint olyan jól éltek, hogy mindig jutott az asztalukra friss, foszlós kenyér. A legifjabb Kenyeres háromszintes, üvegportálos házban lakik a főutca közepén. Az Angyalok kiemelkedő rangját a szóbeszéd erősíti - „kutyabőrös” nemesek voltak, mint ahogy a főutcán is lakos Sápiak és Túrócziak ősei.

A családok történetéből kibogozható, hogy milyen úton-jogon-ágon jutottak házhoz, házhelyhez a főutcán. A történeti kutatás arról tanúskodik, hogy a mai főutca lakói a 18. századi alapítók és a huszadik század elejéig betelepülő (beházasodó) gazdagabbak leszármazottai.

Talán valami különös ösztönnek tulajdonítható, hogy az ősi nemzetségek utódait becsülik a legtöbbször - holott a györkiek alig-alig törődnek a múltba-történelembe vesző emlékekkel.

[II]
CSALÁDFÁK ERDEJÉBEN

[1]

*„...én, Bobály Máthé, kegyelmed örökös jobbágya lévén
igen nagy szorongatásban vagyok szántó földek iránt:
mert az mely szántó földeket nagy munkával
kegyelmed részére parlagbul föl szakajtottam,
azokat mi bírák és esköttek nagy erővel
és maga hatalmával... el vették, és ennek,
akinek leg több szántó földjei vannak
...Thót Mártonnak adjudikálták...”*

(HÉVÍZGYÖRKI BOBÁLY MÁTHÉ LEVELE
FÖLDESURÁHOZ 1714-BEN)

A középkori györkiekről, életük, gazdálkodásuk rendjéről semmit sem tudunk, csak a falu és földesurainak neve olvasható a régi oklevelekben (először 1438-ban). Az első lakosnévsort a török adószedők készítették a 16. században. Ennek alapján határozták meg, hogy a falvak és lakóik mennyi terhet képesek elviselni. Két korabeli adatközlésük arra utal, hogy Hévízgyörköt a vidék egyik leggazdagabb falujának ismerhették - egész határával 10 732 akcsét jövedelmez a földesúrnak. Ugyanekkor a szomszédos Bagot 8190, Galgahévízt 1270 akcse fizetésére kötelezik. A későbbi mezőváros, Aszód ebben az időben pusztá, földjének termése mindössze 224 akcsét ér. A törökök e falujáradékon fölül a módosabb gazdáktól még úgynevezett dzsizje-adót is szedtek. Ezt arra vetették ki, aki házán, szőlejen kívül meghatározott értékű állattal és egyéb ingósággal rendelkezett. Hévízgyörkön harminchat, Bagon huszonhat és Galgahévízen kilenc lakostól hajtottak be dzsizje-adót.

Ez az összeírás, ha teljes névsorát is adja a falu lakóinak, csak egyszeri történelmi emlék, mert a törökvilágbeli népesség elszéledt. A török tisztviselők által itt talált családokból hírmondó sem maradt a 17. század végére. Nem szórványemlék viszont a korai reformátusságról tanúsító följegyzés: 1600-ban önálló egyházuk van, igehirdetőjük nevét 1652-ben írták föl először. Ez a század próbára tette a györki egyházközség erejét, ám a török hittérítőktől kellett tartaniuk a legkevésbé.

Viszontagságos idők jártak ekkortájt Pest vármegye falvaira és protestáns gyülekezeteire. Gyengült a török uralom, ezért a magyar földesurak adószedői is eljuthattak a megye hódolt-sági területeire. A jobbágyság kétfelé adózott, de része volt lelki, hitbéli szorongatásokban is. „A török birtokába lelkiismeretében az ember nem háborgattatik, a testibe ha megnyomó-rítatik is, de szabadon szolgálhatja istenét.” Vallási türelmük odáig nem terjedt, hogy lemondjanak a templomrablásokról és -pusztításokról. A zsákmányszerző kedv hajtotta őket, nem a fanatizmus. Hévízgyörkön is kifosztották és megrongálták a középkori templomot, de a lakos-ságot nem akarták mohamedán hitre téríteni.

A magyarországi ellenreformáció a török megszállás idején sem vonult vissza. Tettei sikerét hirdeti, hogy a 16. század első felében reformált Galga menti falvakban százötven esztendő múltán alig találni protestáns lakost és gyülekezetet. Az egykor református templomerőddel bíró Turán a török kivonulásakor már az is „kétséges, hogy vajon lappanganak-e még itt vagy végképp kiirtattak a református lakosok”...

A pozsonyi prédikátorper fordulópontja volt a protestáns gyülekezetek történetének, amikor is papjaikat és tanítóikat bíróság elé citálták. Az efféle perek célja a protestáns vallásgyakorlat korlátozása, majd megszüntetése volt. Ekkor terjedt el Kollonich Lipótnak, a bécsi udvari

kamara elnökének mondása: „Magyarországot fogollyá, aztán koldussá, végül katolikussá fogom tenni.” A györkiek a katolikusságot semmiképpen sem akarták vállalni. Amikor 1674-ben prédikátorukat Pozsonyba idézték, eltitkolták papjuk nevét a perbe hívó káptalan előtt. Történet szól arról, hogy a györki papot jobbágyruhába öltöztették, s több lakos megbotoztatása, kínzása után sem adták ki.

A század vége felé a környéken mindennaposak voltak a rablókalandok, be-becsaptak a végvárok fizetetlen, szélnek eresztett katonái, a Buda fölszabadítására gyülekező császári zsoldosok, s átvonultak a területen Thököly Imre kurucái is. A falvak lakói többször elmene-kültek, majd visszatértek, de véglegesen csak néhány község szűnt meg a váci járásban, ahová Hévízgyörk is tartozott. Buda fölszabadulását viszont mérhetetlen pusztulás követte: a járás negyvenegy települése közül csak Vácot találtak számba vehető csekély népességet, negyven faluban senkit sem. Az 1686-os elnéptelenedés elsősorban a dúlások előli futásnak, nem pedig a lakosság lemészárlásának tulajdonítható. Az életben maradtak hamar visszatelepedtek, 1689-ben már huszonkét faluba.

Hévízgyörk később népesült be, mint a szomszéd falvak. Majd másfél évtizedig elhagyott pusztá, Bag és Galgahévíz csak három évig. Falunkban 1699-ben jelennek meg az első lakosok; *huszonkét családból tizenháromnak a leszármazottai* - hét *Tóth*, három *Gódor*, egy-egy *Kovács*, *Száráz* és *Varga* család - ma is a községben élnek. (Az ekkor nyolcvankét családos Galgahévíz Vác és Tura után a járás harmadik legnagyobb települése, Bagon negyvenketten vannak.) A kuruc korban ismét elszéled a nép, a harcok több-kevesebb esztendőre pusztává teszik a környéken Aszódot, Bagot, Galgahévizt, Gödöllőt, Turát. Ezek a falvak katonákat küldtek Rákóczi seregébe, s Hévízgyörk, ahonnan nem állt senki kurucnak, lakott maradt. A szatmári béke (1711) után évről évre gyarapszik a györki lakosság: bár 1711-ben a századvéginél kevesebb (15) családot találnak az összeírók, tíz év múlva már negyvenháromat, az új telepések között a mai *Aszódi*, *Bazan*, *Bobály*, *Fercsik*, *Kitka*, *Molnár*, *Pintér*, *Szabó* és *Sápi* családok elődeit.

A györki családok máig ágazó családfája az 1700-as évek elején kezdett terebélyesedni. A népességet összefogó, irányító szervezetek korai kialakulásának köszönhető, hogy napjainkra szinte minden községbeli kapcsolódik valamilyen szálon a faluhoz. A letelepedés utáni időkben falut igazgató gazdasági szervezetről még nem beszélhetünk, inkább követhető a ma is létező három egyház (református, evangélikus és katolikus) helybéli szereplése.

A legrégebb a reformátusság, amely a három gyülekezet közül egyedül bírt anyaegyházzal, pappal és tanítóval - a másik két egyház csak a huszadik században lett anyaegyház. A korabeli adózók lajstromán és az egyházi anyakönyvekben szereplő nevek összevetéséből látni, hogy az egyetlen katolikus, Száráz György kivételével a falualapítók reformátusok és evangélikusok. A falut, melynek a század elején földesurai is protestánsok, népes katolikus települések fogják közre. Mintha Hévízgyörk török világot túlélő reformátusaihoz csatlakoztak volna a környék protestáns hitet megtartó lakói.

A kor törvénye szerint a határ a földbirtokos nemesé, használatért a jobbágy terménnyel, pénzzel és ingyen munkával fizet. De adóztatni és birtokolni a pusztai létből ébredező települést bajos. Ha háborgatják a bozót benötte parlag megmunkálására érkezőket, azok egykettőre odébbállnak jobb urat és földet keresni. A birtokosok majdani jövedelmük reményében mérsékelt szolgáltatásokat követelnek. Úri jogukat nem érvényesítik a jövő-menőkön. A jobbágyok közösségi és földesúri irányítás híján maguk döntenek el, hol és hogyan ütnek tanyát. Legföljebb egymással egyezkednek. Az elvadult határból ki-ki annyit birtokol, amennyit jószágaival megművelhet. Így akinek a legtöbb állata van, annak lehet a földje is a legnagyobb. A reformátusok nem földönfutóként, hanem vagyonosan érkeztek. Legtöbben örökös jobbá-

gyok, „régieknek maradéki, kiknek elei a török ideibe is itt laktak”, mint például az akkor leggazdagabb Gódor Gergely. A Gódor nevet, akár ma, akkor is számos család viselte a Galga folyó mentén, Györkre egy református került közülük. 1699-ben nyolc ígásőkörrel, két lóval, öt borjas tehénnel telepedett le, s a falu határának negyven százalékát foglalta le magának - nem is volt jómódban párja a györkiek között. A földet még szabadon foglaló Gódor Gergely évtizedekre rangot és előnyt szerez a családnak - fia, István 1720-ban a falu bírása. Persze ennek a Gódor bírónak nem jut a határ fele, mint korábban apjának, mert húsz esztendő múltán, 1720-ban kétannyi család él itt, mint 1699-ben.

A százötven éves török uralom után az ide vetődő hontalanok lakatlan-műveletlen vidéket találtak - akár az „új” amerikaiak. A pusztá-falu honfoglalóiként újratanulják a szántás-vetést, hisz nem évszázados művelésben tartott földet kell birtokba venniük. A termőföldteremtés nagy munkáját érzékelteti, hogy Hévízgyörkön a művelt földterület 1699 és 1731 között tizenhatszorosára növekszik, eközben a népesség csak ötszörösére. Ahogy gyarapszik a lakosság, úgy fogy a gazdátlan föld. A határ kuruckor utáni tágulását siettetette az a törvény, amely a bozótosból kiszakított földet adómentesnek mondta: ezért a későnjövőknek, akikre kisebb és elhanyagoltabb szántó várt, érdemesnek is látszott a parlagon heverő vadonba munkát fektetni. Majd mindenik letelepedő igyekezett irtásföldet szerezni - azt is törvény szavatolta, hogy a föld saját, szabadon adható-örökölhető tulajdona lesz.

Míg a földfoglalás tart, és akad pusztá hely, ki-ki a maga javát tekinti. Nehezen szokott össze a nép. A születőben lévő közösséggel szemben sokszor folyamodtak védelemért, támogatásért a földesurakhoz. Ki-kirobbanó háborúságaik egyikéről tudósít a györki Bobály Máthé 1714-ben földesurához intézett levele:

„Mint nagy jóakaró Földes Uramnak ajánlom kötölősséggel való mindenkoron kész jobbágyi szolgálatomat kegyelmednek! Nem egyébért kintelenítettem panaszképpen mint örökös Földes Uramot... [jelen soraimmal zavarni] és alázatosan kegyelmednél instálni, hanem én Bobály Máthé, kegyelmed örökös jobbágya lévén igen nagy szorongatásban vagyok szántó földek iránt: mert az mely szántó földeket nagy munkával kegyelmed részére parlagból fel szakajtottam, azokat az mi bírák és esköttek nagy erővel és maga hatalmával (nem gondolván az én protestációmra és Kandó István Uram tiltó levelére) el vették, és annak, akinek leg több szántó földjei vannak, úgy mint: Rádai Uram jobbágyinak, Thót Mártonnak adjudikálták. Nem csak szántó földeimet erővel elvették, de még vastagon meg is büntettek... Amire nézve Istenem után nincs Kegyelmeden kívül kihez folyamodnom... ha Kegyelmed pártjainkot nem fog, nem tudom, hogy fogunk köztök maradni. Ezek után Isten oltalmába ajánlván Kegyelmedet mint Örökös Uramot, maradok Kegyelmednek

örökös jobbágya Hévíz Györki Bobály Máthé”

Nem tudni, milyen válasz vagy intézkedés követte Bobály Máté instanciáját, az egykori adóösszeírásokból viszont kiolvasható: megmaradt hévízgyörkinek, nem hagyta magát kisémmizni. Hét év múlva neki is négy ökre van, akár a bepanaszolt Thót Mártonnak, és szántója sem sokkal kevesebb. Sőt, 1728-ra a falu ötvenkét gazdája között vagyonságban a második, Thót Márton a hatodik.

A szatmári béke után még egy évtizedig a török idők magyar földesurai maradnak; részleg például a faluból a levélben említett református nemes, az egerfarmosi Kandó István (a közeli Domonyban él) és a nagy tekintélyű Ráday Pál. Két vitában álló jobbágyuk is protestáns - a sértett Bobály Máté evangélikus, a gazdag Thót Márton pedig református. Az együttes földművelés rendje a húszas években szilárdul meg, amikor a protestáns többségű falu két

katolikus főnemes - Eszterházy Sándor gróf és Stahremberg Tamás osztrák pénzügyminiszter - kezére jut. Immár közös a falubeliek ellensége; erkölcsi, hitbéli létüket gazdasági szövetkezéssel óvhatják.

Birtokvesztése után Kandó István már csak kegyura a reformátusoknak - és mert nemesi rangban és hatalomban nem mérkőzhet az új urakkal, gyöngé támasznak bizonyul. Nem védheti meg pártfogoltjait az ellenreformáció támadásaitól és a földesúri önkénytől sem. A reformátusság elsőbbsége veszélyben van. Megmarad ugyan az első szabadfoglalók által megszerzett előny, de új gazdagok inkább az egyre népesebb evangélikus gyülekezetből kerülnek. Ezután a két protestáns gyülekezet révén erősödik a falu termelő közössége - földesurai ellenére.

Hévízgyörk (újkori) alapításakor a reformátusokkal együtt néhány evangélikus család (Dengelegi, Varga, Kollár) is érkezett. Ekkor csak egyötödét adták a lakosságnak, de harminc év múlva már a felét. Ez idő alatt kevés már a gazdátlan, művelésre alkalmas föld, jobban csak irtani való bozótosok szabadok, mégis sok újonnan érkező evangélikus meggazdagodik. 1741-re a negyvenöt evangélikus családból tíz a falu legmódosabbjai sorában áll. Honnan ez a gyorsan szaporodó-gyapardó gyülekezet, melynek élénk vallási életéről már az 1710-es években tudósítanak az egyházi források?

Ebben a korban gyakori a szervezett telepítés. A telepítő földesurak általában írásos megállapodásban rögzítik a telepesek három-hat évi adómentességét és más kedvezéseket. Vajon kinek állhatott módjában és érdekében Hévízgyörkre evangélikusokat telepíteni? A szomszédos Aszód ura, a Felvidékről származó Podmaniczky család evangélikusokat hozatott Túróc, Liptó, Nyitra és Nógrád megyéből - de ezek a jövevények Hévízgyörkön nem kaphattak földet, mivel falunk sosem volt a Podmaniczkyaké. Más sem telepíthetett - a falu 1721-től jobbágyvilág végéig katolikus földesúri birtok, tehát nem kedvezményekkel fogadott közösség költözött ide. Hihetőbb, hogy falunkba a néhány evangélikus őslakos, a működő protestáns református) egyházi szervezet és a nagy hatalmú Podmaniczkyak szomszédsága, kegyurasága vonzott. Nem feltételezés viszont, hogy az 1710-es években élt Hévízgyörkön egy Tóth nevezetű evangélikus kismemes, aki barátságot tartott a Podmaniczky családdal. Az ő közbenjárására fogadta Aszód fiókegyházává Györköt, így aztán 1719-től rendszeresen járt az aszódi prédikátor, a Podmaniczkyak kívánságára három nyelven hirdetett ígét: magyarul, szlovákul és németül.

A györki családnevek is erre a három eredetre utalnak. Magyaroknak mondható a Laczi, Maróti (ma Maródi), Pintér, Fülöp, Mártha, Rövid, Szürszabó család, szlovák eredetű lehetett a Bobál, a Drahos, a Micsinszky, a Bazan (jelentése: bodzafa), a Cerovszki, Povasan, Mladoniczky, a Mrkva (jelentése: sárgarépa) familia. Föltehetően németek Lukes, Kumher és Német nevet viselőik. Persze a névmagyarozat csak eligazító a nevek erdejében, nem perdöntő bizonyossága a nyelvnek és a származásnak. Az 1700-as évek elején Györkre telepedő Bobál Máté lehetett éppen magyar - így neveznek egy szlovák karácsonyi aprósüteményt, de használatos a szó a Felvidék magyarlakta falvaiban is. A Kustra családot, melyből már a század első felében reformátusokat is, evangélikusokat is találunk, hangzása után hihetnénk szlováknak, de a református ág és a szó román-török eredete (egyik jelentése: nyeletlen bicska) e föltevés ellen szól.

Az evangélikusokkal egy időben kezdtek szállingózni Györkre a katolikusok. Ők eleinte gyorsan odébbálltak - nem fogadhatták őket örömmel a protestánsok. Bármelyik szomszéd faluban hitfelekre találhattak, mert az egész környék az államvallást követte; mindenütt papot, tanítót, templomot tartottak. A katolikus jövevények a környék benépesülése után maradoznak itt - szórványosan, egyenként. Nincs közös múltjuk, a vallásuk sem különleges kapocs. Bevett

vallásúak lévén, hitük védelmére nem volt szükség, ezért kezdetben nem szerveződött erős egyházközség. A hitéletnél, a közösségi létnél fontosabb volt számukra, hogy telket, ház-helyet, földet szerezzenek a maradékból.

A falu vallási megosztottságából nem következett gazdasági elkülönülés - a határt birtokló földesúr előtt mind egyjogúnak ítéltettek. Azonos társadalmi-jogi állapotuk okán alakult ki a valamennyi lakos gazdálkodását szabályozó földközösség. Ez a gazdasági-termelési szervezet a kora középkor óta főként ott született meg, ahol a népességet a származás (rokonság, nemzetség), a számkivetettség (hajdú mezővárosok) vagy a kedvezményezettség (telepesfalvak) általános volta egy közösséggé tette. Hévízgyörk a 18. században nem a középkor óta együtt élő nemzeti falu, nem egy hiten lévők gyülekezete, nem is messziről jött idegen telepesek csoportja. A györkiek a 18. századi földközösség idején „gyüttmentek” voltak; ezt a korabeli nevek is tanúsítják. Például a Túrócziak bizonyosan felvidékiek, a Gyügyei család Szatmár megyéből származhatott, a Ságiak és a Dengelegiek Nógrád, a Micsinszkiek Zólyom, a Saranszkiek Sáros vármegyéből jöhettek, a Kecskeméti család pedig az Alföldről. Őseik és múltjuk különféle, közös viszont a vállalkozókedv, amely innen-onnan ide szalasztotta ezeket a családokat. A vallási és nyelvi különbségek ellenére tevékeny közösséggé szerveződtek - akár Amerikában a nemzetek. Egymástól tanulva alakították ki közös szokásaikat, erkölcsüket és gazdálkodásukat.

E közös termelési-birtoklási forma mindenkor a föld és népe erejének célirányos szervezését szolgálta. Biztosíték volt arra, hogy nem marad parlagon föld, munkátlanul család, használatlanul jószág. Hévízgyörkön a 18. században az úgynevezett osztó földközösség dívott, mely csak akkor érhetett el célt, ha a családok változó nagyságai, a föld szintén ingadozó termőképességet tekintve kétévenként újraosztja a határt. (Más művelési rendszert követő falvakban más időközönként osztottak.) A földközösségi szervezet kijelölte a közös legelő, erdő helyét, megszabta a vetés, a kaszálás, a gyűjtés és a többi földművelő munka idejét, és azt is, hogy a határ melyik felébe kerüljön az árpa, melyikbe a zab. Az efféle földhasználat következményének látszik, hogy e korban nem területi mértékegységet használnak, tehát nem holdakról vagy hektárról beszélnek, hanem „vető”-földekről. Például egy györki „egészhelyes” (egy jobbágytelekkel rendelkező) gazdának 1767-ben annyi a földje, hogy abba évente huszonnyolc „pozsonyi kilát” vethet el, az ugarként pihenő másik vetőbe ugyanannyit. Mekkora a réjtje? „Az magunk határjában 5 szekérre való szénát kaszálhat.” Mivel a földek termőereje vidékenként változott, a mai kutatónak bajos kideríteni, hogy melyik tájon hány holdat jelenthetett a huszonnyolc vagy a huszonkét pozsonyi kila. Ehhez nem elég tudni, hány kiló egy pozsonyi kila.

A földközösség nem csupán arra szolgált, hogy a falu népét együtt tartsa és irányítsa a határban, célja volt tagjai érdekének képviselője is. Olyan előnyökhöz juttathatta a falusiakat, melyeket egyenként nem élvezhettek volna. A györkieket, kik már kétszáz évvel ezelőtt is panaszkodtak, hogy „csak határunk volna bővebb”, a földközösség megsegítette: „vagyon határunk mellett lévő Tótfalu nevű pusztá, mellyet 200 ft-okon árendába bírjuk.” A középkori földközösség bomlását az árutermelés növekedésével szokás megokolni. Az újkori Hévízgyörk példája ellene szól ennek a magyarázatnak. Györkön a közös birtoklás és képviselő, valamint az árutermelés alig lehetne meg egymás nélkül. Nem bérelhetnének földet, ha nem lenne pénzük a piacról (más forrása a jobbágyoknak nem volt), viszont nem művelhetnék piacos áruval teli kertjeiket, ha a közösség időt nem kerít az árulásra és művelésre azzal, hogy pénzen megváltja az uraságtól az olykor heteket, hónapokat lefoglaló robotot.

[2]

*„Hévízgyörk elöljárói mentegetik késedelmüket,
az érdekelt gazdák közül egyik is,
másik is ide s tova volt szekerevel,
meg kellett várni hazatértüket,
hogy az összeállítás teljes legyen.”*

(WELLMANN IMRE: PEST MEGYE VISZÁLYA PEST VÁROSÁVAL.
PIACRA VITT PARASZTI TERMELVÉNYEK KÖRÜL AZ 1730-AS ÉVEKBEN.
MAGYAR MEZŐGAZDASÁGI MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI, 1965-66.)

A faluban már a 18. század elején „föltalálták” a piacozást - a mai főváros a nagyipar megszületése előtt is biztos vevője volt a környék terményeinek. Hévízgyörkön a letelepedést követő első években csak amolyan „jobb híján” keresethez juttatta a lakókat a piac. Enyhítette zsellér szegénységét, hozzátett a jobbágy gazdagságához. A harmincas évekre nagyobb lett a piacolókedv: ekkor már a jó piacos zsellér reménykedhetett, hogy jobbágy lesz belőle, a kis földű jobbágyot első gazdává tehetette a piacos jövedelem.

A Duna bal partján nyolcvanhét község volt, ezek lakói hordták portékáikat a pesti piacokra. Evégett jutott hosszú pereskedésbe a század első felében Pest városa és Pest vármegye. Az árusok fölpanaszolták, hogy gyakorta méltánytalanul nagy cédulapénzt követelnek tőlük, sőt, a vármegye nem piacolni érkező lakóit is megváltásgólják a városkapuknál. A peres ügynek köszönhető, hogy följegyzések készültek az 1735-36-ban piacoló Pest megyei jobbágyokról. A vármegye kérésére negyven Duna-balparti falu elöljárója írta össze a piacolók neveit, a piacolások számát, a terményeket, az alkalmankénti szállítóeszközt és a cédulaváltás összegét. E jegyzékből kitűnik, hogy Hévízgyörkről jártak a legtöbbször és a legtöbben piacra - hetvennégy családfő közül hatvankettő árusított rendszeresen, s ők fizették a megyében a legtöbb cédulaváltásot is. A heti és országos vásárookra mindenikük káposztát vitt, ritkábban tököt és ludat.

A többi Galga menti község jóval mögötte marad: a száztizenegy turai jobbágyból csak huszonöt, a hetvennégy galgahévíziből tizennégy, az ötvenkét bagiból mindössze tízenyolc piacozott. De Györk után következett a Pesthez közelebbi Cinkota, Kerepes, Mogyoród, Rákospalota és Rákoscaba is. A sorból még a rákoskeresztúriak emelkednek ki: a harminckét családfőből huszonhatan piacoltak. A két első falu nem vetélkedett egymással: a keresztúriak gabonával, takarmánnyal és lábasjószággal kereskedtek, a györkiek pedig zöldséggel.

Hagyomány hát Györkön a piacozás, és nemcsak a ma véletlen egyezése a tegnappal. A folytonosságra utal, hogy a 18. századi piacolók kétharmadának, mintegy negyven családnak a leszármazottai máig gyakorolják az elődök foglalkozását. Már az ősök sem csupán az alkalmankénti fölösleggel utaztak. Árutermelésre rendezkedtek be, a többség egyféle terménnyel, káposztával batyuzott. A kevésbé piacos falvak jobbágyai nyolc-tizennégy féle termelvényük maradékát árusították.

A piacolójegyzék készítésekor a falu bírása az evangélikus Dengelegi Pál volt. Ekkor még földjük nagyságával, jószágaik számával nem szerezhettek tekintélyt az evangélikusok, hisz alig egy-két évtizede telepedtek ide - egynegyedét adták a lakosságnak. Sok köztük a szegény, a huszonhét evangélikus családból nyolcan nincstelen zsellérek. Hogy mégis bírónak választották Dengelegi Pált, talán az evangélikusok piacostehetségének köszönhető.

Az 1736-os, hatvanhárom györki piacos nevét tartalmazó listából látszik, hogy vallásra való tekintet nélkül mindenki vitt árut Pestre. A gazdag reformátusok - a régi szokást követve - sokan és sokszor járnak, a szegényebbek kevesen és ritkán. A katolikusok többnyire zsellérek, kik sokan ugyan, de jórészt alkalmi portékával jutnak egyszer-egyszer a városba. Az evangélikusok közül a legszegényebbek s a legmódosabbak szekereznek a legtöbben és a leggyakrabban is. A jegyzéken nincs olyan evangélikus, aki csupán egyszer járt volna Pesten. Kitűnő piacoskedvüket mutatja, hogy mindössze öt evangélikus család (a huszonhétből) mellőzi a piacot, és az is, hogy az első tíz györki piacos közül hatan evangélikusok (három református és egy katolikus), Dengelegi bíró a harmadik a sorban.

A reformátusok és katolikusok körében nincs szoros kapcsolat a piacozás és a módosság között. A piacozásban második Gódor Jánosnak például 1731-ben még önálló család-gazdasága sincs, mégis hatökrös szekérrel szállít - talán „uzsorás” (kölcsön)-ökröket fogott be. Bizonyára a piacosjövedelem segítette ahhoz, hogy 1741-re már két jármosökrrel, egy meddő marhával és két borjas tehénnel családfő - vagyonosságban kilencedik a faluban. A reformátusok gazdagabbjai viszont nem piacoltak. A negyedik legjobb gazda Gódor György - egyetlenegyszer sem fordult meg a pesti vásárban. A harmincas években hét református Tóth család élt Hévízgyörkön, négyen piacjárók, ám az első gazda Tóth Márton nincs közöttük, a módosságban második Tóth István is csak olykor-olykor kereskedik.

A katolikusok egyetlen jó piacosa Eleven János középgazda. Rokona, Eleven Mihály háromszor több jószággal és kétannyi földdel rendelkezik, mégsem indít piacos fogatot. A két Száraz család közül is a földtelen Száraz András piacozik, a négyökrös jobbágy, Száraz János pedig nem. Mellőzi a piacot a gazdag Sági András, a jómódú Gyetvan Mihály szintén.

A református és katolikus gazdák falubeli helyzetén alig változtat a piacosjövedelem. Általában elmondható, hogy a gazdag reformátusok vásárolás nélkül is tartják pozíciójukat, a szegényebbek kicsit gyarapodnak általa. A piacot hanyagoló jómódú katolikusok közt nem ritka az elszegényedés, példa erre Gyetvan Mihály és Eleven Mihály gazdaságának gyengülése. A katolikus zsellérek a gazdagoknál többször megfordultak Pesten, de rajtuk sem sokat lendít a piac: Száraz András jószágállománya tíz év alatt öt darabról háromra fogyott, nem szerzett egy vetőre való szántót sem, egyedül bortermése növekedett.

Miről ismerszik meg a jó piacos, ha sem a szegénység, sem a gazdagság nem jellemzője? A szállítási alkalmatosság minden időben minősítette a gazdát. „Akkor néztek embernek a vásárban, ha szép lovaid voltak, és kacskaringós menyecske ült a bakon” - mesélte egy múlt század végén született parasztember. Száz-kétszáz esztendeje a rissz-rossz földutakon csak az ökrösszekér tudott elmenni. Az volt tehát kitűnő piacos, aki három-hat ökröt hajtott a vásárba, ha nem is éppen a maga jármosjószágait. Az a paraszt, aki a harmincas években földtelen zselléreként vagy szegényebb jobbágyként több ökröt tudott keríteni piacos fogatához, néhány év alatt saját jószágához juthatott, a szerencsésebbje a jógazdasort is elérte. A gazdagodásnak ezt az útját járták a falu evangélikusai. A Povasan család 1720 táján zselléreként, állatok nélkül telepszik le. Az évtized végére a bozótosból szakított irtás révén kevéske földhöz, így jobbágyjoghoz is jut, de jószága mindössze egyetlen öreg sertés. Az első Povasan fia, János a harmincas évek elejére két lovával, két borjas tehenével, egy meddő marhával és egy növendék állattal középgazda lesz. Jármosökre ekkor még egy sincs, pedig első piacosként hol két-, hol négyökrös fogatot hajt a vásárba. Szorgalmas piacozása következtében a negyvenes évekre öt ökrével, három lovával, két tehenével, négy növendék állatával a falu egyik legmódosabb jobbágya. Persze Povasanék karrierje nem mindennapos az evangélikusok közt sem, jellemzőbb a lassú fölemelkedés. A húszas évek elején érkező Bazan Mártonnak semmije sem volt, 1728-ra egy tehenet és egy öreg sertést kerít. A harmincas években nyolc jószágával

középgazda, piacozásban az elsők között áll - 1741-re állatainak száma tizenhét. A század elején letelepedő Bobál család jó piacos fia, János, tíz év alatt duplázza meg állatállományát, akárcsak Varga Jakab, a falu öt Varga családjának legmódosabbika.

Az 1731-es és 1741-es összeírások, valamint a piacolási jegyzék összevetéséből úgy látszik, hogy a vásározóknak inkább gyarapodtak állataik, mint földjük. A reformátusok jobban arra ügyeltek, hogy jószág is, föld is legyen bőséggel, gazdálkodásuk a régi előnyök megtartását szolgálta. Óvták hitüket és vagyonukat a katolikus földesuraktól és az egyre-másra érkező jövevényektől. A termelés megreformálására, a jobbító kezdeményezésre már nem futotta. Nem is gazdagodhattak úgy, mint az elsősorban piacolásra tekintő evangélikusok. Ez a faluban friss protestáns gyülekezet új erkölcsre szoktatja a falut. Már nem visz előbbre az a lassú, kitartó araszolgatás, melynek célja a parlag termővé tétele. A művelhető terület megszállása befejeződik, ezután egyre fontosabbá válik a nyereség. És hogy ez ne a birtokos nemes hasznát növelje, az újító jobbágyok a termelés „mérhetetlen”, és így adóztathatatlan részére áldoznak a legtöbbet. A piacon árusított zöldség után lehetetlen tizedet, dézsmát szedni, ezért azt érdemesebb termelni, mint a gabonát. A piacosjövedelemből pedig lehet árendálni legelőt és szántót, igásökröt és lovasfogatot. Még a papnak, tanítónak járó káposztailleték is megváltható pénzen. Nem instanciázní kell a nemesúrnál, és tőle várni méltányosságot, hanem fizetni mindenért, és pénzzé tenni mindent, aminek piaci kereslete van - parancsolja az új erkölcs, amelynek megteremtője a század közepére leggazdagabbá és legnépesebbé váló evangélikusság.

Miért viheti többre a zöldséget termelő paraszt, mint a gabonával foglalkozó? Hogyan boldogulhat az egyszerre több úrnak - a nemes birtokosnak, az egyháznak, a földközösségnek, az államnak - szolgáló 18. századi gazda? Hévízgyörköt a kert váltja ki mindegyik „szolgaságából”. Pest vármegyében egy jobbágytelekhez egyholdnyi beltelek jár általában, Hévízgyörkön pedig 2,8 hold. A gazdák egynegyedének három-négy holdja van, még a szegény zsellérek is legkevesebb fél holdat művelnek. (Különös fordulat, hogy kétszáz év múlva, az 1959-es téesszervezéskor és tagosításkor még fél holdnyi házi kertet sem hagynak meg egy-egy gazdának.)

A kert jól jövedelmez, hisz a földesúr és az egyház jobbra a rég honos és tárolható terményekből részesedik, kerti növények közül a babból, lencséből, káposztából. Adómentes viszont a sárgarépa, a gyökér (fehérrepa), a borsó és a többi zöldségféle, eleinte még a kukorica is. Nem mondható tehát, hogy a beltelek teljes adómentességet élvez, de dézsmát itt nem szednek, mint a szántóföldön szokás. A zöldségfélék természete a fő akadály: az érés szinte minden kertben más a föld minősége és a gazda gondossága szerint. Ezért együttes terményadót lehetetlen a termett (mérhetetlen) mennyiség hányadában megszabni, így a kerti növényekből évtizedeken át egyannyit követel a földesúr. Az egyedüli mérce a paraszt társadalmi-gazdasági állása. A másfél telkes jobbágy ad a legtöbbet, a házatlan zsellér a legkevesebbet még akkor is, ha a zsellérnek nagyobb, a jobbágynek kisebb a kertje. Hasonlóképpen vagyoni cenzushoz kötik a földesúrnak szokásos konyhai ajándék - a tej, a vaj, a tojás, a faggyú, a baromfi, a vágóállat - mértékét. A györkiek nem szívesen szolgálnak terménnyel vagy munkával, a konyhai ajándék helyett éppúgy pénzt adnak, mint a szőlőrobot megváltásaként.

Korábbi századokban a földközösség elsődleges célja a termelés szabályozása volt, csak másodsorban a faluképviselő. A 18. századi Hévízgyörkön megfordult a sorrend. Ez látható abból is, hogy egyedül a legelőt és a szántót művelték mindenki kötelező rend szerint, a jó pénzt hozó kerttel ki-ki azt csinált, amit akart. A szántóföldi parcella a rendszeres újraosztás következtében alkalmi tulajdona a gazdának, így ha „rablógazdálkodik” is, leginkább a szántó

jövedelméből részelő földesurat rövidíti meg. A zöldségtermő kert közösségi osztás és urasági dézsmálás alá nem esik - állandó, gondosan tartott tulajdona a jobbágnak és zsellérnek egyaránt.

Hogyan maradhatott háborítatlan a györki földközösség a földesúri nagyüzemek-majorságok születésének korában? A falu előnyös szerződésai (kontraktusai) védelmében élt, amelyeket a határát legtávolabb birtokló Grassalkovich családdal kötött. I. Grassalkovich Antal 1743-ban igen olcsón vásárolta Hévízgyörköt, egy holdja egy teljes forintjába sem került (ugyanekkor egy „egészhelyes” jobbágy pénzbeli adója - cenzusa - egy forint). Előbb a hatvani, majd a század végén a gödöllői uradalmához tartozó faluban készen találta a földközösséget, s hogy új szerzeményében a lakosságot (úri hasznára) megtartsa, el is fogadta. Tekintettel a lakosok gazdasági érdekegységére, Grassalkovich az egész községgel köt szerződést, egy összegben rója ki az adót. A terhek a jobbágyok összességére nehezednek: a falu gondja, hogy ki mennyivel tartozik. Grassalkovich Antal kortársaihoz hasonlóan híve a robotnak és a jobbágyföldkekből költségek nélkül alakítható majorságnak, de pénzváltás ellenében lemond az ingyen munkáról és a jobbágyföldek megnyirbálásáról.

Grassalkovich földesúri jövedelmének biztonsága érdekében ismerte el és ruházta fel jogokkal a györki földközösséget, arra viszont semmi sem sarkallta, hogy védelmébe vegye a falu kis közösségeit, az egyházakat. Hiába vártak hát a györkiek a gazdasági ügyekben lojális úrtól vallási téren támogatást. A katolikus nagyúr nem volt elszánt „protestánsfaló” (a Gödöllőn élő reformátusságot még segítette is), de a háromvallású Hévízgyörkön természetesen a katolikusokat pártolta. A Grassalkovichok bizonyára nem vétlenek abban, hogy birtoklásuk idején gyarapszik a katolikus gazdagok és a protestáns szegények száma. Már a század közepén katolizál néhány gazdag protestáns jobbágy. A kiterjedt Gódor família egyik őse prédikátor volt a török idejében, a 18. század harmincas éveiben élő Gódor Márton a református egyház gondnoka - az 1800-as évek elején mindegyik Gódor katolikus, csak leányágon tartják a református vallást. Aszódi János elődei 1720-ban evangélikusként költöztek át Aszódról, öreg Fercsik Gergely apját, Tamást 1749-ben még evangélikusként temették - a század második felében valamennyi Aszódi és Fercsik katolikus vallású. E számbeli változás ellenére az egyházak tekintélyen nyugvó rangsora alig módosult.

A földközösség mint szervezet nem egyetlen személy alávetettje, s nem is tagjainak demokratikus szövetsége. Ez az egész falut igazgató gazdasági alakulat a kisközösségek együttműködésén alapult, a gazdálkodás célszerű és követendő irányát a legerősebb csoport (egyház) szabta meg; Györkön az ősi református gyülekezet. Elsőbbségét a katolikus földesurak is csupán megrendíthették, de megszüntetni nem tudták. A falut rövid ideig birtokló katolikus Eszterházy szívesen látta volna elenyészni a reformátusságot - a 18. század negyvenes éveinek elején bezáratta iskolájukat. Mint az alább következő jegyzőkönyvrészletből kitűnik, a Grassalkovichoktól sem várhattak sok jót:

„Utolsó prédikátora az eklézsiának 1768-ban meghalálózván a váczi püspökség által a prédikátor behozatásában az eklézsia meg gátoltatott, ámbár az eklézsia ez eránt több ízben könyörgő levele által Gróf Gyaraki Grassalkovich Antal Eö exellentíáját béhozattathatásra kényszeríteni kívánta; de a mely könyörgő levelére az a válasz adódott: »Ez a vármegyét és a püspökséget illeti, azért magamat belé nem avatom.« Így tehát szintén 18. esztendőig prédikátor nélkül voltak...”

A gyülekezet növekedése már a század első felében lelassul. 1731 és 1741 között a györki családok száma hetvennégyről százra emelkedik - az újonnan letelepedőkből mindössze ketten (Gyügyei Miklós és Kustra János jobbágyok) reformátusok. A következő évtizedekben is csak néhány új református családdal gyarapszik a falu, a máig györki Pokorádi, Szabadi (ma az

egyik Kovács-ágazat ragadványneve) és a Rajkó-családdal. Új jövevények helyett jobban a régiek leszármazottai tartják össze a gyülekezetet. Kustra János után 1760-ra három fiú marad, az 1720 óta lakos Sas György örökébe négy fiú lép (a Sasok századunkra eltűnnek a községből). Kiterjedt rokonsága persze nem csupán a reformátusságnak van, jellemzőbb, hogy a más vallásúak - szegényebb sorban is - több utódot hagynak. A legkevesebb gyermek református családokban születik - akár a huszadik században -, talán azért maradandó gazdagságuk. Az első Gyügyei 1740 táján két jószággal érkezik, föld híján még zsellérnek sem jegyzik. 1770-ben ugyan csak egyetlen fiáról tudunk, ő viszont a legmódosabb (másféltelkes) jobbágyok közé emelkedett. Számos állatai és szőleje mellett harminckilenc hold szántó (kétszer annyi, mint a helybéli átlag), tíz „embervágó” rét és két hold adómentes belső telek van a nevében.

A váci püspök ellenreformátor indulata és Grassalkovich nemtörődömsége szinten oka lehetett, hogy 1770-re a lakosságnak mindössze egyötöde református. A gyülekezeti élet e kedvezőtlen körülmények között sem szűnt meg. Együtt maradtak prédikátor nélkül, s nem vonták meg a parókiális javadalmakat az özvegy papnétól, sőt később annak gyermekeitől sem, a „nép által míveltetett” papi földek termése az elhalt prédikátor családjának jutott.

Ha a reformátusság nem erősödött, gyarapodott a faluval egy ütemben, és hagyományörző maradt a község újkori történetének kezdetén, hogyan tarthatta meg községi irányadó szerepét?

Említettem: ma a hévízgyörkiek az úgynevezett öröklött gazdagokra tekintenek föl - ők a falu elei akkor is, ha csak „beleültek a vagyona”, és semmit sem tesznek hozzá. A „szerző” gazdagok, akik a semmiből - ügyességgel és munkával - teremtenek vagyont, hátrébb állnak a rangsorban. Így lehetett kétszáz esztendeje is, amikor a jómódú reformátusok mindannyian „öröklött” gazdagok - ők a mintagazdák és a választott tisztségviselők. A gyülekezet alig veszít a letelepedéskor elfoglalt földből, a vallási közösségen belül alakul és vándorol a vagyon - nem engednek maguk közé idegent. Szokás tiltja az egyházon kívüli párválasztást, majd a 18. század vége felé akad néhány vegyes házasság. Akkor már nem ők a legmódosabbak, bár inkább gazdagodnak, mint szegényednek egy-egy kívülről jött házastárs révén. Ha egyszer-másszor törvényt bontanak, leánygyermeküket adják menyecskének újjgazdag evangélikus családba. Jó szomszédságot tartanak e másik protestáns gyülekezettel: egyházi szolgálatokkal kisegítik őket. A györki híveket gondozó aszódi evangélikus lelkész helyett gyakorta esket, temet, keresztel a református pap.

A „szerző” evangélikus családok egyharmada 1770-re módos (másfél telkes) jobbágy, ebben az időben a bíró is evangélikus. Sikerüket nemcsak újíto-vállalkozó szellemű gazdálkodásuknak köszönhetik, hanem konzervatív, hagyománytisztelő közösségi életüknek. A reformátusokhoz hasonlóan ragaszkodnak vallásukhoz, nem engednek más hiten lévőket maguk közé, a házasodó csak a körön belül, az evangélikusságból választhat párt. A 18. század első felében, amikor Aszódon hat evangélikusból négy vegyes házasságot köt, Hévízgyörkön egyetlen rendbontó sem akad. Az aszódi gyülekezet, amely az evangélikus Podmaniczkyak birtokán él, nem ítéli meg szigorúan a ki- vagy beházasodást, hisz a velük egy hitű földesúr szavatolja a nyelvet, a kultúrát, a vallás csorbíthatatlanságát. A katolikus nemest uraló Hévízgyörkön az evangélikusok csak egymás közt házasodhatnak, e törvény még a 19. század második felében is érvényes - ekkor az évenkénti harminc-negyven házasságból egy, legfőljebb kettő vegyes házasság. Elgondolkoztató viszont, hogy a párválasztáskor erélyes gyülekezet a névmagyarozatból ítélve a többséget adó szlovák nemzetiség nyelvéhez korántsem olyan hűséges. Már a 18. század végén kéri az aszódi anyaegyház, hogy gyakrabban legyen magyar nyelvű igehirdetés - ugyanakkor, amikor a magyar Gyalog, Koczkás, Túróczi, Juhász és a német

Weigel (ma Vajgel) családokkal egy időben a faluba költözik a szlovák Spisák, Kmetty, Stancsov, Szlovák, Saranszki, Matus, Novobánszki és Zlinszki család. A nemzeti nyelv lassú elhalása azt a gyanút ébreszti, hogy mégsem lehet a nevek hangzásából a szlovákság túlnyomó többségére következtetni. Aszódon oklevelek által bizonyítható az evangélikusság szlovák származása - ők még a 20. században is ragaszkodnak nyelvükhöz, 1964-ben hangzik el az utolsó szlovák nyelvű prédikáció -, Hévízgyörkön a huszadik században csak magyarul prédikálnak. Talán azért e nyelvi állhatatlanság, mert a felvidéki jövevények magyar falvakból vándoroltak ide. Ennél valószínűbbnek látszik, hogy a nyelv elhagyásában a piac a ludas.

Mai tapasztalat, hogy Hévízgyörk nyelvében is a piacról él. A györkiek meséit, vallomásait rögzítő több tucat magnókazetta legépelése után - csak olvasva és nem hallgatva az interjúkat - alig észleltem különbséget a negyvenéves szegény asszony és a hatvanéves gazdag özvegy, a nyugdíjas vasutas és a középkorú traktorista fogalmazása között. Először meghökkentem, amikor a hagyományos erkölshöz, viselethez, életmódhoz, termeléshez ragaszkodó bőszyonyás asszonyok a pletykát „információnak” mondták, családi viszályok helyett „problémás helyzetekről” beszéltek, könnyen barátkozó ismerősükről pedig azt állították, hogy „az ángyi jól tud kapcsolatot teremteni”. Kétségtelen, hogy az „információkban” gazdag györki köznyelv a piaci árulás - a „kapcsolatteremtés” - közben deformálódott. Nemcsak az általános nyelvromlásban, de a magyarosodásban is fontos szerepe lehetett a piacnak, ahová a három egyház hívei közül az evangélikusok jártak a legtöbbit. Pest megyében ma még találni olyan falut, ahol szlovák a népnyelv, s bizony meglehetősen nyakatekertséggel keveredik a magyarral. Ezek után nem nehéz elképzelni, hogyan romlott a györkiek magyar nyelvérzéke a piacolásban vezető szlovákok nyelvi szerzeményeinek hatására. Persze a szlovák evangélikusok a szintén a piacról élő őslakos reformátusoktól sem sok jót tanulhattak. Bár a Monarchia bukása után mindenki magyarul beszélt a faluban, a szlovák eredet máig nyomot hagyott. A szlávos szóvégződések idézik a régi nyelvet: a Bankó és Benkó neveket rövid o-val, *Banko*-nak és *Benko*-nak ejtik, a Lecso, Jano, Vetyo ragadványnevek is kurtán, magyartalanul hangzanak. Apróra ráncolt szoknyáról szólva „aprucskát” mondanak, a dinnyecsősz kunyhóját „gunyecnak” hívják.

Ha a 18. században a mindenkori katolikus földesúr megkeseríti is a protestánsok életét, pártolása mégsem erősíti a katolikus gyülekezetnek és tagjainak falusi pozícióját. A hatvanas-hetvenes évekre annyian vannak, mint a reformátusok, de csak életeret szereznek, vagyont nem. Ötvenhárom százalékkuk zsellér. A földesúr hatása mindössze annyi lehet, hogy néhány gazdag protestáns katolizál; a négy katolikus másfél telkes jobbágyból három a század elején még protestáns volt. Az egyetlen régi gazdag katolikus Gyetvan József, aki 1720-ban néhány jószágával szabad vándorként telepszik le. Gazdálkodási képességeit a protestánsok sem vonhatják kétségbe, s talán nemcsak a földesúri erőszak műve, hogy 1760-ban bírónak választják.

Egyházi életük sem lehetett különösebben élénk. 1724-ben megkapják a falu középkori templomát, amelyet ennek előtte a reformátusok használtak. Felújítják, de nem valami nagy gondossággal-alapossággal, mert egy 1760-as leírás a templom omladozó állapotáról tudósít. 1770-ben a földesúr segít - Klobusiczky Teréz, Grassalkovich Antal özvegye építteti újjá. Elesettségüket mutatja, hogy még egy tucatnyi gyermeket sem iskoláztatnak. 1775-ben mindössze hárman járnak iskolába, azok is csak a téli hónapokban. Összehasonlításul érdemes megemlíteni, hogy a század közepén az evangélikusság félszáznál több gyermeket taníttat. Pedig előnyben vannak a katolikusok, mert Grassalkovich Antal 1761-ben bezáratja a protestáns iskolákat (húsz esztendőre), s így 1775-ben csak a három gyermeket istápoló

katolikus iskola működik. A vallásában urak pártfogoltja és a gazdálkodásban hátul kullogó katolikusság a 18. században nem szerzhetett különös érdemeket a faluközösség előtt.

A 18. századi vallási közösségek és a köztük kialakuló hierarchia máig rendezi-szervezi az életet. A lakosok a három egyház parancsa szerint éltek, ritkán keveredtek egymással rokonságba vagy ellenségeskedésbe. Kölcsönös jó viszonyukra példa az 1788-ban megnyitott vegyes iskola. II. József rendeletét, mely a felekezeti iskolák összevonását szorgalmazta, a környéken a györkiek teljesítették legelőbb, s a rendelet visszavonása (1790) után még hét évig működött vegyes iskolájuk, ahová evangélikus, református és katolikus gyerekek egyaránt járhattak. (Aszódnak nem volt vegyes iskolája, csak előkészítették, de nem hajtották végre a rendeletet.)

[3]

*„Uraságunk szöllelit az előtt a hatvani határban
míveltük, de mivel az nagy munkák ideibe
annak kapálássza nehézségönkre volt,
már nyolc esztendőtil fogva azt kész pénzen
váltjuk és 30 ft-okat fizettünk azért,
hogy magunk nem dolgozunk.”*

(A HÉVÍZGYÖRKIEK VÁLASZA
AZ 1767-BEN KIBOCSÁTOTT
KILENC ÚRBÉRI KÉRDŐPONT EGYIKÉRE.)

1770 nevezetes esztendő a magyar agrártörténelemben. Mária Terézia egységesíteni és rendezni kívánja, hogy mennyi a jobbágyföld és a bére. Az Urbáriumot megelőző országos összeírásakor számba veszik a földek nagyságát, minőségét, a művelés és a használat módját és a vele járó kötelezettségeket is. A fölmérés után kibocsátott úrbéri rendelet szabályozza az úr és paraszt viszonyát, a szolgáltatásokat és a haszonélvezeteket: mennyi földet mondhat magáénak a jobbágy és a zsellér (a tulajdonjog persze a nemest illeti), hány nap robotot kell letöltenie, mennyi terménnyel adós földesúrnak.

Az úrbéri rendelet - ha sikerül foganatosítani - legtöbb magyar faluban gátat vet a földesúri önkényeskedésnek, könnyíti a jobbágyorsót. Nem így Hévízgyörkön, ahol veszítenének, ha bevezetnék, mert az Urbárium szerinti adó, a természetbeni járandóság és a robot kedvezőtlenebb a náluk szokásosnál. Az Urbárium szerint egy györki jobbágytelekhez huszonhat hold szántó jár, a számadók ennél jóval többet találnak. A gazdák egynegyede harminckilenc holdat művel, így másfél telkesnek minősül. A terménytizedet rendszeresen adták, de a többi természetbenit megváltották - ugyanakkor az Urbárium len-, vaj-, kappan-, csirke-, tojás- és borjúdézsmára is kötelez. A rendelet a lakosok vagyoni helyzete alapján szabja meg a robotosnapok számát, jóval többet, mint amennyit a györkiek eddig teljesítettek. Szántáskor, vetéskor, aratáskor mindenki az uraság földjén dolgozott, hogy az ottani munka végeztével mielőbb a maguk dolgához foghassanak. A Grassalkovich-birtokon a „robotának szabott napjai nincsenek”, mert az uraság szükségéhez és nem a jobbágy vélt képességéhez igazodik. Az uradalmi földek megmunkálásáért az egész közösség felelős, akár a pénzbeli adóért, viszont az Urbárium egyesekre méri ki az úrdolgot. A rendelet nem számol a földközösséggel, melyhez pedig a györkiek erősen ragaszkodtak.

Szerencsájukra az első Grassalkovich belátóbb és előrelátóbb, mint kisebb földű birtokostársai. A faluval patriarchális a viszonya - a közösség pénzen szerzett önállósága és az egyházai körül zajló viták ellenére. (Ha igazán méltányos lenne a nagyúr, az általa adományozott jogok és kedvezések szerint mezővárosi ranggal is fölruházhatná a községet.)

Különös, hogy az ország egyik leggazdagabb főura figyelmet szentelt a györkiek ügyes-bajos dolgainak. Számszerű adatokat olvashatunk gabona-, állat- és pénzkölcsönökről, házépítési segélyről, tartozások elengedéséről. Aratáskor sört és pálinkát méret áldomásként a földjein dolgozóknak. És bár a környéken két majorságot tart fenn, növelésük céljából nem nyirbálja meg - jobbágyai megélhetését kockáztatva - a falu határát. Érthető hát, hogy ellenzik a györkiek az Urbárium bevezetését. Földközösségük és viszonylagos függetlenségük védelme azt kívánja, hogy maradjon minden a régiben. Az Urbárium megjelenése után kötött kontraktus ugyan a korábbinál nagyobb terheket ró a falura, de még mindig jobban jártak,

mint ha elfogadják az úrbéri rendeletet. A jobbágyok kérésére nem mérték ki a határt a családok közt, továbbra is a földközösség joga a földek alkalmankénti elosztása. Az Urbárium megszabta azt is, mennyi úrbéres föld jár a falunak. A többivel jog szerint a földesúr gazdálkodott. Törvény írta elő, hogy a maradványokból új jobbágytelkeket kell a nagybirtokosnak kialakítani. Hévízgyörkre ilyen úton nem kerültek új telepesek, mert a falu pénzen magához váltotta a maradvány földek használatának jogát. Így hát nőtt a fizetnivaló, ám nem csorbult a teherviselés és a művelés ősi közössége.

Hévízgyörk virágkora I. Grassalkovich Antal, majd özvegye birtoklásának idejére esett. A birtokteremtő földesúr 1771-ben meghalt, ezután felesége igazgatta az uradalmat 1781-ig - hasonló gazdálkodási elvek szerint. Az özvegy bizonyult az uradalom utolsó gondos gazdájának. Az őt követő II. Grassalkovich Antal idején kezdtek rosszabbodni az állapotok a gödöllői birtokon, így Hévízgyörkön is. 1782-ben, amikor a Grassalkovich-utód kezébe került az uradalom, még egyharmadrésszel kevesebb robotot kellett a falvaknak teljesíteni, mint amennyit az Urbárium megszabott. A század végére eltűnik a különbség. A patriarchális viszony (melynek egyik alapja a földesúr és a falu azonos gazdálkodási rendszere) megbomlik, 1786-ban az uradalom áttér a háromnyomásos gazdálkodásra, Hévízgyörkön marad a kétnyomásos.

II. Grassalkovich Antal és fia, III. Antal jószerivel még azt sem tudta, merre a birtoka. Gondatlanságuk és pazarló életmódjuk sok pénzt fölemésztett, nyoma sem volt már a bölcs gazda előrelátásának. Gyors pénzszerzésre törekedtek, hogy kifizethessék adósságaikat. Erre a legegyszerűbb utat választották; nagyobbították a majorság területét, de nem vásárlással, hanem a jobbágyföldek kurtítása által. Elsőnek a jobbágyok bérleteit, majd maradvány földjeit vették el, aztán a lakosok erejét az úrdolgára. 1782 és 1799 között négyszeresére nő az uradalom majorsági szántója - anélkül hogy az urak egy hold árát is megfizették volna.

A kedvezések megfogyatkozása és a növekvő teher miatt a 19. század elején Hévízgyörk fölbontja az uradalommal kötött szerződését, de nemigen boldogulhat, mert néhány esztendő múlva „nyíltan megvallja, hogy rossz tanácsadók vezették félre”. A falu ugyanis a közös teherviselés után sem veszítette el közösségi jellegét, a nyomáskényszer még mindig erősen összefűzte tagjait. A régi szerződés visszaállításának reményében olyan záradékot javasolnak, amelyben kötelezik magukat a majorság „szorgalmatos és serény” szolgálatára. Hiába minden fogadkozás és folyamodvány, új megállapodás nem születik, és ennek híján nehézkes egyszerre megfelelni az uradalomnak és a földközösségnek. Az új helyzetnek a falu gazdálkodása látja kárát. Gyengül a földközösség hagyományos és célirányos rendje, mely szavatolta a tehetség és a vagyonosság egybeesését. Az évenkénti fölosztáskor ugyanis minden gazda újraméretett: ha két osztás között például egy család igaerőt veszített, egy másik pedig állatokat vásárolt, a parcellák nagyságát ehhez a módosult „tehetséghez” igazították, ugyanígy ügyeltek a családok munkabírására is. Ebben a rendszerben hasznosult minden föld, jószág és munkaerő.

A 19. század elején a földesúr nem kötött új szerződést a közös teherviselésre, tehát a gazdákra egyenként hárult minden teher. A családfőként kiszabott adó állandósította a lakosok státusát, vagy legalábbis elzárta a falusi társadalomban a fölfelé vezető utat. Mert jobbágyból kis szerencsétlenség csinálhatott ugyan zsellért vagy szolgát, de zsellér, bármily ügyes is volt, nem juthatott a jobbágyok közé. A zsellérnek kötelező gyalogrobot szinte állandó készenállást igényelt, így nem maradt elegendő idő a maguk dologára, gyarapodására. Ez idáig munkájuk, kereskedésük révén volt esélyük a szegény sorból való kiemelkedésre, az új megszorításokban viszont egyre süllyedtek a társadalmi-gazdasági ranglétrán. Sokuk nincstelen béres, szolga lett. Ritkán és keveset pénzeltek a piacból. Ez a jövedelem már nem alapozhatott

gazdaságot, csupán valamelyest enyhített a megélhetés gondjain. A jobbágyok piacozása is megsínylette a változást. A növekvő terményadó eladható árut vont el, a „marhas robot” pedig szállítási eszközt és alkalmat.

A majorság kiterjesztése és a jobbágyok mértéktelen robotja, adóztatása sem hozta meg a birtokosnak a kívánt eredményt. Az uradalom 18. század végi jövedelme még a Grassalkovich-utódok adósságait sem fedezte. A nagy birtokszerző ős, az első Grassalkovich hitbizománytá tette az uradalmat, így magát a birtokot nem árusíthatták ki - ugyanis a hitbizomány fölött (mint lehetséges örökös) az egész rokonság rendelkezett, mindegyikük beleegyezése nélkül nem lehetett eladni. A csőd elkerülésére - királyi jóváhagyással - a família herceg Grassalkovich Erzsébet férjét, gróf Palánkai Eszterházy Ferencet nevezte ki az uradalom gondnokául. Eszterházy első teendője volt a jobbágyelégedetlenség mérséklése - tizenkilenc százalékkal csökkentette a robotot. Ezután kezdte el a százharmincötezer kataszteri holdas Pestvármegyei uradalom átszervezését. Ekkora birtoktest az egyetlen gödöllői központból irányíthatatlannak, igazgathatatlannak bizonyult - sok erő és idő pocsékolódott el a robotosok alkalmoszerű kirendelésekor is. A györkiek tíz-húsz kilométereket gyalogoltak, ha például a hatvani határban kellett dolgozniuk. (Ez elég gyakran megtörtént, hisz Hévízgyörk 1795-ig a hatvani uradalom része.) Eszterházy kilenc kerületre osztotta a birtokot. Hévízgyörköt (és Bagot) a szomszédos Kartal ispánságához sorolta.

Az ispánság kialakításakor elkülönültek a falu és a földbirtokos által használt szántók, erdők, legelők. A községgel határos területek a falusi gazdák kezére jutottak, a földesúr ugyanakkor a kartali központból terjeszkedett, innen mérte ki a majorság határát. A kartali főnhatóság napjainkig befolyásolja a község életét, gazdálkodását, mert ezt az ispánságot a későbbi tulajdonosok is megtartották. A jobbágyfölszabadítás előtt a györkiek a kartali földekre jártak robotba, utána pedig a szegényebbek napszámos és summás munkába. 1945 után itt indult a földosztás, lévén az egyetlen terjedelmes nagybirtok a környéken. De nem sokáig volt a falusi kis- és törpebirtokosok kezén, rövidesen összevonták a kimért parcellákat, hogy a régi uradalom fölszerelésére és szervezeti rendjére alapozva - a Gödöllői Agrártudományi Egyetem Tangazdasága néven - állami gazdaságot létesítsenek. A maradék kartali határból, amely a jobbágykorban úrbéres terület volt, a kartali lakosok részvételével az 1950-es évek végén termelészövetkezetet alakítottak, rá húsz esztendőre a több ütemben végrehajtott tévész-összevonások után a kartali, a bagi és a györki parasztok egyetlen nagy gazdaságot alkottak. Ez lett volna Eszterházy álma is? A nagy táblákban művelhető földeket a jól szervezett nagygazdaság birtokolja központi (állami) haszonra, a kisebb szántókat, rétet, gyümölcsöt, erdőt pedig a falusiak művelik - a maguk boldogulására.

Akárhogyan ügyeskedett Eszterházy, nem tudta véghezvinni elgondolását, nem virágzott föl a gödöllői uradalom. Az első Grassalkovich birtokának jövedelmezősége részint a háborús konjunktúrának köszönhető - nagy hadseregszállító volt. Eszterházy szintén számolt a hadi kereslettel - a napóleoni háború éveiben az egész Habsburg-birodalomban fölszökött a mezőgazdasági termények, elsősorban a gabona és a gyapjú ára. Az uradalom nyert ugyan a háborún, de ez a nyereség nem háríthatta el a közelgő csődöt, amely 1827-ben következett be.

Hévízgyörköt a földközösség csődje fenyegette, az uradalom követelései főként a gabona-termesztést nehezítették. Némi kárpótlást hozott a napóleoni háborúkor beváló piac, ahol nem kényszerült versenybe az urasággal; a majorságban mellőzött zöldséggel piacolt. A nagybirtokosok piacos terménye a gabona volt, amelyet az ingyen robotnak és az olcsó bérmunkának köszönhetően a jobbágyoknál olcsóbban dobhattak piacra. A majorság gyümölcsöt sem termelt, melyet a györkiek ebben az időben kezdtek árusítani. Sokan és szívesen foglalkoztak vele, ugyanis törvény tiltotta a gyümölcs adóztatását és dézsmálását. Az újabban foglalt

földekbe (irtásokba) is szőlőt és gyümölcsöt tettek, ezt ritkán kebelezte be az uradalom. A szőlőt a nagybirtokosok általában terjedelmes táblákban művelték, nem háborgatták a legfőljebb egy-két holdas jobbágytelepítvényeket. Ha adóztak is a szőlő után (borban), a tulajdon legalább biztos volt. Hiába kevés a jobbágyföld, az irtásból már senki sem csinált szántót. Az idők során azt kellett tapasztalniuk, hogy nem sokat ér a törvény, miszerint az irtás eladható, örökölhető és földesúri kisajátításkor megváltandó - az uradalom általában kártérítés nélkül veszi el. A kortárs Tessedik Sámuelnek nem volt egyedülálló az a véleménye, hogy „egy darab földnek jobbítása valójában a legbizonyosabb mód azt elveszíteni”.

Megingott a közös gazdálkodás ősi rendje, lelassult a társadalmi mozgás, a vállalkozókedv egyre kevésbé fordulhatott a nép javára. Úgy látszott, hogy az újraosztásos földközösségnek csak a kötelmei, hátrányai maradnak meg, előnyei elvesznek. Elvész a falu érdekeit védő gazdaszövetség, amely arányosan terheli meg a családokat, és méltányos a közös tulajdon elosztásában. A határt továbbra is - a minőség és távolság szerint - dűlőkre osztják, és teherbírása arányában mindenki kap mindegyik dűlőből. A népesség megsaporodása aprózza a birtokokat. A 19. század eleji Pest vármegyében panaszozzák, hogy sokan még eljutni sem tudnak minden parcellájukra a nagy távolságok miatt, nemhogy a földet gondosan megművelni. Nem egyedi annak a jobbágnak a helyzete, aki huszonnégy hold földjét hatvanöt darabban bírja. Sokasodnak a közös megmunkálás akadályai - máskor kell robotolni, mint azt a falusi földek művelése megengedné. A gazdának itt is, ott is dolgoznia kell, s már akadály, hogy földközösség megszabja a vetnivalót.

[4]

*„Magunk eleibe szólítottuk
Kubák András 80 esztendő, Gódor György 48 esztendő,
Túróti József mostani bíró 37 esztendő,
Bárány István 40 esztendő - mindnyájan római catholikus,
úgy nem különben
Maródi Márton 62 esztendő,
Viczián Pál 56 esztendő, Mártha György
56 esztendő ágostai vallásbeli;
utóljára pediglen Tóth János 48 esztendő,
Nemes Selebi Kováts Mihály 41 esztendő,
Nemes Selebi Kováts András 37 esztendő református
- mind helybéli lakosokat...”*

(A TEKINTETES VÁRMEGYE KÜLDÖTTSEGE ELŐTT
TANÚSKODÓK 1795-BEN)

Hévízgyörk utolsó háromszáz évének történetében másodszer fordul elő, hogy a gazdasági tehetetlenségbe szorított falu hitélete a szokásosnál fontosabb szerephez jut. Először a 17. század második felében nőtt falut megtartó erővé, amikor a lakosok megakadályozták prédikátoruk elhurcolását. A múltban és jelenben az egyetlen biztos támasznak a vallás látszott, joggal hitték, hogy a jövőben is az lesz. A község további történetéből kitetszik, hogy a gazdasági mélypontra süllyedő falu mindenkor az egyház kebelébe menekül. A vallási kötelék különösen erős, ha a társadalmi-politikai parancsok a gazdasági és lelkiismereti szabadságot egyaránt gátolják. Az állam szankciókkal korlátozhatja a gazdasági létet, de tehetetlen a lelki szabadságot megvalósító vallásos gyülekezettel szemben.

A kettős elnyomásra példa a 17. századi ellenreformáció és az 1950-es évek kiszegdaellenes és egyházat szorongató politikája. Nem véletlen, hogy a gazdagodásban kitűnő evangélikusok 1951-ben alakítanak anyaegyházat - 1719 óta nem bánták az aszói gyülekezet gyámkodását. Az önálló egyház többre került volna, mint a kis fiókegyház. Az ötvenes években választottak hát papot, ha már gazdaságuknak úgylis befellegzett. Az egyház sohasem lázított; mint hagyományos közösség, a konzervativizmust táplálta. Hévízgyörk nem rebellis indulatú falu, legföljebb protestált érdekei védelmében, de a hatalommal nem háborúskodott. Ha elhajtották az állatait, maradt a portáján, és a vallásban keresett vigaszt. Ha kisöpörték a padlásáról az utolsó búzaszemet is, válaszképpen nem szabotálta a termelést - többet imádkozott, és jobban igazodott a vallási formákhoz. Az indulatok vallási vitákban törtek ki. Az 1930-40-es években, a háborús konjunktúra teremtette gazdasági föllendülés korában elképzelhetetlen volt annyi perpatvar a házasodók azonos vallásáért, mint 1950 táján. A hit nem holmi természetfölötti lényekbe vetett bizodalom volt, inkább a közösségben, a vallási összetartozásban rejlő erő fölismerése. A 17. században sem a dogmák mindenhatósága készítette a györkieket arra, hogy elbújassák papjukat az ellenreformátorok elől - közösségük vezetőjéhez ragaszkodtak.

A 18. század végére kifulladt az ellenreformáció, a kapitalizálódó állam a tömegtermelő majorságok érdekeit helyezte mindenek fölé. A falusi gazdaság pangott, a termelésirányító szervezet elbizonytalanodott, az együvé tartozás megtestesítője megint az egyház lett. II. József türelmi rendelete után a protestantizmus államilag elismert vallásnak számított (a Pest vármegyei Ráday, Prónay és Podmaniczky család fontos szerepet vitt az egyenjogúsításban). A protestáns egyházaknak már nem kellett küzdeniük a pusztá létért. A gyülekezetek falubeli

rangját tagjaik tekintélye és tehetősége adta. A szabad vallásgyakorlatot megelőző évek-évtizedek családi teljesítménye alapján már jellemezhetőek az egy vallásúak.

A faluban utolsóként letelepedő katolikusok többségéről elmondhatjuk, hogy általában az uraság emberei. A földesúr gyakran jelöl bírót a kevés jómódú katolikus jobbágy közül - bennük jobban megbízik, mint a protestáns többségből választott tisztségviselőben. A gazdag katolikusok falusi tekintélye formális, bár tehetőségük kétségbevonhatatlan. A györki zsellérek nagyobbik fele katolikus, ők kaphatók leginkább napszámosmunkára, így kenyéradójuk az uradalom.

Az evangélikusok érdemesebbek a falusi tekintélyre. A század végén a még földközösségben élő falu az evangélikus Saranszki Györgyöt választja bírónak. A Sáros megyei Saranszki először Aszódon próbált szerencsét, 1750 táján költözött Györkre. Az új lakos alig másfél évtized múltán már gazdag, másfél telkes jobbágy. Saranszki bírósága fontos volt az evangélikusok számára, hiszen valamennyiük rangosságát mutatta, azonban Saranszki személye a gyülekezet életében nem játszott különösebb szerepet - bírói mandátumának lejártja után csak egy gazda a sok közül. A györki evangélikusok látszólag nem rendelkeztek olyan intézménnyel, amely falubeli létüket demonstrálhatta volna, sem közösségük általános megbecsülését kiérdemlő tisztségviselővel. Fiókegyház lévén az aszódi egyház erkölcsi támogatására számíthattak, melyhez a nehéz időkben gazdasági segítség is járult. (Kölcsönmagtárából mindig kaphattak kenyérnekvalót a szűkséget szenvedők.) Egyházzolgákat is Aszódról várhattak. Papjuk havonta egyszer fordult meg a faluban, s bár köztisztelet övezte, alkalmi jelenléte (aszódi lakása) miatt nem lehetett a helyi vallási-közösségi élet vezetője. A tanítót is az aszódiak javasolták, ám befogadásáról a györkiek maguk dönthettek, s rajtuk állott lakása és élelmezése - faluban maradása is.

Az oskolamester - ahogy akkoriban nevezték - gondjaik, örömeik tudója volt, s mint ugyancsak gazdálkodó, ismerte napi munkájuk természetét és körülményeit. 1736-ban választották meg Buzalka Tamást, akit aztán a református tanítóval egyetemben Grassalkovich tiltott el a tanítástól 1761-ben. Az evangélikusok tovább gondoskodtak megélhetéséről, három év múlva a faluban temették el. A tilalom föloldása után 1780-ban fogadtak ismét tanítót Koncsek János személyében, ő negyven évig működött Hévízgyörkön. Következő tanítójukat, Horváth Mátyást harminckét évi tanítás után búcsúztatták, és sorolhatnánk még az életük javát Györkön töltő evangélikus tanítókat, mind a huszadik századig.

A törökdúlta vidéken a 18-19. század fordulójára nem szerzett olyan tekintélyt a falusi tanító, hogy a lakosok érdemesnek találhatták volna közösségük vezetésére. Egyházi szolgának vagy a szelek szárnyán járó garabonciásnak nézték - nem a huszadik század „nadrágos emberének”, ki a falusiak világmagyarázója, tanácsadója. A tanító mindenki szolgájának érezhette magát. Beleszólt munkájába a gyülekezet kegyura, papja, egyházi tanácsa. Iskolájában többször álltak üresen a padok (akkortájt lócák), mint gyerekekkel telve. Ha valamire vinni akarta, mielőbb papi állás után nézett. A környék (a váci járás) tizenöt falujában még öt-tíz esztendő tanítókodás is ritka. A györkiek a szokásosnál nagyobb becsben tarthatták tanítójukat, a „rectort”, ha emberöltőnyi időkre bizalmukba fogadták. Se szeri, se száma Buzalka Tamás tanító keresztgyerekeinek, gyakorta hívják keresztapának. Lánya, Ilona 1750-ben jógazda-családba került menyecskének, az após, Varga Jakab, harminc-negyven holdat bíró jobbágy, hatökrös káposztás szekerevel rendszeresen jár a pesti piacra.

Előbb építettek lakást és tantermet rectoruknak, Huzalka Tamásnak, mint meglehetősen épületet az istentisztelet céljára. 1760-ban még kicsiny, nádtető fatákolmány az evangélikus templom, majd 1829-ben emelnek kőegyházat.

A reformátusság, mivel helyben lakik a papja, előbb fog építkezésbe. A szabad vallásgyakorlat kinyilvánítása után, 1786-ban - 18 évi szünet után - papot fogadnak, 1796-ban templomot

építenek. E gazdasági bajokkal terhes időkben is telik a költségekre. Az építkezés az egyházközség elhatározásán és anyagi erején áll, az elvesztett jogok visszaszerzéséhez viszont az urak jóindulatát és belátását kell megnyerniük. Papjuk, templomuk, iskolájuk van már, de a parókiális földek tulajdonjoga és mentessége elismertetésre vár. A három egyház barátságos viszonyát, a faluközösség összetartását és a reformátusok tekintélyét látszik igazolni, hogy mindannyian tanúskodnak a reformátusok mellett.

A református eklézsia kérésére 1795-ben a tekintetes vármegye küldöttséget rendel a faluba, hogy vizsgálatot tegyen a prédikatori és oskolamesteri földek ügyében.

„Magunk eleibe szólítottuk Kubák András nyolcvanesztendős. Gódor György negyvennyolc esztendős, Túrótzi József mostani bíró harminchét esztendős, Bárány István negyvenesztendős - mindnyájan római catholikus, úgy nem különben Maródi Márton hatvankét esztendős, Viczján Pál ötvenhat esztendős, Mártha György ötvenhat esztendős ágostai vallásbeli; utoljára pedig Tóth János negyvennyolc esztendős, Nemes Selebi Kováts Mihály negyvenegy esztendős, Nemes Selebi Kováts András harminchét esztendős református - mind helybéli lakosokat, kik is le tévén a kérdésben lévő földek színin a hitet, egy szívvel, lélekkel vallották a következőket: Jól emlékeznek mindnyájan, hogy midőn házhelyekre méretett a határ, ...öszveséggel hatvan egész házhely számláltatott... Tudgyák bizonyosan a felül említett tanúk, hogy a kérdésben lévő prédikátor fölgyei... semmiképpen a mondott 60 sessiókban nincsenek belé számlálva... ezen földeket [a földmérő] meg sem illette, hanem a maga állapottyában és fekvésében meghagyta.”

A tanúk elmondják még, hogy a református papok földjeiket a falu emlékezete szerint mindig bírták, és dézsmát soha nem fizettek utána. 1794-ben a gödöllői uraság - vétve a régi szokás ellen - megdezsmálta a prédikátor földjét. Az egyházközség hiába kérte papja kárpótlását az elhordott termény fejében, még azt sem ígérték, hogy ez a jövőben nem fog előfordulni. E „felfüggesztett reménységben a tapasztalatokról időhaladék nélkül a ttes nemes vármegyét” tudósították a reformátusok.

A lakosok fönti vallomása nyomán bizonyítást nyert az eklézsia törvényes jussa, de a megyei határozat ellenére 1799-ben ismét sérelem érte. Válaszul a reformátusok pert akartak indítani. Kegyuruk, tekintetes Egerfarmosi Kandó József jelentette ebbeli szándékukat Gödöllőn. Bíróságra nem vitték az ügyet, mert az uradalmat irányító gondnok Eszterházy - meghajolván az eklézsia kívánsága előtt - visszaadni parancsolta a földeket, „melyet azelőtt is csakugyan a prédikátorok bírtak”.

A parókiális földekről szóló megegyezés után az egyházközség írásba foglalta választott prédikátora, Jónás János tiszteletes „esztendei conventióját”. Az 1804-ben kelt konvenció megállapodásból látható, hogy a földesúr és a gyülekezet viszonya békés. Az uraság végzése szerint a mindenkori papnak fa és gally jár az uradalmi erdőből, széna a legelőjéről.

A reformátusság által kikövetelt egyezés megerősítette a másik két egyház földbéli jussait is, mert a vita során tisztázódott a katolikus és luteránus oskolamesterek járandósága. Amikor a falu már nem bírhatta rá a földesurat régi földközössége elismerésére, a reformátusságnak sikerült az egész lakosságot három ágba fogó egyházak ősi jogait visszaszerezni. A község korabeli gazdasági veszteségeit tekintve ez a nyereség sovány vigasznak látszik, hisz nem nő a határ és nem enyhül a terhes jobbágyszolgálat. De hogy a nehéz időket is túlélje a közösség, szüksége volt eddig megtúrt vagy éppen tiltott egyházközségeinek törvényesítésére. Ez lehetett múltjuk és jelenük érvényes bizonyítéka, valóságos létük egyetlen igazolása. Nem a véletlen műve, hogy az ősi jogokért azok a reformátusok hadakoztak, akik (mint „régieknek maradéki”) elsőként telepedtek meg Hévízgyörkön.

[5]

*„- Haj, Bangyi! Míg mink mulatunk,
ki műveli meg a földet?!
- Hát a tarack!”*

A 19. század első felében nemigen mozdít előbbre gazdálkodás, ingatag az a lépcső, amelyen följuthat a szegény zsellér a jobbágyok közé. Országszerte szegényedik az agrárnépeség - a zsellérek száma 1775 és 1828 között megháromszorozódik. A hévízgyörki zsellérek sokasodása egyúttal a katolikusok „elnépezését” is magával hozza - a felekezetek falubeli rangsorának változása nélkül. Folytatódik a vetélkedés a református és evangélikus elsőgazdák között, mivel az utóbbiak többen vannak, több köztük a példás gazda is. Sorra foglalják el a főutca portáit, ahol nekik jut az értékebb Napsor. A katolikusság adja a napszámosság zömét, uradalmi tanyásnak, falusi gazda bérmunkásának is elállnak. E kényszerű megállapodottságban az egyházközségek uralkodnak a falun. Őrködnek közösségeik épségén, nem házasodnak a különböző vallásúak egymással. A gyülekezetek erejét a bíróválasztás teszi próbára, itt érdemes erősködni, mert nem mindegy, kinek kedvez majd a faluvezetés. Még minden család része és alávetettje a faluközösségnek, nincs hova szabadulni a régi kötelekekből. A közösség irányításával a szűkülő határ jövedelméből kell megélni, és ez egyre nehezebb.

Az országvezetés látta-ismerte a falvak nyomorúságát, de segíteni nemigen tudott. Az országgyűlés 1836-ban törvényt hozott a tagosításra, melynek végrehajtása megszabadíthatta volna a jobbágyot földesúri és az időközben terhessé vált faluközösségi korlátozások alól. A törvény az első lépésben a földesúri és paraszti földek elkülönülését mondta ki - ez Hévízgyörkön már a 18. század utolján végbement, amikor az uraság megszervezte az uradalmi ispánságokat. Az eredmény? Szabott napja lett a robotnak, de jóval több, mint amennyit a falusiak korábban teljesítettek. A tagosítás törvény szerinti következő lépcsője a gazdák földjeinek szétválasztása volt, hogy ezután mindenki a maga esze-tudása után művelhesse birtokát. Oszoljék hát fel a faluközösség? A törvény egyelőre erre nem bírhatta rá a parasztot, pedig a mindenkinek előnyös földközösség már a múlté. A közös művelés kényszerénél súlyosabb teher a földesúri robot és terményszolgáltatás.

Az 1839-40-es országgyűlésen az örökváltságról tárgyaltak: eszerint ha a falu a földesúrnak egy megállapodott összeget fizet, magához válthatja a földek tulajdonjogát. De honnan vegyék a váltságdíjat? A zsugorodó piacos jövedelmekből ebben az időben még a robot alól sem tudják magukat pénzzel kimenteni.

Az 1840-es év másik törvénye a földek aprózódását siettetette - megszünteti az elsőszülött fiú többi utódot kizáró öröklési jogát. Ezentúl a szülők vagyonában valamennyi fiú- és lánygyermeknek része van. Egy 1842-es törvény a jobbágy munkaerejének védelmére született: a robot egynegyedét az uraság csak a téli hónapokban követelheti.

Az 1848-as év jobbágyfelszabadítási törvénye - az ország legtöbb falujához hasonlóan - Hévízgyörkön sem borította föl nagyon a régi rendet. Továbbra is elérhetetlen a szabadság, hisz fizetni kell érte. Jó néhány község évtizedeken át perlekedett földesurával önállóságáért. Eközben a györkiek urat cseréltek, és reménykedtek az egymást váltogató birtokosok jóindulatában. Az utolsó Grassalkovichok csődje után több kézen fordult meg a birtok, míg végül 1851-ben Sina György vásárolta meg, kinek örökébe rövidesen fia, Sina Simon lépett. Ez a görög származású bankárcsalád, amely többek között sok pénzt áldozott a Lánchíd

fömlépítésére és a Magyar Tudományos Akadémia megalapítására, mérhetetlenül gazdag, nagyvonalú és ügyes pénzkereső familia volt. A 19. század közepén 240 000 holdnyi birtokukon huszonkilenc uradalmat igazgattak. A györkiek is kihasználták az új nagyúr bőkezűségét: 1856-ban az evangélikus egyház iskolát épített, mely nem készülhetett volna el Sina báró hozzájárulása nélkül. (Az aszódi Podmaniczky báró háromezer-hatszáz téglát ajándékozott a gyülekezetnek. Az egyházi tanács 1856 januárjában határozta el egy legalább hétöles (tizennégy méter hosszú) iskola építését - az urak és a hívek „gyámolítása” révén már októberben megnyitották.

Ekkortájt az egyházak még sikerrel őrizték egységüket, 1861-ben az evangélikusok vegyes házasságának aránya alig két és fél százalék. Ez az arány ugyan elég alacsony, de jelzi a hívek, egyúttal valamennyi györki kitörési kísérletét. Milyen nevezetes esemény bontotta meg a kötelékeket?

Sina báró mondhatni ugyanolyan gazdag és előrelátó, mint volt az első Grassalkovich, de nem a földdel gazdálkodó, patriarchális nemes, ki jobbágysai munkájától várja fölemelkedését. A báró pénzember, aki nem tanácsokkal és politikai manőverekkel segíti a Habsburg-házat, hanem kamatos kölcsönrel, és gondja van rá, hogy a francia császárság is nélkülözhetetlen támaszának tartsa. Grassalkovich olyan áttekinthető uradalmat akart, amelynek belső igazgatásában nem kell egyezkednie senkivel. Sina bárónak viszont a Felvidéken és a Délvidéken is akad birtoka, s aszerint veszi és cserélgeti ezeket, hogy a föld tiszta jövedelmén felül is pénzeljen belőlük. A gödöllői uradalomból szintén külön hasznot remélt.

A magyar országgyűlés különböző bizottságai már az 1840-es évek óta tárgyaltak a Pest-Hatvan-Salgótarján, illetve a Hatvan-Miskolc-Kassa vasútvonal megépítéséről. A vasútépítés tekintélyes summához juttatta azokat a birtokosokat, akiknek a területén áthaladtak a sínek. Az állam, illetve a vasúti társaság fizetett e földek kisajátításáért. Az 1851-ben szerzett uradalmat a tervek szerint átszelte az új, fontos vasút, s az építési munkálatok idejére Sina báró joggal számíthatott a kisajátításból származó busás jövedelemre.

Persze a falut sem hagyta érintetlenül a vasútépítés. A fogatos jobbágysok fuvaroztak, a zsellérek napszámba álltak, s így már nem csak a határ hozadékából kellett megélniük. A lakosság több pénzhez jutott, így most már könnyebben szabadulhatott a jobbágysorból. Sina báró nem ragaszkodott mindenáron „ösi, nemesi jogaihoz”, ezért aztán nem volt hosszadalmas az úrbéri per, amelynek befejezése után 1863-ban tagosították a határt.

Sina Simon 1864-ben túlad a birtokon, egy belga bank, utána pedig a Schossberger család veszi meg. A hatvanas évtized eseményei hosszú időre irányt szabnak az emberi-közöségi viszonyok szerveződésének és a gazdálkodás módjának. 1867-ben átadják a Pest-Hatvan-Salgótarján vasútvonalat, három évvel később a Hatvan-Miskolc közötti szakaszt.

A régi szabályozó-megtartó erő gyengülését ezután is az egyházi följegyzések tükrözik. 1877-re eltolódik a felekezeti arány: hatszáz katolikus, ötszáz evangélikus és kettőszázhusz református lakja a községet. Tizenhat év alatt több mint háromszorosára nő a vegyes házasságok aránya. Szintén befolyásolja a györkiek sorsát az 1889-ben megnyíló hatvani cukorgyár.

A vasútépítés ugyanúgy alkalmi munka a földtelen parasztnak, mint a hús-harminc holdas fuvarozó gazdának. A cukorgyárba sem gépi vagy segédmunkára, hanem répa fuvarozásra jelentkeznek. A megélhetés alapja a föld marad, mint ahogy a vetélkedés is. Most már a falusiaké a föld, adhatják-vehetik egymás közt. Új keletű gond, hogy kicsi a kínálat és nagy a kereslet, pedig lenne pénz földre; Hévízgyörknek a század elején nagy forgalmú hitelszövetkezete van, háromszor annyi tagot tartanak nyilván, mint a hasonló lélekszámú Galga-

hévízen. Föltűnően sok a pereskedés a földörökségek körül. Testvérek, szülők és gyermekek fordulnak egymás ellen, és egyre kevésbé számít, hogy ki milyen vallást követ.

A tizenkilencedik század utolján mintha szertelenkedett volna a jobbágyvilágból kifelé tartó falu. Próbálgatta új lehetőségeit, parasztszabadsága határait az egészhelyes gazda éppúgy, mint a napszámoskodó zsellér. Miközben az állam tulajdont adott, tulajdonjogot rögzített, a parasztnép immáron nemcsak a rá testált birtokkal, hanem személyével és munkaerejével is rendelkezni akart. Kétségbe vonta az örökölt, államilag fémjelzett birtok- és faluszerkezetet. A történész Galgóczy Károly a tagosítás utáni helyzetről, a falu „kiszabadulásának” történelmi pillanatáról jegyezte föl 1877-ben:

Hévízgyörk „határa négyezer-egyszázkilencvenöt katasztrális hold. Nagyobb részben dombos, részint agyagos, részint homokos szántóföld. A Galga mentén kövér rétjei vannak, erdeje kevés. 151 hold szőlője van. Volt a Mária Terézia urbárium szerint hatvanhét 16/32 úrbéri telke, akkor egészen gróf Grassalkovich Antal gödöllői uradalmához tartozott. A tagosítás 1863-ban ment végbe. Már több év óta sok törvényes végrehajtási árverelés fordul elő a községben élő, a nép kezén lévő birtokok körül.”

E „szabadság” okozta megrázkódtatást a mai györkiek legendái is fölidézik

„Még hatesztendő sem voltam, amikor apám, anyám meghalt, nagyon kaszált akkoriban a tébécé. Hatan lettünk a szüleimnek, de árvaságra csak ketten maradtunk. A húgomat meg engem a nagymama nevelt föl. Ő 1840-es születésű, még a robotvilágban nőtt fel. Házasember voltam, amikor meghalt. Én mindig kérdeztem a régi időkről, hogyan volt az ingyenmunka az uraságnak. Úgy mesélte, hogy megszabták, mennyi gyalog- meg kocsinapszám a köteles, mennyi jércét, kakast, tojást, icce vaját kell leadniuk. Nagymama elbeszélése után nem tartom valami elhagyatottnak a mi őseinket, öregjeinket.

Minden termésük után vámot adtak, mégsem volt kétségbeesett a nép. Elmondta, hogyan ment a krumpliszedés. Krumpliasás után a javát mindig visszatették a földbe. Jött az uraság vámolni, hát ami kupacokat látott, abból válogatott. Aztán amikor befejeződött a mustra, a népek kiásták a szebbjét magoknak, oszt vitték hazafele. Ugye 1863-ban ennek vége szakadt, tagosították a határt, akkor mindenki megvehette valami csekély váltságért azt a földet, amibe volt.

Sokat faggattam én a szülét: Öregmama! Hogy lehet az, hogy itt, a györki határban van kartali, hévízi, bagi? Ő mondta azt, nyugodjon békében, hogy volt itt a közelben egy cukorgyár, és ott kocsival olyan jól kerestek a parasztok, hogy a földre rá se fűtyöltek. Kicsúszott alólok. Eladták! Á, minek a föld, én többet keresek fuharral! Volt egy ősi mondás, amikor mulattak a kocsmában: Hej, Bangyi! Míg mink mulatunk, aszongya, ki műveli meg a földet?! Hát a tarack! Olyat is elhagyott a vagyon, akinek négy ökör járt be a portájára. Később aztán látta a parasztnép, hogy nagy hibát követett el, amikor engedte kicsúszni a lába alól a földet.

Soknak meg kénytelenségből szakadt meg a gazdasora. Nem két-három gyerek született akkor egy családban, hanem kilenc meg tizenkettő! Aztán az öregek halála után veszkődtek az örökségen, nem röstelltek perre menni. Ritkán jutott annyi egy testvérnek, hogy az gond nélkül kitarson egy családot. Legtöbbször odajutottak, hogy eladták a földet, és a pénz ment széjjel. Az a rangos gazdahely se haladt sokra, ahol csak gabonából pénzelték valamennyit az aszódi kereskedőnél, hiába volt barázda bőséggel, nem szereztek az örökséghez. Télen nem dolgoztak az emberek, elmentek diskurálni a kovácsműhelybe. Inni meg dohányozni nagyon szerettek. Az öregmama mesélte, hogy bizony sok asszony volt akkoriban hátaló. Vítették a portékát Aszódra, hogy az embereknek meglegyen a dohány- meg a pálinkapénze. Ma meg asszony, ember, mindegyik csúszik-mászik, mindenik spekulál, fölfelé mén, cserélgeti az

autóját, házát, de akkoriban könnyen elamerikázták a vagyont. Aki csak gabonával foglalkozott, megélhetett szépecskén, gyarapodásra a sok jószág vagy a kertészkedés vihetett. A hamarkodó gazda gépre, cséplőgépre tette föl a jövőjét. Bízta benne, akár egy istenbe, de nagy szerencse köllött ahhoz! Soknak megette a földjét.”

A századfordulón sok falu idegenek birtokává, cseléd- vagy napszámosközséggé lett. Hévízgyörkön a veszteségek találékonyságra sarkalltak.

„Az öreg Ferenc Jóska idejibe nem volt háború, és ez igen föllendítette az életet. Építkezés, vasútépítés volt mindenféle. Így aztán ezek az öröklött, de vesztes gazdák bekaptak Pestre a Beszkárthoz. Oszt úriemberek lettek. Még Bécsbe is kimentek villamosvasutat építeni, specializálták magukat. Volt köztük sok, aki hat-nyolc holdat összevásárolt a keresményiből.

Az asszonyok, míg semmi föld nem volt, úgy mondták, nyergelik itthon a küszöböt. Mire a férj hazajött - hetenként egyszer -, kikészítették neki a beráncolt gatyát, az fehér volt, akár a hó, kicsicserítették a bugyogós inget, a pakfontos kislajbit...”

A huszadik század elején, amikor a férfinép elindult a város felé, új törvények, szokások születtek a pillanatnyi birtokeloszlás védelmére - mintegy fölidézve a régi robotvilágot. A földesúr helyébe a „maguk gazdái” léptek. Csökkent az átlagos birtoknagyság, és gyengült a szülői méltányosság. A cél nem az volt, hogy mindenképpen méltó gazda legyen az utódból - a házasodó fiataloknak csak akkor adták ki a jussot, ha elegendő föld maradt a szülőknek. Ha a fölosztás életképtelen kisbirtokokhoz vezetett volna, a szülők „visszatartották” a földet: vagyis a birtokos (többnyire egyik oda házasodó gyermekével) haláláig maga művelte a házas fiaira, lányaira kinéző földet. Nem tagadták ugyan ki a gazdák utódaikat a vagyomból, de az örökség hasznát nem engedték át - míg éltek. A visszatartókat „tülkorosnak” nevezték. Gyakori volt a tülkoros a szapora és jól gazdálkodó családokban, hisz még húsz-harminc hold sem sokat ért - testvérkézen, hat-nyolc felé.

A parasztvilágban nem vált be a polgári jog, mely minden leszármazottnak egyenlően mér - visszatért (immár íratlanul) a jobbágytörvény, mely csak egy gyermeket (1842 előtt a legidősebb fiút) fogadott el jogos örökösnek. De mielőtt szokásba jött a föld visszatartása, számos aprógazdaság keletkezett.

A kis- és törpebirtokosok munkával fizettek gazdaságuk megmaradásáért - „naptötésbe” jártak a nagygazdákhöz, akik gyalognapszámért kocsinapszámot adtak. (Tán örök életű ez a „naptötés”: a jobbágyok az uraságnak „töltöttek” úrbéri parcellájukért, a szegényparasztok a gazdagbáknak földjük fogatos megműveléséért, a télesztagek a közösnek a szabad használatú háztáji földért.)

Az új helyzetben új törvény kell. A megtartó ezentúl nem az egyház, hanem a rokonság. A gazdálkodó családok dolga a földet megtartani és hizlalni, ehhez úgy választani a rokonságot, hogy vagyona, munkaképessége biztosíték legyen a jövőre nézve. Az új falutörvény: a hasonló tehetségű családok összefogása, házasodása. Mit mutatnak az egyházi följegyzések? 1900-ban a vegyes házasságok aránya már harminchét százalék, 1923-ban a házasulók fele választ más hiten lévő párt (országosan egyötöd az arány).

A születendő gyermek vallását az 1894-ben életbe lépő úgynevezett reverzálistörvény szabályozta. Ezután a különböző vallású jegyeseknek a házasságkötés előtt nyilatkozniuk kellett a majdani utódok vallásáról. Az országos gyakorlat szerint a fiú az apja, a lány az anyja vallását követi. Hévízgyörkön is többnyire így történik, a huszadik század első felében nemigen hallani vallás okozta családi viszályokról. Gyakori, hogy a más egyházi iskolába járó testvérek még a hittanleckét is kikérdezik egymástól. A családok vallási békéje persze nem jelenti azt, hogy állandósult volna a felekezetek falusi aránya.

Az egyházközségek közti forgalmon a legtöbbet a katolikusság nyert, mert a vegyes házasságokból születő gyermekek jó részét a katolikus templomban keresztelték. Nem györki különlegesség ez - Magyarországon a harmincas években szinte ellenreformációs méreteket öltött a hitbuzgóság. Legerőteljesebben a katolikus papok ragaszkodtak a reverzálishoz, vagyis kikövetelték, hogy a házasság katolikus oltár előtt köttessék, s minden gyermeket itt is kereszteljenek. Ahogy az öregek mesélik, a györki plébános érvénytelennek hirdette a református vagy evangélikus esküvőt, s nemegyszer fenyegetőzött azzal, hogy ilyen „hitehagyott” gyermeke nem részesülhet katolikus „keresztvízben”. A harmincas évek prédikációiban sokszor öltötte ördög képét a protestantizmus. A hívek nem vették szívükre az átkozódó szentenciákat, a többség úgy gondolta, hogy mindegyik templomban ugyanaz az isten lakozik. Volt, aki nem szerette a pap beszédjét, s anélkül hogy áttért volna, másik templomban ült vasárnaponként. És senki sem talált kivétlivalót abban, ha valaki katolikus létére például az evangélikusokhoz jár - minek olyan messzire gyalogni, ha az ő templomuk éppen a szomszédban van. Beszélnek olyan házaspárról, amelyik egyik vasárnapon a férj, a másikon a feleség hite szerinti igehirdetést hallgatta. Ha nem tetszett a pap, akár katolikus volt, akár protestáns, egy valláson lévő házaspárok is kitértek a hitükből.

A század első felében a vagyoni helyzet és a gazdálkodás döntött a házasságkötésekben, s hogy mi lett az utódokkal, általában a gazdagabbik fél határozta el. A gazdasági célszerűség elsőrendű lévén, még a plébános sem tartott ki mindenkor „protestánsfaló” elvei mellett. Az ötvenes évek tüzes vallási vitáit elbeszélve sokan emlegették, hogy „bizony a háború előtt másképpen volt. Nem számított a papnak, hogy milyen vallású a keresztszülő, mostanában meg a keresztlevelét is elkéri”. Azt is figyelemmel kísérte a falu, amint a plébános evangélikus félárva gyereket tanítgatott, ruházott, „melengetett a szárnya alatt”, bízva abban, hogy ha pártfogoltja fölnő, megtér a katolikus nyájhoz. (A plébános szerencsétlenségére neveltje 1945 táján legénykedett, politikai funkciót kapott, és „istentelen” lett. Följelentette egykori papi pártfogóját „rendszerellenes” könyvei miatt.)

A vallási endogámia megszűnése kikezdte a régi gazdarangsort. A katolikusok és a faluba újonnan érkezők jógazda-múltú, ám szegényedő családokba házasodtak, így fogtak maguknak helyet a Gazdagsoron, a főutcán. Fogyott a reformátusság, maradt az evangélikusság, szaporodott a katolikusság - eközben alakult ki a ma is elsőnek számító gazdacsaládok rétege. Az ötvenes évek kuláklísta végeredménye a falu csaknem egy évszázados átszerveződésének. A kilenc kulák közül egy, *F. Kustra Mihály* református. A három evangélikus: *Mrkva András* (1945 előtt a falu bírója), *Szlovák Gábor* és *Kustra János*. Az öt katolikus: *B. Kovács Gábor*, *B. Kovács András*, *B. Kovács Ferenc*, *Balázs Gábor* és *Bankó János* (45 előtt törvénybíró).

Milyen rokoni szálak, családi események révén jutottak nagygazdasorba? A református *F. Kustra Mihály* vagyonának magját az apja szerezte, aki gondatlan testvérétől visszavásárolta az örököszt, újból egyesítette szülei gazdaságát. Az evangélikus *Mrkva Máriát* vette feleségül, a kevésbé rangos Újsorról a főutcába költözött. Így mentette át a jövőnek egy ősi református család gazdasági rangját és tekintélyét. Az öreg *Kustra Mihály* fia, *F. Kustra Mihály* lett a „kulák”. Ő szintén evangélikus lányt választott, és új, rópatéglás házat emelt apja öreg hosszúháza helyébe.

A györkiek családfái a múlt század közepén kezdtek egyetlen terebélyes fává összeakaszkodni. Enyhült a vallási közösségek szigora, s vérségi kapcsolatok szőhették át a falut. Néhány család még ma is következetesen ragaszkodik hitéhez; a *Mrkvák*, *Lukesok*, *Bazanok*, *Vajgelok* általában evangélikusok, az *Aszódiak*, a *Sápiak*, a *Fercsikék* katolikusok, a *Gyügyeiek*, a *Kmettyek* reformátusok. De még ezekben a családokban sem szab határt a vallás a rokonságoknak. Így aztán semmi különös nincs abban, hogy a református *Kustra Mihálynak*

„atyafia” két más vallású „kulák”, az evangélikus Mrkva bíró és a katolikus Bankó törvénybíró, nem rokona viszont az evangélikus Kustra János.

Az egy vallást követőknél gyakoribbak azok a családok, amelyek több ágra szakadva más gyülekezetbe kerültek. Ez jellemző a Kovácsokra is. A 19. század elején öt református Kovács családról tudunk, száz év múlva már tizenkettőről, de nem mind református. A kuláklistára kivétel nélkül katolikus Kovácsok kerültek föl. A nem „kulák”, főutcán lakó Kovács Mihály is katolikus, de apai ágon nem rokona az ugyancsak katolikus Kovács Pálnak, ki szintén a főutcán lakik, és mégis rokona, mert Kovács Pál fia feleségül vette Kovács Mihály unokáját. Kovács Pálnak pedig rokona az evangélikus Kovács Ferenc, aki a Tószögről nősült főutcai portára, ám őket sem a nevet örökítő apák kapcsolják össze - a két férfi anyósa evangélikus Lukes lány, édestestvér. Ez az evangélikus Kovács Ferenc viszont sehogyan sem rokona a másik főutcai és evangélikus Kovács Ferencnek (ragadványneve: Vince Feri).

A vagyonukat vesztett ősi családokban inkább előfordult, hogy rangjuk visszaszerzésének reményében vallást változtattak. A Sápikat a falu emlékezete régi, gazdag kutyabőrös nemeseknek tudja, a 18. századi összeírók adózásra köteles jobbágnak tekintették. A katolikus Sági János az 1700-as évek elején szabad vándorként telepszik le, ősei a török idők előtt nem voltak győrkiek. Az 1730-as években Sági Jánost törvénybíróvá választják, fia, Sági András is vezető gazda, a pesti vásárookra hatökrös fogattal jár. Nem hagyják szétfutni a vagyont - a század végén ugyanúgy két család kezén van, mint az első Sági bíró választása idején. A tizenkilencedik században népesítik be a falut olyannyira, hogy napjainkban már számos, az egymással való rokonság fokát és eredetét nem is ismerő Sági-ágazat él egymás mellett. A huszadik századra kiesnek a módos gazdák köréből, sok a vasutas családfő. Régi hírüket a szájhagyomány tartja meg, nem a gazdasági teljesítmény.

A több ágra bomlott család egyik fia, *Sági György* a 19. század utolsó éveiben házasodott, tán a família elszegényedése az oka, hogy a szomszéd faluból, Bagról hozott menyecskét. A házaspárnak valamicske földje még lehetett, gazdálkodhatott, de hét gyermekét már nem indíthatta érdemes örökséggel. A négy fiú mindegyike falun kívül keres munkát: József beszkártos, János és Ferenc vasutas, Mihály kövező (vasútépítő) lett. A lányok sem kezdtek jobban; Máriát és Borbálát vasutas vette feleségül (a harmadik lány nem ment férjhez). Két Sági fiú a vallás által igyekezett előbbre lépni. József a református Harányi Klárát kérte feleségül, és áttért párja hitére. Az 1902-ben született *Ferenc* evangélikussá lett, amikor összeházasodott az evangélikus *Varga Borbálával*.

Sági Ferenc előmenetelén nem sokat mozdított a Varga lánnyal kötött házasság, mert felesége testvéreinek sem sok jutott a szülői vagyonból. A hatgyermekes *Varga házaspár* (az asszony Mrkva Erzsébet) egyetlen fiát, Gábort vasutasnak adta, s összeházasította a jó módban élő Kustra István és Mrkva Erzsébet lányával, Kustra Máriával. Vargáék lányait is szerették volna jó családba adni: Erzsébet és Mária gazdafeleség lett, Judit és Júlia férje vasutaskarriert futott be.

Ahogy a Sápiaiak, úgy a Vargák sem szerezhették vissza régi társadalmi állásukat - elkésett a rehabilitáció, mert 1945 után (amikor „beértek” volna az előrelátóan tervezett házasságok) vége szakadt a vagyonok versenyének. A mai leszármazottak sokat mondogatják: „Mennyi földünk lett volna, ha az új világ nem viszi el az örökségünket!”

A régi faluban a zárt egyházközségek nem csupán a vallási együvé tartozás keretei voltak, hanem a család teljes rokonsági körét is felölelték. Mondhatnánk azt, hogy akik rokonok voltak, azok hitfelek is. A huszadik század elejétől fontosabb szerepet játszik a korábbinál a párválasztás és a rokoni kapcsolatok. A rokonság szoros közösség, amelyre egyre kevésbé

jellemző a vallás. A jó gazda cím elnyeréséhez azonban még mindig nem elegendő házasodáskor a leggazdagabb lányt vagy legényt kiválasztani. Így tudta ezt az evangélikus *Babinecz familia* is, nem kellett egy emberöltő, és az élre kerültek.

Az első györki illetőségű Babinecz Aszódról jött vőnek a *Lukes* családba. (Az első Lukes 1720-ban fogott földet a határban, leszármazottai evangélikusok maradtak.) A Babinecz fiú és a Lukes lány házasságából két lány és egy fiú született. Az 1905-ös Babinecz Júliát a jó gazda katolikus F. Kovács Mihály vette feleségül, aki később községi gazdaelöljáró és a falu tejszövetkezetének irányítója lett. (Kovács Mihály a maga famíliáját a református nemes Selebi Kovácsoktól származtatja.) A második Babinecz lány, Erzsébet a példaadó gazdálkodásáról neves református Kustra családba ment menyecskének. Az első Babinecz harmadik gyermeke, az 1909-ben született Pál az evangélikus Szlovák Erzsébetet választotta. (A Szlovákok az 1760-as években költöztek Aszódról Hévízgyörkre.)

A téesszervezéskor ezek a szerencsésen házasodó Babineczek földjüket veszítették, de fél évszázados falusi tekintélyüket a ma szép haszonnal piacozó utódok öregbítik. Leginkább Babinecz Pál és Szlovák Erzsébet tűzoltó fia, aki feleségével, az 1947-es születésű evangélikus Kustra Erzsébettel gyümölcsöző piacos gazdaságot teremtett.

[6]

„- Miért házasította össze a lányát a másod-unokatestvérével?
- Dologra való legénynek láttam, sajnáltam a mihaszna apja mellett.
- Nem tartott attól, hogy a fiú az apjára ütött?
- Úgy gondoltam, én különb embert faragok belőle.
No meg apjáról, az unokatestvéremről is
le akartam venni a gondot, hogy tudja jó helyen a fiát.
Mert náluk hiába volt a nagy tulajdon, csak kényeskedtek benne.”

Hévízgyörkön a nagy rokonság ma nem csak annyi, hogy névnapokon sok a köszöntő, „szilviszterkor”, lakodalomban zsvajog a nép - a testvér és szülő, a sógor és após, a harmad-unokatestvér és nászasszony bejáratos a házba. Az idegen első tekintetre bajosan állapíthatja meg, hogy a konyhában foglalatostkodó nők közül melyik a gazdasszony, a párbeszédéből sem derül ki, mi a be-betérő férfiak családi-házbéli szerepe. Nincs vendégváró sütemény, nem szokás a rokon kínálgatása, marasztalása. A megszólítások rendje az egész falura érvényes, így ez sem jelzi a rokonság fokát; az egykorúak tegeződnek, a fiatalok magázzák az idősebbeket, az idősek tegeznek a fiatalabbakat. Még az ötvenéves asszony sem mondja „tenek” hatvanéves sógornéját.

A korosabbnak kijáró általános tisztelet nem jelzi a családtagok rangsorát - mindig az parancsol, aki a legtöbb pénzt tudja kiteremteni a kisgazdaságból. Az újabban honosodó termesztési technológiákhoz a fiatalabb gazdák jobban értenek, mint az ősök termelési módjában otthonos öregek. Tiszteletük mégsem csupán formális, hiszen munkájuk, segítségük nélkül alig boldogulhat a család. Ha meghal az öregszerű, nagyobb gazdasági veszteségnek tartják, mint ha munkabíró fiatal hagyná el a portát. „Mindenki tudja, aki benne volt, hogy százezer forintot visz el egy fiú két éves katonáskodása” - hallani faluszerte, ám az öregszerű halála nemegyszer a családi termelészervezet végleges fölbomlásához vezet. Mert nincs már, aki ellássa az állatokat, megfőzze a vacsorát, bekapálja a szőlőt, kimossa a szennyest, vigyáz az apró gyerekekre, és sorolhatnánk tovább, milyen munkákat vállal át az idős anya vagy apa, hogy a fiatalabbak csakis a jól fizető piacos termeléssel foglalkozhassanak.

A kiterjedt rokonságokban különösen ritka a tévé és az olajkályha közt melegedő, magára hagyott öregember. Ősztől tavaszig, amikor kevesebb otthon a dolog, hol ennél, hol amannál a családnál segédkeznek: burgonyát válogatnak, diót törnek, kukoricát fosztanak, disznóöléskor töltik a hurkát, keverik a belevalót... Közben hozzák-viszik a híreket a nászasszony új, talpraesett menyéről, a szomszéd falusi sógor zárszámadási pénzéről, az unokatestvér lányáról, aki megint fölbukott részszegségében, egy új kofáról, aki pattogatni való kukoricára vevő, és rendre előkerülnek a régvolt családokról, házasságokról szóló példás történetek.

Piacosok házában mindig lelhet munkát és társaságot a hívatlan szomszédoló. A régi falusi tollfosztónak és fonónak szabott rendje és „nyitvatartása” volt, a tulajdonos gazdának járt a „petláriumpénz”, a vendégeknek pedig a cukros-mákos kukorica. Az ősi intézményeket a multság eltette, hisz kendert fenni, tollat fosztani magánosan is lehet. Ma az együttes munka, az alkalmi „besegítés” a fontos, és a szórakozás csak másodjára jöhet.

A konyháknak nagy kultusza van a faluban, az egyik főutcai családnál hármat is láttam. A legnagyobbat a lakóházban alakították ki, itt alszik a tulajdonos házaspár, főzésre, evésre nemigen használják. Az udvar túlsó felén álló kisházban van még kettő, az egyiket eredetileg „kiskomrának” szánták, a másikat hatalmas kemence fűtötte. A szövetkezet megszervezése

előtt nagygazda parancsolt itt, kinek még 1945 után is volt módja és mersze hét-nyolc szarvasmarhát, két pár lovat, két anyadisznót tartani. A kisház alatt bolthajtásos pince, harminc-egyven hektónyi bornak elegendő. Az öregek úgy mondták, húszezer téglá van ebben az épületben.

A néhai gazdának szerteágazó volt az atyafisága, katolikusok, evangélikusok és reformátusok is megfértek benne. Ma, harminc esztendővel a halála után sem futottak szerte, ha nem is maradt mindegyik ágazat jómódban, gazdasorban. A nagy gazdaságra méretezett portán ma középkorú házaspár lakik két gyerekkel.

A kisház kemencéjét azóta szétszedték, tágas lett a konyha, amelyben esténként sokan megfordulnak, itt terítenek a disznótorhoz is. Aprómunkákra a kamrából lett gázkonyha szolgál. Itt tisztítják, válogatják a piacra szánt zöldséget, kötözik csomóba a friss petrezselmet. A ház gazdaasszonya nem győzné egyedül a piaci csomagok elkészítését, néha bizony elkel a barátnék, sógornék segítségével. A kiskonyha gáztűzhelye mellé kuporodnak, gyakran kell ajtót nyitni, mert eszi az oxigént a sütőből világító tűz.

GAZDAASSZONY. Anyósommal sok estét szoroskodtunk itt, a kisházban, végigvettük az összes evangélikus meg katolikus szenténekeket, ami csak eszünkbe jutott. Kérdezték is asszonyok evangélikus temetésen:

- Hát te honnan tudod ezeket?

- Evangélikus volt az anyósom.

- Igen kemény asszony volt, nem ijedt meg a maga árnyékától. Hány éjszakán behurcolt minket a rendőr a tanácsba! Éjfélkor megverte az ablakot, oszt menni kellett. Sokat faggatóztak, egyszer anyósom nyakából leszakították a kisbucszáját. Jobb rá nem gondolni. Ugye ketten maradtunk a nagy gazdasággal, apósom meghalt, az uramat elvitték katonának. Higgyc meg, én annyit dolgoztam, mint egy állat! A néni is láthatta, hogy minden embermunka rám jutott. Befogott a sógor hajnalban, reggel hat órakor a házunk előtt állt a kocsis, aztán indulás. Én hajtottam a lovakat. És mi voltam akkor, tizenhét-tizenkilenc éves? Nagy teleken az ángyommal vittük Aszódra a portékát. Ő mindig leszállt a kocsiról, mellette kocogott, de én megfagytam odafönn. Mire odaértünk, nyúlni se tudtam semmihöz. No, az ángyom nem is igen kívánta el, hogy én áruljak. Mindene volt a kofálgodás. Abba én se maradtam volna alul. Anyusék tizenhárom-tizennégy éves koromban már küldtek a Garayra. Kocsit-lovat nem tartottunk, az apus vasutas, olyan zsellérféle volt, olcsó jegyen szereztünk össze valamennyi földet. Apósomat első gazdának mondták, rátarti ember is volt, isten nyugosztalja, bizony fölbosszantott, mikor mondogatta: „Jó menyünk leszel, lányom!” Gúnynak vettem, másnak nem is vehettem, a mi időnkben gazdag legény rá se nézett a szegény lányra. Mégis igaza lett aztán. - Derék, munkás család, a semmiből is piacol, innen kell nőszülni - mondta anyósom. - Ez a jó erős jány közénk való.

NÉNIKE. Az öregnagypapa felesége is csak az erejít vitte a házasságba. Hamar gazdagodtak, tehennel, lovakkal bajlódtak sokat, közlelől láthattam az életüket. Amikor ide jöttünk lakni, mindenben az öreg tanácsát kértük, ő mindig eligazított, hogy mitévők legyünk, pedig nem volt édesrokon, csak oldalágról. Olyan volt ez a faluban, mint egy ügyvéd. Ha azt mondtam, írjon egy levelet, vagy keressen meg egy törvényt, soha nem mondta, hogy nem. De a felesége tudod, mi volt? Utolsó szolgáló! Az, kérem szépen, ganajt hordott, fejt, etetett, az úgy lehet, mindent csinált, tán csak a főzést hagyta a lányára. Azon én egy becsületes kendőt nem láttam. Ha jött a tél, az gumicsizmában, egy szál szoknyában, embersapkával a fején hányta a havat. Reggel, amikor keltünk, mondtam az uramnak: nézd már meg, hát jó, hogy meg nem fagy. Majdnem meztelen volt, csak az az embersapka meg egy bekecs melegítette. Sokat szenvedett.

A nagyapa játszotta az urat, tudja? Nagyeszű volt, kihasználta az asszonyt! Pedig ugye gazdalány volt, csodálkozott is mindenki, hogy így elhagyja magát. Az urát, a fiát meg a lányát nagyon szépen járatta, de ő, akar egy szolgáló, úgy nézett ki.

GAZDAASSZONY. Most annak az áldozatja, nagybeteg. Idejire nem emlékszem, mikor láttam az utcán. A lánya se pártolja. Én itt lakom vagy húsz esztendeje, de még egyszer se láttam bemenni a házba. Az olyan, mint egy primadonna. Az úton, ha elmegy, „ki vagyok, mi vagyok”, föltartja a fejét, nem köszönget az biz senkit. Haragszok arra a lányra. Otthonról nem kapott semmit, a vagyont szétvitte a téesz. No jól van, más gyerek sem kaphatott, mégse hagyja gondozatlan a szüleit.

NÉNIKE. A mi vejünk is lassan megöregszik, tán meg is hal, de az se egy villát, se egy kanalat, se egy forintot nem hozott még a szülői háztól. Ők négyen voltak testvérek, jó ingyenmunkások az apjoknak, mégse vitte semmire a család. Rájuk illik anyósom mondása, hogy az egyik dógatlan, a másik gondatlan. Pedig földjük volt elég, de csak fogyasztották, semmit se gyarapodtak. Ugye a nászom ivott, iszik most is, már egy lába sincs néki. És képzeld el, még meg is veri az anyját!

GAZDAASSZONY. Ne idegesíjjen!

NÉNIKE. Az asszony mesélte.

GAZDAASSZONY. Hogyan? Odaáll neki?

NÉNIKE. Mondtam is a nászasszonynak: Hülye vagy? Víggy neki annyi bort, hogy ne tudjon verekedni. Én úgy megfogom, hogy ott maradna a székben.

GAZDAASSZONY. Hogyan? Odahajul? Még ilyet!

NÉNIKE. - Mit gondulsz, te - mondtam az embernek -, mi eljárunk kapálni, te meg iszol? - Nem tudott magának parancsolni. Mikor az egyik lábát levágták, megmondták neki, ha jót akar, hagyja el a cigarettát meg a pálinkát. Nem hagyta el, ivott tovább. Elment a másik lába is. Szégyen, mire jutott gazda létire! Voltak neki lovai, földjei, szőlője, miegymás, a téesz jó sokat elvett tőle. Onnan ment nyugdíjba, kap vagy kétezer forintot. Számítsad ki, kell neki mindennap két féldeci, az még keves is, belekerül legalább harminc forintba, két liter bor, az negyven forint, még két pakli dohány tizenhat forintér. És még akkor nem is evett. Oszt veri a mellét, hogy itt minden az övé. Mondtam néki: - Mér nem húzod be a farkad? Tiéd a nyavalyát! A legkisebb fiuk tartja el őket.

GAZDAASSZONY. Néki jól sikerült a nősülés, olyan helyes az az asszony.

NÉNIKE. Én is jófajtanak nézem. Tudja majd az urát kormányozni. Most beszéltük éppen, hogy ez a legkisebb fiú mindegyik testvértől különb. Csöndes gyerek, nem ütött az apjára. Nem iszós egy cseppet sem. A mi vejünk bizony sokszor tele van. De ha beiszik, utána napokig szava sincsen, úgy szégyelli magát. Sokat elmondom neki: - Fiam, ha jó vagy, a jónál is jobb vagy, de ha bolond, akkor a bolondnál is bolondabb. De azért ő se kibírhatatlan. Az anyjukat kislány kora óta ösmerem, anyám ágán rokon. Igen nagy adósságba estek, oszt megsajnáltam, idefogadtam a fiát vőnek, így levettem róla a gondot. Jó erős gyerek volt a vejem legénynek is, úgy gondoltam, különb embert nevelek belüle, mint aminő az apja. Mi, hála istennek, jó helyzetben voltunk, nem uzsorára kellett iparkodni, a magunk hasznára dolgoztunk. Engem is anyósom nevelt, több időt töltöttem mellette, mint édesanyáméknál, huszonhat esztendeig voltam menyecske. Elég bakafántos asszony volt, de megtanított dolgozni. Ő parancsolt a családban, mert apósom egy kicsit kótyagos volt.

GAZDAASSZONY. Inkább úgy mondja, hogy néha be szokott rúgni!

NÉNIKE. Szerette a bort, hát anyósom volt a gazda.

GAZDAASSZONY. Az én lánykoromban sem volt ez különös dolog. A nagybátyám négy-öt liter bort ivott meg mindennap, tán köllött is neki, meri az annyit szántott, hogy az fogalom. Nyáron kiment a cseléddel tarlót ugarolni, oszt a harmincöt fokos melegben járt a ló után azon a poros tarlón. Vásári bakancsot húzott, estére mindig kivarasodott a lába. Mezítláb nem mehetett, mert akkor meg a tarló szúrja. Neki ez volt az élete, dolgozni, enni meg inni. Ha a cseléd nem volt ott, az istállóban aludt az állatokkal.

NÉNIKE. Bizony így volt. A priccset fölkötték a gerendára, öregapámé alatt borjúk szunyadtak. Mondta is mindég, hogy azokat se szereti kevésbé, mint a feleségit. Mert hogyha sok állat van, akkor sok a trágya, és ha sok a trágya, akkor már nem kell a gazdának kétségbeesni.

GAZDAASSZONY. Mi most háromévenként veszünk istállótrágyát, jobban a műtrágya megy. Ugye ami a malacok után marad, az csak ide a kertbe elég. A régi nagy istállókból garázs lett, ha ugyan le nem bontották.

NÉNIKE. Most mindent szétszednek, hogy helye legyen az új háznak, abba teszik a pénzőket. A gazdavilágba kevesen építkeztek, nem álltak elhagyatottan az öreg porták sem. A szüleim házat a nagyanyám szerezte a két gyerekeinek. Velünk lakott egy gyerektelen nénénk, igen kacifántos asszony. Olyan hétesztendő lehettem, amikor egyszer összeszólalkoztak édesanyámmal. Édes nénike nagyon verte az asztalt, oszt kiabálta: - Tudd meg, te csak az én cselédem vagy! - Édesapám nem szólt az asszonyok dolgába, engem szólított: - Eredj már el öreganyádér! - Az elgyütt ide, oszt eligazította a nénikét: - Ezt a házat nem neked vettem, hanem mindnyájatoknak! Itt te nem nagyon verheted az asztalt, itt csak egyformán verhetitek! - Igen nagypofájú volt a nénike, nem is köllött az, csak egy szegin legénynek. Az se a szépségéért vette el! Olyan sovány volt, akar a gereblye. Még ezt az urát sem állhatta, merthogy az szegin volt hozzá. Szóba az se maradt el tőle, az is olyan nagypofájú volt. Ha nem jól ment az ének a templomban, odakiáltott a kántornak: - Ha nem tudod, ne fogj hozzá! - Amikor meg a nénike a halálán volt, nagyon megértették egymást, a sógor az utolsó két napon el nem mozdult az ágya mellől. De tudod, miért? Mert a nénike élvezetet hagyott neki. Beíratta a végrendeletibe, hogy a sógor használhatja a vagyonát, amíg él. Ez meg aztán mit csinált? Még egyszer megnősült, özvegyasszonyt vett második feleségnek. No, ez a második asszony igen jó legényfogó volt, mesélte is a sógor: - Amint beértem, rögtön megmosta a lábamat, tette ki a vacsorát, aztán meg ott volt a vetett ágy. - Hát gondolhatod, hogy meg volt fogva a legény! Az esküvőjüket sose felejttem el. Aszódra mentek el a papho', utána nálunk vacsoráltak, igen csöndes volt mindenki. Amikor mosogattunk a konyhában, sok asszony volt ott, édesanyám meg a másik testvére is. Azt mondja ez az „új” asszony édesanyámnak: - Jaj, lelkem, csak nem betegség ért, hogy olyan szóttalan vagy? - Betegség bizony - mondta édesanyám -, mert annyira nem nézhetek rád, akar egy rakás szarra! - Én tizenkét esztendő voltam, de erre úgy emlékszem, mintha ma lenne. Hát gondolhatod, milyen kedve volt. Meghalt a nénje, a sógor meg idehoz egy idegent, annak meg annyi esze volt, hogy idegyütt!!

GAZDAASSZONY. Én sose hallottam, hogy maguknál laktak!

NÉNIKE. Nem is hallhattad, mert nem honosodtak meg nálunk. Hogy elmenjenek innen, az én szüleim vettek nekik házat, de tengersok pénzért! Ez még nem volt minden, mert ugye föld is járt a sógornak. Oszt édesanyámék törvényt tettek, hogy a termést a sógoréknak adják, így a föld nekünk maradhatott. De mire gyűjtögették? Életük végén megszorogatták őket, te is tudod a kuláksorukat.

GAZDAASSZONY. Higgye meg, nénike, ma, ha engedély volna rá, akkor se szereznének a népek földet. Akinek szükséges, megveszi azt a pár száz négyszögölt, de többre nem is futná. A házak meg a lagzik mindent elvisznek. Már olyan távoli ágazatból is hivatalosak a lakodalomba, ahonnan valókat az én lánykoromban még rokonnak se vettek. Az este számolgattuk a komaasszonyéknál, hány házhoz megyen a lakodalmas hívogató, és mennyi nyomtatott meghívót kell csináltatni. Hát a komaasszonynak csak az apja részéről harmincon fölül vannak az unokatestvérjei.

[III]
PIACOSOK

[1]

*„Bencze Jóska itt, Galgahévízen született, ismertem jól.
A feleségét Györkön találta, az Aszódi lányt.
Az nagyon szép kis asszony volt! Tudta gardírozni az urát.
A lányai is erre a világra valók, hát gyarapodtak ügyesen...”*

Ma kevés a kétszázötven teríték egy hévízgyörki lagziban, ötven évvel ezelőtt még a száz is sok lett volna. Pedig a parasztlakodalom nem csupán az utóbbi évtizedekben nőtt a falu erejét meghaladni látszó mulatsággá. Régi leírásokból tudjuk, hogy az utódok kiházasítása minden korban próbára tette a családok teherbírását. Az egykori napszámos vagy kiscgazda lehetőségeihez képest nem hozott kisebb áldozatot egy harminc-negyven személyes lakodalomkor, mint a mai piacos györki, aki négyszáz vendéget fogad az ünnepi sátorban. (Kivált nem, ha azt tekintjük, hogy a század elején többnyire hat-kilenc gyereknek, ma meg legföljebb kettőnek-háromnak kell „megtenni” a lagzit.)

A lakodalom mindig közösségi demonstráció is volt, és ha korábban az együtt élő és munkálkodó családok összetartását fejezte ki, ma inkább a közös ősök emlékének szól a muzsika. Olyan ellenkező bál ez, amellyel egy bomladozó közösség a maga újratemtésén fáradozik - a vérségi kapcsolatok szálaiba kapaszkodva. És nem azért sokasodik a násznép évről évre, mert több a lagzira való pénz, hanem mert fogynak a munkában, mindennapi tevékenységben egymásra utalt rokonságok.

Napjainkban a termelő családok nem boldogulhatnak az atyafiság közreműködése nélkül. Századunk elején a földművelés alapja még a „faluméretű” együttműködés volt. A föld mellett kitartó családok között általános a munkában való kölcsönösség, ebben alig játszik szerepet a rokoni kapcsolat. Akinek kocsija, lova volt, győzte a szántást és a vetést, de a gyalogmunkára (betakarításra, aratásra, szedésre, gyűjtésre) még éves cseléddel sem volt elegendő a család. Szükség szerint fogadták a falusiakat „naptótésre”, akiket - idegeneket, rokonokat egyformán - fogatosmunkával fizettek ki. Az oda-vissza segítség a külön gazdaságban élő rokonságon belül is szokás volt. Még a más családban házas testvérek sem tértek-térhettek el ettől a gyakorlattól. Akkoriban „kölcsönbe dolgoztak a népek, nem pénzért”. Persze csak azok a „népek” jártak „naptótésbe”, akik kevesellve a férfiak városi-vasutas fizetését, csekélyke földjüket megtartva a gazdasorba szereltek volna visszatérni. A napszámoságból élő földtelenekkel nem számoltak a falusi gazdaságok, mert azok az uradalomba szerződtek. A gazdák gyalogmunkásai elsősorban a földdel bíró családok asszonyai, gyerekei voltak, a férfiak a nyári nagy munkák idején jelentkeztek.

A férfiakat fő érdekük a városhoz kötötte. A községen átvezető vasút múlt század végi megindulásakor eleinte „beszkárdisták”, vasút-, villamosvasútpálya-építők lettek, de nem alakult ki számottevő pályamunkásréteg. Ezt a foglalkozást tömegesen inkább a szomszédos, gyengébb és kisebb termőföldű Bag férfiai választották (a talpfák közötti zúzott követ bagi kőnek is nevezik). Huzamosabban csak azok a györkiek maradtak a Beszkártnál, akik elérték a pályamesteri, főpályamesteri rangot. Hetenként egyszer jártak haza, munkarendjük különbözött a falusiétól, a hosszú távollétek kiszakították a családi termelőszervezetből, amely kivonulásuk után is működött - néhány holddal, pár száz négyszögöles, kertészkedésre alkalmas belső telekkel, szőlővel minden család rendelkezett. A század elején még ennyi örökség a férj vagy a feleség ágán mindig jutott.

Az első generációs beszkártos bízott a földben, a parasztgazdaságban. Városi keresetéből gyarapította a kisbirtokot - beszélnek a faluban olyan főpályamesterről, aki négy gyermekének tudott építőanyagot adni esküvői ajándéknak. A „beszkárdista”-fizetésből növekvő birtok megművelése a család dolga lett, a városi alkalmazásban álló családfő hétfői munkása tulajdon földjének. És hiába hízott a kisbirtok közepes gazdasággá, a férfi nem adta föl a biztos állást - így hát otthoni családfői tisztét kellett föladnia. A század első évtizedére, miután kicsúszott a föld a hűtelen-gondatlan-rosszcsíllagzatú gazdák kezéből, a visszaszerzett gazdaságot a feleségek - az asszonygazdák - vették birtokukba.

A második generációs beszkártosok (ha jutott is nekik hat-nyolc hold) nem gyűjtöttek földre, nem számoltak földműveléssel, mint megélhetési forrással. Fizetésük ritkán élesztette a gazdálkodást. Segítségük, hozzájárulásuk nélkül bajlódott a család.

„Édesapám tizennégy-tizenöt éves korában már Pestre járt a Beszkárthoz, soha nem dolgozott ő idehaza. Hogy nyugdíjba ment, most tanult meg dolgozni a földbe. Nagyon érdekes alkat volt, a máig nem tudom megérteni a kétféleségét. A munkahelyén nagyon megbecsülték, szerették, egész vágánycseréket irányított egyedül. Ott értett mindenhez, itthon meg könnyelmű és megbízhatatlan volt.

Amikor jött haza szombaton este, mindig leszállt Bagon a vonatról, ott két kocsmá is volt, igen nagy pénzbe kártyáztak, sokszor ott hagyta a fizetésit. Nem volt iszós ember, de a kártyának nem tudott ellentállni. Még én is emlékszem rá, hányszor megfogadta, hogy igyekszik majd, megváltozik majd, mégis amikor elérkezett a legközelebbi fizetés, megintcsak úgy volt. Na nem mindig ment el az egész pénze, tudom, egyszer örültünk, hogy no, most milyen szépen hozott! Aztán megtaláltuk a kutyanyelvet a zsebibe, láttuk, hogy csak a fele fizetés jutott min nekünk.

Pedig olyan rossz helyzetbe voltunk, akár a zsellérek, és talán mondhatom, éppen édesapám miatt. Anyai nagyanyám igen nagy természetű asszony volt, és velünk nem törődöm lett, mert apámat a kedve ellen választotta édesanyám. Nagyanyámnak sok jószágja, földje volt, és minden a maga gondjára - nagyapám korán meghalt. Majd tíz esztendőn hanyódtunk, a lakásunk évekig idegenek házában volt. Hát látta az én anyám, hogy csak a maga erejére számíthat, s hogy szabaduljon a házbértől, házat kell építen. Kölcsönt vett fel a rá kinéző apai örökség terhére.

Úgy képzelje, hogy a nagyanyám meg se tekintette a mi házunkat, pedig ott állt a kertje végibe. Édesanyám az építőmesterrel napszámost is fogadott, mert édesapámra még a házépítésben sem számíthatott. Nagyanyám halála után földünk meg állataink is lettek, de csak mi gyerekek küzdöttünk odahaza édesanyámmal. Tudom, egyszer kérte édesapámat, hogy itasson meg, az meg olyan káromkodva, mérgesen jött be, mert az a kis éves-másfél éves bikaborjúnk valósággal nekiment - hát nem ismerték az állatok!

Ha itthon volt vasárnap, néha hívott segítséget, hogy a rétet lekaszálják, de mi gyűjtöttünk, rakodtuk a kocsit, tehennel hordtuk haza szénát. Volt, hogy elszaladtak, egyszer még az árokba is fordultunk. Nagyon sokszor eszembe van, hogy nagy zivatarok előtt mentettük a búzát meg a szénát, igyekeztünk, hogy no, majd ráhúzzuk a ponyvát. Birtam is, meg nem is. A szél kikapta a kezemből. Megint kezdtük előlről édesanyámmal. Mentünk a létrára föl, vittük a ponyvát. Mi tényleg úgy nőttünk föl, hogy nekünk minden munkában részt köllött venni...”

Mire jutottak ezek a gazdátlan családok asszony- és gyerekmunkával? Férfi- és igáserő híján aligha élhettek meg a szűk határu szántóföld gabonajövedelméből. Ha gazdalányok érdemes földörökség nélkül lettek kényszerű asszonygazdák, szüleik példáját a kis területen csak a kertészkedésben, piacolásban tudták követni, ehhez igazították a kistermelést és a családi

munkamegosztást. Eleinte hátikosárral, gyalogosan jártak Aszódra, ahol ugyan keveset, de gyorsan lehetett árulni. A házikertet még nem állították be piacos növénynek, csak a zöldség főlélegével kereskedtek, leggyakrabban szőlővel, gyümölcssel és tejtermékkel. Sok gyerek-lány indult hajnalonta aszódi tisztviselőházakhoz a friss fejéssel.

Aszód, Gödöllő, a két közeli város volt az úticél. Pestre nem pályáztak - a hátan elvihető harminc-ötven kiló a fővárosból kevesebbet hozott -, a vonatköltség jócskán apasztotta volna a jövedelmet. Loval, kocsival könnyebbnek tetszett, de az asszonyok ritkán vállalkoztak egyedül istállózásra. Az már inkább előfordult, hogy két asszonygazda (testvér, sógorné vagy komaasszony) összefogott, és közösen abrakolt, gondozott egy-egy lovacskát. Viszont lehetett kocsis a jobb módú asszony legénysorba lépő fia.

„1911-ben, 64 éves korában halt meg a nagypapa. Pontosan emlékszem, hogyan volt, mert éppen kukoricát vetettünk. Ő rám bízta, mondta, eredj fiam, kerülj egyet. Ő közben lefeküdt a kocsi mellé, és alaposan megfázott. A tüdőgyulladás két hét alatt elvitte. Gondolja el, rám maradt minden, tizenkét éves fejemre. A nagymama, nyugodjon békében, azt mondogatta: édes fiam, nem adunk el semmit. Volt két tehén meg egy ló.

Egy nagygazda volt a szomszédunk, amazzal fogtunk össze, velük mentem szántani. A szüle mindig azt mondta, vigyétek, hagy tanuljon. Hét-nyolc holdból édegtünk hárman, a nagymama, a húgom meg én, de az ilyen kisparasztok semmire se mentek, ha mellőzték piacot. Az én nagymamám nagy konyhakertész volt, zöldséget, burgonyát, borsót termeltünk. Gödöllőre jártunk hátikosárral, a nagypapa életében is elég gyakoriak voltunk ott, már ismertek a vevők. Ez talán 1915-ig tartott. Eleibe mindig pontos utasítást adott a nagymama. Emlékszem, egyszer egy hátikosár meggyel készültünk, és én kérdeztem a szülét: hogy adjam kilóját? Megmondta, én azt szigorúan vettem, és mert nem adtak annyit érte, hazacipeltem, tessék elképzelné. Aszódon leszálltam a vonatról, oszt jöttem erre keresztül a réten. A szüle látja, hogy cipelek.

- Mit cipelsz? - kérdi.

- Meggyet.

- Miért?

- Hát mert nem vitték annyiért, amennyit maga mondott.

Pedig nekem, gyereknek nehéz volt még az a meggy, tudom, belegörnyedtem odafelé meg visszafelé is. De még egyszer nem jártam így. A nagymamámnak koraülős tyúkjai szoktak lenni. Korán keltek a csibék, úgyhogy pünkösdre már vittünk csibét a húgommal. Akkorra eszesebb lettem. Nagyon sokan vitték, ezért többet kértem, mint amennyit a szüle mondott.

- Misa - szólt rám a húgom -, a szüle nem ennyiért mondta!

Mire südő-, kamaszkorba értünk, a húgommal már az tetszett nekünk, hogy menjünk mi is Újpestre, innen sokan jártak be kocsival. Volt két lovunk, a húgommal kigazdálkodtuk. Fogtuk magunkat, fölpakoltunk, szombaton elmentünk. Újpesten voltak ilyen beszállócsárdák, volt vagy négy, akkor oda beszálltunk, oszt onnan hajnalba fogtunk be, és mentünk a piacra.”

A föld mellett kitartó, szerencsés gazdák gyarapodása példa volt rá, hogy sikerre vihet a piacozás. Hévízgyörkön a ma is lakos *Kustra család* őse, Kustra János 1736-ban kétökrös szekérral hordott káposztát Pestre. Harminc év múlva már hat ökröt és négy lovat mondhatott magáénak, az elsőrendű másfél telkes jobbágyokhoz tartozott. Eközben persze szaporodott a család, s az egyetlen örökös fiú, Kustra Márton maradt első gazda, a másik két fiú, János és György mindössze fél-fél telket tudott szerezni. A 19. századra több, egymással a rokonságot

sem számon tartó Kustra-ágazat élt Györkön, különböző birtokosi rangban. A huszadik század elején élen álló bíró és beszékhatalos, nagy gazdaságot férfi nélkül irányító asszony és vagyonát kocsmában elmulató hűtlen gazda is akadt közöttük - a falu számára érvényes, tehát követendő mintát az igyekvő Kustrák adták. Például az a *Kustra Mihály*, aki a múlt század végén tizenkét-tizennégy holddal indult, gyümölcsöt és zöldséget hordott Pestre, lovas kocsiról káposztát árult a zöldséget nem termeszítő községek főutcáján - az 1920-as években három gyermekét módos gazdának indíthatta. *Mihály* nevű *fiára* huszonkét hold jutott, ő szívesen és sikerrel gazdálkodott az örökségből.

„Egyik papunk azt mondta apámnak:

- Engedje a Miskát fölsőbb iskolába!

Szerettek a tanítóim, mert jó kedvvel tanultam. De én szerettem a gazdaságot meg a lovakat is. Apám öregedett, kellett az erő, ezért ő úgy mondta:

- Inkább kocsisom legyen!

Gyerekkoromban löcsös kocsin jártunk Újpestre. Az elsőt apám kézen vette, majd csináltattunk a javítóban korszerűbbet. Később az sem felelt meg, gumis kerekű kellett.

Engem apám és anyám is tanított. Lehettem vagy tizennégy éves, amikor először vitt édesanyám piacra. Mogyoród, Fót, Palota, Újpest volt az útvonalunk, Mogyoródon álltunk meg etetni. Ha zöme volt a piacnak, délután négy-öt órakor indultunk, így őszi időbe hat-hét órakor. Hogy jó helyet fogjunk, a piacon vártuk meg a hajnalt. A kocsi farába dőlünk le.

- Szegény parasztok - mondogatták a pestiek, ahogyan jöttek arra, de én bírtam egészséggel, nem volt érdekes, hogy éjjelt nappallá teszek. Sok volt a tulajdon, és én nem engedtem semmit elhagyatottan. Aki csak a kertben termelt, az nem tudott hat-nyolc mázsát fölpakolni egy-egy piacnapra, nekünk összejött, mert a szántón is engedtünk helyet a zöldségnek. A mák, a karfiol és nagyon nagy mennyiségben a hagyma ment, egy-másfél holdon borsó termett. Uborkára a konzervgyárral szerződünk, de nekünk is, mint a legtöbb györkinek, sokáig a szőlő, cseresznye, szilva, barack volt a legpiacosabb áru. Nyáron, mikor már takarmánnyal is kereskedtem, hetenként kétszer mentünk. Télen ritkábban, mert kevés volt a téli holmi, a burgonya, a baromfi, az aszalt szilva. Sokszor nagy hóba hajtottam a lovakat, vittük a lapátot meg a söprűt, le-lekászálódunk, hogy utat ássunk magunknak. Ha jó árut tudtunk elérni, nyáron hatvan-hetven pengőt is hazavittünk egy napon, persze abból még ki is adtunk valamit. Mert patkó köllött, a kocsinál szakadás volt, de hát ilyeneket nem számoltunk, mert ha annyira fölszámolja az ember a dolgát, akkor nem érdemes élni...”

Az asszonygazdák vállalkozókedvét egyként élesztette a nagygazdák és a jó gazdaságból kicsöppent, ám törekvő férfiak piaci sikere. Azoké, akik kis földjüket nem a termelés jövedelméből, hanem a (sokszor engedély nélküli) kereskedésből gyarapították - a tehetetlenebbek, a piacra nem járók árujából pénzeltek. Bár a fő cél mindig a földszerzés volt, többet ért, mert több hasznot hajtott egy jó lovasfogat, amivel elvihették maguk a kertben vagy a máséban termelt zöldséget. Az 1910-es, 20-as években számos nincstelen parasztot egyetlen lova közepes birtokhoz segített. A szabad mozgás és szállítási lehetőség minden időben feltétele volt az eredményes piacozásnak. A jobbágykorban az összeírók még följegyezték uzsorás ökröket, mit kölcsönbe használtak a rászorulóknak, de a századfordulón már kamatra sem akadt kölcsönfogat.

A piacolókedv a harmincas évek elején megélénkült, amikor a faluból elpályázó férfibanda a Beszkárt után a MÁV-hoz szegődik - így olcsó jegyhez, egyúttal fuvarhoz jut a család. Megjelennek a hátikosaras györkiek a fővárosi piacokon. Legtöbbször a Keleti pályaudvar környékén, a Garayn, a Telekin, a Halleron kötnek ki. A vasutasságra váltás után szembeszökő a föllendülés: az Aszódtól elpártolt asszonyok többet árultak Budapesten, és megint számolhattak némi férfigazsággal. Sok vasutas kötötte föl a zöldséggel, gyümölcscsel teli hátikosarat. Mások kannás tejet hordtak a vonaton „kész helyekre” (megrendelésre). A vasutasszolgálat nem csupán a hétvégéket hagyta szabadon, az úgynevezett „fordás” (fordító) rendszer tizenkét óra munka után huszonnégy óra pihenőt adott. Ez a munkarend engedett időt földművelésre, így a férfi a családi gazdaságnak többszörös „besegítője” lett. Családfői tisztre amúgy is csak akkor pályázhatott volna, ha a gyarapított birtok műveléséért érdemes lett volna ott hagynia a vasutasságot. A visszatérés nem volt általános, nem is mindig vezetett a férfi családi-falusi rehabilitációjához.

Már álmosan gunnyaszt a gólya az öregtemplom omladozó tornyán, amikor Bencze Józsefné hazatér a földekről. Egyedül él tornácos parasztportáján, otthon ráérősen tesz-vesz, csak a kertekben volt sietős a dolog. Szemesedik a borsó, hol egyik, hol másik asszonylányának segít a szedésben. Magányos özvegyasszony, mégsem elhagyott. Öt gyermeket nevelt föl. Csak egyetlen fia költözött el a faluból (a közeli Zsámbokra), négy lányából Györkön lett gazdálkodó asszony. Háztáji földjén maga is termel, áruját a lányai viszik be a pesti piacra.

Az 1909-ben született Benczéné (Aszódi Borbála) vasutas rokonságból emelkedett gazdangra a harmincas években. Ehhez vajmi kevésbé járult a földörökség, előrehaladását a piacozás és a vasutasság, majd a vasutasságot odahagyó férje segítette.

„A mama apja vasutas volt. Nem mondták ugyan zsellérnek, de nem lehetett egy családot kitarítani az ő földecskéjéből. Képzelteti, mennyi volt neki, ha édesanyám egy holdat jussolt. A mama testvérei mind bejártak, egy se lett földműves. Mihály a gödöllői bíróságon irattáros, a Pali meg kézbesítő egy budai bíróságon - mondtuk is mindig, hogy az iskolában nem volt jó tanuló, oszt mégis hogy fölkerült. János és Gábor a Beszkárttól ment nyugdíjba, Julisnak az ura ugyanúgy. Mari meg a Boris néném vasutashoz ment férjhez.

A mama gazdahelyre került menyecskének, mégis vasutasfeleség lett. Az apai nagyapámnak a Hévízi úton volt földje, két lóval dolgoztatott. Akkor a káposzta volt a minden, ősszel meg télen kocsiszám hordták a piacra, a nagyapa is foglalkozott vele. Míg széjjel nem szakadt a család, öt gyereke segédkezett, aztán ahogyan feleségesek lettek a fiúk, elhagyogatták a portát, megszegényült a gazdaság. Mi is csak addig voltunk velek, még én iskolába jártam, édesapámék aztán Tószögön vettek egy házat, de oda minden örökség nélkül mentünk. A nagyapa visszatartotta a földet, így aztán mindenik testvér gyöngén kezdett. A Pali bácsi élete végéig vasutas volt, Teréz néninek vasutas ura lett, Mihály és Mátyás olyan helyre ment vőnek, hogy idehaza, a földben maradhatott. Gábor bácsi ment apámmal a vasúthoz. Bennünket még az lendített egy kicsikét, hogy Gábor bácsi itt volt a szomszédban. Tartott egy lovacskát, azt mi is használtuk, összefogtunk apámnak ezzel az öccsével. Mikor emez ment a vasúthoz, a másik hajtotta a kocsit, mikor emez megjött a szolgálatból, az ült föl a bakra. Gondolhatja, milyen semmi termelést vihettünk.

Huszonötbe került ide az én uram, aztán kezdtünk haladozni. Neki anyai örökség járt, olyan három és fél hold Galgahévízen, meg belsőségek, aztán egy darab szőlő, de azt, hogy messzire esett, eladtuk. Mindjárt lett helyette másik, több mint egy hold. Közös munkálkodásunk

kezdetibe sok földet pereltek, mi veszegettünk belőle. Az uram, Jóska is a vasúthoz járt, de nem sokáig, mert a mama azt mondta: - Nézd, ez így nem mén, föl köll hagyni a bejárással. Apa ne vesse mán el a vasutat, annak több a nyugdíjas éve, te meg csak most mentél oda. Aztán a föld is a tied, te maradj idehaza.

Ahogy a Jóska itthon maradt, jobban előrehaladoztunk.

Dombos réteket vettünk, fölszántottuk, abba borsót tettünk, szereztünk belsőséget, azon is indítottuk a termelést. Mi sok földet összeveszegettünk, nem mondom, hogy nagy darabokat, de mindég megnéztük, ha hallottunk eladót. Annyi pénz volt, hogy leelőzzük, és kaptunk rá haladékot a hitelszövetkezetben, mert nem voltunk olyanok, hogy csak fölszedjük a pénzt, oszt nem fizetjük vissza. Ha valaki iparkodott, megtakarította azt a kis pénzt, az mindenkor bírt egy kicsikét haladni.

Amíg egy lovunk volt, csak Gödöllőre jártunk. Vittem túró, tejfölt, oszt szerettek, mert tiszta voltam, még a ruházatomra is ügyeltem, nehogy megutáljanak. A kocsiderékba szilvát öntöttünk, az volt a legkapósabb. Ez nem sokáig tartott, mert másodéven az egy lóhoz hamar-hamar vettünk egy másikat, aztán meg egy viseltes stráfkocsit. Később a javítóban csináltattunk egy tipp-topp laposkocsit, a frontkor vitték el, az uram majdnem hajba-halálba ment érte. Az igen nagy szerencsém volt, hogy ő is nagyon benne volt, szeretett dolgozni. Neki nem ártott a hideg, a meleg, a por meg az eső se, nem húzódozott el semmi munka elől. Ellentét nem volt miközöttünk soha. Már a téeszidőkben mondogatta sokat: »Te ugyan jó agronómus lettél volna!« - de nem veszekedésképpen, mert ha azt mondtam, hogy most ide vagy oda menjünk, nem zúgolódott soha. Ugye a határba voltunk mindnyájan, láttuk, mit kell elvégezni.

Édesapámmal sokkal nehezebb volt. Míg lány voltam, semmit nem dolgozott a földbe, hát persze alig is volt mibe. Azzal segített, hogy hurcolta be a tejet Pestre. Olyan komót ember volt, nem lehetett vele veszekedni, meg parancsolni se neki, azt végezte el, amihez szíves volt. Nagyon szerette az állatokat, sokszor ő etetett. Nyulak, ludak, malacok, tehenek voltak, azokkal foglalkozott. Kifele sose jött velünk, palántázáskor, kapáláskor, de aratáskor, gyűjtéskor se. Az egy zsák búzát nem vett a vállára, egy rend szénát ki nem kaszált. Néha elment kocsival, hozott egy kevés, egy kocsiderék fűvet az állatoknak, és kész. Öregebb korba a szőlőbe dolgozgatott. Egyszer a mama odacsatlakozott hozzá, oszt mondta neki: - Hallod-e! Csinálok egy kis permetlét, szórjad mán ki. Jóska nem bírta befejezni a permetezést. - Még szólni se szólt rá semmit. Egy világér nem csinálta volna meg. Hát ezzel a munkájával kellett megelégedni. Apa és mama rám hagyott mindent, mondhatom. Úgy tettek, hogy hát tied a gazdaság, te igazítsad a dolgokat.

Akkor már több helyen vettünk földet, termelhettünk búzát, kukoricát, mindenféle apróságot. A hatvani konzervgyárnak paradicsomot, uborkát szállítottunk, aztán rákaptunk a dinnyére. A hévízi rokonság meg a földszomszédság csinált hozzá kedvet, mert a hévíziek nagyon ráhasaltak a dinnyére. Szezonban két pár fogatot is beállítottak. Úgy, hogy az egyik benn volt a piacon, a másikkal hajtottak elejbe. Mi itt a györki vasútnál, fönn a dombon fogtunk bele, ugye család volt elég, hogy őrizhesse. Csináltunk zsúpgunyecokat eső ellen meg éjszakára, mikor a férjem ment ki. Ültetéskor mindig azt mondták a hévíziek: olyan helyre tegyétek, ahol még sose volt.

Az apróságnak is jó lett volna, ha minden évben pihent földbe tesszük, de mi nem tudtunk váltogatni. A nagygazdák, akiknek nagyobb káposztáskertjük, belsőségük volt, megtették azt, hogy a zöldség helyébe három éven át lucernát vetettek. Azután nagyon is szépen termett nekik a zöldség. Tanulgattunk egymástól, amit lehetett.

Hévízgyörkre nősült egy főtí ember, Fekete Jánosnak nevezték, affajta korú volt, mint édesanyám. Magas, hajlott, száraz ember. Ugye Fót mindég hírneves volt a szép paradicsomról, és amikor ez a Fekete a falunkba jött, sokan kérdeztünk tőle. A mai napig is úgy tesszük, ahogy ő tanácsolta. Azt mondta, hogy estefelé ültessük a palántát, vagy amikor esik az eső. Az se baj, mondogatta, ha hét nap is süt az égen, csak be legyen iszapolva. Az egyik gödrölte, a másik már nyomta is bele a palántát. Azonnal locsoltuk, aztán leterítettük száraz homokkal, nehogy megcserepedjen, hogy benne maradjon a nedvesség.

Kedvem szerint én mindég a határban lettem volna, de a mamának sok volt az otthoni dolog, egyre hajtogatta: - Nem maradok én idehaza. Nyugodtabban vagyok, ha kimegyek kapálni.

Mert főzni kellett a nagy családnak, a mindennaposoknak, a napszámosoknak, és még ellátni az állatokat, a karonülő gyerek külön gondot csinált. Ötöt neveltem föl, befogtam őket idejekorán. Kisebb korban a tehenekre, libákra vigyáztak, csöszködtek a dinnyeföldön, szecskaztak a jószágoknak, aztán ott voltak a szedésnél, árultak a piacon. A négy lányom hamar bekapcsolódott a piacba. A legidősebbnek sok apró testvére miatt kellett menni az apjával, én nem hagyhattam el a kicsinyeket a piac végett.

Szezonban, amikor a sok portéka miatt napos piacok lettünk, engem lefoglalt a szedés irányítása, a csomagok összekészítése, hát mentek a kisebb lányok is árulni. Nagyon ésen köllött lennem, hogy mire a kocsis visszatér egy fordulóról, már pakolhassák föl a következő szedést. Ilyen hajsza csak a borsó, a paradicsom meg a gyümölcs idejibe volt. Ha hetenkint mentünk, én szerettem járni. Napvilágon indultunk, sokszor harminc kocsis is zötykölődött a kövesúton. Ha Garayra készültünk, Nagy-Pestnek mentünk, Kerepes felé, a faluvégi kocsmánál itattunk, etettünk. Újpestre menet Mogyoród volt a megállónk. A piacot nem győzhettem egy asszony, mint mostanában. A bolnokai parton az emberek gyalog ballagtak, mert menet közben rosszlelkek, csavargófélék le-leemelgettek ezt-azt a kocsis farából. Az árulásnál is sok szem köllött, hogy meg ne károsodjunk.

Ha úgy hozta a szükség, helyettesíteni tudtak a lányaim mindenben, mire menyecskesorba értek, kitanítottam őket. Jó módot szántam nekik, benne is vannak, bár jószágot, földet nem adhattam. Pedig nem hátrafele mentünk, mint a rák, hanem előre. Mindég mondogattuk, hogy majd jó lesz a gyerekeknek, aztán mégis megkaptam én az egyik vejemtől, hogy én semmit sem adtam. Mondtam:

- Sajnálom, hogy nem nyújtottam semmit, pedig a kezem nem volt összetéve. Amikor más dolgozott, az enyim is dolgozgatott, de hát elvitt a téesz mindent. Mit csináljak?"

A huszadik század második harmadára többségre jutnak a vasutassegítséggel megerősödő asszonygazdaságok, termelési módjuk és munkaszervezetük jellemző lesz az egész falura. Az asszonyvezetés születése idején a vasutasfeleségek elsősorban technikát vettek át az előttük járóktól, és tíz-tizenöt esztendő múltán technikát adtak vissza - olyan termelési formákat és munkarendet, amely a régiek (az átvettnek) asszonygazdasági változata volt. Követték a főállású gazdákat abban, hogy beltelkeken, káposztáskertekben piacos zöldséget honosítottak, viszont ők hozták szokásba kis darab szántók (szórvány földek) veteményezését. A zöldség eluralkodása megváltoztatta a földszerzés irányát. A jó gazdák korábban (nem számolva a távolsággal) jó minőségű, tizenhat-tizenkilenc aranykoronás szántókkal igyekeztek gyarapítani a birtokot. Az asszonyok földügyleteit egyéb racionális szempontok mozgatták, a talajerőt másodlagosnak vették. Megnőtt a közeli földek ázsioja - ezeket kocsis-ló nélkül is gyorsan elérhették, művelhették. Gazdára letek a szétszabdalt örökségföldek egy-két holdas darabjai, legnagyobb keletje a belteleknek lett. E fordulat előtt a tizenöt-húsz holdas gazdasághoz legföljebb egyholdas káposztáskert járult. A harmincas években duplájára nőtt a zöldségtermő belsőség. Egy-egy gazdaság megítélésakor a fő kérdés, hogy milyen messze van a földje.

A hagyományos gazdaság piacos árúja a káposzta mellett a gyümölcs - majd minden család birtokol pár száz négyszögöl szőlőt. Még a földtelen újházások első közös célja is a szőlő - ebből lehet pénzelni („tódítani” a napszámos-, vasutaskeresethez), és elindítani valami kis gazdálkodást. Az asszonygazdák a helyi szokást követve alapnak, kiindulásnak tekintették a gyümölcsfákkal teli szőlőt, de már a tökesorok között a zöldségnek adták; babbal, burgonyával ültették be. Csak gyümölcsből nem élhettek meg, hát azzal egyenrangú piacos áruvá emelték a zöldséget. A nagygazdák nemigen bajlódtak az eladással, a termés túlnyomó részét nagy tételekben szállították a kereskedőknek. Az asszonygazdák a kis tulajdon miatt erre nem törekedhettek - ha egész területüket kocsikáposztákra szánják, a rossz idő vagy a túlkínálat miatt kiesett bevétel nincs honnan, miből pótolni. Inkább sokfélét, mint sokat termeltek, és különként mérték ki a vevőknek. Gyakrabban is jártak piacra, így jobban igazíthatták a kereslethez a kínálatot.

Kire milyen dolog jutott ebben a megújult gazdaságban? Eleddig a család jóléte a szántó-vető, kocsihajtó, a (nagy)jószágot gondozó férfin állott. A háztartásvezető, háziiparúzó, kisjószágtartó, kapálgató és konyhakertész asszonyoknak kisegítő szerep jutott (ha mégis ő viselte az „embersapkát”, az vérmérsékletének és nem munkája becsületének volt tulajdonítható). A terebélyesedő konyhakert növekvő piaci hasznával a családi megélhetés alapja lett, az asszony pedig kisegítőből előmunkás. Kezdetben a férfi tapasztalatlanabb volt, a zöldség természetét a konyhát szolgáló kiskertből az asszony ismerte, ezért kerülhetett az ő kezébe (akár gazda, akár vasutas volt a férj) a termelés irányítása és szervezése. Többet és jobban pénzelt a piacon, hiszen a kiskert fölöslegének kiárulásakor jártasságot szerzett.

Milyen feladatokat kellett föl vállálnia az új körülmények között? A kertészeti apróság a hagyományosnál több munkáskezet kívánt, s a sűrűbben adódó tennivalókhöz tagoltabban, egyes növényeknél napokra meg kellett szervezni a munkaelosztást. A nagygazda az aratáshoz, gyűjtéshez kivárhatta a beszédkáros segítő szabad hétvégéjét, de például ha az uborkát egy nappal később szedik le a kelleténél, túlnőhet a kívánatos méreten, és lejjebb száll az ára. Az asszony biztonsággal döntött abban, hogy mikor mennyi napszámost fogadjanak, s ellátásukra hogyan futja a bevételből. (Egy-egy gazdahely népszerűségét növelte a napszámosok, „naptótésbe” járók között, ha a gazdaasszony például faluszerte híres „keletteket” - kelt tésztát - sütött.) A gyermeknevelés sem maradt a régi kerékvágásban; az alkalmi „szaladj ide-szaladj oda” megbízásokat a kertművelésben való rendszeres részvétel váltotta föl. A gyerekek kora és fizikumuk kevésbé korlátozta a munkaválasztást. Az aratást, marokszedést, a fogathajtást a tizenkét évesnél fiatalabb ritkán bírja, hanem borsót, paradicsomot szedni a nyolcéves is tud. A munkaiigényes üzemben sokat ért az ingyenes gyermekmunkás - napszámot takaríthatott meg a család. Az asszonyok a napszámos jellegű munka kiadásában nem tettek különbséget a lányok és a fiúk között. A jövőre, a felnőttkorra, nemekre szabott megbízásokkal készítették föl.

Milyen tennivaló maradt a férfiakra? Az eredményes piacozáshoz nélkülözhetetlen az állatgondozás és a fogathajtás. A szántó-vető gazda a gabonával együtt mellékszereplője lett a györki piacos gazdaságnak; a gabona a maguk kenyérére, az egykor irányadó földműves-fuvarosságra kellett.

A piacgazdaságok irányítását elsőként a vasutascsaládokban vették át az asszonyok, és ők alakították a termelési és családi munkaszervezetet. Gazdálkodási sikerük bizonyította a falunak, hogy az új rendet érdemes átvenni, mert hamarabb teremt gazdagságot, mint a régi. Ezért válhatott faluszerte általánossá az asszonygazdaságok termelési-értékesítési szokása, családi munkaszervezete.

[2]

„- Halál a feketézőkre! - kajbálták ránk a legények,
amikor leszálltunk a Keletibe.
- Anyád is köztünk van! - vetettük vissza.
Már a kalauz is úgy hitt minket, hogy a kis feketézők.
Mulatságra ment az egész, mert nem voltunk mi feketézők,
jártunk Pestre a pénzért. Már kicsiny korunkban belénk oltották,
hogy piac nélkül nem lehet létezni.”

Manapság persze nem minden györki a piacról él, de a régi gyökerű rokonságok mindegyikében találni ügyes termelőt, egyikben többet, a másokban kevesebbet. Bajos az első sorrendjét látni; a szabad piaci forgalomról nem készül följegyzés, s az elbeszéléseket sokféle elfogultság szövi át. Ha a falu piacolása kerül szóba, a helybeliek mintha röstelnék a dolgot, ezért általában a valóságosnál alacsonyabbnak látják (vallják) a piacjövedelmet, kevesebbnek a piacos családot, rosszabbnak a földet és a termelés körülményeit.

A parasztembert évszázados tapasztalata tanította meg arra, hogy titkolja valóságos gazdasági állapotát. Ha bárki idegen tájékozódni akart vagyoni helyzetéről, bizonyos volt abban, hogy a kérdezősködés eredménye új fizetnivaló - adó - lesz. Kiváló gazdálkodási tudományukkal és jövedelmükkel legföljebb egymás között dicsekedtek. Harminc évvel a kulákvilág megszűnése után óvatosan beszélnek egykori holdjaik (és mai négyszögöleik) számáról, és csak a szegényebbek „vallanak” az akkor beadásra kötelezett termények mennyiségéről. A mai jó gazdák készséggel mutatják meg kertjeiket, piaci standjukon kiterített portékájukat, és szinte filléryi pontossággal elősorolják a vetni való magvak árát, a tavalyi vagy a tíz évvel ezelőtti burgonyaárakat, a termelési kiadás és bevétel arányáról szólva viszont „öszönös” gazdálkodást emlegetnek, amelyhez szükségtelen bármiféle költségvetés. Előzetes számítások nélkül is „tudják”, hogy egy adott szezonban érdemesebb lesz burgonyát, mint hagymát termelni. Tudni való, hogy nem „öszönös” gazdálkodásra utal a kiadás-bevétel mértékében való tájékozatlanság, hanem a maguk gazdaságának, jövedelmének megmérhetetlenségét szolgáló öszönös védekezésre.

Az egész falu termelési múltjának, jelenének és jövőjének értékelésekor nem ez a régi öszön, hanem - ha úgy tetszik - „ideologikus” szempont uralkodik. A györkiek érdekvizonyok, pártállás és társadalmi státus szerint különbözőképpen beszélnek a piacosélet körülményeiről és lehetőségeiről.

A *nagypiacos* a nem rokon piacosok teljesítményét alulbecsüli - a maga rangját a rokonok fölbecsülésével minősíti.

A *kispiacos* szerint (ha sikertelen a munkája) már mindenki visszakozik a termeléstől, lehanyatlóban a piacosélet, de ha éppen alapozza piacra termelő gazdaságát, általános föllendülésről beszél.

A *nem piacos* igyekszik kívülálló lenni. Ez ritkán sikerülhet, mert alig akad piacos rokonság nélküli család. Ha *értelmiségi* vagy *tisztviselő* ítélkezik, „elnézi” kistermelő rokonainak a gürcölés bűnét, de a többieket etikai és politikai meggondolásokból szinte kötelességszerűen elmarasztalja. Ezzel mintegy bizonyítja a maga elpártolásának erkölcsi igazát. A *bejáró munkás* nem piacos a piacolás megszűnését jósolja, hiszen többet ér a fix fizetés és a fix munkaidő (no meg az egészség) az örökös élenállást követelő kertészkedésnél.

Hévízgyörkön elsősorban a több nemzedéken át termelő családok huszadik századi életével ismerkedtem. Annak ellenére, hogy több nagypiacossal és kevesebb nem piacossal beszélgettem, lehetetlen volt megbízható adatokat gyűjtenem a piacolásról és a kertészkedésről. Még a közelmúltról és a jelenről sem egybeváogók a tudomások. A közösség törvényei alatt élő egyén legszívesebben a maga sorsát, tevékenységét vallja jellemzőnek.

A vasutaslány, aki tejet hordott az aszódi tisztviselőházakhoz, a húszas évekből még a „kocsi-káposztás” gazdák létezését is kétségbe vonja, úgy tudja, hogy csak asszonyok batyuztak néha-néha szilvával, szőlővel Aszódra. Ugyanerről az időről a húszholdas gazda fia azt mondja, hogy minden valamirevaló györki zsákszám cipelte a krumplit, a hagymát, a zöldséget „kész helyekre”, újpesti családok megrendelésére. A harmincas években vágányokat építő apa lánya a konyhakert fölöslegének kiárulását látja általánosnak, egy közepes birtokba született kortársa pedig családonként két piacos fogatról beszél. Az állattartó nagygazda úgy véli, hogy a két világháború között mindenki tejből és zöldségből élt, a harmincholdas kertészkedő szerint akinek csak egy lovacskája volt, az már a piacnak hajtotta. Annak a családnak a lánya, amelyik földje jó részét okszerű művelés helyett bérbe adta tiszta búzáért, még a negyvenes-ötvenes évekre is csak a nagygazda piacozását találja jellemzőnek, mondván, kiscsajokat minden effajta tevékenységtől elvont a „naptótés”. Egy szegény, de törekvő családot éppen a bérelt föld zöldségtermése juttatott fogathoz, s miközben mentesültek a „naptótéstől”, kiváltak a kisbirtokosok sorából.

Egy-egy zöldség falubeli pályafutására is különbözőképpen emlékeznek. A húsz-harminc holdas gazdák a harmincas évekre teszik az uborka és a paradicsom konzervgyári eladásra termelését. A vasutas lánya, aki a negyvenes években került menyecskének egy húszholdas gazdaságba, húsz évvel későbbi kezdésről beszél. A többi zöldség helyi születési évében sem egyeznek meg. Inkább a családok gazdagodási ütemére és gazdálkodási irányára vallanak, mintsem a zöldségek karrierjére. A gazda szemében a zöldség próbája a maga boldogulása - a gazdatársak termelése csak ellenpróba.

Az egyes zöldségfélék bevezetésének datálásából arra mindenképpen következtetni lehet, hogy a kisárutermelés (nem a piacos irányultság!) századunk negyvenes-ötvenes éveiben vált „össznépi” foglalkozássá. És éppen akkor fogtak legtöbben az árutermeléshez, amikor azt legjobban ellenezte-tiltotta az uralkodó társadalmi-politikai ideológia.

A háborús évek nem adtak más irányt a gazdálkodásnak, inkább növelték a termelői kedvet, és szaporították az asszonyok vezette családi gazdaságok számát. A katonáskodás okozta gazdahiány újabb asszonyokat tett meg családfőnek. A háborús kereslet serkentette a györki zöldségtermelést, a hadiadó (beadás) pedig a gazdaság teljes kihasználására kényszerített. A frontharcok idején számos gazdaságot visszavetett a jószágrekvirálás; a negyvenes évek községi gazdaelöljárója szerint például Hévízgyörk 1137 szarvasmarhájából mindössze nyolc maradt meg. A fővárosi és a Pest környéki harcok közepette persze piacozásról sem lehetett szó, az élelemkészletet egyébként is föléltte az átvonuló katonaság.

1945-ben hinni lehetett, hogy véget érnek a szűkös esztendőök, s a földosztás bőséget és férfiakat hoz vissza, ez megingatja az asszonyuralmat. Hinni lehetett azt is, hogy a következő évtizedek falusi mezőgazdasága a férfiakon fordul meg, akik két lehetőség közül választhattak. Elképzelhető volt, hogy csapatosan vonulnak a városba - az újjáépítés, a helyreállítás és az iparosítás számlálatlan munkaalkalmat kínált. De reménnyel dönthettek a föld mellett is - a korábbi városi létbizonytalanság, az alkalmi munkás, a napszámos hányatott életét sokan szívesen fölcserélték volna a gazdasorra. Az első békeévekben a földpártiak voltak többen, bíztak a nekik kedvező földreformban.

Mire vitték-vihették az új gazdák? Mennyi lett az indulótőkékük? A földosztás csak látszólagos földbőséghez vezetett; messze, a falutól három kilométerre hétszázötven katasztrális holdat mértek háromszázhuszfelé. Ebből főként a földtelenek kaptak, eredménnyel művelhető nyolc holdat csak néhány sokgyermekes család. A század elejétől az örökségföldek, most pedig az uradalom szétszabdálása hizlalta a kis- és törpebirtokosok rétegét. És amennyivel fogytak a nincstelenek, annyival gyarapodtak a föld hozadékára számító, de azon önálló gazdaságot teremteni nem tudó birtokosok.

Az új gazdaságok megalapításában azok a kisbirtokosok jártak sikerrel, akik már némi termelési tapasztalattal rendelkeztek - akik nem a juttatott földön tanulták a zöldségtermesztést. Ebben az időben próbálkozott önálló gazdálkodással néhai Gábor Antalné (Szabó Terézia).

Szabó Terézia 1916-ban született a Tószögön, a györki katolikusok lakta falurészben. A főutcai gazdasorra, de szegény portára ment menyecskének. 1933-ban vette feleségül a Pestre járó Gábor Antal. Asszonykorában előbb beszkártos - később vasutas - férje mellett öt holdnál többre sose vitte, századunk második felében már jó gazdának mondták. A zsellérségből induló Gáborékat az ötvenes években különleges adóval minősítették; a hattagú család az általánosan kötelező beadáson fölül kétlaki adóra is dolgozott. Emiatt kellett abbahagynia Gáborné Szabó Terézia kamasz fiának a gimnáziumot. A hatvanas évekre az első gazdák közé jutottak: autót vettek, új, rópatéglás házuk állt a főutcai Napsoron. Így szerezhették vissza - tán évszázaddal is a helyt fogó ősök után - a Napsorra jogosító gazda rangot.

Szabó Terézia - Trézsi néni - élete utolsó éveiben fiával, menyével és két unokájával élt egy fedél alatt. Hosszú évekig nagy család lakott ezen a portán. Volt idő, amikor egyszerre három nagymama is: Trézsi néni, az édesanyja és az anyósa. Talán ezért ragadt rá a rokonságban a Fialat név. Fialat hatvankét éves korában, fiatalon halt meg, rövid betegség után. A fürge mozgású, mindig szaladozó asszonyt a lábai nem bírták tovább.

„Kétéves koromban árva lettem, három gyermek gondja szakadt az édesanyámra. Se nyugdíj, se semmi nem maradt apánktól. Anyám igen éles eszű asszony volt, bizony neki el kellett menni mindenüvé, érteni köllött mindenhő”, hogy ne szenvedjünk hiányt. Amit lehetett, kiszedett a csöpp kis földünkből, és vitte háton az aszódi piacra. Huszonnégybe talán, úgy nyolcéves lehettem, hogy megint férjhez ment, de nem azért, hogy tán ember kellett volna, majd hetvenéves volt a mostohaapám. Az is egyedülálló volt, a felesége régen meghalt, két fia odalett az első háborúban, csak a menyei éltek. Volt neki szőleje, szántója, kertje, belsősége, mondjuk olyan nyolc holdat tehetett ki az összes föld. Két deres lovát, a Gusztit meg a Tündért a piros pöttyekről ismerte mindenki, a harmadikat Csillagnak hívták. Két tehenet tartottunk. Édesapám, mert úgy szólítottam a mostohaapámat, öreg volt, én fiatal, segitettem neki, mindig mellette voltam a határban. Ketten tettük föl az ekét a kocsira. Ha szántottunk vagy saraboltunk, én vezettem neki a lovat. Aztán tízéves koromtól mentem vele az újpesti piacra. Mértem is, árultam is, nem voltam gyakorlatlan, az aszódi piacot sokat megjártam gyerekfejjel. Mint afféle szegényebbek, löcsös kocsin hordtuk a sok paradicsomot, uborkát, a rengeteg szilvát. Vasárnap volt a piac, mindig szombaton délután indultunk. Igyekeztünk, hogy bejussunk a fősorba, ha nem sikerült, maradt a Templom utca, itt állt a hosszú kocsisor. Vasárnap tizenegy órától jött a nép, éppen hogy hazaértem a délutáni mulatságra. A löcsös kocsi portékából tizenkét pengőt árultunk ki, az nem sok pénz, mégis sokat kellett érte beszélni. Gondolhatja, hogy mennyit, ha három fillér volt a burgonya.

Ahogy menyecske lettem, megint az aszódi piacot látogattuk. Nagyon nehezen indultunk. Anyósom húszéves korában háromhónapos terhesen megözvegyült, és azt mondta, hogy ő ezt az egy szem gyerekit nem hagyja mástól parancsolni, nem megy férjhez, pedig lett volna neki sok, aki kérte. Oszt mi volt az életükre? Huszonnyolc pengő nyugdíj? Mindenféle munkát

elvállalt, rá volt szorulva. Mosni járt Pestre egy ítélobíróhoz, akivel együtt nyóttek föl, azoknak meg a befőttjeit is neki kellett eltenni.

Amikor idejöttem, anyósommal nagyon igyekeztünk. Ugye fogat nem volt, de azt a falu tudja, hogy mi mennyit ástunk - ekézés helyett. Három tehen volt, háton hordtuk nekik a szénát, de előbb még istállót, kamrát építettünk, mert nem volt. És a gyerekekkel is bírtunk, nem hagytuk senkire, vittük őket mindenüvé. Anyósom hajnalban kelt, négykor mindég talpon volt, bepakolt még főtt ételt is. Ahogy odaértünk a dologhoz, a gyerekek már álltak a kosár fölé. Ha hazaértünk, én az állatokhoz mentem, ő nekilátott főzni. Megértettük egymást, pedig amúgy nagyon kacifántos asszony volt. Félre nem beszélt, megmondta, amit akart.

Könnyebb lett, amikor a férjem átment a Beszkárttól a vasúthoz, mert a MÁV-jeggyel csak jobb árat érthettünk el a pesti piacon. Segített a cipekedésben. Jó is volt, mert én hetven kilót is fölvettem, oszt gondolja el, ilyen súllyal lépcsőket másztam, a Nagycsarnokban az emeleten adtak helyet. Azt mondogattuk a férjemmel, hogy csak aggyig iparkodjunk, hogy kenyeret ne kelljen venni. Azt el is értük, öt holdat sikerült összeveszegetni. Egy kis darabot kaptunk az osztáskor, de azt csak két évig használhattuk. A front után vettünk szőlőt, fordította az uram a földet, följavította, szilvafákat ültetett. Olyan kipusztult szőlőt kaparítottunk, hogy még annyi szilva sem termett benne, hogy lekvárt főzzek, most jó éven negyven mázsát leszedünk.

A front után nagy szárazság volt, a beadás is sújtott, hát ügyeskedtünk, hogy jussunk valamire. Nem volt vetőburgonyánk, elmentünk érte Rakamazra. Oszt ott láttuk, hogy hosszú kasokba aprítják. Mondom a férjemnek: nézd, mit csinálnak! Ilyet se láttam még!

- Mi leszen ezzel a burgonyával? - kérjük tőlök.

- Elvagdossuk az ültetéshez.

- Lehet azt?

- Lehet - mondták rá. Nagyon meg voltunk szorulva vetőburgonyával. Jól megfigyeltem a munkájukat, még szót is loptam tőlük.

- Hogyan ültetik?

- Lapjával köll letenni, de úgy, hogy csíra legyen rajta, legalább három. Még zöldséget is teszünk a közibe.

Ahogy hazajövünk, mondom a nászasszonynak, hogy minő szokás van Rakamazon.

- Bizony! Majd elvagdossátok a burgonyát! Jól kinézünk! Majd nem lesz semmi - mondta rá. - Itt nincs semmi, annyira odavagyunk, hogy alig bírjuk megvenni, ti majd szétvagdossátok.

Tudja, féltem, nagyon is féltem, de azért csak megtettem.

- Nem lesz ebből burgonya, csak rohadás! - évelődött sokáig a nászasszon. Bántott a bizonytalanság. Nagy darabot beültettünk, de korán, amikor még senki sem merte, zöldséget is tettünk közé. Hát mindegy, majd lesz valami. Oszt gyönyörűen kikelt a burgonya, nagyon jó termés lett.

Rakamazon a szőlő közibe is rakták, mi is kivágtuk a gödröt, trágyát bele, aztán rá a földet, utána burgonyát. Ezt is megpróbáltuk. Nagyon boldog voltam, hogy sikerült, mert négyfele vágtuk, így minden héten el tudtam menni, mindig vittem vagy három zsákkal a piacra, és megkaptam érte a hétszáz-hétszázötven forintot.”

A Gábor család tudta, hogy a földosztás nem emeli őket a nagygazdák közé, és nem ér annyit a férfi egész munkaereje, hogy az önálló gazda szerepért érdemes legyen földelni a vasutaságot. Gábor Antal harminckét évet töltött a MÁV-nál, s nem azért ily sokat, mintha nem-

törődöm lett volna a földdel. Felesége, Trézsi néni elbeszélése szerint elsősorban paraszt volt, csak azután vasutas.

„Az idebe nem tudott meglenni, mindig kinn volt. Az már kora tavasszal ment ki a szőlőbe, az a fákat nyestette, az fordított, porhajazott, metszett. Ha hazajött a szolgálatból, jött utánunk borsót, uborkát szedni. Képes volt kitolni a tragacsot a határba, hogy könnyebben ki vigyük az uborkát a tábla végihez. Keves asszon tudott úgy zöldséget gyomlálni. Annak mindegy volt, hogy burgonyát gödrölt, zöldséget kapált, mert mindenho' értett. Volt, aki kérdezgette, hol is tanult meg ennyire:

- Hol tanultam volna? Uraság tábláján! - felelte vissza.

Tizenkét éves gyerekember volt, amikor elment summásnak répát egyelni. Őneki nem volt apja, igen bele kellett élnie magát ebbe a munkába...”

Besegítése elegendő volt a családban, a gazdaság fő munkáira beváltak az asszonyok. Lóhajtó nem kellett, hiszen kilátás sem volt szekérre, ami pótolhatta volna a kedvezményes vasúti jegyet.

A háború után kevés volt a fogat a faluban, a beteges, megviselt jószágokkal az eredeti határ művelését sem győzték, a hétszázötven hold juttatott földet még kevésbé. Szükségből kiérdemesült gebéket, kóbor harci lovakat, lesóványodott ökröket, teheneket szereztek a szántáshoz, csak másodsorban törődhetek piacos fogatok beállításával. Az úgazdák segítséget a nagygazdáktól várhattak volna a hagyományos „naptótés” ellenében, de jószághiány miatt dőcögött ez a régi viszonzszolgálat. Gyalogmunka is kevesebb kellett a gyűjtéshez, szedéshez, hiszen sovány volt a termés. A termelés falusi szerkezetét már nem a visszasegítés, a kis- és nagygazdák tradicionális egymásrautaltsága jellemezte, hanem a rokonok és a vagyonságban egyenlők összefogása. Az árva ló gazdája a rokonság eketulajdonosával dolgozott, az egyik családnak trágája volt, a másiknak vetőmagja. A közös munkával is nehezen boldogultak, a haszon javát a beadás vitte el.

Varga Ilonka (Dobronai Jánosné) az asszonykórus tréfamestere. Pergő szavú, „viccölődő” asszony. Nem röstelli a maga rovására sem megnevetetni a többieket. Jókedve töretlen, pedig sorsa nem bővelkedik a „tréfás” eseményekben. Gyerekfővel élte át a háborút követő éveket.

„Édesapám nagyon jó ember volt, végtelenül szerettem. Mondhatom azt, hogy az életemnek a példaképe. Hévízgyörkön az emléke még ma is fönnél, pedig már nyolc esztendeje, hogy meghalt. A háború után lett földműves, előtte huszonnyolc évig nyomdai segédmunkás volt. Az első feleségit tízéves házasság után temette el, maradt három gyerek. Aztán elvette édesanyámat, akitől én lettem a mostohák mellé.

Negyvenhatban, amikor édesanyám, a második asszony is meghalt, én négy és fél éves voltam. Hogy a család ne széledjen széjjel, édesapám itthon rekedt. Míg a nyomdában dolgozott, hetenként egyszer tudott hazajárni Pestről. Mivel már nem volt segítőtársa, neki kellett minden munkát magára vállalni. Kapott négy hold juttatott földet, de abból csak kényeskedett, mert én emlékszem, úgy nőttem föl, mint erdőben a gomba, ahogyan a nótában van. Amikor már kivergődtünk egy kicsit a háborúból, hát, azt soha el nem felejttem, a részemre a főzés mellé mindennap meg kellett sütni két tojást, hogy ne legyen satnya. Ugye én voltam a legkisebb, nagyon sok mindenben hiányom volt.

A földbe beadásra dolgoztunk. Abból a kicsiből még hízót is elvártak tőlünk. Hízót akkor, amikor mi nem is öltünk. A mai eszemmel értem csak, milyen rossz helyzete volt a népnek. Ezerkétszáz darab tojást, egy hízót, tizenkét kiló zsírt meg tudom is én, miket vitt el a beszolgáltatás. Nekem is, mondhatom, a gyerekkoromat keserítette meg, amikor dúskálhattam

volna a jóban. Mindent elvittek a szánttól, akar egy rabszolga-társadalomban. És majd mindent kettőnknek kellett kiteremteni. A testvéreim korosabbak voltak, mind hamar elkerült a háztól. Szerencsére az egyik nővérem a férjével itt lakott a szomszédban, azok segítettek, különben nem bírtuk volna.

A nővérem viselte a gondomat, hiszen egy lánykának asszony gyámolítóra van szüksége. Édesapám, amivel tudta, viszonzta: kocsimunkával az építkezésnél, egy kis terménnyel, de sokkal nem, mert hát mondom, nagy volt a beadás. Kicsiny koromban nem bírtam a földmunkát, a nővéremék álltak be apusnak, én meg vigyáztam, főztem, mostam a gyerekeire.

Kukoricát, búzát, krumplit termeltünk. Az uborkára lehetett szerződni, és akinek volt családja a szedésre, annak lett belőle jó jövedelme. Én sokat nem tudtam vállalni, egymagam szedtem. Egyszer háromszáz négyszögöl volt, de mint lányka bizony nehezen küszködtem. A Galga mellett volt nekünk földünk, paradicsommal ültettük be. Nagyon szépen kikaróztuk, sokan megnézték. Édesapámmal Kartalra vittük kocsival, ott nagyon jó vevők voltak. Elkiáltotta magát a bakról, hogy paradicsomot vegyenek, asszonyok! Én annyira szégyelltem magam, majd leugrottam a kocsiról, de ő csak tartogatott vissza. Majd megszokod, mondta, így tanulsz árulni. Aztán lovat vezetni jártam néki, másnak is elvitt sarabolni, sokat járdogáltam a kukoricasorokban.”

A nyomdából kiálló Varga János a negyvenes évek végén néhány hold örökséget kapott, ugyanakkor vonták vissza a juttatott földeket - egy alakuló állami gazdaság határához csapták. Varga János egyetlen lovával az ötvenes évek elején a téeszcsébe lépett, de az újgazdák többsége önálló és jövedelmező birtok reménye híján a városba menekült.

A férfiak ingadozása és nekigyürkőzése közepette a nők tartották meg a piacolás folyamatosságát. A semmi kis batyukkal is fölültek az alkalmi vonatok tetejére.

„A háborúban igen kikoptunk a ruhákból, és front után szoknyára való anyag meg arra való pénz se volt. Bántott minket, hogy már nagylányok vagyunk, oszt mégis hasidékos szoknyába kelljen járni. Az egyik barátnőmmel eljártunk Ecsédre lekvárért, vittük a Garayra, oszt kofálkodtunk vele. A pénzzel meg elmentünk Zuglóba, erre-arra, ahol kaptunk egy kis gyúnyát, akarmilyet, nem volt válogatás.

No, egyszer nagyon olcsón kaptunk lekvárt, de igen lágyat. Gondunk volt bizony, hogy mit tegyünk vele. Hazafele gyüvet elkapott egy hatalmas eső, bementünk a hatvani váróba, oszt elterveztük, hogy nem megyünk haza, itt alszunk a padon. Hajnalban meg egyenest Pestre indulunk, benn leszünk még a többiek előtt. Én nem tudtam aludni, mert egész éjjel a lekvárt kóstolgattam. Istenem! Hogy adom én ezt el! De jól kitaláltuk, mert a gyorsvonattal elsőnek értünk be.

- Hol vannak a többiek? - kérdezték a vevők.

- Ááá - mondtuk -, nem kaptak lekvárt.

Oszt így jobban eladtuk a rossz lekvárt, mint mások a jót. Nagy kereslet volt akkor a szilvalekvárra, és hogy rajtunk ne maradjon, becsaptuk a lekvárvevőket.

Tizenhárom-tizennégy éves lehettem akkoriban, nem kellett féltetni, hogy kitolnak velem a Garayn. Nem kísérgetett anyám vagy apám, csak a vonaton ültünk egy bokorba a györkiekkel. A legények is jártak be Pestre dolgozni, együtt indultunk a hajnalival. Sokszor segítettek vinni a kosarat, oszt amikor leszálltunk a Keletibe, kajbáltak ránk:

- Halál a feketézőkre!

Mi meg vissza:

- Anyád is köztünk van!

Már a kalauz is úgy hitt bennünket, hogy a kis feketézők. Mulatságra ment az egész, mert nem voltunk mi feketézők, jártunk Pestre a pénzért. Már kicsiny korunkban belénk oltották, hogy piac nélkül nem lehet létezni.”

A negyvenes-ötvenes évek szinte korlátlan élelmiszer-kereslete kedvezett a piacolóknak, mégsem mondható, hogy sokan meggazdagodtak volna. A fogyasztó gazdaságok a munkaerő teljes kihasználása árán sem nyújthattak békebeli kínálatot, pedig mindenre akadt vevő. A gazdagodás akadálya volt az is, hogy az állam szabta meg az árakat.

„A néni soha nem ritkította a zöldségjít. Sovány csomókat kötött, de úgy is elkelt neki. Maximálták az árakat, de néhány kofa megvette tőle drágábban, oszt a másik meg ráküldte az ellenőroket. Ponyva alatt volt mindene, oszt elvitték az előírt áron, olcsón mindet.

- Jaj zöldségem, zöldségem, de sokat kötöztelek, kapáltalak! - így siratta, nagyon kajbált utána. Sokat posztorkodott, pedig nem volt családja, nem volt semmi értelme a dolgának. Az mindennel foglalkozott. Volt náluk egy nagy rostagép, kézzel hajtották, még a fűmagot is kirostálták. Repcemagot, fűmagot, zabot, mindent el tudott adni a pesti kereskedőknek. Én jókat szórakoztam mellette.

Egyszer is, emlékszem, frissen megköpülte a vaját, belecavarta újságpapirosba, oszt igen kínálgatta. Jöttek az ismerősök, mert hát jó vaja volt, és ahogyan csavarta ki az újságpapirosból, hát látni, hogy mind ráragadtak a betűk a vajra. Már kezdte a siránkozást, hogy le köll kaparni. Jajjaj, jaj, hazafele egész úton azt siratta:

- Ilyet, Bözsi! Ilyen értéket! Hát mennyi pocsekba ment abból a vajból!

Nem mertem megmoccanni, mert majd elnevettem magam. Mindig azt a vaját sajnálta. Csak hiába tisztogatta, mert közben a zöldséget is mérte, oszt mind piszkosabb lett neki, a végén mi se maradt belőle...”

Az előrelátó gazdák a korábbinál jóval kisebb piacos-pénzeket a gazdaság javítására és a zöldségtermő földekre fordították. A nagygazdák - kuláklistán lévén - csak a termelés intenzitását növelhették, földet a kis- és középbirtokosok vettek. Mójukban állt, mert a mezőgazdasági kudarcok miatt városba szegődő férfiak kiállása földeket szabadított föl. A háborút követően másodszor is elkapta a falut a vándorlási láz, de az aktív résztvevők fogyását a negyvenes évek végén sem sínylette meg a termelés. A városi fix jövedelemre is támaszkodható asszonygazdaságok nagyobb biztonsággal működhettek az évtizedek során bevált keretek között. A nagygazda férfiak maradtak a földnél, és velük együtt azok a kisebb birtokosok, akiknek családi-rokonsági köre és múltja reményt kelthetett az újabb fölemelkedésre. Persze ők is csak irányító-szervező, bennfentes asszonnal.

A beszédkáros *Varga Gábor* családja három holdból szegénykedett, az anya őrizte a gazda rangot; gyereket uraság táblájára nem engedte. Asszony és lánya kettesben művelte a piacos belső telkeket és káposztáskerteket. A lány, *Varga Erzsébet* a gazdafiú *Kustra János* felesége lett.

„A háborúkor tizenkét-tizenhárom éves lányka voltam, azóta többször mesélték az asszonyok, akikkel jártam, hogy én összepakoltam magamnak, és mikor melyik vonatra tudtam fölcsimpeszkedni, azzal mentem. Sokszor éjszakáztam a piac vagy a Keleti környékén. Olyan helyen is aludtam, hogy tető se volt fölöttünk.

Sose tértem meg tele kosárral, mindig rátaláltam a vevőjeimre. Nagyon szigorúan tartott engem édesanyám, parancsba adta, hogy »Tenedek nem szabad elkölteni a pénzt.« Én minden fillérrel elszámoltam. Akkor mindenki arra ment, hogy gyorsan-gyorsan túladjon a pénzen, ilyen-olyan ruhákat vettek, szoknyára, blúzra való anyagokat.

Nem szakadt meg ez a sorom a férjhezmenés után sem. Anyósom nagy gazdaságot vitt, oszt kellett bele a fiatal erő. Malomdarálójuk volt, oda járt az egész falu, és jóformán csak miránk, a férjemre meg rám számíthatott. Anyósomnak két ura volt. Az elsőtől, a férjem apjától elvált, tíz esztendeig idős anyjával fogott össze, aztán egy hévízi emberrel ment menyecskének a szomszéd faluba, de néhány esztendő múlva Györkön voltak. Ez az ura igen rendes ember volt, de amikor én menyecskének odamentem, már eléggé beteges, nem lehetett a munkájával számolni.

Gondolhatja, negyvenhatba kerültem hozzájuk; borzasztó évek voltak azok a háború után. Mindenki azon törődött, hogy megújítsa a gazdaságát, mindent újat kellett venni, kocsit, lovat, szerszámokat. Akkor földeket szereztünk, olyan háromszáz kvadrát káposztáskertet, aztán a bitói földből, amit kertészkedésre használt a falu, 800-900 négyszögölt szakítottunk. Anyósoméknál csak addig láttam a pénzt, amíg a piacon összeárultam. Nyolc évet dolgoztunk ott tiszta potyára, a semmiér, nem úgy, mint a mai fiatalok, hogy külön mennek az öregektől, és látják, hogy a maguk hasznára megy a munkájuk.

1954-ben különszakadtunk, édesanyámékkal álltunk össze, anyósoméktól egy lovat kaptunk az induláshoz. Lebontottuk a vályogházat, az a földdel egy szintbe volt. Újat, rendes, egészséges portát építettünk, erre ment minden. Együtt laktunk a szüleimmel, de mindenben külön intézkedtünk, annyira, hogy amikor a férjem a kezdet kezdetin egy izzadmányos mellhártyagyulladást kapott, semmit nem segítettek. A lovatadtuk el a férjemnek a gyógyszerre. A szüleim egyre hajtogatták, hogy menjen János a vasúthoz dolgozni. Ha nincs otija, fizessem az orvosokat, ahonnan tudom. Amikor jobban lett az uram, elment a sörgyárba, főleg az olcsó maláta végett. Jegyre két mázsa járt neki, így aztán beállíthattunk teheneket, később meg bikákat. Megkönnyebbültünk, ahogy a férjem rátért a hízóbikákra. Volt még az 59-es tagosítás előtt másfél hold lucernánk, az segített hozzá, hogy minden éven két hízóbikát adhattunk le. 17-18 000 forintot, később már húszezret kaptunk a kettőér.

Megint visszavetett, amikor a férjemet üzemi baleset érte a sörgyárban. A gyár félt, hogy nekik kell fizetni, hát ott csak összekapcsolták, oszt hazabocsájtották. Végül mégiscsak kórházba köllött vinni. Jobb rá nem gondolni, milyen csapások voltak ezek ránk. Utána ment a vasúthoz, mert fájtak a karjai a sok cipekedéstől, meg aztán a piacba is többet tehetett a vasutasság mellett - mert azt soha el nem hagytuk.

Nekem egészen a téeszíg a Garayn volt a helyem. Jobban haladhattunk volna, ha minden örökséget megkapunk. A férjem apja elrosszult, elitta-eladta a földjeit, de ami anyósomtól jött, azt se élveztük sokáig. Elvitte a tagosítás. Ahogy számolgattuk, tizenhét holdunk lehetett volna.”

Aki dolgozhatott az örökségében vagy a korábbi évtizedekben szerzett földön, és birtoknagysága meghaladta a húsz holdat, kuláknak minősült. Az állam nagyobb adóra és beadásra kötelezte, mint vagyona alapján méltányos lett volna - mégsem roppantak össze ezek a gazdaságok (a gazdák annál inkább). Megmaradásuk annak köszönhető, hogy akár a jobbágykorban, a káposztáskertek termésére, a zöldségre most sem vetettek ki adót. Egyik-másik esztendőben előírták ugyan néhány kerti növény beadásra termelését, de ez nem mérsékelte a piacozást, mert nem a faluban szokásos uborkára, répára vonatkozott. Előírásra vetettek például sóskát és spenótot, egyik sem volt honos a helyi kertekben. Búzából, kukoricából vitt el legtöbbet az

adó, ennek következményeként először csak csökkent, később megszűnt a nagygazdák szabad gabonakereskedelme és takarmányeladása. Nem volt ritka, hogy a kenyérre valót és a jószág-abrakot feketén vásárolták.

A falura nehezedő gazdasági nyomás ugyanakkor erősítette a piacra irányultságot, a zöldség-termelést - ez maradt egyedüli pénzforrásnak. Az ötvenes évek elejére a nagyobb gazdaságok kiheverték a háborút, és ismét csapatosan hajtottak a fővárosi piacokra. Megint fogadhatták a gyalogmunkásokat, kiknek kocsinapszámmal fizettek, s a módosabbak éves cselédekét is szerződtettek Galgagyörkről. A háború előtti gazdaságoktól ezeket csak az különböztette meg, hogy a több mázsa idényárut nem malomtulajdonosnak vagy zöldség-nagykereskedőnek, hanem csakis a konzervgyárnak szállították. De ez a gazdasor már nem volt irigylésre méltó, egy-két büszke „túlkoros” (örökséget visszatartó) gazda kivételével a kulákság veszélyében lévők szétírátták gyerekeikre, rokonaikra a földet, együvé tartozó nagyobb családok gyakorta szét is költöztek. A kulák cím osztogatásakor a hatóság a föld nagyságát tekintette, s e címet akkor is meghagyta, ha a birtok időközben özvegyasszonyra szállt. Nem tehetette mércének a család bevételeit, hiszen a piac jövedelme megbecsülhetetlen. Így történhetett, hogy gabonával küszködő örökös gazda följebb került a hivatalos rangsorban, mint például a csak tíz holdból élő, de két holdon zöldséget termelő mezőgazda.

[3]

*„Néha olyan francos volt a kereskedő trógerje, hogy lopott
vagy a mázsát megemelte! Gondolhatja, mit kapott az!
- Te - mondom -, szétverem a pofád!
Még egyszer meg ne jelenj a kocsimnál!
Volt riadalom, mert föl tudtam úgy lépni, hogy
mindenki odafigyelt. No, megvolt hozzá az alkatom is!”*

Az ötvenes években két máig főszereplő lépett a falu életébe: az uborka és az autó. Az uborkát régóta termelték a házi kertekben, a konzervgyár a háború előtt a nagygazdáktól vásárolt mázsányi mennyiségeket - a környék nagybirtokosaira, bérlőire nem számíthatott, azok jobbára gabonával, takarmánnyal, cukorrépával foglalkoztak. Most, a növekvő ipari kereslet kiaknázására a többiek is kötöttek szerződést. A pár száz négyszögöles parcellák tulajdonosai is vállalhattak uborkát; termeléséhez nem szükséges tökéletesen felszerelt gazdaság, kevés gépi művelést és rengeteg kézi erőt kíván. A munka nagyja a szedés, ebbe az iskolás gyerek és a vasutas férfi egyaránt segítség. Több haszonnal jár a kis földű, de népes családnak, mint a módosabb cseléd-napszámos tartónak. Nincs piaci kockázat és szállítási gond, a termést szabott áron elviszi a konzervgyár.

A szerződéses uborka jól fizető növénynek bizonyult. Birtoknagyságra, állatállományra való tekintet nélkül szinte az egész falu foglalkozott vele - olyan családok is, amelyeknek már több nemzedéke csak a vasutasság vagy más városi munka jövedelméből élt. Az új termelők közül sokan úgy tervezték, hogy csak addig „uborkáznak”, míg fölépül az új porta, míg „megteszik” a lagzit a házasuló fiatalnak. Csakhogy a kitűzött cél elérése után uborkaföldet alig hagytak parlagon, mert a konzervgyári szerződésre kezdett termelés egyúttal piacos gazdaságot is alapozott - részint azzal, hogy az ipari szabványtól eltérő árukat is értékesíteni kellett. A gyár csak „méretes” uborkát vett át, a maradék salátauborka és a kovászolni való elkelt a piacon. Aki pedig már uborkával batyuzott, zöldséget és gyümölcsöt is tett a hátikosárba. A konzervgyár időszakos paradicsom- és borsótermeltetése szintén növelte a községi bevételeket, de mivel a két növény kényesebb és igényesebb, nem kötött a földhöz új vállalkozókat.

A zöldség- és uborkatermelésből megerősödő kiscgazdák nehezen mozdulhattak szállításra alkalmas fogat nélkül; egy-egy növény érésekor két-három mázsa idényáruval bonyodalmas lett a vonatozás. A burgonya, a sárgarépa, a gyümölcs szedését elhalaszthatták a következő piacnapig, de a paradicsom, az uborka, a borsó sokszor egy napos késedelmet sem tűrt el értékromlás nélkül. A termelés növekedésével egy időben összefogtak az élelmesebb gazdák, asszonygazdák, és állami vállalattól - közös költségre - teherautót béreltek. A szervező háza előtt várakoztak a kocsik, késő estig rakodták a zöldséges csomagokat. Megtörtént, hogy hat-hét teherautó indult éjszaka a fővárosi piacokra. Vannak, akik tizennégy autóra emlékeznek. A szállítmányt néhány helybeli kíséző útmutatásával pakolták le a piacokon - az árusok vonattal, csomag nélkül, piacnyitásra érkeztek.

Az uborka és az autó együttes hatására újabb területeket foglalt el a kertészet. 1895-ben, a vasutasok kivándorlása előtt negyvenhét kataszteri hold kertje volt a falunak, a harmincas években a vonattal kirajzó férfiak után - az asszonygazdaság születése idején száztizenöt hold, 1960-ban, a termelőszövetkezet megalakításakor ötszáztizenthárom hold a belsőség.

A gazdasági sikerek ellenére az ötvenes évek második felében újabb férficsapatok mentek a városba. A közelgő téesszervezés hírére főként a szülőkkel, vagy apóssal-anyóssal élő

gazdafiúk néztek városi állás után (a rendőrség és tűzoltóság jött divatba), a földmunka nagyját az idősebbekre, valamint a feleségekre és a gyerekekre hagyták. Később, a szervezés idején sok 1945-ös újjgazda ment vissza a vasúthoz, a földet az asszony vitte a szövetkezetbe. Kik maradtak hát a mezőgazdaságban?

Főként az első termelőszövetkezeti csoport alakítói. A téeszcsét 1950-ben huszonnégy szegény-paraszt (köztük tizenhárom földtelen) hozta létre harminc hold földdel, az állami tartalékterülettel együtt valamivel több mint kétszáz holdon gazdálkodtak. A csoportnak meglehetősen rossz híre volt a faluban. „Ha járási, megyei emberek keresték a téeszcsé földjét, elég volt azt mondani: az lesz, amelyik olyan gyönyörűen sárgállik a repcétől. Elnyomta a gyom a gabonájukat. Úgy is hívta mindenki, hogy virágoskert téeszcsé.” Abban az időben, amikor egy-egy piacnapon csupán burgonyából 700-800 forintot kiárultak a magános piacosok, nem volt olyan téeszcséta, aki egy egész esztendőben többet keresett volna ötezer forintnál. Az új (1959-es) téesz tagjainak életkora meghaladta az ötven évet.

A szövetkezet tagságának tizennégy százaléka került ki a közép- és nagygazdarétegből. A kis- és törpebirtokosok részaránya volt a legnagyobb, ezek a sikeres vagy tengődő újjgazdák hittek leginkább a közös gazdálkodásban.

Az általános tartózkodást mutatja viszont, hogy a belépő 379 család mindössze 423 tagot jelentett a szövetkezetnek. A férfiak jó része azon az elven, hogy „ha a magam ura nem lehetek, más szolgáljának nem szegődök”, a mezőgazdasági főállást átengedte az asszonyoknak, akik téeszbeli háromnegyedes többségükkel „hivatalosan” is asszonygazdák lettek.

A módosabbak szívesen alakítottak volna egy külön téeszt, de a hatóság nem engedélyezte, így aztán az 1959 decemberében létrehozott Dózsa Termelőszövetkezet az első téeszcsére épült. Megszabta a falu gazdálkodási irányát. Ez az irány okatlan, ennél fogva népszerűtlen volt a györkiek előtt - a régi téeszcsé gabonával és takarmánnyal foglalkozott. Az új szövetkezet többet ígérhetett, hiszen több földdel, géppel, jószággal és munkaerővel rendelkezett. A hagyományos gabona és takarmány termesztésével nem sokra vitték a gyakran változó téeszelnökök és a bizonytalankodó vezetőség.

Az első közös évben háromezer forint volt egy téesztag évi jövedelme, kevesebb, mint a kis téeszcsében annak idején. Három év múlva a nyolc és félezer forint sem volt éppen biztató. Akik tehették, kiléptek. 1962-ben csupán tizennégy negyven évnél fiatalabb férfitag volt.

Torzalkodások és viták közepette dőcögött a közös gazdaság, a különböző érdekek leginkább a háztáji terület nagyságának eldöntésekor, illetve annak kimérésekor csaptak össze. A háztáji az egyetlen olyan juttatás volt, amelynek jövedelmére a téesztag számíthatott: a györkiek ezután is a zöldségből-piacból akartak élni.

Az egyik leghosszabb mandátumú elnök állami gazdaságban tanult módszerekkel kormányzott (korábban uradalmi „kispán” volt), a helyi termesztési és munkaszervezeti hagyományok figyelembevételével döntött a földek és az emberek sorsáról. Kiadta az utasításokat, és várta a teljesítményt, majd meghökkenve kellett tapasztalnia, hogy nem summásokkal áll szemben. Volt esztendő, amikor a több száz tagból mindössze kilencven vette ki a részét - úgy-ahogy - a közös munkából: az egykori nagygazdát és a szegényparasztot egyesítő munkacsoportok nem működtek, a lovakat, fogatokat a háztáji termény hazaszállítására használták, hátikosárban és kocsikon hordták (lopták) a portákra, majd a piacra a szövetkezet amúgy is sovány termését.

A volt földes gazdák nem dolgoztak, mondván, ők „adták” a földet, a földtelenek a módosakra vártak (hivatkoztak), a vezetők, vezetőségi tagok (és családtagjaik) „urasan” (munka nélkül) „vezettek”. A legtöbben azért nem dolgoztak a közösben, mert inkább kertjeik és a háztáji

művelésében látták a garanciát, mint a szövetkezet bizonytalan zárszámadásában. A téesz e gondokkal teli időszakban próbálkozott ugyan zöldséggel (mint ahogy juhtenyésztéssel, holott annak emléke sincs a faluban), de a gyöngye előkészítés, a rosszkori vetés után művelésével a vegyes munkacsapatokat bízta meg, így aztán a zöldség nagy jövedelem helyett mérsékelt ráfizetést termelt. A hatvanas évek első felében nem dívott olyan bérezési forma, ami a tagok téesz munkáját serkentette volna.

Közben a magántulajdonú kertek haszna nem csökkent, sőt a piaci helyzet megszilárdulása után gyarapodott is. A piacolás hasznának és zavartalanságának egyik bizonyítéka, hogy az évtized elején épült fel a faluképet máig meghatározó úgynevezett nyúlványos kockaházak sora. A piacolást fölidéző történetekben nyoma sincs a téeszszervezésnek és a közös gazdaság kezdeti nehézségeinek. Az akkori piacozók legfőljebb a méltánytalan háztáji-osztásokat emlegetik föl.

A hatvanas évek második felében nagyot fordult a termelőszövetkezet és a falu élete. A szomszédos Galgahévízről hívtak elnököt. Az ottani téesz már kezdetben háromszorosát fizette a györki munkaegységnek - megvolt hát a bizalom az új vezetés iránt. Miért lehetett ennyivel jobb Galgahévíz, mikor földje sem ért többet, meg a régi gazdái sem?

Hévízen 1959-ben „engedélyezték” a szegények és a gazdagok (kik napszámosaik, cselédeiket, besegítőiket is vitték) külön társulását - persze néhány évre csak, majd az együttes munkát kitanult gazdagok téeszét egyesítették a szegényekével. Mindkét szövetkezet elnöke helybéli, módos, hozzáértő gazdacsaládból származott. Galgahévíz 1963-ban alakított közös téeszének elnöke a „szegény” téesz vezetője, az egykor „erős középparaszt” *Gódor Mihály* lett, jól képzett főagronómusa pedig Hajdú Andor, volt „kulákcsemete”. 1964-ben - fölső instrukcióra - Gódor Mihály elnökölt mindkét faluban, a következő évben a györki Dózsa Tsz élére a hévízi Hajdú Andort választották meg.

Galgahévíz adottságaiban és hagyományaiban rokon Hévízgyörkkel: e községekben a piacos zöldség az elsőrendű jövedelemforrás. Hévízen a termelőszövetkezetek megalakulásától ezt az öröklött termelési kultúrát folytatták, eszerint vetettek, szervezték a munkát és a bérezést. Hajdú Andor a falujában bevált gyakorlattal mozdította ki a holtpontról a györki szövetkezetet. Elsősorban a családok közös munkájával számolt, a földet részes művelésre mérte ki, a fizetést a teljesítményhez szabta. Növelte a családok munkaerejét kihasználó zöldség termőterületét - például az uborkáé három év alatt megduplázódott. Az egyéni képességeket a szövetkezet terményeinek piaci eladásában kamatoztatta. Egyszeriben érdekeltté vált a tagság a közös gazdaság sikerében. A piacos téesztagnak a pénzbeli fizetség mellé a téesz kedvezményes áron piacolásra alkalmas árut juttatott, a nem piacolók viszont „eladhatták” a téesznek még természetbeni járandóságukat is. E változások következtében néhány év alatt háromszorosára emelkedett a munkaegység értéke.

(Jano) Kovács Julka 1952-ben, tizenhat éves korában lett *Mrkva András* felesége. Szülei, testvére házassága és férje révén rokonságban állt a falu valamennyi nagygazdájával. Apai nagyszüleinél nevelkedett, akik a népes családdal, a „naptötésbe járók”, a napszámosok és cselédek segítségével művelték a piacos gazdaságot. A negyvenes-ötvenes években a beadás súlyosbodása és a kulákság veszélye miatt osztódott a negyvenholdas birtok. A közelfő téeszszervezés híre végképp fölrobbantotta a nagycsaládot: Julka szülei egy gazdag, magányos rokonhoz költöztek, Julka férjével és kisfiával özvegy nagyanyjánál maradt.

„Nekünk nagyon sok földünk volt, de elvették. Mind egy cseppig. Tudja, mi föld volt nekünk a Bitón? Ahogy a falut elhagyja, Hévíz felé, a Napsoron tizenhárom vagy tizennégy házhely van rajta. Apusé meg apusé testvéréé volt az a kétezer-hatszáz négyszögölnyi bitói föld, a mi részünket Páskomnak hívták. Tudja, milyen szíves volt az a föld? A kerek világon minden megtermett benne, a paradicsom, az uborka, a zöldség, a paprika, a burgonya közé juliskababot, cukorbabot tettünk. Onnan háromszor lehetett a termést leszedni egy éven, az olyan föld volt. Minden héten egy kocsi portékát szedtünk össze. De nem sokáig volt benne élvezetünk. 57-ben, ahogyan emlékszem, a mamáék egy szép pár csikót vettek a vásárban. De azok a csikók, a Borka meg a Huszár, épp hogy nem meséltek, első voltak Hévízgyörkön. Egy évben dolgozhattunk velek. 58-ban külöszakadtunk, anyusék vitték az egyik lovat. Sokat nem tudtunk már csinálni, mert 59-be bejött a téesz, leadtuk a lovakat. Képzelteri, milyen érzés volt! 12 500 forintot fizettünk azért a pár csikóért.

Úgy terveztük, hogy az uram vasutas lesz. Olyan fain embereink voltak, hogy szereztek neki helyet, oszt mégis itthon rekedt, mert rámondták, hogy kulák, menekül a téeszcsétől. Holott egy hold se volt a nevin, az apjától semmit se kapott. No, ahogyan egyszer beszélgettünk otthon édesmamával [a nagymamával], jöttek oda hozzánk, és kérdezték:

- Ki a gazda?

- Én vagyok - mondja nagyanyám.

- Aláír a téesznek?

- Alá - mondta, és ezzel minden el volt intézve. A nagyanyám nevin tizenkét-tizenhárom hold szerepölt, a miénken egy öl se. Mégse mehetett az uram a vasúthoz, hát belépett a téeszbe, fogathajtónak. Később elküldték egy négyhónapos traktorosiskolára. Szabadszállásra. Én, amíg oda volt, jártam a nevre, akar egy bolond. Ha szorult s hurok, engem hívott a brigádevezető, sokszor nem ment más, csak én meg vagy három öregasszony. A fakivágástól, a krumpliszedéstől a kutyafüléig mindenben benne voltam. Senki nem mondta, hogy lépjek be, fizessem magam után is az esztékát, mert csak akkor gyűlnek a nyugdíjhoz az éveim. 1967-ben lettem tag.

Amikor én beléptem, már jobb világ volt a téeszben. Kiadták felibe a földet, de nem is harminchatan vagy ötvenen dolgoztunk akkor, hanem kétszázan meg kétszázötvenen. Kaptunk jutalmazott krumpliföldet: én vettem bele a vetőmagot, és a fele terméséért használhattam. Adtak nyolcszáz meg ezer négyszögöleket, kinek mennyi köllött, még olyan is volt, aki kétezer vállalt. Annyi földet fogtunk, amennyit bírt a család, de meg is dolgoztuk. A téesz csak elművelte, megsarabolta, föltúratta, és akkor, kérem szépen, ha kellett, ősszel a másik felét odaadták jutányosan. A téesz nagyon jól járt, mert igen sokat fizettünk neki a gépi munkáért, és a pestiek is, mert nem hat- meg tízforintos burgonyát ettek, hanem csak három-négy forintosat. A Hajdú Andor s a következő elnök, Újvári Miklós elérte, hogy az egész falu a földeken kuporgott. Vetettek azok annyi zöldséget, hogy bele voltunk pusztulva a szedésbe. Háromszázan is összegyűltünk egyszerre a györki tanya körül. Sokszor azt se tudtuk, hova menjünk dolgozni, sürgetett a munka, mégis jutott rá idő, hogy jól eladjuk a magunk portékáját.”

Jano Julka nagyanyja 1961-ben meghalt, azután a fiatalasszony hat évig a maga gazdája volt. 1967-ben férjével és fiával édesanyjáiékhöz költöztek, a főutcai gazdagsorra. Apródonként vette át anyjától a gazdaság irányítását. A hetvenes évek közepére fölmentette a piacozás terhe alól, s egyúttal ő rendelkezett már a bevétel és a termelés fölött is. Hosszúra nyúlt menyecske-sora alatt beletanulhatott az asszonygazda-szerepbe.

Varga Erzsébet (Kustra Jánosné), kinek első menyecskeéveiről már szó volt, 1954-ben lett a maga gazdája. Amikor belépett a szövetkezetbe, a férje vasutas volt. Hogy fölépülhessen a házuk, és lányukat méltóképpen kiházashassák, az első téeszévekben csak a káposztás-kertekkel, a belsőségekkel törődtek. A család minden erejét és idejét a piacolásra fordította.

„Amikor a Bözsikém hatvanháromban férjhez ment, kicsit föllélegeztünk. Letudtuk a lagzit, örültünk, hogy menyecske lett, bár veszteség is volt, mert amíg én a földeken dolgoztam, ő vezette a háztartást. 1963-ban még volt vállalt területem a téeszben, de hamarosan átkerültem a kertészetbe. A Hajdú Andor idejébe kezdtem a téesz-zöldséget, és 1974-ig, amikor leköszönt az elnökségről az Ujvári, zöldséges voltam a pesti piacon. Majd mindegyiket megjártam én. A Garayn kezdtem, de árultam a kis Halleron, a Hunyadin, a Bosnyákon, téeszárúval legtöbbet a Telekire mentem. Épp mostanában akadtak a kezembe a munkalapok. Szentúristen! A hónap végig borsóárúsítás. Nekem éveken át két hónapom a piacon telt. Ha hiszi, ha nem, voltak hetek, hogy én rendesen le sem feküdtem az ágyba, csak amúgy ruhástól eldobtam magam. Azelőtt nem tudtam elképzelni, hogy olyan fáradt legyek, hogy az étel ízét sem érzem, már nem is fáradtság, hanem valami nehézség ült rajtam.

A kocsi engem el nem hagyott. Csak annyi volt, hogy bejöttem, megmosdottam, tisztát cseréltem, és újra mentünk. Egy órára, kettőre értem haza, akkor leszámoltam a téesznel, és indíts ki a területre az új szedésért.

Nyolcra, fél kilencre benn köllött lenni, később már csak eldugott hely jutott, és ha nem találtak meg az ismerősök, bizony fűjtak a piacnak. Utóbb aztán jó barátságba jöttem egy bácsival, aki a szentesi téesznek árult. Az is kora tavasztól járt, de az nem ment haza naponta, szállodában volt a lakhelye. Ha vége volt a piacnak, föladta a pénzt, és ment pihenni. No, ez a szentesi Lajos bácsi helyet fogott nekem, maga mellé engedett.

Az Ujvári alatt olyan is volt, hogy öt kocsi árut, 150-180 mázsát eladtam egy ültömben. Persze nem mindég ment egyformán, volt, hogy rá kellett csevegni a portékát a kereskedőre. A téesznek kilószám ritkán árusítottam. Hogy miket kellett csinálni! Néha olyan francos volt a kereskedő trógerje, hogy lopott, vagy a mázsát megemelte! Gondolhatja, mit kapott az!

- Te! - mondom - szétverem a pofád! Még egyszer meg ne jelenj a kocsimnál!

Volt riadalom, mert föl tudtam úgy lépni, hogy mindenki odafigyelt. No, megvolt hozzá az alkatom is! A felügyelők olyan aranyosak voltak, mindig a pártomat fogták. Tudja, ott mennyi szem kell? Mondhatom, művésznek kell lenni, különösen olyan nagy téeteleknél, mert úgy átverhetik az embert, hogy a végén csak kaparózhat, hogy hova is menjen!”

A falu zöldségtermelése és ebből származó bevétele évről évre nő, az uborka fölfutása a legszembetűnőbb. A közösből és a háztájiból rendszeresen szállítanak a konzervgyárnak és napi áruként a piacra. Ekkor kezdik mondogatni, hogy Györknek „*szege-luka uborkával van bevetve*”. A szövetkezet teherautókat indít Budapestre a közös gazdaság és a tagok eladnivalójával. Egy-egy éjszaka csupán „maszek” portékából háromszáz-négyszáz mázsát pakolnak föl a kocsikra.

Ebben az időben vásárolják Györkön az első személyautókat, amelyek szintén gazdasági célt szolgálnak - piacos szállítóeszközök. Sokat és sokan piacolnak, s nő a téesztagok közösből származó fix jövedelme. Tehát nyoma sincs elvetélt kísérletnek a szövetkezet életében, árnyalatnyi hanyatlás, visszaesés sem tapasztalható. Hajdú Andor téeszelnök mégis elmegy az 1971. évi zárszámadás után.

Vajon miért? Leköszönt? Elkergették? Kifúrták? Erről is, arról is szól a mendemonda. Beszélnek, hogy nem tudott igazságot tenni az egyre többet akaró és még mindig veszekedő tagok között, elege lett Györkből, hát elment. Ez a magyarázat hamisnak látszik, hiszen nyolc éven át, nehezebb időkben is egységet és rendet tartott-teremtett. Mások azt mondják, többet vett magának a közösből, mint amennyi megillette, ám erről semmi bizonyíték, még egy aprócska eljárás, hivatalos számonkérés, dorgálás sincsen. Hírlik az is, hogy a községi pártalapszervezet titkára pályázott a helyére, és őt valóban a hivatalos utódjelöltek között találjuk. De nem őt választják meg. A szövetkezet új elnöke az egyik közeli téesz agronómusa, Ujvári Miklós lesz. A Hajdú Andor elnöksége idején született jólét még majd három évig tart: mindenki piacozik, „pusztulásig” szedik a zöldséget, sokan vesznek autót, és emeletes házak épülnek.

[4]

*„Kértem a gyerekek keresetkimutatást a napközihöz,
1700 forintot írtak a papíromra.
Hát én nem vettem észre, hogy ennyi lett volna.
Biztosan beszámoltak ott mindent, terményt, háztájit,
még a kutyafülit is, de a bizonytalanságot nem vették bele.
Meg azt sem, hogy nem egyedül keresem én azt a pénzt!
Mer amikor bejön a szezon, senki nem bírja egyedül a mezőgazdaságot,
mennek a férjek, a gyerekek, a család ága-boga...”*

A téesz sikere az egész falu előtt nyilvánvaló: fiatalasszonyok biztos gyári fizetésüket cserélik el a téezsmunkáért (gyalogmunkáért), szakmunkások jelentkeznek a szövetkezetbe, és belépnek az addig csak magántulajdonú belső kertekből piacozók - a hatvanas évek végén kezdődik el a bejárók visszaáramlása. És a téesz mindenkit foglalkoztat, hiszen a zöldség munkaigényes növény.

A megtorpanás éve 1974. Ekkor érte el Hévízgyörköt az országos „egyesítési láz”, az a gondolat, mely szerint a kis üzem gazdaságtalan, a nagyüzem gazdaságos. Még szerencsét is hozhatott volna a téeszegyesülés, ha a keleti szomszédal, a termelési hagyományokban és kultúrában rokon Galgahévízzel határozzák el, ám a györki elnök a nyugatról határos Bag elnökével szövetkezett. A két falu között sokkal több az ellentét és a különbözőség, mint az egyezés. Bag régóta mesterembereiről és munkásdinasztiáiról híres iparoshely. Iparosorientációját mutatja, hogy az ötvenes években itt alakították meg a környéket kiszolgáló gépállomást. (Az 1959-es györki téesz szervezésekor bagi gyári munkások is voltak az agitálók között.) Határa dimbes-dombos, száz éve még sűrű erdő borította, a zöldségnek alkalmas Galga völgye keskeny, kertjei rövidek és homokosak. A györkiek előtt - ha kimondatlanul is - mezőgazdálkodásával és piacozásával mindenkor Galgahévíz volt a példa. Bagra az iparosnak szánt fiúkat küldték tanulónak, ez máig érvényes szokás. Nem jó szemmel nézték viszont a bagiakkal kötött házasságokat - a bagi házastárs termelési tapasztalata a györkiéhez és a hévíziéhez képest szegényes volt. A györkiek falucsúfoló történeteikben a bagiakat szapulták, a bagiak pedig a györkieket.

Ilyen előzmények után semmi meglepő sincs abban, hogy a két szövetkezet kényszerű házassága után elszabadultak az ellenséges indulatok, s a falucsúfolókat durva vádaskodások követték. A györki és bagi tagok között mindennaposak voltak az összetűzések. A györkiek másodrendűeknek érezték magukat, mert az új téesz központjának az általuk gyöngébbnek ítélt Bagot nevezték ki, a bagiak azt nehezményezték, hogy a közös elnök a györkiek vezetője, Ujvári Miklós lett. (Hogy mindkét félnek legyen „pártfogója”, elnökhelyettesnek a bagi elnököt tették meg - így remény sem volt arra, hogy majd elülnek a viszályok.) Az általános veszekedés akkor tetőzött, amikor kiderült, hogy a györkiek egy befuccsolt építőipari társulást is vittek a házasságba, s e társulás okozta népgazdasági és egyéb károkat a közös szövetkezetnek kell fedezni.

Viharosan zajlott az az 1974. októberi közgyűlés, amelyen - kérésükre - fölmentették az egyesítést kezdeményező elnököt és elnökhelyettesét. November elsején a határozottságáról közismert Kovács Lászlót (egy környékbeli téesz elnöke, utóbb az ő téeszével egyesített nagy téesz elnökhelyettese volt) választották meg elnöknek, rendcsináló párttitkárnak pedig a járás egykori KISZ-titkára került a szövetkezetbe.

A györki téesz (s a mogyoródi Arany János Tsz) tulajdonában lévő bukott társulás, a Pest megyei 4-es számú Szövetkezeti Közös Építőipari Vállalat éléről egyre-másra kerültek börtönbe a vezetők, de hogy mindez mennyi pénzt visz el a téesztagoknak, még senki sem tudta. Az egyesített téesz, új nevén Bag-Hévízgyörki Petőfi Termelőszövet első közös zárszámadásáig a vállalatnál tizenkilenc millió forint mérleg szerinti veszteséget és alaphiányt állapítottak meg. Miután a téesz kifizette a veszteség rá eső felét, kiürült a pénztár, így nem oszthatták ki a tagok 1974-re járó jövedelmének húsz százalékát, amit a zárszámadásig a téesz alapszabálya szerint jogosan tartottak vissza. A hitel- és fizetéképtelenné vált szövetkezetet szanálták, állami támogatással emelték vissza a gazdálkodó egységek sorába.

A téesz tehát megújult gazdasági alapokon folytathatta tevékenységét, nem „szanálták” viszont a tagokat, akik az 1974-ből elmaradt húsz százalékkal megrövidültek. Nemigen bízhattak abban sem, hogy jövőre jobb lesz, mert a Pm. 4-es ügye nem zárult le (még 1976-ban is folyt az eljárás), ezért a zárszámadást követően, 1975 tavaszán mintegy száz-százhuszan kiléptek.

A folytatás: a következő években fogy a tagság és fogy a közös zöldség. De a taglétszám és a zöldségterület csökkenése között nem egyértelmű az ok-okozati összefüggés: nem bizonyos, hogy a tagok azért mentek el, mert a vezetőség nem vettett elég zöldséget, de az sem, hogy azért zsugorodott a zöldséges föld, mert elment a munkaerő. Valószínűnek látszik, hogy a falu mint családi termelősejtek összessége és az elsősorban népgazdasági érdekeket képviselő, mindenkori agrárpolitikát megvalósító szövetkezet érdekei távolodtak egymástól.

A piacos kistermelő kockázatok közt él: függ az időjárástól, a kereslettől és a kínálattól, az is szerencse dolga, milyen vetőmaghoz, növényvédő szerhez, kerti kisgéphez jut. Ezeket megtetézi a bizonytalanság, hogy alapjövedelme, a „havi fix és a nyugdíj” is ingatag. A mezőgazdaságban tízórás a hivatalos munkaidő, de dologidőben ennél sokkal több lehet, s a kötelező órákat a kistermelő csak piacozása kárára töltheti le. Biztonság okáért tehát olyan állást, fizető elfoglaltságot keres, ami nem gátolja meg a piacozásban.

A téesz szintén biztonságra törekszik. Zöldség termeléséhez munkáskéz kell, sok a munkabér, és a gazdálkodás hasznát leföli a munkabér után lerótt adó. Legfőbb olyan zöldséggel foglalkozik tehát, amire vevő a konzervgyár. Piacra nem termel, mondván, a nagyüzemben csak nagy tétel gazdaságos, nagy tétel viszont nagy veszteséggel is járhat. Ha tehát a téesz csak gabonát és takarmányt termel, és ebben mindig igazodik a rendelkezésekhez, bizonyosan megmarad. Nem csapják más téeszhez.

A falu és a téesz útjának kettéválása Hévízgyörkön drámai gyorsasággal történt. 1975 tavaszán, röviddel a botrányos zárszámadás után tizennégy hektárra apadt az uborka közös vetésterülete. 1969-ben a közös szántó húsz százalékán termett uborka, borsó, sárgarépa, zeller, cékla, paprika, paradicsom stb., főként szabad piaci értékesítésre. Csak uborkát hatvanhárom hektáron vetettek. 1976-ban borsóval és uborkával foglalkoztak - az összes szántó mintegy tizennégy százalékán, a termés száz százaléka a konzervgyárnak ment. Időközben a borsó termelését és szedését gépesítik: borsófejtő gépekből ömlik a termés a konzervgyári teherautóra. Uborkát talán azért ültet a szövetkezet, hogy munkát adhasson a maradék tagságnak - a gyalogmunkásoknak le kell tölteniük a nyugdíjalaphoz és az évi szabadsághoz kötelező számú tízórás munkanapot.

Mint látható, a közösből szinte egyik évről a másikra elfogyott a zöldség. Hasonló ütemben csökkent a taglétszám is. A hatvanas-hetvenes évek fordulójának tagságát száz százaléknak véve a tagok nyolcvan-kilencven százaléka több hullámban hagyta el a szövetkezetet.

Először azok az asszonyok mentek el, akiket néhány éve a siker, a magas havi jövedelem vonzott - ők nyomban a bukás után kisebb megterheléssel járó, biztosan fizető nyugdíjas állást kerítettek. Köztük voltak a legtöbben, akik csak alkalmilag piacoztak.

Varga Ilonka (Dobronai Jánosné) éveken át (1957-től 1968-ig) az anyósa vezette családi gazdaságban élt. Apósa 1945 előtt beszkártos volt, a földosztásra hazajött gazdának, a téesz elől visszament a városba. Az anyós - egykori nagygazdálány - lépett a szövetkezetbe, de Ilonka szerezte meg neki munkájával a téesznyugdíjat. Az anyós járt a piacra, a menyecske a téesz- és háztáji kertekbe. Amikor férjével új, külön házat építettek, megszakadt menyecskesora és besegítése.

„Anyósoméknál laktunk, és úgy éreztem, nekem dukál jobban menni, én vagyok a fiatalabb. Anyósom volt a tag, nyolc évig dolgoztam a nevére. Szívesen mentem, mert mindég szerettem a többséget, a társaságot, meg bírtam is a munkát. Piacra inkább anyósom járt, kímélt engem nagyon, nem akart megszakítani. Ugye fiatalon, tizenhat évesen kerültem oda, tizennyolc még nem voltam, amikor a nagyfiam megszületett. Mondhatom, a gyerek miatt még cipekedni sem igen engedett. Persze később olyan is volt, hogy ötvenkilós krumplis- meg pétiós zsákokat dobtunk a derekunkra. Volt hozzá erőm, most meg húsz kilótól elzsibbad a kezem.

A kezdeti négy-öt esztendő kivételével akkoriban jól ment a téesz. Terményt kaptunk, a zárszámadás pénzét is félretehettük a házra. Amikor aztán bejött az a rendelet, hogy nem dolgozhat besegítő, hogy a munkámat nem számítják teljes egészében anyósom, a tag nevére, a gödöllői erdőgazdaság csemetekertjébe jártam. Mégis visszajutottam a téeszhez, mert anyósom megbetegedett, és hogy kilegyen a nyugdíja, sikerült letöltenem még egy évet a nevére. Ez hetvenkettőbe, egy jó éven volt, így aztán hetvenháromban magam is beálltam tagnak. De ha én előre tudom, hogy így lerobban a téesz, nem vettem volna magamat úgy bele.

Persze, hogy őszinte legyek, nem volt nekem számításom sokáig a téeszben lenni, mert nagyon nehéz munka. Sokszor észrevettem, hogy megviseli a szívemet. Az uram is biztatott, hogy hagyjak föl a téesszel, inkább később vegyük meg, amit szeretnénk, de az egészség mindennél fontosabb. Aztán utoljára a pénzért se érte meg. Kértem a gyerekeknek keresetkimutatást a napközihöz, 1700 forintot írtak a papíromra. Hát én nem vettem észre, hogy ennyi lett volna! Biztosan beleszámoltak ott minden terményt, háztájit, még a kutyafülit is, de a bizonytalanságot nem vették bele. Meg azt se, hogy nem egyedül keresem én azt a pénzt! Mer amikor bejön a szezon, senki sem bírja egyedül a mezőgazdaságot, mennek a férjek, a gyerekek, a család ága-boga.

Az első esztendőben, amikor már a magam nevére jártam, igen belelendültem, az nagyon jó volt. A nagyfiam tizenhárom éves, erős gyerek, sokat segített az uborkába, apósom is eljárt, az uram is nagyon benne volt. Akkor csináltuk meg a fürdőszobát. Sajnos csak ez az egy év sikeredett ilyen jóra, mert az utolsó, a hetvennégyes év munkája szinte potyára ment, hiába szánta rá a család az erejét meg az idejét. Bántott nagyon, hogy odahagyom a téeszt, de ott hagytam, mert még tizenöt éves tagok is elmentek, meg olyanok, akiknek már csak öt év kellett volna a nyugdíjhoz. Azok se bíztak abban, hogy javul a helyzet.

Én még a háztájit sem sajnálom, mert azzal is sok gond volt. Ha fölszámítom az adót meg a munkadíjat, amit a téesznek befizettem a gépi művelésért, akkor nem sokat veszítettem a mai fizetésemhez képest. Most jobb, kényelmesebb helyen meg tudom keresni azt a pénzt, amit a szövetkezet adhatna. A Honvédelmi Minisztériumban takarítok, órabérért. A múlt hónapban 1930 forintot kaptam, ha rövidebb a hónap, 1850-et. Marad időm a családra, nyugodtan főzhetek. Délután egy órakor indul a busz, és háromnegyed tízre, tíz órára mindég itthon vagyok.

Jó helyet találtunk. Az egyik falubeli asszony a konyhán dolgozott, ő hallotta, hogy keresnek takarítókat, nem egy-kettőt, hanem legalább húszat, harmincat. No, mi március 10-én kiléptünk a téeszből, és 11-én már ott dolgoztunk. Mivel egy faluból járunk, külön buszt ad a honvédség. Több helyen megáll a faluban, négyen-öten szállunk fel egyszerre. Most harminc-hatan vagyunk, öt vagy hat bagi, a többi györki. Még kellene egy buszra való asszony. Múltkor, ahogy az a nagy hideg eső esett, az épület előtt várt ránk a busz, tán csak kétlépésnyit, egy cseppecskét áztunk, oszt a jó melegben szundikálhattunk hazáig...”

1976 végén már három autóbusz szállított takarítónőket - háztól házig.

A szövetkezethez kevésbé kötődő nők után a férfiak álltak ki, az asszonyokkal ellentétben először azok a régi tagok, akik 1959-60-ban írták alá a belépési nyilatkozatot. Az elmúlt másfél évtizedben szakmát, képzettséget szereztek - jogosítványt traktorra, vontatóra, munkagépre, teherautóra -, senki sem maradt gyalogmunkás. Többségük gazdacsaládban gyerekeskedett, és gazda akart lenni a szövetkezetben. Szívesen és felelősséggel vállaltak egy-egy átfogható munkaterületet. Az 1974 őszen pozícióba lépő téeszvezetés a központi irányításban hitt, az iparszerű termesztést szorgalmazta a családi művelés rendszere helyett, és nem támaszkodott önállóságra hajló munkásaira. Méltányossági rendjében előbb állt az a fiatal traktorista vagy szakmunkás, aki (utasítás szerint) mérlegelés nélkül elvégzi a rábízott feladatot. Az egykori gazdafiúk kilépése tehát mellőzöttségükkel is magyarázható, de nemcsak azzal, ők legjobban a zöldséghez és a piachoz értettek, ennek pedig bealkonyulni látszott. A feleségek művelte háztáji kisegítő gazdaságban a téesz miatt a szükségesnél kevesebbet segíthettek, különösen szezonban. A szövetkezet ingatag fizetőképessége láttán úgy érezték, hogy itt van az utolsó pillanat (negyven-ötven évesek lévén), amikor még érdemes átváltani egy biztosabb állásra. Csoportosan, egymást követve szinte menekültek a városba, s képzettségüktől függetlenül valamennyien a vasúthoz jelentkeztek.

Bankó János huszonhat éves fiatalember volt, amikor 1959-ben belépett a szövetkezetbe. Nagygazda édesapja kuláklísta került, 1951-ben egy hirtelen szívroham elvitte. Bankó János még tizenharmadik évét sem töltötte be, amikor gazdasorba kényszerült. Édesapja örökségéből vittek a testvérek, de még így is tizenhat holdas lett a birtoka. Édesanyjával alig győzhették a munkát, így aztán Bankó János hamarosan, 1952-ben menyecskét vitt a házhoz. Jó gazdaságtól kellett elbúcsúznia, amikor 1959-ben megalakult a szövetkezet. Eszébe sem jutott, hogy odahagyjon mindent, és falusi helyett városi állást keressen.

Földjét tagosították, lovainak még egy évig ura lehetett - a téesz kocsisaként. Gazdálkodási szakértelme rövid idő múltán teret kapott: a második közös évben vezetőségi tag, majd brigádvezető. Tizenhat éves szövetkezeti tagsága alatt sokféle feladatot vállalt: irányította az uborka és a borsó szedését, összegezte, nyilvántartotta a tagok teljesítményét, árut szállított a konzervgyárnak, a közös termésével kofálgodott. Megtanult traktort, teherautót, pótkocsi vontatót vezetni, növény védőszer-kezelői tanfolyamot végzett. És mert dönthetett, irányíthatott, intézkedhetett, tehát gazdálkodhatott nagyban, kisebb figyelmet szentelt a háztájinak, felelős megbízatásai miatt nem is jutott rá ideje. 1975-ben mégis kilépett a téeszből, targonca-vezetői vizsgát tett, és beállt a Józsefvárosi pályaudvarra raktári munkásnak.

„Amikor fizettek meg a háztájit osztották, nem számított, hogy ki mit végez. A legpocsátabb ember is annyit kapott, mint ő, aki az elsők között volt mindenben. Nem vették különbségnek, hogy a másik mindig részegen ült a traktorra, ő meg csak józanul. Hogy a másik ögyelgett a határban, még a nap letelt, a Bankó Jancsi meg odakint éjszakázott, hogy lássa, sikerült-e a vegyszerezés. Még virágvasárnapon is kiment, hogy el legyen vetve időben. Ugye ebbe a munkába nőtt fel kiskorában, bolondja volt a földnek. Aztán a tavaszon mondogatni kezdte, hogy ő bizony elmegy, de alig beszélt, szótalanabb volt, mint valaha. Emlékszem a délelőttre,

mikor krumplit ültettünk, egyszercsak megszólalt, hogy ő most bemegy és bejelenti. Ajánlkoztam én, hogy Jancsi, én bemegyek veled, jobban el tudom mondani, de csak egyedül igyekezett. Aztán visszajött. Tán még ríni is jólesett volna neki, olyan lelki beteg volt. Beszéltünk mi annak egész délután mindent, de nem válaszolt semmire. Olyan levert volt, hogy neki el kell menni a téészből, pedig ő határozta el, hogy megyen. Mondom, ha nem láttuk volna, tán még elríja magát. És a kilépését nem is indokolta semmivel. Hiába kérdezték, csak annyit mondott, hogy elmegy és kész.”

A férfiak előtt példa lett Bankó János. Mint ahogyan a téészszervezéskor a gazdák egymást követve írták alá a belépési nyilatkozatot, most ugyanúgy kérték ki sorban a munkakönyvüket. A régi gazdák már nyugdíjba mentek, így aztán a hetvenes évek végére a szövetkezetben egy sem maradt a munkabíró és a község hagyományos termeléséhez értő férfiaktól. Helyükre nem jöttek mások, fiatalabbak, legfőljebb alkalmazottnak.

A volt téésztagok mindegyike vasutas lett, mint a század eleje óta általában a földből-földművelésből kiszorult hévízgyörki férfiak. Elment az utolsó csapat, és azóta nem találni a faluban - még mutatóban sem - főállású férfigazdát. Ez a kivonulás is - akár a korábbiak - kedvezett a zöldségtermelésnek, és újabb gazdagodást, föllendülést hozott. Ismét az asszonyok újítanak. 1975-76-ban föllállítják az első föliasátrakat, majd megjelennek a piacon a primőr portékákkal, s egy-egy szezonárut nagy tételben adnak tovább a Bosnyák téri piacon, éjszaka. Ez a termelési módszer a hagyományosnál több munkát igényel, így egészen lefoglalja, kitölti a vasutasok és a családtagok szabad óráit és napjait. A férfiak vállalkozó társak; technikai képzettségüknek, hozzáértésüknek hasznát veszik a sátrak összeszerelésékor, a szellőzés, a fűtés, az öntözés rendszerének kialakításákor. Erősödik a férfiak fuvarosszerepköre. Vasutas-szolgálatba menet áruval megpakolva indulnak a kombi típusú személyautók, s míg a férj vasutaskodik, a feleség árul. A szolgálat végeztével megint mennek a piacra, összeszedik a kiürült zsákokat, kosarakat. A más műszakba osztott rokonok, komák sokszor kísérik egymást a piac körüli tennivalókban, szállításban.

A sikeres munka látatja ebben az időben is az emeletes házak sora, a vezetékes víz, a központi fűtés, a gyerekszoba.

Az asszonyok tartanak ki a legtovább a téészben. 1976 tavaszán kilencvenre (harmadára) fogy a györki gyalogmunkások száma. Sokakat a háztáji és a természetbeni járandóság maraszt. E körül sincs minden rendben: évente új meg új helyen mérik ki a háztáji földeket, ezért a befektetett munkával, pénzzel nem arányos a termés minősége és mennyisége. Az is központi akarat, hogy milyen növényt ültetnek bele. Nemcsak a hely, hanem a művelés díja és a kiosztás módja is változik.

Elviszi a téésztől a munkaerőt (ha ugyan fájlalja a szövetkezet) a faluban takarítókat toborzó főváros. Az 1980-as évek elején már hat-hét különjárat indul a húsipari vállalathoz és a honvédséghez (egy másik Pest megyei téész takarítóreszleget is szervez) délutánra, estére, éjszakára a téészből kilépő asszonyokkal. Majd háromszáz nő megy nap mint nap takarítani, ennyi asszony a szövetkezetben sose dolgozott - ugyanekkor harminc-harmincöt györki van a téészben. A takarítófizetés 1981-re jóval meghaladja a téésztagokét, három-négyezer forint. Takarítónak lenni divat, bevett szokás lesz Hévízgyörkön. 1979-ben az eddig csak a háztartásban, valamint a férj után járó háztáji és magántulajdonú kertekben dolgozó asszonyok is jelentkeztek.

Egy „eltartott”, háztartásbeli asszony 1979-ben, 45 éves korában kért a tanácstól munkakönyvet.

„Itthon, ha megszakítom magam, akkor se lesz nyugdíj. A barátném beszélték nekem:

- Hogy gondolod te, mi lesz veled, ha nem jársz dolgozni? Úgy lehet, az urad után nem kapsz majd semmit, mert akik 33-ban születtek, azok még kapnak, de te harmincnégyes vagy.

Hát én elgondolkoztam rajta, hogy mi lesz vélem, ha megöregszek. Tudom, hogy most már a gyerekekre sem lehet számítani, nem úgy van, mint azelőtt. Kettő van, oszt majd tán egy se lesz. Egyáltalán nem biztos, hogy itthon ragadnak.

Én már szinte belebetegedtem, hogy mindegyiknek van munkahelye, csak éppen nekem nincs, a legjobb barátném is elment az egyházhoz takarítani. Kikértem én a munkakönyvem, de nem volt sehol fölvetel. Egyszer aztán jött az üzenet, hogy március végén, április elején lehet kezdeni. Egy hétig aludni sem tudtam az idegességtől, hogy még én elmenjek! Sose jártam sehova! Oszt nézze, úgy megszoktam, hogy már föl se veszem. Mondjuk, az a kellemetlen, hogy este fél nyolcra megyünk, és bizony három óra van, mire hazaérünk. Szép pénzt adnak, elégedettek velünk, nem húzzuk az időt, nekünk az az érdekünk, hogy minél hamarabb végezzünk. Éjszakai pótlékkal négyezer forint a fizetés, tisztán 3722. Szerintem jobb volna, ahogy most akarják változtatni, hogy hat órára menjünk, úgy legkésőbb egyre ágyba lennénk. Ez meg a kisgyerekeseknek nem jó.

A piac így is megy. Szerencse, hogy az uram a vasútnál van, oszt minden másnapja szabad. Rendszerint úgy osztjuk be, hogy szabad szombaton én árulok, máskor meg ő. Több árúval ketten vagyunk, akkor én egyenesen a munkahelyemről indulok. Amikor a salátát hordtuk a Bosnyákra, várt az uram, én megkértem a sofőrt, hogy Újpalotán át menjen hazafele, így leszállhattam a piacon. Nagyon beugrott a saláta, de ezen az éven minden jól sikerült. Ezerháromszáz négyszögöl a területünk, most kerekítettük ennyire, megvettük a kertünk végét. Eddig a téeszhez tartozott, a tanács kisajátította, és eladta nekünk. Huszonkétezer forintba van ez a száznyolevan öles darab, a mi telkünk ezelőtt csak kétszázkilencven négyszögöl volt. Az idén a nagyjába répát tettünk. Összesen tíz mázsa termett, a többi földünk termését is beleértem. Már lehurcoltuk a pincébe, majd szánunk rá egy napot, és lerakjuk télire. Egy-két lapát szélességű gödröt ásunk a kertbe, egy ásónyom mélyen, utána takarjuk be szalmával, aztán földdel. Jövőre már primórt is vihetek a piacra, lesz helye a földiának. Tavasszal fölállítunk egy kicsit a kertbe...”

[5]

„Amikor Kádár János az ország élire került, valahogy igazodott a parasztság helyzete. Erkölcsileg mindenképpen, mert ő kijelentette, hogy nincsen kulák az országban, csak dolgozó emberek vannak. Rehabilitálta a kulákokat és a kulákcsemetéket. Így azok, akik szinte ki voltak rekesztve az állampolgárok közül, és eddig egyenes derékmal nem mehetek a többi közé, szívesen fogadták ezt a politikát...”

(1947-ES KISGAZDAPÁRTI KÉPVISELŐ, AZ ÖTVENES ÉVEKBEN KULÁK, MA TÉESZNYUGDÍJAS.)

Hévízgyörkön, akár az ország többi falujában, 1959-60-ban a nagygazdákból, kis- és középparasztokból megalakították a termelőszövetkezetet; 1961-re - társadalomstatisztikai szempontból - egységes a falu. Napszámos és rehabilitált kulák osztályostárs a mezőgazdasági nagyüzemben. (Legalább eleinte, míg a gazdálkodást ekként nem vállaló parasztok a falun kívül nem kereshettek munkát. A kollektivizálás után az előjáróknak és a szövetkezeti vezetőknek törvényes jogában állt, hogy a földhöz-szövetkezethez kössék az agrárüzemből ipari üzembe pályázókat.) Mondhatjuk tehát, hogy a hatvanas évekig majd mindenki marad falusinak - 1949-ben az ország aktív keresőinek fele földműves, 1960-ban harmincnégy százalék.

Ez az egységesített parasztság a népszámlálások tanúsága szerint évről évre veszít jelentőségéből, népgazdasági súlyából. 1970-ben a keresőknek már csak egynegyede, 1975-ben pedig egyötöde dolgozik a mezőgazdaságban. Pest megyében gyorsabban fogyott az agrárnépesség: 1970-ben tizenhárom százalékos volt az arányuk, kisebb az 1980-as országos átlagnál. Ennek egyik oka, hogy a megye egymillió lakosának a fele Budapest munkaerőpiacát kiszolgáló községekben él. Ebben az övezetben nem jutott számottevő munkaerő a mezőgazdaságnak.

Vajon mennyi maradt azokban a falvakban, amelyeket rendíthetetlen kistermelők laknak?

Pest megye egyik híres zöldségtermesztő vidéke a Galga alsó folyása mentén fekszik. A vidék négy falujában, Bagon, Galgahévízen, Hévízgyörkön és Turán 1970-ben a keresők huszonhat százaléka dolgozott a mezőgazdaságban. Arányuk kétszerese a megyei átlagnak, és meghaladja az országosát is. A Galga mentét a hetvenes években érte el az országos vándorlási láz. A négy község közül legszembetűnőbb a változás Hévízgyörkön: 1970-ben még a keresők 27,6 százaléka mezőgazdasági, tíz évvel később már alig négy százalék. Elgondolkoztató, hogy a falu külső képe, lakóinak vagyoni helyzete éppen a hetvenes években lendült föl. Nem valószínű, hogy a tíz éve még iparösszakkával is alig-alig rendelkező termelőszövetkezeti tagok elsősorban városi munkájuk jövedelméből teremtették meg a korábbinál magasabb életszínvonalat. Pedig ha csak a foglalkoztatottsági statisztikát nézzük, úgy tetszik, hogy az egykor gazdálkodók többsége az évtized végén munkásként és alkalmazottként gyarapítja a nemzeti jövedelmet - és már csupán lakóhelye a falu.

Húsz év alatt megszűnt volna a parasztgazdaság és vele együtt a nemzedékek termelési kultúrája is? A „tavaszkor ültettünk, nyáron kapáltunk, őszi arultunk, télen szóttunk, fontunk, slingöltünk...” rendje, az a gazdálkodási forma, mely az évszakok váltakozásához igazodott, eltűnt mindenképpen.

A termelési kultúrát örökítő parasztgazdaság napjainkban háttáji és kiegészítő gazdaságként éledt újjá. 1972-ben 1 700 000-et írtak össze az országban - Pest megyében 157 000-et. A

nyolcvanas években az ország lakosságából mintegy négymillióan tevékenykednek az úgynevezett második gazdaságban. És hogy a kisüzemben gazdálkodók nem hobbikertekkel vacakolnak, bizonyítja termelési eredményük: ők állítják elő az ország mezőgazdasági termékeinek egyharmadát. E gazdaságok művelésében a községi lakosok négyötöde vesz részt, negyvenhat százalékuk termelőszövetkezeti tag.

Pest megyében kevesebb kiscgazdát - alig harminc százalékot - fűz tagsági viszony a nagyüzemhez. Főállásban ugyanis nem vonzó a mezőgazdaság, mert hiába a gépesítés - nehéz a munka, kevés a fizetség.

„A cukorrépa ránk várt teljesen. Azt mondta az elnök: »Asszonyok, ezt maguknak csak meg kell kapálni, több munkájuk nem lesz velem, mert azt már a gép csinálja.« Hát kérem, jött az egyezés, a lucerna kinőtt benne, már akkor a gép nem tudott belemenni. No, egyezzek ki, de kiásni nem köll. Bejött az őszi eső, kérem, hozták a gimnazistákat meg a munkásöröket, oszt nem csináltak benne semmit. Aztán majd januárban küldtek minket, hogy kiszedjük. De olyan volt a föld, hogy a gumicsizmát lehúzta a lábunkról. Majd megfagyunk. Volt terület, amit tisztára belepett a hó. De azért kiszedtük! Azt mondta az elnök: »Le a kalappal az asszonyok előtt, én már erre keresztet vettem...«

Férfiembernek se való munkákat löcsölnek ránk. A minap trágyát hordtunk a zetor pótkocsijára. Kétszáznegyven mázsát raktunk föl, meg kétszáznegyven mázsát le is terítettünk. Oszt aszongya nekünk ez az ember: higgyék el, asszonyok, maguk ma 160 forintot kerestek. Mert az teljesítménybe megy. Erre mi buták, ajánlkoztunk: viszünk még egy fuharral! Mert elhittük neki. Oszt kifizetett bennünket 70 forintjával. Hétförintos órabérbe számolta el! Csak sóra, paprikára elég, amit én a téeszben keresek, a régiek tüpénznek mondták volna...” - mesélte egy hévízgyörki asszony 1976-ban, aki 1978-ban már a minisztérium polgári alkalmazottjaként takarított, s a termelőszövetkezeti háztáji helyett újonnan vásárolt parcellán termelte meg a piacravalót. Ma több a fizetése, mint régen volt, és még a cipője sem lesz sáros, a kapujuk előtt teszi le a bérautóbusz.

Már a hatvanas évek vége felé mindenféle rendelkezéseket hoztak a kistermelés támogatására-serkentésére, de mintha a jobb kéz nem tudta volna, mit csinál a bal. A téeszek működését, jövedelmezőségét szabályozó előírások a régiben maradtak, sőt, a hetvenes évek elején néhány, a tagoknak kedvező bérezési formát megszüntettek. Az egymásnak ellentmondó szabályzók azt sugallták, mintha a kistermelés a nagyüzemről független helyzetben lenne.

A kis- és nagyüzemek munkamegosztása a hetvenes években nem a rendelkezések, hanem a piac hatására alakult ki. Ezután a zöldség felét, a szőlő ötvennégy, a gyümölcs ötvenhárom százalékát termelték meg a kiscgazdaságok, s ugyancsak kistermelők tenyészítették a szarvasmarhák harminchat, a sertések ötvenöt, a baromfiak ötvenegy százalékát.

A hévízgyörki kisüzemek sikeres működését az előző nemzedékek által hagyományozott termelési tapasztalat és készség szavatolja - ha ez hiányozna, csak „szabadidős” parcellákról és konyhai veteményekről beszélhetnénk. Mert örökölte a györki gazda a káposztáskertet, a standot, a vevőkört, akárcsak a viseletéhez tartozó posztószoknyát, a százvirágú kendőt és a közösséget demonstráló lakodalmi szertartást. Módosult a családi munkamegosztás és a családtagok szerepköre, de a termelőfunkció maradt. Konzervatívan gazdálkodnak. Eltelik tíz esztendő, amíg meghonosodik egy-egy növény, a művelés technológiája még lassabban változik. A Pest megyei határban a hatvanas évek óta építik a fóliasátrakat, itt a hetvenes évek második felében állították föl az elsőt. Az idevalósi piacoló gazda kevéssé igazítja termelését a kereslet-kínálat ingadozásához, a biztos hasznot többre becsüli az esetleges konjunktúra-jövedelemnél.

A nyolcvanas évek elejére a piacozók általában függetlenek a földbirtokos szövetkezettől, a keresőknek mindössze négy százaléka téesztag - mégis elsősorban a földből élnek. Legtöbb jövedelmük a piacozásból származik, és nem főállásukból, amelyet a fővárosban töltenek be. Rendjén van ez így, szokás mondani: a mezőgazdasági nagyüzem tevékenységét, illetve termelését kiegészíti a második - háztáji vagy kiegészítő - gazdaság. Csakhogy Hévízgyörkön a valóságban alig fedezhető fel kapocs a nagyüzem és kisüzem között, túlzás lenne gyümölcsöző együttműködésnek beállítani a téesz háztáji gazdaságainak kiszolgáltatottságát. Egyik félnek sem jó, ha össze vannak zárva, hiszen a téesznek nyűg, a kistermelőnek robotos rabság az efféle egymásrautaltság. A kistermelő szívesebben él egy kenyéren az iparral (hivatallal, szolgáltatóágazattal), mint a mezőgazdasági nagyüzemmel. Továbbá: mintha rendben levőnek tartanánk, hogy a második gazdaságban dolgozó egy életével két rész nemzeti jövedelemért szolgál. Kérdés ezek után, hogy az a györki, aki készségeivel, szakértelmével inkább mezőgazdász, mint városi alkalmazott, miért nem teheti meg első gazdaságának azt, amit szíve, kedve, munkaráfordítása szerint amúgy is az első helyre állít? Mert a városi munkával ma semmiképpen nem hagyhat föl, még ha okos rendeletek buzdítják is erre. Hagyomány ez a kétfelé szakadás.

A györki piacos évtizedek óta e kettős központú létet gyakorolja, ebben nevelődött, ennek határait, lehetőségeit ismeri. Ragaszkodnia kell a városi munkahelyhez azért is, mert a falusi kistermelés amolyan mellékes „parasztizálásnak” minősül. Létfeltételeik amúgy is hátrányosabbak a városi emberénél - sok minden nem „jár” a falusi állampolgárnak. Ha például vezetékes vizet akar, fizetheti a közmű valamennyi költségét, ha járdát szeretne, építheti maga, a házát ugyanúgy - még kérvényt sem adhat be lakásigénye állami teljesítésére. Tehát fáradságosabban, költségesebben él, s ha még az ipari üzem adományaiiban (nyugdíj, betegállomány, szociális juttatások stb.) sem részesülne, a létbizonytalanság fenyegetné.

A piacos györkinek nincs mellékállása vagy részfoglalkozása, mondhatni, kötelezettségeken és kedvezményeken kívül él. Nem alakít kertészeti társaságot, nem fogad tanácsadó testületet vagy agrárszakembert, nem igényel helyi fölvásárlótelepet, jutányos földet és szállítási alkalmatosságot sem. A györki zöldségeseknek sohasem volt hatóságilag-államilag elismert foglalkozása a piacozás. Nem piaci zöldségkereskedők, kik naponta nyitják a boltjukat, és a forgalom után adót, a helyiség után bért fizetnek. Olyan kertészeknek sem mondhatók, akik csakis a zöldségkereskedők kiszolgálására termelnek (vagy termeltetnek napszámosokkal) kilónként szinte kimérhetetlen mennyiségeket. A györkiek kofák, s mint ez a rosszízű kifejezés is érzékelteti, munkájuk a közmegítélés és a hivatal szerint nem önálló foglalkozás. És akinek nincs hivatalos foglalkozása, annak pontosan megfogalmazható joga és kötelme sincs. Bár a kofálkodás nem ütközik semmiféle törvénybe, a kofa mégis „törvényen kívül” él, hiszen társadalmi állása szerint „csak” paraszt. A hatalom mindenkor paraszti szolgálatot vár tőle (régen a földesúr, újabban a közös gazdaság), s az már a kofán áll, hogy tud-e a szolgálatok teljesítése mellett piacra járni.

A piacoló parasztnak nem alkottak céheket, mint például a kertészek. Egyetlen oltalmazójuk a közösség: a 18. században főként a termelést szervező földközösség, napjainkban a munkára összefogó rokonság.

1945 után többször váltott státust a piacoló, s gyorsan követte egymást a tőle elvárt szolgálatok és fizetések rendszere. Eközben technikai és formai újítások is születtek, bevezetésük mértéke hatással volt a piaci sikerre.

A negyvenes évek második felében a földművelőket két csoportba sorolták, beszéltek ekkor újjgazdákról és nagygazdákról (a népnevelő szemináriumokon zsírospasztnokról). A piacolók a háború után - vagyoni helyzetüktől függetlenül - egytől egyig „feketézők” voltak. Hogy

termelhessenek, adót fizettek az államnak, terményeik nagy hányadát később a beszolgáltatás vitte el. Majd az úgazdákból dolgozó parasztok, zsirosparasztokból kulákok lettek. A társadalmi megítélés szerint progresszív réteg a születőben lévő termelészövetkezeti parasztság. (A kudarcot kudarcra halmozó helyi téeszcsé tagságról a györkiek másként vélekedtek.)

Maradt az állami adó, nőtt a beszolgáltatás, s azokra a családokra, ahonnan valaki a városba járt dolgozni, kétlakiadót is kivetettek. (Györkőn ez számtalan családot érintett, fél évszázados hagyománya volt a „kétlakiságnak”). Különleges keménységet, tartást kívánt a gazdától ez a paraszti lét, elsősorban a „kulák”-lét ellen indított propagandaháború.

A falu termelészövetkezeti községgé alakulása után mindenki egy kategóriába került: valamennyi földművest termelészövetkezeti parasztnak hívtak. Ezután burjánzott el a piacra termelést megengedő szolgálatok, fizetségek és feltételek hálózata. A hévízgyörki szövetkezet vezetői az első években uradalmi-állami gazdasági szisztémát követtek, miközben hangoztatták az egyenlőség és a szövetkezeti demokrácia elveit. Az irányítók hadban álltak a tagokkal, akiknek nemigen tetszett ez az öszvér állapot - inkább béresnek, mint társtulajdonosnak érezték magukat. Ingadozott a tartozik-követel mérlege. A szövetkezet pénzzel és jutalomfölddel fizetett a paraszt teljes munkaerejéért. A tag nem tartotta méltányosnak az ügyletet, hiszen a juttatások hozadékából nem termelhette újra egész munkaerejét. A pénz alamizna volt a korábbi bevételhez (és más állami fizetésekhez) képest, akár a háztáji föld, amelynek csak egy részével rendelkezhetett szabadon. Megélhetett ugyan a téeszjövedelemből, de a piacozó családot a puszta létfenntartás és a napszámosokéhoz hasonló tevékenység nem elégítette ki.

Mit tett és vállalt hát a mindenáron piachoz ragaszkodó györki? Dolgozott a közös gazdaság földjein, de éppen csak annyit, hogy jussa legyen a háztájihoz, s a szövetkezeti pénz a piac pangásakor kiségitse. A téeszmunka után fönmaradó időt a háztájiban és a maga kertjeiben töltötte. A földhasználatért állami adó járt, a szövetkezet „fogatos” segítségével, gépi munkájáért művelési díj. Biztonság okán majd minden család küldött a városba munkást, hogy annak jövedelme fedezze a napi költségeket.

Új feltételrendszer a hatvanas évek közepén született. A szövetkezet új vezetői szakítottak az állami gazdasági mintával, és zöldségre-piacra orientált családi részes művelést vezettek be. A munkabér nőtt, a háztáji nagysága maradt, mégis enyhült a földszüke, mert mindenki foghatott magának területet - teherbírása szerint. A piacolók haszonbérlokként termelhettek: a föld használatáért és hasznáért munkával, pénzzel, terménnyel fizettek. Épp elég volt eligazodni a tartozások között. A szolgálatok teljesítésében a családtagok is részt vettek. A zöldségtermelő kisüzemek és a nagyüzem jövedelmező működtetéséhez az egész falu munkájára szükség volt - mindenki szolgált a piacért.

Ez a rend a hetvenes évek közepén fordult föl. Először a családtagok és a szövetkezet, majd a tagok és a szövetkezet viszonya romlott meg, sajátos módon éppen a parasztot „adóztató” téesz megadóztatása miatt. A közös gazdaság eredményességét ugyanis nemcsak az egyszerű kettős könyvelés, a kiadás-bevétel mérlege döntötte el, hanem az is, hogy mennyi a munkabér. És mennél több pénz ment az úgynevezett beralapra, annál többet adózott a szövetkezet. Hiába kereskedtek, termeltek okszerűen, ha kétszeres kiadást jelentett a munka; először megfizették a munkást, majd annak fizetése után az államot. Nyilvánvaló, hogy ilyen gazdasági szabályzók közepette a téesznek nem állt érdekében népes és pénzigényes munkáscsapatot tartani, nem élvezhette a tulajdonosi, munkaadói pozíciójából adódó előnyöket. A szövetkezet mint gazdálkodó egység biztonságosabban termelt gépek, mint emberek alkalmazásával. Ez az agrárpolitikai irány a téesz és a falu, a közös gazdaság és a piacolók szakításához vezetett. A piacosok ismét új helyzetbe csöppentek: megszűnt a kötelező szolgálat és az irányított (preferált) termelés, maradt a maguk birtoka után kötelező földadó.

Hogyan élnek ezzel a hirtelen jött függetlenséggel? Újra bíznak a földben - az évtized végen több család vásárol idősebbektől és györki származású városiaktól parlagon heverő parcellát, elsőnek a volt téesztagok. A magyarázat készen áll: háztáji helyett jobb a saját föld, amit csak egyszer kell megvenni, és egyéb szolgáltatás nem jár érte. A tulajdonos család joga eldönteni, hogy mit és mennyit termel benne. 1980-81-ben már láthatók az új piacos létforma kísérletei. A maguk számlájára vállalkoznak, most éppen földiás termesztésre. A többség egyelőre elégedetlen a nyereséggel. Vonz a nagyobb haszon, amit az elsők példájából bizonyosnak látnak, mégsem a várható több pénz indít elsősorban földiázásra, inkább a pénzbefektetési lehetőség. A házakat földépítették, az autókat megvették, eladó föld és műveléséhez szükséges munkaerő sincs korlátlanul. Munkát és forgatható tőkét akarnak.

Hévízgyörkön ma az a család viheti sokra, amelyiknek elegendő a földje, számíthat városi fix fizetésre, rendelkezhet a családtagok idejével, elvárhatja a rokonok segítségét, és áruszállításra alkalmas autója van. Sikeresebb a piacozás, ha két-három generáció zökkenők nélkül él együtt, ha a más-más korú és foglalkozású családtagok közös érdekeltségben dolgoznak a piacos asszonygazda irányítása szerint.

A falu közepén, a főutcai Napsoron állt a legnagyobb gazda, a Mrkva bíró háza. A múlt században született egykori tulajdonos ma csak a kertek felől, a határból jövet, a kiterjedt gazdaságiépület-együttesről ismerné meg a portáját. Örökösei háromablakos, magasföldszintes házat építettek a hetvenes évek közepén a régi lakóépület helyére. Az udvarról induló többlépcsős földjártat alatt nyílik a négyhelyiséges, tágas pince. Külön helye van benne a zöldségnek, a szénnek, a különféle gazdasági eszközöknek, szerszámoknak. A negyedik terem több célt szolgál - befőtt-, lekvár-, paradicsombefőzésre használják, itt dolgozzák fel disznóöléskor a húst, máskor a tözeges tápkockákat formázzák a melegágyi palántázáshoz. Az új épülethez nyúlványként illeszkedik a régi ház maradványa, egy szoba, egy konyha és egy nagy kamra. Oldalának támaszkodik az öreg borospince bejárója, majd az egykori istálló következik, amelyben ma baromfiakat tartanak. Az udvart a kertetől két kocsiszín választja el, az egyikben Wartburg kombi áll, a másikat a piacos zöldség előkészítésére használják.

A ház legidősebb lakója *Bankó Erzsébet (özv. Kovács Pálné)* 1916-ban született. Apja nagygazda volt, gyermekkorában néhány háznaira lakott innen, szintén a Napsoron. 1931-ben az ugyancsak nagygazdacsaládban nevelkedett Kovács Pál felesége lett, férje szüleinek házába, az Újsorra ment menyecskének. 1957-ben örökölte a Mrkva bíró portáját, édesanyja, Mrkva Judit ágán a bírónéval, anyósa, Mrkva Erzsébet révén pedig a bíróval állt rokonságban.

Bankó Erzsébet 1968 óta özvegy, fiatalabbik lánya. Kovács Júlia családjával él. Az 1936-ban született fiatalasszony 1967-től 1979-ig volt téesztag, azóta háztartásbeli.

A Mrkva-porta területe ma a kerttel együtt ötszázhatvanöt négyszögöl. A házi kerten kívül ezerkétszáz négyszögöl kertészkedésre alkalmas földet és egy négyszáz négyszögöles szőlőt birtokolnak. A gazdaság irányítója a fiatalabbik asszony, Julka, ő osztja ki a családtagoknak a munkát, ő árul a piacon, és ő forgatja a pénzt.

- Hogyan boldogulnak háztáji nélkül?

- Hogy a téeszából kiálltam, képzelje, mit csináltam! Vettem egy fél hold földet a Nyolcszázakban, a Galga meg a vasút között. Ilyen a paraszti ész, tudja? Jól tettem? Hát úgy vettem rá. Az egyik fiatalasszony mondta a Garayn, hogy van eladó, ő takarítani jár, de neki is van három darab földje, a Nyolcszázakba szerezte. Én panaszkodtam neki, hogy igen rossz az a négyszáz négyszögöles kenderföldem, mert ha esős idő van, ezen a végin terem, ha meg szárazság, akkor a másikon. Ajánlok én neked, mondta az a fiatalasszony. Egy idős pár cselédé

volt, családtalanok, az asszony hetvennyolc éves, a férje nyolcvan. Kukorica volt benne az öregeknek, már nem bírták a művelést.

Vittünk rá egy fuvar trágyát, az uram holnapra szabadságot kért, mert ezt el kell teríteni, jön a traktor, különben nem lesz tavaszra termés. Már beszéltünk a traktorossal. Kartalon van egy ember, fuvaros volt valamikor, és okosan tette, vett az állami gazdaságtól három leselejtezett traktort. Egy fűrészgéppel jár neki, kettő meg szánt állandóan. Egy fél hold megszántása csak annyi időbe telik, hogy maga még meg se ebédöl, az már végez. Nagyon sokan hívják.

- Mennyi a kiadása a termelésre?

- A föld, amit most vettünk, benne lesz vagy 13-14 000 forintba, mire vethetünk. Már kifizettük az árát, jön majd az átíratási költség. A százötven mázsa ganaj is sokra megy, a szállítással együtt 3770 forintot számoltam magamnak ma hajnalban az ágyban. Ha megszántják nekem azt a nyolcszáz négyszögölt és a négyszázat a kenderföldekben, meg van egy négyszáz szőlőpusztánk is, az 1600 forint, borralalóval együtt, mert az is kell, 2000 forint. A múlt héten vettünk öt mázsa pétiót, az 1400 forint. A héten megyek a magboltba, hozok egy fél kiló zöldségmagot és egy fél kiló sárgarépmagot, az 500-600 forint. Kell hozzá fél kiló céklamag, 30 deka hagymamag, csak a hagyma belekerül megint 33 forintba. Ötven kiló dughagymát vettem ezer forintért, ültetnivaló burgonyánk sincs még, abból kell öt mázsa, az háromezer forint. Mondhatnám még tovább az uborkamagot, a karfiolt, a salátát, a borsót, a paradicsomot, a zellert, karalábot... A tankolás is sok, mert nemcsak a piacra járunk az autóval, hanem a földekre is, szüretkor azzal hordtuk a szőlőt.

Azt nem is tudjuk, mennyit visz el a fólia, mert mi az őszen még csak első éven foglalkoztunk vele. Száz négyszögölon kezdtük, itt a kert végibe. Tavaly fizettem 7800 forintot a vasakért, 4500-at a fóliáért. Ha szakemberrel állítatom föl, nem volna elég ötezer forint a munkadíjra, de a fiam lakatos, és így meg tudták csinálni az urammal. Van hegesztőnk, hajlítót hoztunk, összehegesztették a vasakat. A vasváz megmarad, de a fólia lemegy róla, már augusztusban szétszakadt egy jó darabon.

- Miért fogtak fóliázásba?

- Mifelénk úgy mondják, hogy bogár után szarba megy az ember. Ebbe a fóliázásba is követik egymást a népek, kevés, akinek első éven sikerül. Nekünk szenvedelmesen rossz lett a retek, karfiolból egy kötinyre valót szedtem, ekkorákat e, mint az öklöm. A saláta remek volt. A Bosnyákra hurcoltam este, 400-500 fejet adtam tovább kereskedőknek, az uborka egy része is így talált vevőre. Nem bántam, ha cseppet olcsóbban adom, mert nyáron nagyon sürges a munka. Amikor onnan hajnalban hazajöttünk, reggeliztünk, aztán hamar-hamar, nem tudta az ember, merre szaladjon. Mondhatom, szép pénz van a piacból, de nagyon sok gondot és sok munkát kell rá fordítani, és aki ezt nem tudja vállalni, az ebbe belepusztul.

- Tudja, egy földet nagyon jól kell kezelni - szólt közbe Bankó Erzsébet, Julka asszony édesanyja -, mert ha maga nem ad meg neki mindent, akkor az se ad magának. Higgye el, nagyon sokat dolgozunk. Nyári szezonba jöhet maga akár hajnali háromkor, de bennünket nem talál az ágyban, de jöhet este tíz órakor is, és még vacsoránál se talál. Én megfőzök mindég, és ki mikor ráér, akkor vacsorál.

- És a piacból tudunk fizetni mindent - vette vissza a szót Julka. - A fiam keres 3500 forintot, de az a menyemé. Nem akarom én, hogy a fiatalasszony egy harisnyanadrágra vagy a gyerekeknek egy darab ruhára tölem kérje a pénzt. Az uram fizetése ugyanannyi, az elmegy kenyérre, tejre, cukorra. A húst, a banánt meg a többit én hozom a piacról. Inkább a kiadásokat szoktuk számolgatni, a bevételt nem annyira, mert sokszor ahogy jön a pénz, el is megy, lakodalomra, bútorra, ruhára, a maradékot bankba rakjuk, nem sokat, mert nem érdemes tartogatni a pénzt.

- Termelni érdemes? Mennyit hoz a pénzük, ha piacolásba fektetik?

- Nézze, amikor én fiatal voltam - kezdte Bankó Erzsébet -, nem ment ez a piac ennyire. A szegényebbje egész télen ki se tette a lábát a faluból, a városiak ősszel megvették a zöldséget, mindenki egy esztendőre valót tárolt odahaza, nem volt közért. Most más világ van. Nincsen nap, hogy valami tennivalót ne adna a piac. Most a héten sáros volt a krumplink, már csütörtökön mostuk, de a válogatás, a zöldségkötözés minden heti munka. Ezek az asszonyok már betegek, ha egy szombaton nem mehetnek. A napjuk el van puskázva, ha itthon kell maradni. A végtelenségig odavannak a piacért, de gondolhatja, hogy nem szerelemből csinálják. Talán ha mindent beleszámolok, egy forint kilencet terem. Jó pénz ez, de egy egész család dolgozik érte.

Bankó Erzsébet lánykorában csak a módosabbak indíthattak egész éven át kocsikat a fővárosba, a kisebb gazdák földjeiről az októberi piacra már a termés utolja került. Ma minden piacos ház udvarán égnek a lámpák szombaton hajnalban. Nem időszakos elfoglaltság a piacozás.

1980 októberében Mrkváéknál is tele a pince, s a péntek esti készülődés nem a szezon végét idézi.

Három napja ömlik az eső, a Mrkva-porta tágas udvarán tócsák fodrozódnak. Julka asszony talpig feketében, széltől és esőtől kivörösödve zöldséget válogat az egykori gabonás csűrben. A holnapra készülő, hajnalban indulnak a Garayra. Reggel kezdte szedni a paradicsom, paprika utolját, szakadozik már a fólia a melegágyak fölött. A paradicsom minőség szerint külön ládába kerül, a pirosabb, sérült paprikát is más-más nejlonszakba rakja. A fóliás mögötti kertből való a vastag, zöld hüvelyű bab, öreg kötényben hever a földön, fejtésre vár. Tavaszt idéznek a káposzta nagyságú salátafejek üde zöld levelei, a gazdasszony gyöngéden rázogatója belőlük az őszi esőt. A pestiek nem szeretik a vizes salátát. Annál nagyobb a keletje a tiszta zöldségnek: a csűr bejáratánál álló fehér, öntöttvas fürdőkádban mosogatója a répát, gyökeret, zellert. Nagy halom uborkát kell megtisztítani a sártól, erős záporok verték a szántó-földi parcellán. A szilvát és a körtét kólával (kétkerekű taliga) hozták be a szőlőből. A burgonyát már korábban fölszedték, a piaci előkészületkor csupán válogatni kell.

- Mire mindennel végeztem, az alsóruhából is facsarni lehetett a vizet, az ágyban is majd megvett az isten hidege. Éjszaka elég csöppeket aludtam, sokat fölriadtam arra, hogy csorog az eső. Jaj, mi lesz velünk, mennyi dolog, oszt még elmossa a piacot. Rossz időben csak nem jön úgy a nép. Amúgy is veszélyben volt ez a szombat, mert elromlott az autónk, a testvéremékét kellett elkérni. Hajnalban aztán nagyon ideges lettem, mert a kölcsönautó sem akart indulni. Ember után szaladgáltunk, aki majd begyűjtja, jócskán elmúlt öt óra, mire úton voltunk. Az eső meg persze szakadt. Babat fölött a ködtől meg a víztől alig láttunk át az úvegen. Aztán Pesten is bedöglött. Ahogy jöttünk be a városba, leálltunk egy piros lámpánál, aztán se előre, se hátra. Szerencsénkre györkiek jöttek utánunk, oszt megtolták. Negyed hétkor még a zsákokat emelgettük a Garay kapuja előtt. Rendesen fél hatra szoktunk ideérni. Háromnegyedkor nyitják a kapukat, még lángosra, reggelire is elszaladhatok. Hat órakor jöhetnek a vevők.

Az eső elállt. A főkapu fölött egy-egy pillanatra kibújik a nap. Julka asszony a fiával rendezgeti el az árut a széles, zöld peremű fatepsikben. Borogatják a ládákat, zsákokat, segédkeznek a szomszéd árusok, némelyike györki. A portékáról folyik a szó.

- Hogy maradt a szilva ilyen hamvasan magának?

- Diófa alatt termett, nem érte az eső.

Az ismerősök, a régi vevők körültekintő háziasszonyok, az elsők között érkeznek.

- Juliskántól mindig olyan drágán kapok mindent, mégse tudnék máshoz menni.

- Hát, a jót meg köll fizetni.

- Adja hétér ezt a szilvát!

- Nem lehet, lelkem, nem lát ilyen szépet máshol.

- Na jó, viszem nyolcér, de akkor én válogatom. Jobban örül majd neki a papa, mint ha egy féldecit vinnék.

- Mondja meg neki, ebbe az is benne van!

Készülnek az árcédulák, eleinte a szomszédok tanácsa segít.

- Nem fogják tízér elvinni ezt a körtét.

- Tudja, elmaradt a permetezés, ezért szeplős, különben finom vajkörte, belső hibája nincsen - hangzik a válasz, és már írja az új cédulát nyolc forintról.

- Nincs szebb paprikája, csak ez az apró?

- Nézelődhet másfele is, de már nemigen talál. Ősszel, október közepin már nem lehet csodásat kívánni. Pirosodik, előregszik.

- Mint én is, ugye? Tehetek, amit akarok, hatvanhét év, az bizony hatvanhét év.

- Ugyan már, ne mondjon ilyet, maga is találna még vevőre.

Julka asszony négy-öt vevőt is kiszolgál egyszerre. Ha éppen nincs a standjánál senki, a bizonytalankodókat invitálja. Sok a hétről hétre visszatérő vásárló, az árunak majd a fele ezeknek a kosarába kerül.

- Hat éve vagyok ezen a standon, harminc éve járok piacra, de úgy lehet, máshol el se tudnám képzelni, hogy áruljak. Olyan ez nekem, mintha hazajönnék. Néha, amikor nagy tétel romlandó áru beugrik, kivisszük éjjel a Bosnyákra. Azzal kisebb a fáradtság, nem mondom, de jobban jár az ember, ha különként méregeti, és nekem szíves munka ez.

Két orkános, idős asszony forgatja, nézegeti a burgonyát.

- Van ebből több?

- Amennyit parancsolni tetszik.

- Mind ilyen apró? Nekem épp ilyen kellene, de sok, és úgy, hogy én válogatom.

- Csak tessék. Várjon, nénikém, majd kiborítjuk.

Megbillentünk egy nagy műszalma zsákot, s hegybe-halomba tornyosul a krumpli, közben megemeljük a mellette lévő szilva nejlonszalagját, ne törődjék, kár ne essen benne. A tizenöt kilót háromszorra bírja el a mérleg.

- Csak ide viszem a szomszédba. Úgy készültem, hogy föl se megyek a lakásba, egyenest a pincébe rakom le.

- Ez szépen elment. Látja, nem mindenki a nagyszemű burgonyára pályázik.

Középkorú házaspár tanácskozik a birsalma fölött.

- Mi az ára? - érdeklődik az asszony.

- Tizenöt, kedveském.

- Adja tizennégyért, hat kiló kellene.

A maradékot már tizennyolcra tartja.

- Hogy az uborkája?

- Harminc, aranyoskám.

- Borzasztó!

- Na, ilyet még nem hallott, ugye? Hát most hall. De ezt meg is lehet enni, aranyos, magmentes, nem keserű.

- Vegyen paradicsomot, szép fiatalasszony, olcsóbban adom - szól Julka asszony egy divatosan öltözött nő után. A következő standtól fordul vissza. Két nagy kosarat televásárol.

- Jópofa vevők vannak. Szokott idejárni egy egészen fiatal asszony, az szombaton délután háromkor képes ötször bejárni a piacot, hogy tíz-húsz filléret lealkudjon. Pedig látni rajta, hogy nem nélkülöz. Néha a férje is elkíséri, de igen röstelkedik mellette. Az az idős asszony, aki az előbb itt volt, olykor a lányával jön. De az elég keveset van idehaza, igen jól ment férjhez. Fodrásznő, és elvette egy vadász vagy mi a csuda. Van Pesten egy házuk, aztán Pécssett meg Dániában vagy Hollandiában. Keveset tartózkodnak itthon, most Afrikában vadászik a férj. Az idős asszony minden héten nálam vásárol, már képeket is mutatott a pazar házakról. Engem mindenáron kozmetikushoz akar elvinni.

- Csak nem a férje volt az a jóképű, bajszos férfi?

- Ugyan! A fiam! Huszonhét éves.

- Hát hiszen hasonlít is magára.

A bajszos fiatalember, Mrkva András szombaton napkelte előtt öt mázsa zöldséggel rakta meg a Moszkvics kombit. Ő a családi üzem fuvarosa. Katonáskodása után nősült.

- Hogy erős fizikai munka, az nekem nem gond, és látja az ember, hogy megéri, hogy van eredménye. Hasznát vettem még a lakatosságának is a fóliasátor építésnél. Árulni is szoktam, hiszen ez a legjobb, ez az egésznek a koronája, de több a pénz, ha anyám van a standnál. Cso-dálatos, mit tud összebeszélni-rábeszélni. Ugyanazon a napon ő biztosan többet vesz be, mint amennyi nekem sikerülne. Ha már neki sem megy, akkor szenvedelmesen rossz az a piac. Tetszik nekem ez a foglalkozás. Ha lesz segítségem, folytatni akarom a szüleim munkáját. Most még csak kétéves a lányunk, de hát anyámék is fiatalok. Remélem, lesz több gyerekünk, azok majd belenőnek a piacoskorba. Mert hiába kényelmes a munkahelyen, a fizetés semmi. Ami a piacról jön, anyámék gyűjtik, forgatják, de övük a ház, a háztartás, a kocsi gondja, és minden termelési kiadás. A feleségem iparoscsaládban nőtt fel, talán ezért idegenkedett eleinte a mi életmódunktól, de most már ő is kapál. Vett egy játék kapát a kicsinek, hadd tevékenykedjen. Csak akkor lehet valamire jutni, ha összedolgozunk.

Ifj. Mrkva András üríti a ládákat, rendet csinál a stand környékén, mire nekikészül a vissza-útnak, már szépen fogyott az áruból, a rekeszek mehetnek, maradnak a zsákok. Ma esti szolgálatba megy, ebéd után még alhat egyet.

- Mennyit kér a salátáért?

- Nyolcat, kedves.

- Ugyan, ne nevetessen! A maszek zöldségesnél olcsóbb, pedig az viszonteladó, meg adót is fizet.

- Bizony, aranyos! Mi meg ingyenélők vagyunk, csak szórakozni járunk ide, időtöltésből!

- Nyolc forintot egy fej salátáért!

- Nem muszáj megvenni, aranyos, nem magának tartogattam. Talán menjen vissza kereskedőhöz.

A harcias vevő elviharzik, a saláta ára marad a régi.

- Melegági? - kérdezzetik a szomszédok.

- Nem. Szabadföldi. De csudára megnőtt.

Sokan megforgatják a hatalmas fejeket. A közvetlen szomszéd, egy budaörsi asszony, szívesen segít a kínálásban.

- Fogja meg, asszonyom, egy fejből egy egész tállal van!

Nem sok az idő és az alkalom a tájékozódásra, az első irányárakat a vevők hitelesítik vagy teszik kétségessé - kisebb a szerepe a versenytársnak. A szilva az első órában nyolcért ment, bár többen sokallották, Julka tízre emelte - így is elfogyott tíz órára. Lejjebb vette az uborkát, a paradicsomot, a körtét, de a különleges saláta, a nagy szemű fejtőbab, a hibátlan burgonya, a húsos erőspaprika és a frissen mosott zöldség jó áron is elkelt.

- Minden rendben van, Juliska? - szól oda egy munkaköpenyes, bekecses, középkorú nő.

- Ez a felügyelő. Igen rendes asszony, mindig a parasztok pártján van, bár elég ritka itt a komoly vita. Hallhatta, macerálnak néha, de én sem maradok adós. Aztán ha túlságosan megyen a szó, én hallgatok el elébb.

Tizenegyet mutat a főkapu órája, fölmelegedett az idő, már csak a földből-betonból sugárzik a hideg. Julka kicsit nekivetkőzik, s négy kötött kabát tetejéről lekerül a szivacsbelésű bársonymellény, de a téli csizmát nincs mire cserélni. Hárman kapaszkodnak az esővíztől elnehezült, csíkos vászonernyő betontalapzatába, míg fölhúzzák a vásznat: kell az árnyék, a zöldség könnyen fonnyad a napon, és délután is lesznek vevők. Jó lenne az esti vonattal üres zsákokat vinni a hátikosárban.

[IV]
ASSZONYDOLOGRÓL, EMBERMUNKÁRÓL

[1]

*„Alig cseperedtünk, mégis mindőnk menyecske akart lenni.
A nyolcat se tőtöttem, hogy beleköttek a kendőmbé az ennivalót,
ide a derekamra csomózta édesanyám, oszt hajtottam a libákat.
Tizenöt-húsz mindég volt. A pajtásokkal a homokoki
kútnál találkoztunk, öszveterelgettük a libákat.
Megjelöltünk néhány kisebb lánykát, akik őrizték
a csapatot, mi többiek meg játszottunk,
és mindég menyecskését. Sose untuk el.
Hogy mi szépet találtunk a menyecskéségbe?
Hát én is tudtam, hogy anyám éjszaka mosódott, ha úgy akarta,
hogy szépen kikészítve mehessünk a templomba.
Nálunk nagyanyám parancsolt. Nem mondhatom,
hogy rosszul bánt anyámmal, de mindég útra tette...”*

Ahol a fél falu piacos termelést folytat, nem lehet kiváltságos, elkülönült réteg, amelyik a mesterség szakmai titkai fölött öröködik. A piacoláshoz nem kell nagy tőke és kivételes képességek sem. Úgy tetszik tehát, hogy minden györki gyakorolhatja. Kiváló lehetőség például arra, hogy a sokgyermekes családok megmenekedjenek a pénzsűkétől - több hasznot hajt a gyerek, mint amennyit költeni kell rá. Ha valóban azok követnék a falu múltjából és mai életéből adódó mintákat, akik népes családjuk, iskolázatlanságuk vagy szakmátlanságuk miatt „rászorulnak”, napjainkban már nem beszélhetnénk gazdagokról és szegényekről. Teljes lehetne Hévízgyörkön az egyenlőség. Mi az oka, hogy mégsem így van?

A piacra nem a megélhetés kényszere, nem is a termelés kedvező feltételei viszik a györkieket, hanem a család, a rokonság, a szülők példája. Ez a megállapítás bizonyára nem hat a felfedezés erejével, hiszen a szociológia egyik közismert alaptételét erősíti csak, miszerint a család példaadó közösség, életmódját átveszik az utódok. Ha viszont minden osztársadalmi és gazdasági érdek a példa és minta érvényesülése ellen munkál, a szociológiai közhely búvópatak módjára viselkedik. Mert ingatagnak tetszik ez az igazság, ha az életmód csak szüntelen küzdelmek árán folytatható. Hévízgyörkön a mintacselekedet rendhagyó úton befolyásolja az utódok sorsát. Lehet asszonygazda a vasutas lányából, ha gazdalegényhez megy férjhez, és lehet a vasutas feleségéből is, ha piacos anya nevelte. Az a földművelő asszony, akinek nap-számosmunkában teltek gyerekevei, menyecskéségét a téeszben kötelező napok ledolgozásával vagy gyári munkával töltötte, férjnek pedig szegény család vasutas vagy munkás fiát választotta - alig-alig kísérli meg a rendszeres piacra termelést. Mindezek érzékeltetésére álljon itt két jó barátságban élő szomszédasszony vázlatos élettörténete.

A szomszédasszonyok - nevezzük őket *Marisnak* és *Julisnak* - majd mindennap váltanak szót, ha úgy adódik, órákat is elbeszélgetnek. Az idősebbik asszony, Maris konyhájában szoktak időzni, és ez nem a korelsőség miatt alakult így. - Maris néninek mindig sok az otthoni dolga, nem ér rá szomszédolni - mesélte Julis. Ugyan mi lehet az a sok, hiszen Maris öreg szüleivel és férjével él, gyerekekre nincs gondja, lányát és fiát már kiházasította. Egészsége sem engedi, hogy sokat dolgozzék, nemrégiben súlyos szervi bajjal leszázalékolták a téeszből. Négy-szobás, fürdőszobás háza rendben van, berendezése jólétre vall.

Maris vasutas apa és gazdahelyről származó piacos anya egyetlen gyermeke, nagyon fiatalon adták feleségül egy gazdalegényhez. Asszonygazda anyósa mellett lett menyecske. Az ő

parancsára és hasznára hosszú éveket piacolt végig. Amióta hazaköltözött, a maga asszonya, szüleivel egy házban él, és önállóan gazdálkodik. Anyja és apja sűrű betegeskedése miatt utóbb a csaknem magatehetetlen öregek ellátása-ápolása is rájutott. Nagyanyakorba érve nem hajtja a szükség: lányát gazdag kelengyével, fiát autóval engedte a más házába, támogatására nem szorulnak. Lánya a falu első gazdája sorába lépett, fia jól fizető szakmát tanult ki. És mégis. Minden évben tizennégy-tizenöt süldőt hizlal az állatforgalminak. Évekig anyadisznókkal is foglalkozott, legutóbb - megrendült egészsége miatt - már csak egyet vállalt, de azt az egyet hatalmas súllyal, három mázsa hetvennyolc kilósan adta le. Van szőleje, káposztás-kertje, háztájija. Betegsége előtt heti két napot töltött a piacon, most már csak egyet. A faluban szokásos kertészeti növényeket mindet termeli. A legnagyobb összefüggő területet - háromszáz négyszögölt - a burgonya foglalja le, ebből évente tizennyolc-húsz mázsát árul. A föld művelésében, az állatgondozásban forda-szolgálatba járó vasutas férje a segítsége, a portékáját fia vagy lánya szállítja autóval a Telekire.

Julis, a „ráérősebb” szomszédasszony népes családra dolgozik, ötödmagával él egy ötvenes évekbeli vályogházban. Két lánya általános iskolás, fia a hetvenes évek végén fejezte be az ipariskolát, férje pályaudvari segédmunkás, apja gyári segédmunkából ment nyugdíjba a hatvanas évek végén.

Julis sokat napszámoskodott gyermekkorában. Szülei éppen csak annyi földet örököltek, hogy a család élelmezésére szánt jószágok takarmánya megtermett rajta. Édesanyja nem idevalósi, egy közeli, uradalmi munkán tengődő faluban született, tizenegy éves korától - anyja halála után maga kereste a kenyerét. Húszéves korában jött Hévízgyörkre menyecskének, rövid életében hat gyereket nevelt föl, és vezette a háztartást.

Apja szülei sem boldogulhattak gond nélkül, tizenkét holdjuk és nyolc gyerekük volt. Egymásfél holdas parcellákat hagytak örökségnek. Három fiuk már kamaszfejjel a várost járta munka után. Egyikük, *Julis* édesapja, gyárban helyezkedett el, s mivel szakmát nem tanult, rosszul fizették.

Julis szüleivel és testvéreivel csak erre a gyöngye fizetésre számíthatott, s ezt a gyerekek mezőgazdasági napszámos bérével pótolták, hogy megéljen a nyolctagú család - a házaspár és hat gyermeke.

Miután *Julis* férjhez ment, majdnem „pontosan olyan helyre” került, mint amilyen helyen lánykodott. Férje családja - három-négy évvel a téesszervezés előtt - néhány hold juttatott földet művelt, biztos jövedelmük a leszázalékolt családfő nyugdíja volt. *Julist*, az új asszonyt gazdákhöz küldték „naptötésbe”.

„A férjemet elvitték katonának, én meg jártam dolgozni mindenféle. Télen meg a hátamon hurcoltam a fát az erdőről. Azt nagyon szerettem különben. Arravaló asszonyokkal szoktam menni. Összehordtunk egy csomót, jó szárazokat, letördöstük, összeraktuk, madzagba beleköttük, fölveltük a hátunkra, oszt hoztuk.” A juttatott földdel 1960-ban anyósa lépett a téesszbe. „Én jártam anyósom nevére. Ő, a tag odahaza volt, én dolgoztam helyette. Bizony sokan megszereztük így a nyugdíjat a mamáknak. Nekem meg nem szaporodtak az éveim.”

Tizenkét évet „szolgált” férje családjánál - addig élt együtt apósával és anyósával. A hatvanas évek végén költöztek édesapjához, rá egy évre a „maga nevére” gyűjtötte a napokat a téesszben, belépett tagnak. Mivel kertészkedésben megbízható segítő nélkül nem kezdhet senki, *Julis* nem növénytermesztőnek ment, ahol meghatározott nagyságú területet kellett vállalni (például uborkából), inkább a tehenészetet választotta, mert azzal egyedül is elbírt. Ezt hamarosan otthagya, mert megbetegedett. Ezután próbálkozott vállalt területtel és a háztájij művelésével, de terményeiből csak néha-néha került piacra való. Férje alig mozdított valamit,

így aztán annak is örült, ha a téesz kötelezte munkákkal elkészül. Gyerekeinek „egyetlen dolga” a tanulás volt, nem fogta őket házi vagy háztáji munkára. Egyedül küszködött a földekkkel, ezért csak terhét tapasztalhatta a kertművelésnek, a hasznát alig.

1975 őszen így beszélt el a család megélhetési-anyagi körülményeit.

„Akárhogy számolom, még 5000 forint se jön össze minden hónapra. A férjemnek 12,30 az órabére, havonta 3000 forint körül forog, amit hazahoz. Én a téeszből egy évben 17-18 000 forintot kapok, de ebbe már benne van az egy hold háztáji termésének értéke is. Bizonytalan ez a téesz, mert engem nem minden hónapban fizetnek. Például az uborkaszedés két hónapja, a július és az augusztus pénzes hónap volt. A tavaszi közös munka után járt egy kicsi, de kevés, hat-hét napra való munkát adtak akkor, azután napi 90 forint a bérünk. A téeszben kiszámolgatják az átlagfizetésünket, de isten tudja, mennyi marad meg tisztán, mert oda mindég de mindég fizetgetni köll. A talajköltség címén 1500 forintot vontak le, a háztáji műveléséért most fizettem be hétszáz-egynéhány forintot, aztán ha fuhart ad a téesz, az sem ingyen van. Mennék én jobban fizető helyre, de a gyerekek végett nem tehetem. Ugye iskolások, és ha ebédet kell készítenem vagy mosás vár, nyugodtan félbehagyhatom a kukorica-kapálást, másnap folytatom. Ezt más állásban nem tehetném meg

A sok fizetgetnivaló mindég elkésérít. A biztosítási díjunk eddig 735 forint volt, én soknak találtam, azért fölmondtam a CSÉB-et, maradt a másik. Erről azt mondják, hogy kiterjed mindenre és csak 335 forint. Egy esetben megrongálta a villám a televíziókat, megvizsgálták, és azt mondták, hogy nem jár semmi, mert a villám a vezetéken keresztül futott be. Szóval nem vetettek semmit. Nem tudom, ha lenne valami bajunk, adnának-e a másik biztosításra.

Ha csak a magunk életére kellene, könnyebben volnánk, de amióta különváltunk anyósoméktól, egyre-másra jönnek a különkiadások. Hogy valahogyan legyünk itt, rendezkedtünk először. Én mindenből újat kellett vegyek, új gáztűzhelyt, mosógépet, televíziót, egy pár ágyat, ágyneműt, edényeket. Mindent úgy, mint aki előlről kezdi az életét. Aztán mindjárt fizetgetni kezdtem az öt testvéremnek a ház örökségrészét, de még az a kölcsön is tart, amit édesapámék vettek föl ötven-valahányban a ház fölépítésére. Most nekem is építkezni kell, mert összedőlt a régi fészker, és nincsen hely se tüzelőnek, se semminek. Az udvar végébe szeretnék fölhúzni egy tizenkét méteres épületet. Már megvan hozzá a tégla, a cement, majd jön a cserép, a tetőanyag. Idén vettem kályhát, rendeltem szenet, húsz mázsát hoznak a héten.

Tavaszkor veszi az ember a malacféliket, 1000 forint könnyen kiszalad rá. Én, amióta a magunk gazdájai vagyunk, minden évben kettőt szoktam hizlalni. Csirkéből soha nincs harmincnál több. Azokból fogyasztunk, meg viszek belőle lakodalmakba, vagy ha kisbaba, gyerekágyas kismama van a környéken, a rokonságba, oda is illik vinni, aztán el is hullik belőle...”

Julist öt év múlva nem találni a téeszben. Takarítóasszony lett, asszonytársaival naponta viszi a bérautóbusz Pestre. Háztartási munkája valamelyest könnyebb, mint 1975-ben volt, mert megnőttek a gyerekek. Fia letette a szakmunkás vizsgát, állandó éjszakás egy autóbusz-garázsban, éjszakai pótlékkal együtt 3000 forintot keres. Nagyobbik lánya az általános iskola befejezése után áruházi eladónak jelentkezett. Férjének órabére öt év alatt 20 fillért emelkedett - 12,30-ról 12,50-re -, Julis keresete pedig kétszerese a réginek.

Maris és Julis, a két szomszédasszony másként dolgozik, másként igazgatja családját - életük eddigi történetében kevés a hasonlóság. Maris mindig úgy rendezte a sorsát, hogy a földből, a maga és családja erejéből minél több hasznot nyerhessen. „Önállósulása” után családfőként dolgozott és irányított. Julis soha nem számolt - volt helyzet, amelyben nem is számolhatott - családjá erejével, válogatás és mérlegelés nélkül vetette magát mindenféle munkába. Család-

főként sem kezdeményezett olyan közös tevékenységet, amelyben férje és gyerekei részvétele is hasznot termelt volna. Úgy érezte, hogy ezentúl az ő kötelessége egyre többet vállalni megélhetésük javításáért.

Más világ, másfajta gondolkodás a két asszonyé, mégis barátnék. Az egyik gazdag, a másik szegény, és éppen a vagyoni különbözőség kifejezőjéről, a pénzről vélekednek egyféleképpen. A vásárlás mindkettejüknek csak akkor „élmény”, megbeszélgetni való esemény, ha olcsón sikerül megszerezniük valamit. A „szegény” Julis rendszeresen tartalékol pénzt a szezon végi kiadásokra, akkor ruházza föl a gyerekeket. A „gazdag” Mariséknak telne rá, hogy akár belvárosi szalonban csináltassanak ruhát, de ők is a nagy árleszállítások kínálta választékból öltözködnek - és megszólják a hivalkodó gazdagokat, a nemtörődöm költekezőket. Maris 1977 tavaszán mesélte:

„Most voltunk a férjemmel a Rákóczi úton, ahogy ez a nagy leárazás volt. Vettünk neki két öltönyt, egy feketét meg egy kávébarnát, 500 forintér darabját, igen jól jártunk. Pihenőre bementünk egy kicsit az önkiszolgálóba, üldögéltünk néhány percet, és ott láttam, hogy öreg nénik nagyobb összegeket fizetgetnek a pénztárba. Míg az uram sorba állt a sörért, megszólítottam az egyiket, hogy mire adogatják a százast. Kiderült, hogy előfizetéses ebédre. Tíz napra 67 forintot fizetnek. Ételhordóban hazaviszik, és még a vacsorájuk is kikerül belőle. Ez nagyon jó dolog, ennyiből nem hoz ki főzéssel semmit. Ezeknek az öreg néniknek biztosan igen kevés a nyugdíjuk. Jönnek hozzám néha a piacra is, látom, mennyire ki van számolva a pénzük, egy-két szem gyümölcsöt, zöldséget kiválasztanak. Persze jönnek a nagyon gazdagok is. Olyan asszony, hogy három nyaklánc lóg a nyakába, mindenik ér vagy 10 000 forintot, oszt úgy megy, mint a dáma. Sok az ószeres, aki csak gyürkéli a pénzt a zsebibe, én azt mondom, észre se venné, ha elpotyogtatna 1000 forintot. Nekünk meg milyen keserves munkába van, amíg összedolgozunk 20-25 000 forintot.”

Julisnak talán még sohasem volt egyszerre 20-25 000 forint a kezében, akármilyen keservesen dolgozott. Családja igényeit pénztárcájához, és nem takarékbetétjéhez igazítja, kénytelen rá, hisz félretenni nem tud. Fiának motort vett részletre, az előleget a fiú nagyapja adta ballagási ajándékként. Maris sem „gyürkéli” a pénzt - ő használt autóval lepte meg fiát. Takarékbán gyűjtögette a rávalót, ahelyett, hogy mint manapság szokás, befizette volna előlegként a Merkúrnál. Azok a hévízgyörki házaspárok, amelyek még a falu hagyományos fogyasztási szokásait tapasztalhatták gyerekkorukban és fiatalon, ma sem költekeznek meggondolatlanul vagy akár nagyvonalúan. A szegény és gazdag családok ugyanazt eszik, ruházatuk is inkább ésszerű takarékosagra vall, mintsem a gyorsan változó divat követésére.

A györkiek egész életvitelére jellemző a mértékletesség, ez nemcsak a költekezésben, hanem a jövedelemszerzési alkalmak „komótos” kihasználásában mutatkozik meg. A környék hivatalos vezetői (politikussai) szerint elmaradott ez a nép (az intézményi és téveszletben), önző és pénzgyűjtő, csupán magával törődik. Különös, hogy a hivatallal ellentétes értékeket valló környékbéli gazdanép ugyancsak maradinak mondja a györkieket. Vélekedésük nem új keletű; a szomszédos községek gazdálkodói mindig közepes tehetségűnek látták a falut. Talán azért, mert itt nem uraskodott szembeszökően gazdag nagyparasztréteg. Az 1930-40-es években a többség földtelen és törpebirtokos volt. Két nagygazda területe haladta meg az ötven holdat, a tizenöt-harminc holdasok középgazdának számítottak - e jobb módban lévő családok közül kevesen fogadtak éves cselédet vagy napszámost, inkább a család dolgozta meg a földet, még a „naptótésbe” járókat is csak alkalmi segítőnek hívták. A szomszédos Galgahévíz nagygazdái - a györkiekhez képest - „modern” vállalkozók voltak; fizetett munkások rendszeres alkalmazására alapozták termelésüket. Galgahévízen elenyésző volt a batyuzó, kofálgató kisgazdák

száma: a falu valamennyi terménye - a helyi „fölvásárlással” - a nagygazdákhöz került, akik nem kilóztak a piacon, általában zöldség-nagykereskedőknek adták át a portékát.

A györkiek hagyományos családi munkaszervezete és értékesítése konzerválta az utódok munkára fogásának rendjét. Századunk első harmadában még a régi elvek szerint nevelték-tanították a gyermekeket - arra törekedtek, hogy elsajátíttassák a paraszti foglalatosságokat. A faluban erre az időre kialakuló vagyoni különbségek megosztották a falu népét, de a társadalmi alá-fölé rendeltséget nem erősítette a gyermekmunkák szokásos rendje: a györki szegények nem állították el lányaikat szolgálónak, a györki gazdagok nem fogadtak házicselédet. Ha gazdasági munkára bérest, kocsist szerződtettek is, idegenből hozatták a munkásokat, mert helybeliek béresnek ritkán szegődtek.

A családok igyekeztek otthon tartani gyermeküket, még a legszegényebbek sem akartak szabadulni a „kenyérpusztítóktól”. Kamaszkorukig minden gyermeknek találtak elfoglaltságot a háztájékon. Minden parasztportán azonosak voltak a gyermekek kötelességei és tennivalói. Emberöltők tapasztalata nyomán tudták, milyen munka telik a kisebb-nagyobb gyerekektől. Más megbízást kapott a „gyerek” (fiú), mást a „jány”.

Különösen a kislányok munkaalkalma volt megszámlálhatatlan, s hogy milyen parancsokat kaptak a ház körül, alig múltott a családok társadalmi-vagyoni helyzetén. „Mindent elvégeztem, amit csak parancsoltak. Nem voltam természetes, erős lány, de már tízesztendős koromban tehenet fejtem, disznókat itattam. A nagymamám nagyon kutya asszony volt, de nagyon derék is. Mindig azt mondta: csináld, lányom, csináld, mert ha elkerülsz más házához menyecske-nek, anyósodék majd minket szidnak, hogy nem tanítottunk meg se erre, se arra.”

Hogy a cseperedő kislányoknak mennyi és miféle a dolga, a család összetételétől, a benne élő nők munkarendjétől függött. Több jutott rá, ha kevés nőrokona volt. Egy 1911-ben született asszony panaszkolt, hogy anya nélkül nőtt fel, rámaradt a kenyérsütés is, nyolcéves korában hat kenyeret bedagasztott. Ha a kislány nényével lakott egy fedél alatt, játszhatott, babázhatott kedvére, ritkábban fogták házi munkára. A fiatal, gyenge lányka már elbírta a csecsemőkkel, karonülőkkel. Pesztrálta, őrizte a nála kisebbeket. Ha a szülői házban nem volt apróság, előfordult, hogy a távolabb lakó közeli rokon (idősebb testvér) gyermekét kellett istápolnia.

„A konyha az asszony dolga” falvédői bölcsességnek nincs helye sem az archaikus, sem a század eleji hévízgyörki családban, mert a főzés nem általános asszonyi kötelesség volt. A konyhában a rangidős gazdaasszony uralkodott. „Örzse néni nem főzhetett soha?” - tettem föl a tájékozatlanságomról árulkodó kérdést egy hetvenéves asszonynak, menyecskeéveiről beszélgetve. „Ne úgy mondja, hogy nem főzhettem. A fene se akart főzni annyi emberre, napszamosra. Volt este, hogy tízen-húszan ültünk az asztal körül. Mi, menyecskek örültünk, ha mehettünk a kocsival a határba. Akkor nem úgy volt, hogy az asszony a maga családjának készített, hanem sokszor jöttek még hozzá a kapások, a napszamosok, aztán a család is nagyobb volt, mint mostanában. Akkor jött ránk a rossz világ, amikor kicsi gyerek lett. A szoptató anyák nem mentek a földekre, találtak dolgot a ház körül eleget. Hun a kertet köllött megkapálni, hun a jószág után nézni. Inkább ültünk volna a kocsihoz, hogy menjünk kifele, de visszatartott a gyerek. És akkor már főzni, etetni, fejni is köllött.”

A paraszti étrend legtöbb vidékünkön szegényes, csupán a laktató és gyors ételekből meglehetősen a választék. A Galga menti asszonyok sem voltak éppen kiváló konyhaművészek. Dr. Balázs Józsefné hévízgyörki pedagógus mesélte, hogy amikor a negyvenes években gazdaasszony-tanfolyamot indítottak, olyan negyvenéves asszony is akadt jelentkezőnek, aki még egyetlen ebédet sem főzött meg egyedül. Az önálló háztartásba csöppenő asszony - egyik

előbb, másik utóbb - a maga kárán tanult meg főzni. És mert az új asszonyoktól nem várta senki, hogy megfogja a fakanalat, a fiatal lányok sem kuktáskodtak az anyjuk mellett. (A többség azért sem, mert eladólány korában még az anyja is menyecske volt.) A gyereklányok csak kényszerűségből álltak a tűzhely mellé.

„Negyedik osztályos lehettem, amikor először ebédet csináltam. Édesanyám sokat betegeskedett, én voltam a nagyobbik lány, nekem kellett a helyibe állni. Mindennel odamentem az ágyához, és kérdezgettem. Ha rántást csináltam, vittem a forró lábast: - Édesanyám, ez már elég sűrű? - Egyszer, sose felejttem el, igen összeállós bablevest főztem, alig bírtam kavarni. Édesapámat kérdezgettem, hogy jó-e. - Jó, fiam, nagyon jó, de ettem már ennél ritkább főzeléket is.

Másszor meg rántott levest akartam főzni. Úgy gondoltam, hogy nem faggatom édesanyámat, elég annak a maga baja. Majd megcsinálom én egyedül. Odatettem a zsírt, nem tettem bele lisztet, hogy azt majd megpirítom, oszt azt engedem föl, hanem a zsírba beleszórtam a paprikát, ráöntöttem a vizet. No, mondanom se köll, úgy pattogott a zsír, hogy azt hittem, a kályha is elindul. Keserű is lett rettenetesen, de hogy meg ne sértsenek, megették.”

A konyhát vezető gazdaasszony a család menyecskéinek parancsolója is volt harminc-negyven éve, majd ereje fogytán általában egyszerre vált meg a kamrakulcstól és családi-asszonyi főszerepétől. Nagyobb családokban napjainkra sem csúszott ki a fakanál az öregasszony kezéből, habár most nem ő a gazda. Csak segítség, mentesíti a gazdaságban első, fiatalabb asszonyt (lányát vagy menyét) a konyha apró-cseprő gondjai alól. Az öregebbet nem a nagyobb szakértelem, hanem a szükség teszi meg szakácsnak. A rangos ünnepi ebédeket a fiatalabb asszony készíti. Manapság kisebb konyhát visznek, nincs tucatnyi tagot számláló nagy család, a városban dolgozó családtagok sem állandó asztaltársak, és nem etetnek nap-számot, cselédet. Az öregasszonyok főztjét olykor-olykor kiviszik a földekre - a régen szokásos szalonna és az újabban kedvelt szalámi helyett.

Az étrend az utóbbi években kezd hasonlítani a városihoz. Kivált ünnepnapokon dívik a korábban ismeretlen rántott hús és paprikás csirke. A Györkre jellemző ételeket inkább hét-köznapokon, az idősek konyhájában lehet megkóstolni. A lányok, akik ma már kuktáskodnak, sajnos nem tőlük lesik el a főzés tudományát.

A régiek az evésnél-főzésnél nagyobb figyelmet szenteltek a mosásnak. Már az elemista kislány leste, hogyan kell a ruhát „sorba szedni”, mert pontos rendje volt ennek a munkának. Később szíves-örömezt váltak meg a régi módszertől, már a hatvanas években elterjedt a mosógép. Használata persze nem szüntette meg a kézi mosást, de ez már nem hasonlított ahhoz a régi, fáradtságos munkához, amelyet a kendervásznak tisztán tartása követelt. Kenderféle volt a falu legtöbb hagyományos viseleti darabja. A férfiak fehér ráncos vászon-gatyát, a lányok a színes szoknya alól kivillanó fehér keményített alsószoknyát, farit hordtak. A nők ládájában, szekrényében számolatlanul álltak a fehér „pendölök”, az ingvállak, a szoknyák, az ágyneműk, az asztalneműk, a törölközők. A hatvanas évekig az új asszony az édesanyja szötte kenderholmit is vitte kelengyének.

Lassan kopik ki a falu a hagyományos viseletből, a rendszeres piacjárás nem hozta meg az asszonyok kedvét a városi divatra. A hatvanas években csapatosan „kivetkőző” nőket városi munkahelyük készíttette-kényszerítette a hagyománytörésre. Hévízgyörk utolsó bősoknyásai a negyvenes években születtek, az utánuk következők csak „népítáncba”, színpadra bújnak a régi ruhákba. A györki középkorúak és idősebbek hordják nap mint nap a ráncos szoknyát,

alig találni olyan házat a faluban, ahol legalább egy ne lakna közülük, s olyat is keveset, ahol ne ismerné valaki a kézi mosás régi fortélyait.

Századunk közepéig a mosás Hévízgyörkön nem a víz melegítésével, és még nem is a szennyes ruha válogatásával kezdődött, hanem a szappanfőzéssel. Ma is találni még a padlásan barnás mosószappankockákat, amelyek tisztítóhatása nem maradt el a gyári Flóra szappanétól. Néhai Gábor Antalné (Szabó Terézia, 1916-1978) édesanyjával főzött először szappant, később anyósával.

„Már öléskor gondolni kellett a szappanfőzésre, egész évben gyűjtöttük a szappanhoz valót. Kerítettünk egy lyukas fazekat, zsírpapírt tettünk az aljára, hogy ne engedje föl a rozsdát. Disznóölés után beleraktuk a bélzsírt, meg amit a hurkáról leöntöttünk, és minden más maradék zsírfélit. A szalonnabőröket is összetakarítottuk, mindig úgy örözgettük, mintha tudomisen, milyen nagy kincs lenne. Nálunk még a hulladékoknak is megvolt a helye, mindent fölhasználtunk a végtelenségig. A zsírféle a szappanhoz kellett, mert azt minden évben főztünk. Ha közeledett a főzés ideje, elmentünk Jenőhöz, a hentesünkhöz, vettünk tőle marhafaggyút, attól igen szép fehér lett a szappan.

Amikor hozzáfogtunk, elővettünk egy harmincliteres fazekat, beletettük a zsiradékot, kimértük a vizet. Hogy abból mennyit, már nem emlékszem, régen, tán tizenkét esztendeje is van, hogy utoljára főztünk. Azt tudom még, hogy minden kiló zsiradékhoz nyolcvan deka lúgkő járult. Ezután tettük a tűzre, úgy két és fél óráig hagytuk főni. Ha zsírosas volt, eresztettünk hozzá még egy pici lúgkövet. Akkor volt készen, ha a lúg följött a tetejére. Olyan pirosas színt kapott, mert a lúgkő minden szennyet, vért kiszedett a zsírból. Miután fölütődött a tetejére és hármát megforrt, levettük.

A szappanformázáshoz egy jó deszkaládát használtunk, nyolc luk kellett annak az aljára. Ha befejeztük a főzést, ebbe öntöttük a fazékból. A lukak alá ritkás vásznat vagy öreg vászonkötényt terítettünk. Mi azelőtt nem tudtunk meglenni a konyhában szép vászonkötény nélkül. No, ahogy a főzet lement a ládába, a lukakon kicsorgott a lúg, és a kötényvel leszűrtük. De az a lúg olyan erős volt, hogy az ujjunkot kimarta volna. Olyan helyre tettük, ahol nem férhettek hozzá a gyerekek. Az a lúg egész éven jó volt tarka ruhát mosni. A ládában egy éjszaka állt a szappan, reggelre megkeményedett, akkor kiborítottuk. Az oldalára állítottuk a táblát, oszt spárgával aprítottuk el. Van még vagy húsz darab az utolsó főzésből, én használom zoknimosáshoz.”

A györkiek hagyományos mosószere a lúgkő, a szóda és a háziszappan, a mosás segédeszköze a teknő, a dézsa és a mosószek volt.

„Mi nem ösmertük a fürdőszobát, én a konyhát meg nem pocsáltam össze, amúgy se fértem volna be oda a teknőkkel, katlannal és a sok szennyessel. Kinn mostam az udvaron. Először szerettem mindent átszappanozni. A gyócsok, az ingek meg a fehér szoknyák vizébe éles késsel szappant daraboltam. Utána öntöttem rá a forró vizet, és ha megint forrt, szódát vagy lúgkövet bontottunk bele. Ha már bírta a kezem, először átrázogattam, aztán megkeféltam a ruhákat. Amikor kihült a víz, megint átmostam benne.

A vászonruhára meg a gyócsra nagyon sok gond köllött. Beleraktuk egy fadézsába, két füle volt, tán még mutatóba sem maradt belőle. A vászonruhák tetejire egy nagyobb kötényt terítettünk, arra akácfahamu ment, aztán leforróztuk. Reggelig állt. Sokat veregettük súkkal, közben háromszor is vizet cseréltünk, addig-addig, míg annak a vize olyan tiszta nem volt, mint a fene.

Ősszel meg tavasszal nagy dolog volt a pokrócokat kimosni. Az én fiatalkoromban a földes szobákat pokrócval teregettük be, azokat is magunk szóttuk. Összahasogattuk a rongyokat,

kimostuk, hogy szépek legyenek, oszt ment a szövőszékre. De olyan erőset szőttünk, hogy a közelibe se jöhet, amit most vett fonalból szövetnek Bagon. De a bolti szőnyegek is igen kemények, enyvesek, mindenik föláll valahol. Mi ezeket a pokrócokat, mostanában rongyszőnyegnek híjják, minden ősszel és tavasszal mostuk, keféztük. Kinn az udvaron foglalkoztunk velek. Ide is meg oda is tettem egy-egy teknőt, közibük a mosószéket raktam. Az olyanforma volt, mint egy mostani dohányzóasztal, négy lábon állt. Az egyik teknőből a másikba hoztam át a pokrócot, a mosószéken sikáltam, puha, fehér mosókefével. Őt ág pokrócunk szokott lenni, bizony időbe telt, míg mindenikkel elkészültem. Amikor egyik felivel végeztem, átfordítottam. Két vízből kiöblítettem, és ha már a tisztából húztam ki, súkkal megcsapdostam, hogy a víz mind lemenjen róla. Akkor nagyon szép volt a pokróc.”

Gyereklányokra ritkán bíztak mosást, féltették őket a maró lúgtól és a forró víztől. A nagyobb lánynak viszont már nemcsak helye, hanem dolga is volt a mosásnál, segített anyjának a vízfordásban, szappanozásban. Eközben inkább látással, mint tapasztalással tanulta ki a munka rendjét. Akkor világlott ki, mit ér a tudása, amikor asszonyként mosott először egyedül. A maga kárán tanult az az új menyecske is, aki árván maradt nagylány húgának kelengyéjével bajlódott.

„Húsz törülközőt meg tíz szakajtóruhát, hat-nyolc-tíz hamvast, így hívták az ágylepedőket, pendölöket is, húszat, tizenötöt, kinek hogy tellett, ennyit szoktak adni a lánnyal. Hát én is megszőttem ennyit a Margitunknak, nagyon szépek lettek. Ki is akartam fehéríteni a Margit törülközőjeit. Leforróztam én azt hamu alá, de énnekem azt nem mondta senki, hogy a csíkosokat, amibe színes pamuk van, azt nem szabad. Én meg jól lehamuztam, hogy legyenek jó fehérek. No majd, ugye, azt egy éjszaka hagytuk a dézsában. Hát reggel szedem ki, hogy majd megmosom a kútnál. Hát énnekem minden csíkos volt, összefogta a pamuk. Olyan keservesen sírtam, higgye el, úgy hullottak a könnyeim. Jön a körösztyanyám, azt mondja: - Miért rísz? - Hát - mondom -, mert nekem semmi se sikerül. Nézze meg, körösztyanyám, hogy mit csináltam! - No, mit csináltál? Lehamuztad, ugye? Mondom: Le. - Oszt miért nem kérdezted meg? Én úgy sírtam, amíg mostam azt a vásznat. Jaj, istenem, mit csináljak? Jaj, istenem, hogy adjuk ezt a Margitnak? Mondtam aztán a Margitunknak: - Ide figyelj! Tudod, mit? Én már öregebb menyecske vagyok, az enyimek tiszta szépek, az enyimeket még anyus csinálta. Azt majd én neked odaadom. Énnekem már nem nézik a szekrénybe. Mert ugye, amikor valaki férjhez ment, mindég nézték a stafirungot, hogy ki mennyit, minő szépet kapott...”

A kelengyébe való kendervászon fáradságosabb munkáját az asszonyok végezték; szőtték és mosták az anyagokat. A dolog könnyebbje a lányokra jutott, nekik kellett előkészíteni a kendert a szövésre. Ehhez nem kellett annyi hozzáértés, mint az asszonyok munkájához. Inkább testi erőt és jókedvet követelt. A földolgozás egyes mozzanatai köré multságok szövődtek.

„Kétféle kender volt. A virágosat nyáron szedtük ki, az világosabb fonalat adott, abból szőttük a törülközőket meg az abroszokat. Ősszel gyűjtöttük a magvasat, abból zsákokat szőttünk. Szoros rendje volt mindennek. Szent Mártonig, november 11-12-ig befejeztük a munkát a földeken. De akkorra már a szoknyákat is ki kellett mosni meg utána leráncolni. Alsótól a felsőig mindent rendbe tettünk.

A kendert a mocsolyákba hordtuk. Minden családnak volt mocsolyája, kenderáztatója. Azt minden éven kipucoltuk, hogy ne nője be növény, ne egye meg a pizok. Abban mindig állt a talajvíz. Bepakoltuk a kendert, leterítettük szalmával, tőkét vagy nehezebb súlyt emelintettünk rá, hogy lenyomja a tetejét, mert a víz hamarost földobta volna. Sok munkával ment ez.

Koraőszőn jártunk kendert morzsolni. A lábunkkal tapodtuk, hogy jó puha legyen. Kint a gangon, azelőtt falaljának mondták, ott teregettük föl, mer ugye akkor hosszú házak voltak.

Lányok, barátnék összejöttek egy helyre. Persze a fiúkat is ott ette a fene, mindég utánunk voltak. Ott lehetett beszélgetni, mert nem volt más dolgunk, csak a toporgás. A háziak, akikhő' mentünk, esetleg süttek káposztás lepényt vagy pogácsát. Ez csak szombat este volt. Ha megmorzsoltuk a fonalat, utána héhöltünk. Kifésültük, összezsavargattuk, és így ment tovább a többi munkája a kendernek.

Nálunk akkor kezdtek fenni, amikor már jártak a lányok az októberi létániákra. A létánia után hazamentünk vacsorázni, így indultunk a fonóba. Nagyon igyekeztünk a fonással, mert akkor az a mondás járta, hogy az a derék, aki karácsonyig meg bírna fenni, mert addig lehet nyújtogatni, addig hosszuk az esték. Az asszonyok bizony még éjjel egy óráig is elfontak. A legfagyosabb télbe lett készen a fonal, utána puhítottuk. Meszetes vízzel többször leforráztuk, aztán lúgzóba tettük, hogy jól megkeljen. Majd mentünk a folyóra, a Galgára. Az jó volt, mert ott nem kellett vizet húzni. Ha a Galga befagyott, léket vágtak bele, abba mosogattuk a fonalat, de olyan hidegbe, hogy a víz ráfagyott a kötényünkre. Addig mosogattuk, amíg egészen ki nem mosódott belőle az a meszetes víz. Aztán kiteregettük, hogy megfagyjon, mert azt mondták, hogy a jó puha vászon abból van, aki fonalából jól kifagyott a víz.”

A györkiek a téli fagyra esküdtek, a csángók és a hegyi palócok hite szerint a legjobb vásznat a napszitta fonal adta. Ők ugyanis tavasszal fejezték be a kender munkáját.

A paraszti háziipar termékeit még századunk elején is alig nélkülözhatték a falvak lakói, mégis az előállítást mellékfoglalkozásnak tekintették. A háziipari munkákra csak a termelés engedte időben kerítették sort. A falvak gazdálkodási rendszerétől függött, hogy mennyi erő és idő jut rá. A piacra csak olykor termelő, zárt közösségek életének és munkájának rendjét a maguk szükségére való termelés formálta, s e falusi rendben alig lelmi nyomát a városi piac befolyásának. Az egymástól távol eső, elszigetelt települések lakói is vásároztak ugyan, de ezeken a ritka falutalálkozásokon a községi népi iparosok és városi mesterek, kereskedők portékái, a jószágértékek barmai és kisebb, családi termelési fölöslegek (tojás, tejtermék...) cseréltek gazdát, nem a változékony napi szükségletek kielégítése volt a cél. E vásárok időpontját a gazdálkodásban fontos fordulónapokon, jeles napokon rendezték; Erdélyben a torockói baromvásárt például október 7-8-án, a Mihály napi csordabehajtás után, a margittai sarlósvásárt pedig aratás előtt. E nagyvásárokon bajos lett volna két csapatba állítani az eladókat meg a vevőket, mert majd mindenki árult is, vásárolt is. Az alkukat inkább az élénk cserekereskedelem, mintsem a tőkét mozgósító pénzforgalom jellemezte. Aki jószágot kínált eladásra, a nyert pénzen takarmányhoz jutott, aki fölös gabonáját tette pénzzé, barmokat vásárolt. Pénzért csak a kereskedők és az iparosok mentek a vásárra. A falvak gazdálkodó népe kisebb hiányai pótlására, gazdasága tőkésítésére, megújítására alkalmas szerzeményekkel tért haza, a vásár maga nem forgatta föl a hagyományos termelési rendet.

A hévízgyörkiek sem kerülték el a vásárokat, például az igavonó jószágokat a gyöngyösi baromvásáron választották, de számukra az igazi üzlet a pesti heti-napi piac volt. A sűrűn ismétlődő alkalmak éltették termelését, ehhez igazították életük és munkájuk rendjét. A piac kiszolgálása megbolygatta a háziipar gyakorlásának falun szokásos menetét. Mint a korábban idézett asszonyi visszaemlékezésekből meglátszik, új év előtt befejezték a kender fonását. Tovább a györkiek nem fonhattak, mert piaci vevők már várták a burgonyát, a zöldséget, amit őszt utolján vermeltek el a kertben vagy a pincében. A piacozó asszonyokat a kora tavaszi zsengek (primőrök) palántáinak nevelése is lefoglalta. Azokon a tájakon, ahol a lakosok életét nem érintette a napi piac, a folyamatos ártermelés kényszere, jobban megadhatták a módját a kender munkájának. A moldvai csángók vagy a Cserhát, a Bükk és Mátra lejtőin élő palócok tavaszélig fontak. Tehették, mert asszonyaik, lányaik fő dolga a háztartás, a ház körüli leendő ellátása és a háziipar üzése volt, nem bajlódtak piacra szánt kerti veteménnyel.

A hévízgyörki piacos családokban kevésbé ragaszkodhattak ahhoz is, hogy egyes feladatokat a lányok, másokat kizárólag az asszonyok végezzenek. A fonás például hagyományosan a lányok dolga volt, de hogy az a kívánt időre befejeződjék, a kender nagyját az asszonyok fonták meg. Ezért Győrön nem engedtek minden lányt időt tölteni a fonóban: a fonóházakat inkább a multság végett tartották.

Az egy családbéli korosabb és fiatalabb, idősebb menyecskék és a növekedő lányok között a hozzáértés és a munkabírás szerint oszlott meg a parasztháztartások munkája. Tanították a lányokat a sokféle házi fortélyra, de lehetett szegény vagy gazdag a család, egyik helyen sem csupán a tökéletes háziasszony nevelésére törekedtek. Mert amikor városba futott a férfinép, és a nők nyakába szakadt a mind inkább piacra termelő gazdaság, a munkára fogásban sem voltak olyan áthághatatlan határok a nemek között.

A hagyományos családszervezetben az alig dologra való fiúk már segédkeztek a lovak, a tehenek etetésében, takarítottak utánuk, vizet hordtak, ganéztak. A földmunkákban később vették hasznukat. A legénykedőket állították fogatot vezetni, kaszálni, aratni. A vetés és a szántás maradt utoljára. A faluból elpályázó férfiak példája nyomán a legények tudása megfogyatkozott ebben a huszadik századi fölfordulásban. Hallani olyan fiatalemberről, aki, uram bocsá', vőkorában tanult meg kaszálni.

Föltűnő következmény, hogy a nőuralom nem szabadságot hozott az uralkodó nemnek, hanem új köteleességeket, elsajátítandó tudományokat a hagyományosak mellé. Mert a györki lánynak-asszonynak a gazdaság munkáihoz, a földhöz kellett értenie a legjobban. Az új menyecske a főzés és mosás munkáiból még szégyen nélkül kivonhatta magát, de az a lány, aki ügyetlen marokszedő, renyhe kapás, félénk kofa hírébe keveredett, ritkán kapott jóra való legényt házas társul.

„Mifelénk olyan volt az asszony sora, akár egy mindenescselédé. Ha végzett a házi dologgal, a jószággal meg a káposztáskerttel bajoskodott. Csak télen tőtögethette a szobában az idejét, akkor szőtt, font, slingölt. A dolgos asszonynak pihenőben is kézihez állt a kapa. Úgy kaszáltunk, arattunk mi, hogy a férfiak se különben. Régen volt.

Sokat eszembe van, hogy alig cseperedtünk, mégis mindönk menyecske akart lenni. A nyolcat se tőtöttem, ahogy beleköttem a kendőmbe az enivalót, ide a derekamra csomózta édesanyám, oszt hajtottam a libákat. Tizenöt-húsz mindég volt. A pajtásokkal a homokoki kútnál találkoztunk, öszveterelgettük a libákat. Megjelöltünk néhány kisebb lánykát, akik őrizték a csapatot, mi többiek meg játszottunk, és mindég csak menyecskészet. Sose untuk el. Hogy mi szépet találtunk a menyecskeségbe?! Hát én is tudtam, hogy anyám éjszaka mosódott, ha úgy akarta, hogy szépen kikészítve mehessünk a templomba. Nálunk nagyanyám parancsolt. Nem mondhatom, hogy rosszul bánt anyámmal, de mindég útra tette.

Minket, gyerekeket is csak térítették elfelé a háztól. Mikor öregebb lettem, a tehenekhő' jártunk. Fogadott a falu pásztort, de a csordára csak olyanoknak a jószágja ment, akiknek nem volt odahaza fiatal gyerek. Több tejet adtak, ha mi vigyáztuk őket. A hasásokra különösen köllött ügyelni. Nekünk is volt egy nagyon szép fehér tehenünk, a Galamb. Mi, gyerekek tizenöten-húszan is toporogtunk körüle, amikor megellett. A nagyapám kocsival jött ki érte a hegy alá. Ott legeltettek a lányok, a fiúk máshova jártak. Ha eljöttek mifelénk, jobban szóra-koztunk.

Nyáron is kivittük a szánkót, a fűvön csúsztattuk. Az egyik magas részt Kikirics-partnak hittak, azon olyan síma fű nőtt, hogy úgy ment rajta a szánkó, akár a havon. Egyszer az egyik nagyfiú, lehetett tizennyolc éves, engem meg a barátnőmet ráültetett a szánkóra, ugye mér ne a végire?! Alulmaradt a szoknyám, hát persze, hogy elszakadott. Próbáltuk mi azt mindennel

helyrehozni, még muszkatövissel is varrogattuk, de sehogy nem sikerült. Otthon azt mondtam, hogy a Balázsék kutyájuk hasította ki. Volt, hogy lovakat is kicsaptak arra. Egyszer az egyiknek ráüttem a farára, az meg fölvágtá patáját, oszt szétcapta a homlokomat. Szaladtam volna haza, de elkapott az őr, vitt az orvoshoz. Egy pár öltés, és már mehettem is.

Gazdahelyen sokat lendítettek a gyerekek. Minket is befogtak idejekorán. Nehezeket nem bíztak ránk, megroppantani nem akartak. Reggel sokszor az istállóba kezdtünk. Ha a tehének kukoricaszárát kaptak, lerágták róla a levelet, és azt a hosszú szárát, amit mi száriziknek mondtunk, otthagyták. Azt mi, gyerekek szedtük össze reggel, meg az esti etetés után, és csomókba kötöttük. Azzal fűtötték a kemencét, vagy összevagdosták, oszt behányták megint a tehén alá, hogy betapossa trágyának. Sokat kínoskodtunk a kukoricával. Nyáron, ha kapálták, levagdosták az oldalkinövéseit, azt is mi gyűjtöttük össze. Hordtuk ki a föld végibe nyalábszám, a legnagyobb hőségben. Kocsin hozták haza zöldtakarmánynak. A búzát majdnem mindig olyan földbe tették, amibe előtte éven kukorica volt, és amikor kikelt, kiszökellt a búza, mentünk végig a sorokon, oszt szedtük föl a kukoricaszárakat, kosárral hoztuk a kérékbe.

Minden szezonba jutott ránk valami. Tavaszkor vittek a krumpliültetéshez. Gödrölni nem bírtunk, nem is engedték, de a krumplit lerakni és ráhúzni a földet, azt már tudtuk. Kaszáláskor ünnepnapon sem szusszanhattunk. A magamkorbellekkel különben minden vasárnap besétáltunk a faluba, de gyűjtés idején mindenkinek segíteni kellett. Nagyon sokszor sírva ettem én meg az ebédet a kocsin. Mert megkutyáltam magam, hogy miért egyek, úgylis otthon maradok. De ha édesapám azt mondta, hogy menni kell, hiába sírtam. Édesanyám gyorsan készített valamit, hogy egyek a kocsin...”

A gazdacsaládok gyerekei évről évre tapasztalhatták, miféle dolog adódik egy parasztgazdaságban egyik tavasztól a másikig. Mire házasodó korba értek, pontosan ismerték a lehetséges munkák körét és természetét, eligazodtak a családi munkamegosztás rendjében. Valamirevaló gazdászülők nem állították gyerekeiket ember vagy asszony helyére.

A csekélyke földű vagy földtelen családok nem lehettek ilyen kíméletesek; apró gazdaságaik sem felnőttek, sem gyermeknek nem adtak elegendő és jól jövedelmező munkát. E családok férfitagjai többnyire a városba jártak fizetésért, a nők és gyerekek viszont mezőgazdasági napszámra. A háztartási foglalatosságok a szegény és a gazdag gyerekekre egyaránt kötelezőek voltak, és egyik sem volt különb a másiktól, ha kapálni, kaszálni, aratni kellett is. A gazdálkodásban maradtak járatlanabbak, akik szűkös viszonyok közt nevelődtek. Készségeiket, képességeiket nem formálták a termelő-árutermelő lét mindennapos gondjai, így a szegény gyerekekből válhattak jó mezei munkások, de rátermett gazdák nemigen.

„Engem ötödikbe lebuktattak, mert annyi napot hiányoztam, hogy nem tudtak osztályozni. Mikor én délben hazajöttem az iskolából, lekentem egy karaj zsíros kenyeret, és már mentem is. Nagyon szerettem a földmunkákat mindig. Legtöbbet a szembevaló házakhoz jártam, nagyobb gazdákhöz. Elboldogultam én mindennel, ami jött sorba. Kukoricát kapáltam, krumplit ástam, répát egyeltem, borsót, uborkát szedtem. Szőlőbe is hívtak kötözgetni, horolni. Nem mentem mindenkihez szívesen, mert a gazdák nem voltak egyformák. Voltak nagyon jók is közöttük, akik mivelünk éreztek, és megengedték a déli órát, mert így hosszú napokon, ebéd után szoktunk egy kicsit pihenni vagy szundítani kinn a határban. De volt nagyon hajtós, akinek más szavát nem hallottuk, csak azt, hogy gyerünk, gyerünk, gyerünk. Gyerünk, minél több legyen, minél több meglegyen. Pedig hát akkor igen kevés volt az a huszonöt meg húszforintos napszám, mert annyit kaptunk az ötvenes években. Sőt, még kevesebbet is. Sose felejttem el azt a munkát, amiér a bársonyblúzomat kaptam. Igen szép, fekete, gyárban hímeztek rá a virágokat. Négy napot dolgoztam érte. És hány éves voltam akkor? Talán tizenkettő,

és még ma is hordhatom. Virágvasárnapokon szoktam fölvenni, amikor nem megyünk teljes feketébe, se teljesen cifrába. Ez egy jó munka volt. Akkor még másik helyen is ruhafélit adtak, de ott tán még kisebb voltam. Egész nyáron el-eljártam egy kicsit, hát nem egész napokra. Ott kaptam egy flokonanyagot, blúzravalót.

Heten voltunk a családban. Elképzeli-e, mire mentünk a négy hold földünkkel? Semmire. Édesapám Pestre járt, és ha szakíthatott időt, ezt a kis földet művelgette, mert édesanyám egyáltalán nem jutott hozzá. A szülések, a kisgyerekek lefoglalták. Később meg beteges lett, örültünk, ha elvan közöttünk. Nem lehetett rá munkát hagyni, aratásba sem mehetett. Én voltam édesapám segítsége. Két éven át a magyalosi állami gazdaságba jártunk aratni, de nagyon sokat szenvedtem én ott. Olyan kis lány voltam, hogy a rozsbúzából nem látszottam ki. Asszonyok, akik a férjükkel jöttek, mondták édesapámnak, jaj, Pista bácsi, küldje haza ezt a kislányt, mert ez nem bírja a markot fölszedni. De én szedtem, nem maradtam el, nem bántam én, akarhogy szakad rólam a víz. Sírni a viláért nem sírtam. Nagyon szégyeltem volna, ha megsíratom az aratást.

Sorba kellett menni. Először a töreklyukból hordtam ki a töreket, azután a szemnél, majd fönn a dobon kellett lenni. A dobra hajigálták a kéréket, és úgy kellett elkapni, hogy a kakas elvágja a kötelet. Sokszor olyan nagyokat földobtak, hogy azt hittem, hogy a dobba kötök ki. Tizenegy meg tizenkét éves voltam akkor, de állni kellett a sort, édesapám első kaszás volt. Gazdánál nem mert aratást vállalni, mert ott csak rám lett volna utalva, itt, Magyaloson meg brigádba osztottak. A gazda nem is fizetett volna annyit. Magyaloson természetbe fizettek bennünket, búzát és árpát adtak, amit aztán eladtunk. Ételt meg szállást is kaptunk. Első ízben még lovas kocsival jöttek értünk hétfőn reggel, úgy hat óra tájban, tíz óra felé értünk oda. Később Zetor vitt, azzal két óra volt az út. Reggel öt órakor kezdtünk, és aztán este addig csináltuk, ameddig láttunk. A teljesítményt fizették, nem számított, hogy mennyi időt dolgozunk. Ebédkor két órára leálltunk. Kihozták a táblák végibe az ételt, levest adtak, utána húst tésztával vagy rizsával. Reggelire feketekávé járt, hozzá szalonna vagy lekvár, uzsonnára ugyanaz, kávé nélkül. Este, amikor bementünk a szállóra, egyféle főtt ételt kaptunk, paradicsomos virslit, káposztás tésztát vagy mákos csíkot. Hetenként egyszer jártunk haza.”

A családok hierarchikus átrendeződése új tudomány, a piaci árulás kitanulására kötelezte a lányokat. A földművelő apa mellett nevelkedő gazdálányok ritkábban kofálgodtak, mint a vasutasok, gyári munkások gyermekei. Az 1920-30-as években a piacos napok előestéjén férfiak hajtották a friss zöldeggel tornyozott kocsikat a faluból kivezető kövesúton. Férfiak voltak a kocsisok és a kofák, azokban a családokban legalábbis, amelyek csak mezőgazdasági terményeik eladásából éltek. A kiterjedt piacgazdaságokban éppen elég dolog hárult az asszonyokra, míg kocsira lehetett rakodni: megszedték, kiválogatták, összekészítették a portékát. A nagygazdafeleségek csak olykor-olykor szekereztek a városba - kiegészítőnek. A kocsira legalább két ember kellett, magános árus könnyen ráfizethetett a vásárra. A menyecskék valamivel rendszeresebben árultak - a különösen rátermettekből állandó eladók is lehettek az após vagy az apa mellett. A piacozásban kedvetlen fiatalasszonyok több haszonnal forogtak a mezei munkában. Ahogyan nőtt a piacos áru mennyisége, sokasodott a gazdafeleségek otthoni, piacra előkészítő tennivalója. Ebben a munkában sokszor a menyecskék voltak a társak.

A piacjárásban a legidősebb lány helyettesítette az asszonyokat. Lassan szokássá vált, hogy aki eladósorba került, az már a piacon is eladó volt, és ügyesen forgolódott, nyugodtan sétál-gathatott az apja. „Elment nézegetni a többi portékát, vagy ha hitta valaki meginni azt az egy-két féldecit. Nem télenkedtem, tudtam, minek mennyi az ára, el is adtam. Mondta is a turai ember apámnak, mikor visszajöttek a kimérésből: Bátya, jó kofa lesz ebből a lányból!”

Az egykori gazdalányok életében nem volt különleges élmény a piac. Olyan, sorsukhoz tartozó dolognak érezték, mint a kapálást vagy a jószágetetést. Jártak a piacra, mert azt is parancsolták, hogy milyen kedvvel, asszonykorukban már nem emlékeznek rá.

- Szeretett piacra járni? - kérdeztem egy régi gazda lányát. A velem szemben ülő hetvenéves néni értetlenül nézett rám, majd bizonytalanul megszólalt.

- Muszáj is volt, mert ugye hát ki menjen. Édesanyám szegin meghalt, nyolcéves voltam, amikor itthagyt bennünket. A nővérem hamarost férjhez ment, öt évvel volt idősebb tőlem. Hatan maradtunk a portán, édesapám, nagyapám, a két bátyám, az öregebbik a feleségivel. Két fogatunk volt, az egyiket a fiatalabb, a másikat az öregebb hajtotta. Úgy dukált, hogy én, a legkisebb kísérem őket a piacra.

A néninél harminc évvel fiatalabb asszony emlékei sem élénkebbek. 1960-ig nem látszik különbség a más nemzedékbeli gazdalányok élete között.

A piacot igazán a szegény ember gyereke szerette - a piacosok többségét adó kis- és törpegazdaságokból induló, háton cipekedő asszonygazdák lányai. A kisebb-nagyobb eseményeket, apróbb ügyeskedéseiket öregasszonykorukban is főlemlegetik. Az idegenek földjén végzett munka után virtusnak tetszett, hogy rendelkezhetnek a családi portékával. Már iskoláskorukban egymaguk árultak, akárhányszor egyedül kellett okoskodniuk, útmutatás nélkül. A kisebb birtokosnak nem tellett kocsira, lóra és arra sem, hogy gyermekét vonaton, vagy teherautón „piacot tanítani” kísérgesse. Ha került eladnivaló, az ment az áruval, akinek ereje és ideje engedte.

„Az én édesanyám még háton cipelt. Fölvette a hátikosarat, egy csomagot előre, a nyakába kötött, meg egy kézikosarat vitt. Mindig ment vele apu, neki egy hátizsákja és egy kézikosara volt, azt letette a piacon, utána ment a munkahelyére. Később a bátyám is hátival járt. Édesanyám korán beteges lett, gondolom én, a sok súlyos tehertől. Nekem, a nagyobbacska lánynak kellett a helyébe állni. Eleibe egy rokon mellett szolgáltam a standnál, nagyon hamar belejöttem én, talán kétszer-háromszor álltam be segítőnek, azután már csak magam voltam. Én annyi pénzt összehoztam a családnak, hogy kiruházhattuk, kibútorozhattuk belőle a nővéremet, majd az én lagzim is a piacos keresetből ment.

Amikor én nagylány, tizenkét-tizenhárom éves lettem, teherautókkal szállítottak. Egy kocsihoz voltunk tizenöt-húszan. Itthon közösen megpakolták, sokszor engem küldtek árukísérőnek. Nappal az öcsémék és a bátyámék segítettek szedni édesanyámnak, a piacra meg én jártam. Este indult a teherautó a Bosnyákra, szezonban hetenként háromszor is. A sofőrrel szedtük le a csomagokat. Kicsire nőttem, de erővel azért bírtam. Ha énnekem egy zsák krumplit rádobtak a hátamra, vittem én úgy, mint akarmelyik felnőtt. Mi, lányok könnyebben éjszakáztunk, mert beengedtek a mérlegések. Szerettek bennünket, mindent szabad volt. Reggel aztán jöttek a rokonok árulni, meg a többi asszony, akinek behoztuk a csomagját.

A Bosnyákon voltam, amikor a forradalom kiütött is. Leraktunk mindent a sofőrrel, aztán csak ültem magamban ijedten, mert csak behallatszott a lövöldözés. Gondoltam, majd lesz valahogyan, a hátam is borzad, ha visszaemlékezek. Azért annyi eszem volt, hogy az én holmimat hamar-hamar eladtam, meg a rokonokéból is, amit sikerült. Csináltam, amit tudtam. Az új kosarakból kiforgattam a szilvát, hogy bele ne rohadjon, és ami üreset bírtam, hazahoztam. Mikor látszott, hogy befellegzett a piacnak, kigyalogoltam a Fehér útra. Ott éppen indult egy hév, az elvitt Gödöllőig, ott meg szerencsére egy vonatot találtam, ami hazáig hozott. Hát, amikor megláttak a györkiek, csak ájuldoztak. Jééé, ez a Juci! Ez a gyerek hazajött! Nem érdekölte azokat, hogy én mit hozok, mit árultam. Egész éjjel nyugtalanokdtek, mert hallották, hogy Pesten mindenféle lövöldöznek, közlekedés nincsen. Én meg pénzt is szereztem azon a zűrös piacon.”

[2]

*„Fajta rajta,
egyik is okos, másik is okos,
két édeskés nem fér össze.”*

(HÉVÍZGYÖRKI SZÓLÁS)

Erdei Ferenc írja a harmincas években a néptelenedő Dunapatajról, hogy „paraszi világuk teljes fölfordulását semmi sem mutatja jobban, mint a paraszti társadalmakban oly féltve őrzött családfői hatalom kisajátítása” az asszonyok által. Ezzel szemben Hévízgyörkön éppen a családfői szerepváltásnak köszönhető a paraszteletmód fönnmaradása, mert a faluban, családban, gazdaságban megrekedő asszonyok átvették a gazdasági-eltartói funkciót, végezték a munka nagyját, és munkára szervezték a többi családtagot.

A férfiak nem gondoltak többé a gazdaság megújításával. Századunkban itt nem találni csapatostól olyan tehetős és tehetséges gazdákat, akiket a vagyonszerzés versenye a termelés minőségi-technológiai átalakítására készítetett volna. Mondhatni, a verseny csak addig tartott, míg a gazdák megnyugodhattak abban, hogy az utódok vagy az utódok egyike élél majd az örökségből. Józan ésszel még a legmódosabbak sem számíthattak arra, hogy minden gyermekük gazdálkodni fog. A csekély földmozgás, a gyatra gazdaverseny körülményei között hagyományos és komótos termelés szokása nem hagyott teret az újító vállalkozásoknak. Rendületlenül vetették a búzát, kötözgették a szőlőt, gödrölték a krumplit, a piacon széles választékot terítettek a zöldségből és a gyümölcsből.

A húszas-harmincas években a nagyobb gazdák még a kétszáz éve bevezetett káposztával mint monokultúrával foglalkoztak, a termesztés és az értékesítés módja sem sokban különbözhetett a 18. században szokásostól. A harmincas években többségre jutnak a kis- és középgazdák, akiknek túlságosan nagy kockázattal járna kizárólag káposztát termelni a piacra. Nem köthettek ki a káposztánál már csak azért sem, mert életképes gazdaságuk születését éppen nem a káposztának, hanem a vegyeszöldség- és gyümölcskereslethez igazodó termelésének köszönhetnék - míg a vegyes termelésben gyakorlatot szereztek, járatlanok maradtak a falu hagyományos monokultúrájában. A helyi példák azt mutatták, hogy a föld és jószág bőségével élők a káposztából kisebb-nagyobb szerencsével megtarthatják vagyonukat, az apróságokból viszont kitartó munkával forgatható tőkét lehet szerezni, ha holdszámra földet nem is. A tömeges példák nyomán a piacra orientált gazdálkodás lett úrrá a faluban, s a vegyes termelés közepette elveszett a korábbi évtizedek-századok közös termelési tapasztalata. Nem alakították a káposztatermesztés technológiáját, értékesítésének formáit a nagyobb nyereség és a kisebb kockázat, a munkafolyamatok egyszerűsítése és a munka könnyítése érdekében. Ehelyett a háztartási alapszükségletek kiszolgálására állították be a gazdaságot - a répát, a gyökeret (fehértépát), a zellert, a karalábét, a burgonyát, a hagymát naponta keresik a vevők, s mellé még babot, kaprot, egy-egy szezonban paprikát, paradicsomot, uborkát, salátát, szilvát, körtét, szőlőt is kínálnak, a kedvesebb vevőnek a ponyva alól mustot, könnyű asztali bort mérnek - olyan visszatérő vásárlókat nyerhetnek meg, akik garantálják a jövedelmezőség folyamatosságát.

A monokultúrás gazdálkodásnak a század első felében számolnia kellett a piac átalakulásával, elsősorban a kínálat ugrásszerű növekedésével, Csak az maradt versenyben, aki emelte a termésátlagot, és megtartotta a kiváló minőséget. Ebben alig segített az ősök termelési tapasztalata, új, a falu tudástárában föl nem lelhető ismeretekre volt szükség. Birtokba kellett

venni az agrártechnika, a mezőgazdasági kutatás gyakorlati útmutatásait. Monokultúrából csak képzetesebb, tanultabb gazda élhetett meg a piacon.

A vegyes termelés sikere viszont nem a szakmai fölkészültségen, tanultságon állott Termés-szerkezete nagyjából megegyezett a maguk szükségére termelő gazdaságokéval, ahonnan olykor-olykor egy kis háztartási fölösleg kerül a piacra. A györki gazdaságokat a „még több” fölösleg tette árutermelővé, de nem ez a „még több” volt az eredményes vegyes termelés titka, hanem a kereslet szerinti terményváltás és piacra vitel. Az a vegyestermelő állta a sarat, aki a piacnaphoz szabta terményeinek mennyiségét, aki már a vetés idején tudta, hogy például répá-ból vagy burgonyából pénzelhet-e majd jobban. De mindig csak a mennyiséget változtatta, az összetételt nem, hiszen állandó vevőköre fogyatkozott volna, ha akár a répát, akár a burgonyát elhagyja egy évben azért, mert éppen nincsen jó ára.

A györki gazdát tehát előrelátó és naponta megújuló piaci tájékozottság vihette előbbre, és nem bíbelődött a termesztés korszerűsítésével. Szakkönyvek és új ismeretek nem terjedtek a faluban. A tudós mezőgazdánál könnyebben boldogult az ügyes, mozgékony fantáziájú piacos. Beszédes példa erre az a zöldségtermesztő gazda, aki az egyik húsvéti piacon piciny, piros és kék masnis, piros szemű fehér nyuszikkal lepte meg a vásárlóközönséget.

A vegyes árugazdálkodáshoz nem kellett hát tanult ember, agrárszakismeretekben otthonos családfő. Ezért amikor a fiúk a városban elsajátítható szakmák, kívánatos iskolák között válogattak, eszükbe sem jutott, hogy a mezőgazdálkodást is tanulhatnák, s a városban szerzett ismereteikkel gazdagíthatnák a falut.

A szomszédos Galgahévíz példája sejteti, hogy a monokultúra uralma irányíthatja a tanulni vágyókat a mezőgazdasági iskolák felé, és a tanult fiatal emberek gazdaként is tekintélyt élvezhetnek.

Galgahévíz nagygazdafalu volt, sok nagyon gazdag és még több nagyon szegény családot lehetett találni. Hévízgyörk kiscgazdafalu. Alig van nagygazdája, sok a középbirtokosa, sok a szegénye, de kevés a nagyon szegény családja. Galgahévízen a nagygazdák még a harmincas-negyvenes években is holdszám foglalkoznak a káposztával és a dinnyével, a szegényebbek közt is a monokultúra dívik, csak hogy közülük sokan dinnyéjüket és káposztájukat a piacon otthonos nagy- és középgazdáknak adják el (értéken alul) - helyben.

A két falu különbségei 1945 után a politikai és a termelőség-életben is megmutatkoztak: Galgahévíz kiscgazdapárti képviselőt küldött az országgyűlésre, Hévízgyörk a kommunista párt járási apparátusába funkcionáriust. Galgahévízen 1959-ben egy szegény és egy gazdag téesz alakult, vezetőik helybeliek, régi nagy- és középgazdák tanult mezőgazdász fiai. Később, a két szövetkezet összevonása után sem idegen irányított. Hévízgyörkön a falusiak passzív ellenállása közepette egyetlen téeszt szerveztek. A néhány, vezetésre alkalmas, olvasott-tájékozott gazda némelyikét még a faluból is eltanácsolták, és értetlen idegenekre bízták a vezetést. A két falu nagy találkozása volt, amikor Galgahévíz gazdag hét évre hévízi születésű, iskolázott téeszelnököt adott Györknek.

A falu fiai által elsajátított tudományok hasznát a nyolcvanas években már nem élvezhette Galgahévíz, szövetkezetét egyesítették a szomszédos Tura téeszével, és a közös nagygazdaság vezetésében nem adtak helyet Galgahévíz tanult embereinek, a községet megfosztották gazdasági önállóságától.

Hévízgyörk társadalmának sajátos rétegzettségéből és gazdasági érdekéből következett, hogy nem hiányzott városban kiművelt fiaik segítsége, csak városi keresetük és alkalmi mezőgazdasági munkájuk kellett. A fiatalok pályafoglalását nem a foglalkozások városi kínálata

irányította, hanem a falusi-családi környezet példái. Tanulás, továbbtanulás, továbbképzés következtében a györkiek alig kerültek felsőbb fizetési osztályba-rangba - tanultságuk által.

A mai javakorúaknak az előző nemzedék már nem a falusi közösségi létet tanította. A lányok anyjuk munkája nyomán megtanulták, hogyan kell kendert fehéríteni és szappant főzni, zöldséget palántálni és jó áron értékesíteni, kenyeret sütni és fogatot hajtani. A fiúk apjuk életéből mindössze annyit láttak, hogy készülődik a vonatra, leadja otthon a fizetést igazoló szalagot, és ha jó vagy rossz kedve talál lenni, „megissza a magáét”. E szegényes példából annyi volt bizonyos előttük, hogy ha fölnőnek, legénysorba érnek, ők is elindulnak majd a faluból. Sejtelmük sem lehetett arról, mit vár tőlük a város, és mivel fog fizetni tudásukért és munkaerejükért.

A kezdők nem a munkák, hanem a munkahelyek között válogattak. A többség hosszú ideig legszívesebben a vasúthoz állt be, ez a nagy állami cég sokféle szakmunkást igényelt, de alkalmazta az iparosismeretekben járatlanokat is. Általában az idős férfiak ajánlották-vitték a fiatalabbakat a maguk munkahelyére, szakmát ki-ki maga választott. Nem úgy hívogatták a tanácstalanokat, hogy „miért nem állsz el mozdonyvezetőnek?”, hanem úgy, hogy „gyere hozzánk a Rákosrendezőre, van egy üres helyünk”.

A legénykedő kamaszt nem az apja helyezte el, más férfirokon vagy barát segített. Az apák és fiúk más utakon jártak, ezért nem beszélhetünk olyan dinasztiákról, melyek férfitagjai egy helyen, például a ferencvárosi pályaudvaron dolgoztak volna. A vasutas apák nem kívánták nyomukba a vasútnál fiukat, a györki esztergályos apa fiából sem lett esztergályos. Jellemzőbb, hogy a vasutas apa fiát gyárban találjuk, a gyári munkását pedig a vasútnál. Csak sejtteni lehet, hogy a városi tudás átörökítésének vágya azért nem fedezhető föl, mert a férfiak számára mindvégig idegen és meghódíthatatlan hely a város. Nem lehet véletlen, hogy alig ejtenek szót munkahelyükről, néhány mondat után már ott tartanak, hogy „bennünket itthon vár a legmegfeszítettebb munka!”. Ha csapatostól fogtak is munkahelyet, ha egyképpen is teltek falusi és városi napjaik, nem tartotta őket össze bandaszellem - nem jöhetett létre szolidaritás, mert városi szereplésük legfőbb közös élménye a kudarc.

A hagyományos gazdailágban a fiú apja tanítványa, később segítője, majd a gazdaságban utóda. A bejáró apa nem tanítványt és méltó örököst nevelt magának, hanem tisztességtudó ellenlábast. Viszonyuk részvétlen, napi kapcsolatuk sem több, mint két szomszédé. A harmincas években született az az asszony, aki hosszas együttélésben tapasztalhatta apa és fia (apósa és férje) botrányos összetűzéseik nélküli villongását.

„A férjem nem sokbeszédű ember, apósom meg nehezen bírja a csöndet, nyugságot. Különben sok jóság van benne, de sajnos, mondhatom, rosszaság is. Bogaras egy kicsit, és ha rájön a bolondóra, annyit iszik, hogy mindenki szaladgálhat körüle. Eleibe csak hallgattam apósom beszédit, de később már tűrni se lehetett. Anyósom meg fölbiztatott, hogy ne hagyd magad, mondd neki vissza! Ő, anyósom igen szeretett engem, véle egy zsákban megfértünk volna. De jönni kellett tőlük, mert még olyanokat is mondott apósom; ha nem mentek ki innen huszonnégy órán belül, rendőrrel rakatlak ki! Kibírhatatlan volt, no! Ha a férjem meg az apósom is beivott, menekülni kellett a háztól, ők ketten nem állhatták egymást, együtt nem indultak volna sehova a világér se. Mifelénk úgy szokták mondani, hogy fajta rajta, egyik is okos, másik is okos, két édeskés nem fér össze...”

A fiatal emberek egy kisebb csoportját a megélhetést nyújtó műveltség elsajátításának lehetősége vonzotta a városba, főként azoknak a középgazdáknak a fiait, akik nem kényeszerültek azonnal és akármilyen munkát elvállalni. A szülők persze elleneztek, ám ha a tanulni

vágyó nem egyetlen gyermeke és örököse volt a gazdapárnak, könnyebben szabadult. Egy meg nem fogalmazott remény is hajtotta őket: majdan jól fizetett tisztviselő-alkalmazott értelmiségi állásba jutnak, fölébe kerekedhetnek a középgazda töredék birtokát öröklő kisebb gazdának. A pályaválasztók előtt századunk első felében csillant meg az a lehetőség, hogy kiléphetnek a paraszti rétegből. Önértékelésük mércéjét immár nem egyedül a falu adta, és hinni kezdték, hogy „parasztnak lenni szégyen”.

Régóta általános a város és a falu közti közlekedés, de piacon csak egyszerű ügyletek kötődtek. A városi munkavállalással újfajta viszonyok születtek, melyekben élve mindennap tapasztalhatták a parasztnak „lekezelését”. A férfiak, számukra ismeretlen elven működő munkaszervezetek dolgozói lettek anélkül, hogy értelmét és célját látták volna a tőlük elkívánt munkának. Gyakorta vétettek hát a szervezetek szabályai ellen, sorozatos melléfogásaik mindegyre erősítették a „csökkentértékűség” hitét. Ezek a körülmények nehezítették a parasztfiatalok törekvését - a kifelé és fölfelé rajzokból keveseknek jutott ki a siker.

1945 után megsokasodott a várost ostromlók hada, és a még alakuló társadalom nemcsak helyet adott a tehetséges parasztfiataloknak, hanem igényelte is részvételüket a közállapotok átforgalmazásában, új intézmények alapításában, vezetésében. A következő tíz évben kettéágazott a továbbtanulók útja: a faluból elköltözők új baráti körrel, társasággal és műveltséggel értelmiségivé váltak, a Györkön maradtakból tisztviselők és funkcionáriusok lettek. A becs-vágyók többsége a középosztályba emelkedett.

Középosztálybelinek ma Hévízgyörkön azokat a városban dolgozó férfiakat nevezhetjük, akik fiatalon és céltudatosan választottak munkahelyet, és belépésük óta kisebb-nagyobb sikerrel alkalmazkodnak az őket befogadó-foglalkoztató szervezet követelményeihez. Általában állami vagy testületi alkalmazottak, illetve tisztviselők. Minden, munkakörükhöz szükséges iskolát és átképzőt elvégeztek, önmaguk érdeklődésüket követve ritkán fognak tanulásba. Szabályszerű magatartásukkal mérsékelt ívű pályán haladnak. Megbízható keresők és tevékeny mezőgazdák. Képesek egyszerre kétféle rend szerint élni: a városban kifogástalan munkavállalók, otthon nélkülözhetetlen segítők a családi gazdaságnak. Hajlamosak rá, hogy a városiak élet- és munkarendjét a falusi fölfogással összemérve ítélik meg. Tevékenységük során sohasem cserélik föl a két követelményrendszert, bár elvi kérdésekben hol a városnak, hol a falunak adnak igazat. Az utolsó igazság általában a falué. Ha nem így lenne, már a városba költöztek volna. Falupártiak, hisz ők az egykori középgazdák törekvő fiai, akik - ha nem is volt anyjukra - mezőgazdasági munkák közepette nőttek fel.

Bankó Gábor nagyszülei és szülei közös tízholdas gazdaságába 1946-ban vitt menyecskét, aztán öccsével együtt heten laktak a portán. Hogy mindőjüknek jusson kenyér, néhány éven át még öt holdat béreltek a birtokhoz. Bankó Gábor nem akarta szülei földjét, két évvel a téesszervezés előtt rendőrnek állt a városba.

A hetvenes évek közepén ismertem meg, akkor tűzoltó volt, nyugdíj előtt. Feleségét, Aszódi Erzsébetet vasutas apa és hátikosaras piacozó anya nevelte két testvérével, földet nem hozhatott Bankóékhoz. Megalakítása óta a termelészövetkezetben dolgozik, eleinte anyósa segítője volt, később belépett tagnak.

Fiukat, Miklóst katonatisztnak taníttatták, találkozásunkkor éppen az ő lakodalma után voltak, a fiú egy györki származású pedagógusnőt vett feleségül. Pannát, a lányt gyors- és gépipari iskolába járatják. Neki nem volt kedve többet tanulni. A hetvenes évek végén esküdt meg egy környékbeli fiúval.

A négyszobás családi háznak abban a szárnyában beszélgettünk, amelyet az akkor még csak eladó lány házassági ajándékának szántak. (A lány, esküvője után csupán a két szoba bútort

vitte el férje szüleihez, egy Győrktől húsz-huszonöt kilométerre lévő faluba költözött.) Bankó Gábor és Aszódi Erzsébet nem gondol minden fontos dologról egyet, de nem szokásuk meghazudtolni vagy szapulni egymást. Jó házasságban élnek.

- Talán én születésemtől fogva kedvetlen voltam a mezőgazdasági munkára. Sokat gondoltam rá gyerekkoromban, hogy elmegyek én a városba és tanulok. Az öcsémmel már az elemi iskolában jó tanulók voltunk. De aztán jól beleértem a korba, mire módom volt érettségizni. Persze a mezőgazdaságot sosem tettem le egészen, mert ez köt ide a faluhoz. Segíteni akartam a szüleimen, most a feleségemen, még a téesz munkába is beállok. Az én fiatalkoromban nem volt lehetőség a tanulásra.

- Nem tellett volna rá?

- Hát nem nagyon. Nagyapának, apának összesen kilenc-tíz holdja volt, de nem is a pénz hiányzott volna, hanem a munkaerő. Csak úgy lehetett boldogulni egy családban, ha a földhöz, ami azért alapja volt mindennek, rendelkezhetek elég munkaerővel, mégpedig olyan emberek munkájával, akiknek nem kellett fizetni. Ugye a családtagoknak nem adtak minden este egy pengőt, egyötvenet, kettőt, vagy még azelőtt hatvan-nyolcvan fillért. Amikor ő, a feleségem, idejött, lett munkaerő, ha nagyobb föld nem is. Apám a jegyzőtől bérölt a területhöz.

- Ha engem nem vesz el, hanem azt az egyes lányt, akit kinézték neki, nem kellett volna földet bérölni.

- Az én szüleim a javamat akarták, amikor nősülni készültem, és ha az ember csak az anyagiakra gondol, igazuk is lehetett. De viszont nem ez az élet. A házasságomat úgy lehetett keresztülvinni, hogy nem engedtem, oszt végül ráálltak. Azután belátták, hogy igazam volt, belátták persze, de ha nem változik a rendszer, azóta se látták volna be. Fejemhez vágták volna akkor, hogy no, ugye megmondtuk, hogy nem kellene neked félnégykor kelni, hogy Pestre járjál, ha legalább olyat veszöl el, mint te. Akkor nyugodtan átaludhatnád a telet itthon, így hát vess magadra. Nohát az elején azért meg is kaptam. De akárkit veszek el, akkor sem maradtam volna a föld mellett!!

- Miért?

- Még a múltban, annak idején egy parasztfiatalnak az volt a dicsőség, mikor annyira fölcsiperedett, hogy ráülhetett a kocsira, és ha stráfkocsival vagy lócsös kocsival, kinek mi volt, mentek valahova dolgozni, ő foghatta meg a gyeplőt, hajthatta a lovakot. Az már dicsőség volt, akkor már nézték valakinek. Az már úgy érezhette, hogy elérte a célt. Én meg úgy voltam vele, ha mentünk is apámmal, és fölkinálta a helyét: - Hajtson csak maga! - Engem nem fűzött a lovakhoz semmi.

- Emlékszem én is, hogy mi nem úgy mentünk, mint sokan. Régen elől ült a fiatal pár, oszt kettősbe hajtottak. Gábor mindég azt mondta: Ülünk csak mi hátra! A kisfiam ült az apósom mellé. Ő nem szerette ezeket a dolgokat, no, nem szégyen, ha valakinek nincs kedve a földműves munkához. De amott, a munkahelyén annál jobban állja a sarat.

- Kell is, mert azért egyedül nem érné el ezt az eredményt a feleségem a téesz munkával.

- Esetleg akkor, ha mindennap a közöst meg a piacot is csinálnám, de nem tud ez a téesz úgyse annyi munkát adni.

- Én ezt a tűzoltóságot nagyon szeretem. Fegyelem, rend van. Ahol én vagyok, ott nincs mellébeszélés. Kizárólag parancsok, utasítások irányítják az embert. Mindig pontosan tudjuk, mit kell csinálni, mi a feladat. A mezőgazdaságban viszont, látom én, mi zajlik itt a téeszben, már a megalakulás óta bizonyos káosz uralkodik. A problémák fő oka, hogy nem tudnak

rendet teremteni, fegyelmet biztosítani. Sokszor még a megígért pénzt, juttatást sem adják ki. Láttuk, legutóbb nagyon is komolyan megéreztek, amikor a jogos húsz százalékot visszatartották.

- Az idén megkaptuk.

- De a tavalyit, ami elmaradt, azt sohasem fogod megkapni. És mi a biztosíték, hogy ez még egyszer nem fordul elő? Bizonytalan nagyon a mezőgazdaság, senki nem láthatja a jövőjét. Mert elég, hogy télen ne legyen hó, arra jöjjön egy fagy, a tavaszba ne legyen eső, és akkor ott, ahol kedvező körülmények között száz százalékot lehetett volna elérni, meglehet, hogy csak harminc-harmincöt százalékos az eredmény. Ez éppen olyan, mintha nekem azt mondanák, hogy igaz, jár neked a 4000 forintos fizetés, de most meg kell elégedjél 1500 forinttal, és ugyanakkor én nem dolgoztam egy szemmel sem kevesebbet. De tudjuk, hogy ez nálunk vagy az iparban nem fordulhat elő.

- Oszt mégis vágnak bennünket. Az egyik gyűlésen az elnök mondta, hogy igen nagy jövedelemadót vetnek ki a téeszerekre, merthogy a mezőgazdaságban nagyobb a jövedelem, mint az iparban. Hogy most már falun is látni mindenféle emeletes házakat, sok a kocsi, hogy minékünk mindenünk megvan. Csak azt nem számolják bele, hogy mi azért a teljesítményért nem nyolc órát dolgozunk, hanem sokszor úgylehet még tizennyolcat is. Nyári szezonban alszunk három-négy órát. Háromkor kelünk, oszt fekszünk este tizenegykor meg tizenkettőkor. Mindenkinek joga volna a nyaralásra, az üdülésre, de mi, mezőgazdasági dolgozók ezt nem vehetjük igénybe. Szedjük helyette a borsót, az uborkát. Nemhogy két hétre, de két napra sem mehetek, ha nő az uborka. No lehet, hogy több a pénzünk, de az államnak azt is el kellene ismerni, hogy többet is dolgozunk.

- És ez terjed a köztudatban. De arról senki sem beszél, hogy nem azért van ez így, mert jobbak a lehetőségek falun. A többlet azért van, mert itt több időt fordítanak a munkára. Próbálna csak meg úgy élni egy falusi ember, mint egy pesti, hát nemhogy háza nem lenne, de még megfelelő ruhája, élelme sem. Látom én, hogy van Pesten. Ledolgozza a napi nyolc óráját, azon felül az égardta világon semmit nem csinál. Nem azt mondom, otthon neki is meg kell főzni, ki kell takarítani, de viszont az nálunk sem maradhat el. Az én kollégáim megsértődnek azon, ha valamelyik évben kimaradnak az üdülésből, van, amelyekre kétszer is rákerül a sor. És mi hogy vagyunk a szabadságunkkal? Én a legnagyobb itthoni munka idején veszem ki, amikor sok erő kell, és bizony abba a két hétbe nagyon meg kell nyomni. Ebből van a többlet. Ha ők is ezt tennék, amit mi, biztos ugyanígy lennének. Vannak Pesten, Pest környékén téeszcsék, vállaljon azoknál munkát, mondjuk négyszáz négyszögöl krumplit részesbe. A szolgálat után akarmelyik kollégám megkereshetné ugyanazt, mint amennyit egy hónapban odabenn kap, pedig nálunk elég jól fizetnek. Ha letelik a huszonnégy órás szolgálata, menjen uborkát szedni a meleg napon, mint én. A két hét szabadságába meg szegődjön kombájnhoz, cséplőgéphez, megkeresheti a pár mázsa búzáját, és akkor már kenyérre nem kell kiadni. De nem csinálja. Mikor végeznek, azon tanakodnak, hogy strandra vagy moziba menjenek. Én meg igyekszek haza, gyerünk, föl a biciklire vagy be az autóba. Mindenki kifele, gyerünk uborkát szedni.

- Sokat dolgozik, de azért mondja nekem, ne dolgozz annyit, már elértük azt, amit éppen el kellett érni. De, mondom, idehallgass, itt a lány, azt férjhez köll adni, már csak aggyig dolgozok. De, aszongya, ha kevesebbet teszünk, akkor is férjhez megy, akkor is meglesz a nekivaló.

- Nem vagyunk mi telhetetlenek. Azért tettünk mindent, hogy a két gyerek tanulhasson, és gond nélkül induljon majd az új életbe. Mikor én nősültem, nekem a legnagyobb ajándékot a keresztanyám hozta, egy selyemsíkos fehér inget, aszt az is majd megfojtott, annyira szorított.

[V]
MULATSÁG, TISZTESSÉG, SZERELEM

[1]

„Szombaton este nem jó citerázni,
a lányokhoz részegesen járni.
Mennél jobban részegesen járok,
annál jobban szeretnek a lányok.”

(NÉPDAL A HÉVÍZGYÖRKI ASSZONYKÓRUS MŰSORÁBÓL.)

Hogyan lehetett egy pár a városban dolgozó (vagy oda készülődő) legényből és a gazdának, kofának, földművesnek nevelődő, röghöz kötött lányból?

A hatvanas évekig a györkiek általában egymás között házasodtak. A régi szokás megengedte még, hogy a közeli Galgahévízről, Kartalról vagy Bagról származzék a jövendőbeli. Különös és ritka, elítélendő esetnek számított, ha valaki kilépett ebből a körből, ezért aki emberkorában is györki akart vagy kényszerült maradni, nem választott a szokás ellenére. E rend általános tisztelete nem csupán a falu erkölcséire mindig és mindenhol szigorúan örökdő öregasszonyok tekintélyének köszönhető. Maguk a fiatalok sem tudták elképzelni életüket „gyüttment” házastárs oldalán. Kiterjedt hévízgyörki családfák is ezt látszanak bizonyítani.

Az 1937-ben született *Angyal Angyél (Bobál Mihályné)* és az 1941-es *Sápi Judit (Vajgel Gáborné)* kétszáz rokonának házasodási irányát követtem nyomon. A szűkebb rokonságot néztem: Angyél *testvéreit* és azok leszármazottait, Angyél *apjának testvéreit* és az ő utódaikat. Angyél anyja kartali, ezért az ő familiáját nem vizsgáltam. Sápi *Judit anyja* és *apja* györki, így *Judit testvéreinek* házasságával együtt apja és anyja ágának adatait is figyelembe vettem. Angyél és Judit rokonságának *hatvanhét* házasságkötésekor mindössze *négy* messziről jött idegen került a családba.

„Naprakész” tájékozottság kellene ahhoz, hogy leírhassem, hány házaspár költözött el a faluból - ugyanis folyamatos az oda-vissza vándorlás. A hatvanas évekig megházasodó, falun kívül lakók többségére is jellemző, hogy györki házastárssal él együtt. A válás is azoknak a városlakóknak a körében gyakoribb - immár az egész falut véve mintának -, akik idegennel kötöttek házasságot. Még az értelmiségi, művészi hivatásra készülő fiatal emberek sem a főiskolán, egyetemen kerestek maguknak feleséget, mintha ők is csak györki (vagy szomszéd falusi) párral éreznék magukat biztonságban.

A gyereklányok és a fiúk falurészenként játszócsoportot alkottak - korosztály szerint -, majd eladó-házasadó korba érve a bálók és a jeles napok ünnepei szintúgy közös élményeik voltak.

Mulatságaikról két asszonykórustag, Bankóné Aszódi Erzsébet (ragadványnevéen Stümi Bözsi) és Bazsikné Benkó Margit (szülei ragadványneve után Lecso lány) mesélt.

Stümi Bözsit még nem láttam hajadonfővel, pedig hétéves ismeretségünk idején sokszor és sokféle helyzetben találkoztunk. Az első emlékkép reflektorfényben mutatja: a hévízgyörki asszonykórus tagjaként szólót énekel a színpadon, a dal ritmusára lassan, harangosan ring csípőjén a sötét színekben villogó ezerráncú szoknya, haján menyecskefőkötő. Másodsorra az asszonykórus próbáján jelenik meg: a művelődési ház klubszobájának hosszú asztala mellől figyeli a kórusvezető Balázs tanárnénit. Aztán töprengő arca tűnik elém, amint a lakodalmi hívogatónak sorolja a lagzira hivatalos vendégek nevét. Látom, ahogy a malacoknak keveri a moslékot, miután barhentblúzáat könyökén fölül túrködté. Másszor hidegtől pirosló arccal tartja a nagy zománcos tálat a leölt nagydisznó gőzösen csöpögő vérenek. Fia lakodal-

mán vidáman és fáradhatatlanul toporgott a tornácon, minden új vendégnek jutott egy kedves szó, egy mosoly; örömanya volt, jókedvvel és megállás nélkül „posztorkodott” - csütörtök reggeltől vasárnap estig. Hol barna, hol zöld mintás kendőt viselt, a lagzikor kékesfeketét, anyósa halála után koromfeketét.

Szőke haja és fehér bőre volt lánykorában, mesélte magáról. Széles homloka fölött ma egy keskeny, szürkés hajsáv látszik a kendő alól, nevetésre barázdált arca télen-nyáron napbaránított. Szép lány volt, jó táncos, ezernyi dal és játék tudója, mondják, akik ismerték fiatalon. Az éneklés és a tánc ötvenéves korán túl is kedves szórakozása: vidáman forog kézről kézre a lakodalmakban és a nők bálján.

A gyorszavú, palócos ízzel beszélő asszony meséje írott szöveggel bajosan reprodukálható, indulattól sugárzó mondatait széles taglejtésekkel kíséri. Élete minden eseményéről úgy tud mesélni, hogy hallgatósága szívét is megrengeti sírásával és nevetésével. Hangadó a faluban, hangadó a kórusban anélkül, hogy pártja vagy ellenpártja lenne.

Társnője, Bazsikné Benkó Margit - a Lecso lány - gazdálkodó vasutascsaládban nőtt fel. Régi tanítói tehetséget láttak benne a tanulásra, ám szülei elvetették a további iskoláztatás gondolatát, s Margit sem akart felső iskolába járni, inkább férjhez menni volt kedve. Az általános iskola befejezése után hamarosan feleségül vette egy földtelen család fia, aki azóta szakmát szerzett a vasútnál: ma mozdonyvezető. Margit évekig a téeszben dolgozott, 1977 óta takarítónő.

Viseletes társaihoz hasonlóan ő is gyakran köt kendőt rövidre nyírt szőke hajára. Ráncos szoknyát nem hord, az erkölcsösségről vallott nézetei és gondolkodása viszont hagyománytisztelő. Minden falubeli történést és viselkedést ítéletével kíséri. Ő nem úgy hangadó, mint Stümi Bözsi, akire figyel a falu. Margit minden megnyilvánulásában, megjegyzésében a falu közvéleménye hangzik vissza.

Stümi Bözsi tizenhét, Benkó Margit tizenöt éves korában férjhez ment, rövid volt a lányság. A mulatságokban igazán csak asszonykorukig vehettek részt. A hévízgyörki lányokat tiltotta az iskola a bálozástól, kocsmai mulatságoktól, mégis mindenikük már tizenkét-tizenhárom évesen élte az eladó lányok vigasságokban gazdag életét. Az asszonyoknak sem tilalmas a tánc és az éneklés, de ők már nem színes, cifra ruhában, lány barátnőikkel mennek a táncba, hanem férjük kötelező társaságában. Asszonyhoz illő sötét ruhát viselnek, s egykor a hátuk közepét verdeső vrekoccs (hajfonat) kontyba tekeredve bújják a kendő alá.

A negyvenes-ötvenes években lánykodók még nem tudhatták, hogy az ő gyerekeik városi szertartás szerint báloznak majd. Hogy a hetvenes években már nem szerveződnek összetartó lánybandák, sem együttesen mulató legénykompániák. Ma többre tartják azt a lányt, akinek biztos udvarlója az egyetlen táncosa, mint akit a tánccban kézről kézre adnak a fiúk. A talpraesettebb, jó táncos lányok körül nem lánybaráti társaságok alakulnak, mint húsz-harminc éve, hanem a többi lány irigykedését kiváltó fiú udvartartás.

Az idős és középkorú asszonyok máig tartják a barátságot régi pajtásaikkal, a legjobb barátnék komaasszonyok lettek. Bözsi és Margit között tíz év a korkülönbség, de elbeszéléseikből alig venni észre, hogy más időket éltek meg lányéveik során.

- Hányan voltak barátnők?

- Tízen, nyolcan, mikor hogy. Ugye, ha valaki férjhez ment, kisebb lett a kör, de utána kerültek újak - felelt az idősebbik.

- Falúrészenként alakultak ezek a csoportok. Voltak a tószögiek, a falusiak, a homokokiak, az újsoroszi lányok és így tovább. Én Tószögön laktam, akár a többi, én sem mentem sehova

pajtások nélkül. Esténként mindig egyikünk háza előtt gyülekeztünk, megszokott helyen volt a herberger. Ha hétköznapon nem, de vasárnap esténként fölvertük a port az ablak alatt. Táncoltunk, seregtünk, persze kapcsolódtak hozzánk a legények - folytatta Margit.

- A fiatalabb lányoknak csak az utcán volt helyük?

- Korán kezdtük a bálozást, de a kisebb lányok jobban a citerába mentek. Hát mondjuk nem citeráztak itt, csak rátaláltuk ezt a nevet. Egy falusi házhoz jártunk, ahol a gazda harmonikázott, később aztán a fia is. Két forintot köllött fizetni. A nagybálba már bandát hívtak - magyarázta ismét a fiatalabbik.

- Hol volt alkalmas hely a mulatságra?

- Két táncterem volt a faluban, az egyik a Túróczi, a másik a Gyetvan kocsmájában. Volt is ebből egyszer kellemetlenség, mert ellenkező bált rendeztek a legények. A Túróczi kocsmájába a szegények cigányzenekart hozattak, azok olcsóbban jöttek, a gazdagok meg a Gyetvanhoz a drágábbik rezesbandát. Az én időmben az volt a híres jány, akinek a legtöbb táncosa volt. Engem is vártak jó táncosok itt meg ott. Nem tudtam, hova legyek. A fülemnek a rezesbanda jobban tetszett, de a másik helyen, a Túróczinál is akadtak kedvemre való legények. Mi lányok azt csináltuk, hogy itt is, ott is voltunk egy darabig. Az lett volna a legjobb, ha egybemegy az egész. Nem ragaszkodtunk mi nagyon a zenéhez, anélkül is jól szórakoztunk. Amikor szünet volt, és a legények kimentek inni egy kisfröccsöt, vagy tudom is én mit, mi azért nem mentünk ki. Körbeálltuk a termet két sorba, a fiatalabbak a belső körbe mentek, ők mindig a nagyobbaktól vették át az éneklést. Mindig kezdeni kellett valakinek, mondjuk az én korosztályomban én voltam a nótafa. Emlékszem, legelőször mindig azt fűjtam, hogy „rózsa, rózsa, labdarózsa levele, csak egy legényt neveltek a kedvemre...” Az éneklés volt a mindenünk, nem úgy, mint most e. Most meg lehet bolondulni, annyira megy egész éjjel a dumdum. Mi itt lakunk a szomszédban, és nyáron nem hagyhatom nyitva az ablakot, ha aludni akarunk - mesélte Stümi.

- Hogyan volt a tánc?

- Nem így, mint most. Mert ha egy legény ma elhív egy lányt, az egész este el nem megy mellőle. Ha rosszabb táncosa van, akkor csak azt teheti, hogy hazamegy. Mi minden nóta után otthagytuk őket. Amikor a férjem udvarolt is már, nem csak övele mentem. A férjemnek rengeteg barátja volt, na meg nekem is voltak barátnőjeim. Az ő barátja mind elvitt táncolni, akkor a barátnőjeim udvarlói is, az én férjem meg sorba szedte a barátnőimet. Akkor nem volt az, hogy na, most ő nekem udvarol, és azért egész este csak övele táncolok, hanem aki jött, sorba, mindenki ismerőssel - fejtegette Margit, aztán Stümi vette át a szót.

- Azért volt összeszólalkozás is. Régen az volt a szokás, hogy amelyik legény udvarolt egy lánynak, azt befizette a bálba. De nem mindig úgy, hogy elmentek együtt, sokszor a lány nem is tudta, hogy letette helyette a pénzt. Ott, az ajtó közelibe hallottuk, hogy kiáltják a lányok nevit, akinek fiú vett jegyet. No, engem egyszer hárman is befizettek, mert hogy három legény akart volna udvarolni. Oszt ahogyan ott álldogáltunk, hallom én, hogy kajbálnak: Stümi, gyere be! - így szólítottak háromszor is. Atyaúristen! Most kinek menjek be? Egyik is letett, a másik is letett! Hát mindegy, kinn nem maradok, fő az, hogy nem köll fizetni. Bemegyek én, majd odabe lesz valami. No, oszt akkor egyik is elhítt meg a másik is, és kezdődött a vitatkozás, hogy szabad-e. Azt mondja, szabad? Nem szabad. Hogyhogy nem szabad? Mér nem szabad? Ez meg az, szóra szó ment, abból kerekedett ám a szódásüvegekkel a verekedés! Uuu, olyan csinn-bumm volt, olyan szaladozás, sivalkodás! Szaladtunk az ajtó fele, de nem fért ki mindenki. Ki a sarokba, ki erre, ki arra. Majd szétverték a termet.

- Azt mesélje el, Bözsi néni, mert a mi időnkben már nem volt, hogyan muzsikáltatták ki a lányt a kocsmából?

- Mi, lányok igen összetartottunk, a legények meg sokszor fölül akartak volna kerekedni. Megtruccolták a lányt, aki nem fogadta az udvarlót, még a másik legény májfáját is ellopták vagy ledöntötték, az ellenkező lánynak a háza előtt szétszedte az udvarló a lócat. Ugye mindez bosszúból volt. Süsd meg, egyszer én is megjártam! A Gyetvan Jancsi a Gódor Julisnak akart volna udvarolni, az meg nem fogadta vagy mi a fene, de a Jancsi nagyon mérges volt rá. Eléggé berúgott a bálba, oszt tévedésből az én fejemre vágott, de úgy, hogy azt hittem, rögtön lekussadok! A részeg fejével engem nézett Julisnak. A kimuzsikáltatás meg úgy volt, hogy a lánynak nem tetszett az udvarló, és nem akarózott táncolni vele. Akkor a legény megfizette a zenészeket, és hitta a lányt, az meg persze nem ment, hát a legény megfogta a karját, húzgálta, még feneken is rúgta! Ki a kocsmaján, aztán mehetett. Ez nagyon nagy szégyen volt. Akkor vagy hazament a lány, vagy ha volt olyan udvarlója másik, avval újra begyűtt. De mondjuk a legények közt elég nagy kellemetlenség volt, míg el nem intézték, kié legyen a lány.

- Hogyan öltözködtek a mulatságba?

- A legények egyszerűben. Vászonnadrágot hordtak, nagyon szépen meghajtották, úgy húzták bele a csizmájukba, nem bugyogós, priccses nadrág volt az ünneplő. Olyan legény is volt, aki jegykendőt tett kapcának a csizmájába. Mert ha végbement egy lány és egy legény között a kendőlakás, ma eljegyzésnek hívják, azután pedig meggondolta magát a lány, a legény bizony nem adta vissza a jegykendőt. A lány nagy szégyenére a szép, himzett, slingölt kendőt befűzte a csizmájába. Az ingen a piros vagy kék gombok között slingölés volt, valamennyit szépen kivarrták. Aztán kis mellényt is hordtak, hozzá kalapot, később zsinóros sapkát. Akié kevés pénzbe, 50 pengőbe került, azon egy zsinór volt, a 100 pengősön meg három zsinór.

A lányok viseletéről Margit beszélt.

- Úgy öltözködtünk, mint most a népitáncos kislányok. Ma a lányok már nem vesznek föl ráncos szoknyát, csak az asszonyok, és majd mindegyik asszony pirossal kiszegett szoknyába megy még a templomba is. Akkorába illet föl nem vettünk volna, ez új divat Györkön, a kiszegett szoknyákat régen jobban a bagiak hordták. Nekünk minden vasárnapra tiszta fehér gyócsot keményített anyánk, azt farinak hívtuk. Ebből volt öt-hat, kinek mennyi, és az kivasalva, aprucskára beráncolva nagyon kirúgta magát. A tetejire meg egy-egy szál színes szoknyát vettünk. A virágos posztószoknyákat viseltük akkor, ünnepnapon fehér blúz járt hozzá, a vállunkra meg szaténkendő. Tíz vasárnap is eltelt, míg valamennyire sor került. Mindig megbeszélgettük, hogy no, neked minőt vettek? Rózsaszínt, zöldet, pirosat? Melyikbe leszöl?

- A farsangnak mind a három napjára új szoknyát kaptak a lányok - szólt bele Stümi.

- Hogyan farsangoltak?

- Három napig tartott a bál, vasárnap, hétfőn, kedden. Az első napon - elöl a legénybírókkal - kimentünk a vasútállomásra a zenészek elé. A legénybírók fogadták meg a zenekart, aztán a bevételből fizették őket, meg a bort is, mert csak megszomjaztak a zenészek a három nap alatt. Aztán ami pénz maradt, mondjuk a tűzoltóegyesület javára írták - kezdte Margit.

- Ki lehetett legénybíró?

- Legtöbbször a módosabb gazdák fiai, később már a szegényebb rétegből is került egy-egy, de ez inkább a háború után volt, a sportozók, a sportegyesület tagjaiból. Általában nyolc-tíz legénybíró volt - folytatta Stümi -, a rozmaringos kalapokról lehetett őket megismerni. Amelyiknek volt szeretője, annak az csinálta meg a rozmaringos kalapot. A rozmaringra picsiny szalagot köttek. A legénybírók egymás közt beosztották, melyik napon, kinél esznek a

zenészek. Amikor oszt azok leszálltak a vonatról, mi, lányok elkezdtük a táncot meg az éneklést, ugráltunk végig az úton, míg az ebédeltető legénybíró házához nem értünk. Oda csak a rokonféléik mentek be. A zenészeknek ilyenkor egész kislagzit csaptak, készítettek rétest, húslevest, perköltet, ki mit. Délután gyülekezett a nép a kocsmában, háromkor kezdődött a bál. Hozták a kisbabákat bodros féketőbe, selyemféketőbe, azok estig, mondjuk olyan hétnyolc óráig nézgelődtek. Éjfél táncoltunk, akkor a Gyetvan Misa bácsi, a kocsmáros berekesztette a mulatságot, oszt jöttek a csendőrök, hogy hazaverjék azokat, akiknek nem akarózott elmenni. Másnap folytattuk tovább, farsangkor délelőtt, délután, este minden fiatal táncolt. Farsang keddjén tíz óra után mindig ment az ének, hogy „Szár az szerda lesz a héten, most bomlik a határ széjjel, gyere be, gyere be...”, meg azt is mondták, hogy „szár az szerda lesz a héten, megdöglik a hasad éhen...”, mert ugye, ezután következett a böjt. Jaj, akkor már vége volt! De ha egy álló hétig szól a muzsika, azt is kibírtuk volna...

Kevés történet szól híres első kaszásokról, lovat táncoltató fenegyerekekről - a mezei, gazdasági munkában virtuskodó legényekről. Annál többet hallottam emlegetni a farsangi és szüreti mulatságokban, bálokban rendelkező és parancsoló ceremóniamester fiatalembereket, az udvarlásban kitartó, erőszakos, ellentmondást nem tűrő, lányokért hajbakapó, a korhelykedésben élenjáró „betyárokat”.

A fiúk, akár gazdagyerekek, akár vasutasivadékok, ímmel-ámmal vettek részt a gazdálkodásban, a jövő gazdaságának előkészítésében, ám a jeles napok ünnepi forrataga és a többi társas összejövetel főszereplésük nélkül elképzelhetetlen volt. Ragaszkodtak a falu erkölcsét kifejező szokásokhoz, annak az erkölcsnek a mindenhatóságához, amely a néhai apajogú rend létezésének utolsó emléke volt. A férfiak - legalább legénykorukban - látványosan uralkodtak a női nem fölött.

Lehetett a legény szerény vagy csélcsap, gazdag vagy szegény, a lánynak tisztelnie, becsülnie illett udvarlóját. A lány szíve szándékát csak akkor mutathatta ki, ha már szóba került a házasság.

„Jártam a bálba, meg a férjem is járt, ő ott figyelt föl rám, és ahogy egyre többet forgolódott körülöttem, el győzte hessegetni a fiatalabb fiúkat. Pedig nékem nagyon sok udvarlóm volt. Olyan is megtörtént, hogy az egyik fölállította a májfát, a másik meg ledöntötte. A mi időnkben a fiúk érzéseiről csak ilyenekből tudhattunk. Nem úgy, mint most, hogy jár hozzá egy kis ideig, aztán már készülődik a gyerek. Hol vannak már azok a szép szokások! Éjnek idején, amikor vége volt a bálnak, a legény Galgahévízről hozott zenészeket, megfogadta őket, hogy itt, az ablakunk alatt szerenádot adjanak. Lámpát illett gyújtani, ezzel ismertük el, hogy a szerenád a legények költségébe meg fáradságába került. Váratlanul jött, ha volt mivel, megkínáltuk, ha nem, nem. A lámpagyújtással megadtuk a tisztességet - hát neki sok pénzébe volt, hogy idejött az a zene. A szerenád különben nem kötelezett semmire, azt jelentette, hogy legény kezdett volna udvarolni.”

De udvaroltak a legények másképpen, nagyhangúan, erőszakosan is, és ezt sem tartotta tisztességtelennek a falusi közvélemény.

„Ma az a nagy hiba, hogy hajlékonyak a lányok, kijátsszák a szülőket, régen azért volt nehéz az udvaroltatás, mert a legények nem bírtak az erejükkel. A négy gyerekemből a két lányom maradt otthon utoljára, megbízhattam bennök, mert engedelmességre nevelődtek, győzkölnöm a sok nagyszájú, hóbortos udvarlóval kellett. Az uram csak szombaton jött haza Pestről, oszt a környéken kódorgó legények tán azt gondolták, hogy minálunk szabad a vásár. Egyik este is már éppen megágyaltunk, hát füttyörészést hallok a konyhaajtó felől. A Pali volt, a

nagyobbik lányomat kerülgette. Nagy betyárnak tudta mindenki, máig sem változott a természetje. Oszt már parancsolta is:

- Küldje ki azt a lányt!

- Nem küldöm én, értsd meg, fiam, már mind a ketten alszanak. Dehogyan ébresztem föl őket.

Ott feszített az ajtóban, oszt elkáromkodta magát:

- De a kutyaúrstenit erre meg arra, maga be nem csukja ezt az ajtót! - így betette a lábát a részbe.

- Nézd, fiam - mondtam neki csöndesen -, álldogálhatsz itt akár hajnalig, én megyek lefeküdni.

Ettől aztán ő is lehangolódott és nemsokára elment.”

Az emlegetett nagyszájú udvarló egy régi, vagyonát lassan vesztegető gazdacsalád sarja, még a téesszervezés előtt vasutasnak állt.

A lány legyen szemérmes, de alázatos is, a büszkeség és a rátartiság csak a legényekhez illik.

„Én szeginyebb lány voltam, de nagyon élénk, táncos kedvű. Én örültem, ha egyik húsvétból a másikig jutott egy szoknyára, egy festőkendőnek is örvendezni tudtam. De ha nem is voltam úgy kikészítve, mégis sokan akartak hozzám járni. Volt köztük egy jómódú, arra rá se néztem, szeginy lány mit beszéljen a gazdaggal, az úgyse akarja elvenni. Képzelheti, mit mondogattak rám a gazdag fiú szülei, mikor meghallották, hogy én mezítláb táncolok a kocsmában! Ez úgy történt, hogy apámmal későn értünk haza az újpesti piacról, no nem este, de akkoriban nálunk négy órakor kezdődött a mulatság. Ahogy beértünk a faluba, leugrottam a bakról a Dobronai kocsmájánál, oszt mezítláb, jól kigöndörödött piros-fekete pöttyös szoknyába mentem mulatni. Hírelték is az asszonyok anyámnak: Hogy engedhetted el a Trézsit ilyenfélin! Úgy rakja mezítláb a kocsmában, hogy mindenki szeme rajta!

Ezután próbált vélem beszélgetni a férjem, az egyik vasárnap estén. A többi barátnémmal az utcán táncoltunk meg éneköltünk, amikor aztán hazatartottam, jött utánam a férjem, de én nem álltam meg vele. Kérte, maradjak kinn a kapuban, én csak annyit mondtam rá: - Van néked szeretőd, menj ahhoz! - Tudtam én, hogy két éve jár egy lányhoz. Hát mit kerülget ez engem?! Nékem meg nem volt udvarlóm. A következő bálkor a barátnőimmal álltunk a kocsmá előtt, és hallom én, hogy kiáltják a nevemet, mert befizetett engem valaki. Nem tudtam én, hogy kicsoda, hogy a férjem volt az! No, sokat forgatott a férjem odabe, oszt tánc közben hozott egy pohár szódát. Én persze nem fogadtam el, ő meg röstellte, hogy visszautasítom, hát a földhöz csapta a szódavizes poharat. Azért csak táncoltatott tovább, jött is utánam hazafelé, de még sok idő eltelt, míg szóba álltunk. Nem hagyott a magam útján, igen rátarti legény volt. Tán mert egyes gyerek, az anyja neki áldozta az életit, özvegyen nevelte, biztos sokat megengedett neki. Egy évig udvarolt, azután vett el, a régi szeretőjének is azon az őszön volt a lakodalma.

Sokszor megcsúfolták a legények a lányokat. Szombat esténként tollat fosztani jártunk, és a legények összeszedték a fosztonkát, a keményebbjét, ami a fosztás után megmaradt, oszt télen vitték a lányos házak elejbe. Ha egy lány nem fogadta egy legény udvarlását, a lány háza előtt szétszórta a fosztonkát, leöntötte vízzel, hogy reggelre belefagyjon a földbe.”

E tollfosztóhoz kapcsolódó szokást egy 1916-ban született, Tószögön lánykodó asszony mesélte, az ő szavait cáfolta egyik főutcán lakos kortársa. A főutcai elbeszélő szerint dehogyan engedték át a lányok a fosztonkát a legényeknek a maguk megszégyenítésére! Ha bezárt a fosztó, a hulladékot a lányok gyűjtötték össze a kötényükbe, és csapatosan „díszítették ki”

fosztónkával a szemtelen lányijesztgető legények házatáját. Kérdés lehetne ezek után, hogy melyik asszony emlékszik „rosszul”, hisz nem mindegy, hogy lányok vagy legények rovására mulatott-e a falu. Szokás lehetett - tán még egy időben is - mindkét változat: a fölfordult gazdasági szereposztásban nem véletlenszerűen deformálódott a régi szokások célja és tartalma. A hagyományos kimuzsikáltatás a lány megszegényítésére szolgált, 20. századi megrendezésekor inkább a legény szégyenkezhetett, ha visszajött - mert békében visszajöhetett - a lány egy másik udvarlóval. A húsvétot is a legények dicsőségére ünnepelték a régi módon, nem rajtuk állott, hogy olykor csorbát szenvedett a hagyomány.

„Ha egy legény megajándékozta a szeretőjét, az már komolyabb szándékkal volt a lány iránt. Engem is kísértetett egy gazdalegény, és húsvétvasárnapon nagyon sok ajándékot hozott. Én akkor már semmibe se vettem ez udvarlását, mert kedvem ellen viselkedett a bálban, hát ezért nem raktam ki fényeskedni az ajándékait. Jött hétfőn öntözködni, és igen megsértődött, amikor nem látta az ajándékait az ablakban. Nem is bántam, hogy ezután szétmaradtunk. Pedig nagyon jól megértettük mi egymást, míg észre nem vettem, hogy félténykedni kezd rám. Fiatal lány voltam én még, épp hogy betöltöttem a tizennégyet, de nagyon szerettem táncolni. Néki meg nem tetszett, hogy mindig lekéregetnek. Az egyik bárról haza akart terelni, pedig még alig húztak egypár nótát. Én egyáltalán nem óhajtoztam menni, még ma is mindenem a mulatás, ő meg otthagyt, nem várt meg, nem kísért haza. Hát milyen dolog volt ez? Később, amikor már a férjem udvarolt, jött mondani, hogy tán azt gondolom, a mostani udvarlómék portáján nagyobb kenyerem lesz? A szülei is eljöttek pörölni, de mi ki se mentünk a házból, hogy meghallgassuk őket.”

A félténykedő gazdalegényről mesélő lány a másik udvarlójához ment feleségül, aki korántsem volt olyan „híres”, mint a régi szeretője. Ez a másik volt az igazán férjnek való. A kocsmában urasan mulatozókat, a májusfaállító-döntőgető legényeket, a szerenádozókat, a bálban hetvenkedőket szívesen fogadták a lányok táncosnak vagy udvarlónak, de párválasztáskor őket vették utoljára. A többség olyan legényt kívánt házasársnak, mint amilyen ennek az 1958-ban férjhez menő lánynak jutott.

„Órula legénykorában nem lehetett mondani semmi különöset. Nem volt vagány, nagyhangú vagy kocsmatölteléke. Ugyanolyan csendes és szerény volt, mint most. Megértjük egymást nagyon. Ugye olyan házasság nincsen, ahol ne lenne egy kis összeszólalkozás, veszekedés, de már húsz éve, hogy együtt vagyunk, de olyan soha nem történt, ami végett szaladni kellett volna a háztól. Soha eszembe nem volt, hogy rosszul választottam. Jó ember. Ahogyan megismerkedtünk, nem gondoltam volna én, hogy ilyen jó életem lesz mellette. Katona volt, és ahogy mesélte, hárman írtak három lánynak levelet, és végül mind a három levélből házasság lett. Ő azt írta, hogy szeretné, ha a majálisba találkoznánk, úgy estefelé, majd a bálba. Tudott a levélről az édesanyja, a nővére, az én édesanyám meg az én nővéreim is, oszt mind figyeltük, mikor kerül elő. És nem jött. Ha nem jön, hát nem jön. No jól van, táncolni táncoltam, hát majd kétségbe nem esek miatta! Persze később aztán megjelent. Hát mér ne ittasan, ugye? Első jelenés volt... Az egyik katonatársának az esküvőjéről jött, ott mulatott hazajövele előtt. Azért csak hazakísért a bál után, és akkor, azon a majálison kezdődött az összejövetelünk, azóta nem is szakadtunk egymástól távolabbra...”

[2]

*„Minek nékem az ezüstös fékető,
ha az vett el, aki nékem sosem köll.
Elcserélném ezüstöt a bársonyér’,
asszonyságom régi leányságomér.”*

(NÉPDAL A HÉVÍZGYÖRKI ASSZONYKÓRUS MŰSORÁBÓL.)

A *tisztességes lány* - a hatvanas évekig - ugyanolyan életet tervezett-képzelt magának, mint anyjáié, nagymamájáé volt. Tizenhat évesen eladósorba léptek, s készen álltak a házasságra, mely további életüknek legfőbb és egyetlen célját adta. Nem vágytak iskolába, sem kifelé a világba. Nem akartak mást, mint Györkön asszonynak lenni, a maguk portáján, kertjében gazdálkodni. Általában nem tiltakoztak a korai férjhez menés ellen. Tudták, hogy mielőbb párt kell választaniuk, és ha ez húszéves korukig nem sikerül, a falu és a rokonság szégei lesznek.

„Én se ellene, se mellette nem szóltam semmit. Édesanyám sem akarta akkor tulajdonképpen, mert ő előző éven is lagzit tett, a nővéremnek. De akkoriban mindenki úgy gondolta, ha egy lányt vinni akarnak, adni köll. Gyerek voltam pedig, alig tizenhat éves.” (Esküvő, 1957.)

Az együtt gyerekeskedő és bálozó lányok és fiúk útja a párválasztás idején kettévált. Egykorúak ritkán házasodtak össze, talán a két nem felnőtté válásának időkülönbsége miatt.

„Pontosan nem is emlékszem, hogyan ismerkedtünk mi meg, mert én órála korábban semmit se tudtam. Nyolc évvel idősebb nálam, és ugye mi fiatalabb gyerecskével járogattunk akkorába. Énnékem meg a barátnémnak, a többi pajtásnak is egyszerre lett udvarló, egy öszön is mentünk férjhez. Tudja fene! Megismerkedtünk olyan öregebb legényekkel. Elgyütt az idő, hogy férjhez köll menni, akkor fiatalabb nem kellett.” (Esküvő, 1957.)

Ha nem akadt a lányoknak udvarló, hozzáillő párt a szülők szereztek - „összebeszélték”, majd „összeszoktatták” a fiatalokat. Nem kényszerházasságok voltak ezek, inkább olyan érdekházasságok, amelyeknél a fiatalok (jobb híján) elfogadták szüleik döntését; nem vonzódtak senkihez vagy nem kellett senkinek, de elérték a párválasztó kort. Ma, évtizedekkel az esküvő után - asszonyfejjel - már meggyőződésük, hogy maguk választották a férjet. Még a látszatát is el akarják kerülni annak, hogy összeboronálták volna őket. Jellemző, hogy a györki asszonykórus helybéli fellépésekkor nem hajlandó elénekelni a következő népdalt: „Minek nékem az ezüstös fékető, ha az vett el, aki nékem sosem köll. Elcserélném ezüstöt a bársonyér’, asszonyságom régi leányságomér.” A szülői választásra utal néhány önkéntelen mondat is. „Úgy köllött lenni, hogy csak övele kerültünk össze...” (Esküvő, 1956.)

Persze voltak olyan házasságok, amelyeket a szülők erőszakoltak - ezeket hosszú évekig, évtizedekig számon tartja a falu emlékezete. Az asszonygazdák tekintélyt parancsoló tartását, önbecsülését mutatja, hogy győztesnek tudják magukat a kényszerházasságokban is. Letagadni nem tudják egykori híres ellenkezésüket, ellenben a házasságot már „komolynak”, rendesnek hirdetik: megszépítik vagy valóban jóvá teszik azzal, hogy a maguk kedvére formálják a valamikor ellenérzést kiváltó férfit. „Hálistennek, nagyon jó lett a férjem. Amilyen érzéssel én mentem hozzá, ha egy kicsit is rossz, el se bírom viselni.” Hogy mivé alakult egy kényszerházasság, nemcsak az asszonyon, hanem a férjen is állt. Az anyai akarat ellen jóval ritkábban házasodtak. E „csak azért is” házasságokkal mindig büszkélkednek az asszonyok - sikeres a házasság vagy sem -, mert ők már akkor, lánykorukban is a maguk urai voltak.

A legény tisztessége - a harmincas évek óta - nem azon fordult meg, hogy milyen pályát választott. Ha szegényebb család fia városi munkát talált, jóra valónak, szerencsésnek mondták, és a gazdafiúra sem nyelvelt a falu, ha a városba húzott, noha a család fájlalta konok fia kiszakadását a gazdaságból. A legényeket nem kötelezte a szokás: apjuk örökébe lépni; azt viszont elvárták tőlük, hogy állandó, megbízható jövedelmű munkájuk legyen. Mégsem a munkán állott a tisztességük, hanem szórakozásuk, öltözködésük, viselkedésük módján. A kocsmázás és borivás nem lumpnak, hanem férfinak tette meg a legényt, még a báli kakaskodást és verekedést is elnézték. A fiatalembert akkor vette szájára a falu, ha városi ifjú módjára akart kitűnni. Az ötvenes években a bejáró fiatalok nagy tömegét kísértette meg a pesti öltözködés és viselkedés divatja. Ebben az időben a „modern” legény volt az igazán tisztességtelen. Gondos szülők nem is engedték, hogy lányuknak csónadrágos, gumitalpú cipős legény udvaroljon. A focista társasága szintén tilalmas volt. A faluban népszerűtlen futballozást is a városi „rontás” egyik formájának látták. Valamennyi hagyományos szórakozási forma - bálozás, utcai éneklés, tánc, ünnepnap i kártyázás, a fosztó, a fonó multságai - nem rabolt el időt és erőt a mindenkinek kötelező munkától, s egyúttal pénzkereső, ismerkedési alkalom is volt. A futballozás sok erőt és időt emésztett föl, s a györkiek semmi értelmét, hasznát nem látták a testedzésnek. A focista mihaszna és szegény, mert akinek idejéből labdarúgásra telik, az bizonyosan lusta és elmarad a munkában. A fölfogás egyik jele: 1945 után a szegényebb családok fiai alakítottak sportegyesületet.

„Modern” vagy focista legény ritkán került össze gazdalánnyal. Az ilyen szerelmespárt akkor is „szétbeszélték” a lány szülei, ha ügyesen piacoló-gazdálkodó családból származott a fiú.

Mikor házasodott a tisztességes legény? Tizennyolc éves korában még nem gondolhatott a nősülésre, hiába, hogy a vele egykorú régi lánypajtásai már lakodalmukat ülték vagy apró gyermeküket dajkálták. A legények általában katonaidejük kitöltése után nősültek, akkor viszont igyekezniük kellett, mert a húszas éveik végén már öreglegényeknek nevezték őket, és ez alig volt kisebb szégyen, mint a vénlányság. Az öreglegényeket az eladósorú, tizenöt-tizennyolc évesek semmibe vették, ezért feleségnek satnya, testi hibás lányt, elvált asszonyt vagy özvegyet kaphattak. Hogy ne sietősen, elhamarkodottan válasszanak, fiatalon, tizenhét-tizennyolc éves korukban kerülgetni kezdték a még iskolás, tizenkét-tizenhárom éves lányokat. A szerencsésebbje bevonulása előtt házassági ígérettel, eljegyzéssel kötelezte el a lányt. A katonaság előtti kézfogót azért is szorgalmazták, hogy ne orozzák el előlük a már katonaviselt legények a legszebb lányokat.

A szegények olykor azzal vétettek a rend ellen, hogy már sorozás után megtartották az esküvőjüket. A szegény „új asszony” magánosan - férje távollétében, és eleinte gyerek nélkül - könnyebben teremthette meg a közös otthont, hogy „ne a semmire, a semmibe jöjjön majd haza az ember”. A szegénylegény sokszor azért is házasodott korán, hogy maga helyett segítséget hagyjon támasz nélkül maradt szüleinek. (Nehezebb sorsú asszonyok ilyen helyzetben cselédnek érezték magukat.) Ha jómódúak nősültek a katonaevek előtt, a gazdaság szűkös munkaereje, a befogadó család előregedése készítetett korai házasságra.

„Én tizenöt éves koromban férjhez mentem, rövid volt a lányság. Semmit sem értettem én abból, hogy mi az a menyasszonyság meg házasság. Ezért mondtam is mindig, hogy hagyni kell azt a fiatal szórakozni, fölkészülni az asszonyságra, aztán az én lányom is idejekorán, tizenhat évesen ment férjhez. Nem kényszerítettük mi egyáltalán, de be kellett látni, hogy nagyon nagy szükség volt a munkájára. A nászasszonyomat egy kilencvenéves nagymama teljesen lekötötte, nem mozdulhatott tőle sehova, a gazdaságot, a piacot meg csinálni kellett. A lányom tizennégy éves volt, ballagott a nyolcadikból, ez a vőm már akkor járt utána. Amikor

betöltötte a tizenhatot, megesküdtek. Az a lányom szerencséje, hogy a lagzi után mindjárt elvitték a vőt katonának. Mindannyian tudjuk, hogy az emberrel ugye mindig többletmunka, fáradság jár. Nyugalom volt hát, amikor elvitték katonának.” (Esküvő, 1963.)

A házasság célja a családalapítás, a család pedig gazdasági társulás és az utódok megszületésének, fölnevelésének helye. Mivel a katona férj sem pénzt, sem munkát nem adhat újonnan alapított családjának, a házasító szülők nem fogadják el teljes jogú személynek. Ha módjukban áll, korlátozzák férji kötelességeinek teljesítésében. Hallani a faluban olyan lakodalomról, amelyik után nem volt nászéjszaka - a szülők megtiltották.

Történt pedig az ötvenes évek végén, hogy egy tizenhat éves lány és katonaidéjét töltő udvarlója eljegyzésre készülődött. Forró nyárban, úgy Péter-Pál tájékán ünnepelt a népes rokonság a menyasszonyos háznál. A menyasszony szülei étellel-itallal tartották jól a hatvanhetven vendégeskedő személyt, a vőlegény rokonai ilyenkor nem vesznek részt a vendéglátásban. E kislagzinak is beillő eljegyzés főszereplőjét, a menyasszonyt a barátok és a rokonok ajándékokkal halmozták el. A vőlegénytől karikagyűrűt, pecsétgyűrűt, kendőt, kerékpárt, anyósától százvirágú kendőt, a vőlegény keresztanyjától meggyszínű atlaszkendőt, a vőlegény nagyanyjától selyemblúzt kapott. A menyasszony rokonsága is kitett magáért. A keresztanya szintén százvirágú kendőt, selyemblúzt, damasztabroszokat, a nagymama lepedőket, az egyik nagybácsi kéknúdlis berlinerkendőt, egy nagynéni rózsaszín szoknyának valót, egy másik teljes ágyhuzatot hozott. A lánypajtások törülközőket, blúzanyagokat, abroszokat ajándékoztak.

A vőlegény nem kapott semmit, neki nem jár eljegyzéskor ajándék.

A nyári eljegyzést őszi lakodalom követte, amelyre a katona két hét eltávozást kapott. De hiábavaló volt a hosszú katonaszabadság és a tizenhatodik évét még el nem érő lány házasságkötéséhez szükséges tisztiorvosi engedély (ötvenforintos okmánybélyeggel), mert a kétszáz személyes lakodalom csak a falunak szólt - a fiatalok nem feküdhettek össze. A lagzi után minden maradt a régiben, az „új asszony” anyja mellett lánykodott mindaddig, míg párja katonaviselt emberként tért vissza a faluba.

„A parasztok szerelmi életének minden szabad és színes mozzanata a házasság előtt történik... Parasztok közt ismeretlen az érintetlenség nemesi-polgári dogmája” - írja Erdei Ferenc a Parasztok című könyvében. Hévízgyörkön bizonyosan a század eleje óta törvény ez a régi polgári-nemesi dogma; a falu öregjeinek emlékezetében nyoma sincs a házasság előtti szerelmi életet megengedő szokásnak.

Hazánk egyes tájain a tizennyolc-tizenkilencedik században még olyannyira mindennapos és elfogadott volt az úgynevezett próbaházasság, hogy a megesett lányt és törvénytelen gyermekét meg sem szólta, ki sem közösi a falu. A próbaházasság intézménye a 19. század végére egy-egy vidéken él, a palóc falvakban már csak nyomait lelték a néprajztudósok. Morvay Judit egy Györknél jóval zártabb mátraalji palóc faluban kutatott, s a múlt század végének viszonyaival ismerkedve az érintetlenséget megkövetelő erkölcsöt találta. Följegyezte viszont a szeretőtartás szokását, amely archaikusabb tájainkon még századunk első felében is a próbaházasság formai kerete, elnevezése volt. E palóc kis faluban a lánynak joga volt egy időben akár több szeretőt tartani, ám ha kiválasztott is később egyetlen legényt szeretőjének udvarlója közül, a tartós kapcsolat ritkán vezetett házassághoz. Nem tiltották a szülők a szeretőtartást, de nem tekintették a házasság előzményének. Szeretőt a fiatalok, házastársat pedig a szülők választottak. A közvélemény szerint a szeretőtartás fiatalkori szórakozás - folytatás és következmény nélkül, a házasság komoly társadalmi és gazdasági mozzanat - jelentékeny fordulópont az egész közösség életében.

Hévízgyörkön az ötvenes években kezdték általánosan használni az udvarló kifejezést, addig a fiataloknak „szeretőjeik” voltak. Az új, városból származó fogalom csupán a falusi szókészletet módosította, az erkölcs már ennek előtte a polgári mintához idomult. Az erényes lány és legény szerelmi előélet nélkül kellett lépjen a házasságba: az engedelmesebb fiatalok azt fogadták szeretőnek, aki majd házastársnak is megfelel. A polgári erkölcs Györkön sem lehetett régi gyökerű - egy 19. századi házasság előzményei nem éppen az érintetlenség mindenekfölötti értékét példázzák.

A történet egyik főszereplője, Győri Judit 1794-ben született Győri Mihály és Sas Judit házasságából. 1812-ben *nemes Selebi Kovács János* felesége lett, akitől tizenhat év múlva törvényesen elváltak. Volt férje a válás után Tasnády Klára 28 éves hajadont vette feleségül.

Ki volt ez a *Tasnády Klára*? Apja, Tasnády János a györki református egyház domonyi kegyuránál, tekintetes Kandó Istvánnál szolgált, itt ismerte meg feleségét, Klára jövendő anyját, Miskei Klárát, kivel 1794-ben „három havi kihirdetés után házassági életre egybe kötöttek”. Első gyermekük, Klára 1800-ban született. Ez a lány 1827-ig - lányfejjel - négy gyermeket hozott a világra. Az első, az 1821-ben született János nemes Selebi Kovács János „törvénytelen ágyból származó gyermeke” volt. 1823-ban Zsuzsa, 1825-ben András névre keresztelték Tasnády Klára „fattyú” gyermekeit, majd 1827-ben ismét olvashatjuk az apa nevét: a korabeli bejegyzés szerint „Nemes Selebi Kovács Jánosnak Bori nevű, fattyú gyermeke született Tasnády Klárától”.

Ma az is különösnek tűnhet, hogy egy férfi önként elismeri a házasságon kívül született gyermek apaságát, de még különösebb, hogy a manapság terhes következményekkel járó vallomást házasember teszi. Kovács János mentségül fölhozható, hogy Győri Judit hitestársa ez ideig egyetlen gyermeket sem szült.

A hagyományos paraszttársadalom igazi törvényszegője nem a megesett lány, hanem a terméketlen, meddő nő volt. E régi renddel egybehangzó a négygyerekes hajadon és a falusi kismemes hepiendje:

„Nemes Selebi Kovács János minekutána mind a Tekintetes Nemes Vármegye előtt lefolyt törvényes ügye lefolyása után, mely mind a Felső Királyi Tábla, mind a Hétszemélyes Tábla, mind ő császári Felsőségének a nevezett Táblák ítéletet helyben hagyó kegyelmes engedelme mellett Győri Judittól, mint pártos életű (?) személytől elválasztó levelet nyert volna; vette magának jövendőbeli házastársának Tasnády Jánosnak leányát, Klárát. Násznagy a férjfi részéről öreg Tóth András, a Lány részéről Tót István törvénybíró.”

A 20. századi megesett lány nem remélhetett ilyen társadalmi fölemelkedést. Tán azért sem, mert nem volt többé dicséretes asszonyi erény a termékenység. Eltűnt az a régi paraszterkölc, amely szerint a házaselet a gyermekekért van, kiknek születését korlátozni bűn. A teherbe esett lánynak immár rosszabb híre kelt, mint a rendszeresen legényeket, házasembereket ágyába fogadó nőszemélynek. Olyannyira behódoltak a városi erkölcsnek, hogy „szó ne essék róla”, elnézték a fiúk házasság előtti nemi életét. Abban viszont különbözött a györki erkölcs a várositól, hogy itt nem lettek a közösség kivetettjei a kamaszokat szerelmi praktikákra tanítgató nők, a „kurvázkodással” együtt fogadta el őket a szűkebb család és szélesebb rokonság.

A tekintélyes családanyává (nagyanyává) öregedett egykori „falu lányai” ma széles jókedvvel nyugtázzák és viszonyozzák a vaskos vicceket, és nem húzódoznak a vicceket kísérő ölelésektől, fogdosásoktól sem. Vásári színjátékokból ismerős komédiázó kedvet szabadít föl jelenlétük - és semmivé lesz a nők és a férfiak álszent szemérmeskedése. Bár ilyenkor Hévízgyörkön

fittyet hányak az ildomos kifejezésre, tapintatos, kétértelműségbe burkolózó fogalmazásra, mégsem fajulnak az efféle beszédek malackodássá vagy trágársággá, mint ahogy ez történni szokott más társaságokban. A természetes komédiázókészség bontakozása sejtetni engedi, hogy a házasulandók szüzességét fennhangon követelő parancs csak felszíni közmegegyezés, amely a felelőtlenségre és szabadosságra hajlamos fiatalok megzabolázására és „védelmére” szolgál.

Az álszent még a „tisztességtelennél” is bűnösebb.

[3]

*„Galga partján kizöldellt már a nyárfa,
sárgarigó rászállott az ágára.
Sárgarigó azt dalolja, sej azt fütyöli,
jaj de boldog, aki egymást szereti.”*

(NÉPDAL A HÉVÍZGYÖRKI ASSZONYKÓRUS MŰSORÁBÓL.)

„A férjem unokatestvéreinek volt a lakodalma, aztán elmentünk a nővéremmel lagzit nézni. Én akkor az egyik ángyomat gyászoltam, oszt a nővérem mondja:

- Ne kösd mán azt a fekete kendőt a fejedre, nagylány vagy! Kösd ezt a szép melegpirosat, nem látják ott meg, hogy föltörted a gyászt. Hátha még valaki el is hí láncolni.

Persze én tizenhárom éves voltam. - Ugyan, kinek jutnék én eszibe!

Hát amint ott a lakodalmat néztük, előttem két sor asszony állt, alig láttam ki a fejek közül... Egyszer csak odajön a férjem:

- Szabad lesz? - kérdezte. - Én adtam neki az utat, mert azt gondoltam, biztosan erre akar elmenni a sátorhoz inni valamit. Úgy el is húzódtam, hogy hát tessék. Ő megfogta a kezemet, oszt húzott. Gondukoztam én magamban: el van ez tévedve? Rosszul látott? Mondom, hát azok a lányok nagyon korán kezdtek lánykodni, tizenhat évesek voltak, amikor én tizenhárom. Azokat nem ugatta a kutya se. Mind ugye csak szebben föl voltak öltöztetve, nekik volt édesanyjuk. Hogy őszintén megmondjam, azok direkt arra számítottak, hogy táncoljanak. Még jó, hogy a nénikémnek eszibe jutott kicserélni a kendőmet, de még olyan sötétes szoknyába is voltam, mert csak félig törtem föl a gyászt. Hát bevitt oda az uram táncolni a lagzisok közé. Jaj, nagyon meg voltam ijedve, hogy ez biztos eltévesztett. Nagyon táncoltunk. Mikor vége lett a versnek, azt mondta:

- Ilonka, majd ha hazamégy, szólj, hazavezetlek!

Akkor bizonyosodtam meg arról, hogy nem tévesztett el. Még meggondolatlanabb voltam, meg hát szerettem is viccölni, és így válaszoltam:

- Nem vagyok én vak, János! Nem köll engem hazavezetni!

És azzal nagyon el is szállt a bátorságom, mert hát alig csiperedtem föl valamennyire. Még hazavezetni? A nővérem meg nagy ijedelmibe otthatta a lagzit. Aszongya, jaj, istenem! Ez a lány fekete szoknyába! Ki a fene gondolta volna, hogy ilyen szerencsénk lesz?

Az uramnak a nagymamája nagyon kritikus öregasszony. Szerette a pénzt összerakni, így élire e. Az meg azt figyelte, hogy ki az a lány. Ugye egy unokája volt, oszt azt leste, ki kerül majd a Jánosékho'. Azt mondta anyósomnak:

- Te Bözsi! Milyen öregasszonnal táncol a János?

No, ott kezdődött az udvarlás. Még nem kísért haza, hanem legközelebb, amikor szódáért mentem a Túróczi-kocsmába. Ahogyan benn álltam a soron, látom, hogy egy nagy csapat legény halad el az ajtó előtt. Az uram megállt. Hát én kijöttem, aztán megszólított:

- Szerbusz.

- Szerbusz.

- No, hozod?

- Hát hozom - válaszoltam neki, aztán sokáig mentünk szótlanul, egymás mellett. Amikor odaértünk a kapunkhoz, megálltunk beszélgetni. De úgy jött a szó, hogy a mai eszemmel nem is tudom, mit tudott az uram annyit mondani, mert ő különben olyan csendes természetű. De azért amíg ő egyet szólt, addig én hármat. Elmúlt az este. Nagyon rendes volt az uram, igen tisztelettudó. Mondhatom, nem is gyaníhattam semmi rosszra. Amikor el akart menni, szépen lekezelt, jó éjszakát kívánt. Nem úgy, mint a mostani fiatalok. Itt harmadik este már nem tudják, mit csináljanak, befogadják-e vagy sem, vagy mi legyen. Mi még csak a kapuban beszélgettünk, hónapokig.

Rendesen, minden legényes este jött, kedden, csütörtökön és szombaton, vasárnap. Akkor azt mondták, hogy hétfőn meg szerdán csak a húgyos legények járnak, a rendesek csak a páros estéken. Mindég füttyölt a legény, ha még nem mert bejárni. Befogadni úgy három hónap múlva kezdtük. Ha a sógoromat, aki fordába járt, nem zavartuk az alvásban vagy a pihenésben, benn is beszélgettünk. Aztán ahogy jobban megismertem, hogy ugye rendes, nem szemtelenkedik, nincs egy kétértelmű szava, csak elbeszéli a legénységét, kezdtem megszeretni. Én is elbeszélgettem a napi munkámat, mondhatom a gyerekkoromat, az iskolámat is.

Még a katonaidéje előtt szóba hozta, hogy komoly szándékkal van, de azután összeszólalkoztunk. Itt a faluban háromféle vallás van, még ma is sok belőle a vita. A mi családunk katolikus, az uram anyja is, de az apja evangélikus, és az uram az ő vallásán van. Nagyon tartották magukat, hogy uram egyedüli gyerek, csak nem megy el a katolikusba esküdni. Én nem mondtam igent, így aztán szétszakadtunk a vallás végett. Igen fiatal lányka voltam, mit ígérsek én katonaidő előtt.

No aztán kaptam én egyszer egy levelet a katonaságtól. Egy jó barátja írta, hogy sokat hallott felőlem, mert legényember kislányokról beszél. Az uram azt állítja, hogy az ő tudta nélkül küldte nekem a barátja ezt a levelet.”

„Kelt levelem 1956. VI. hó 30-án

Ilonkám édes, fogadd szeretettel hozzád írt levelem. Ne haragudj, hogy levelemmel zavarlak, de meg kell írjam néked szívem vágyát, és a hozzád való hűséges szeretetemet. Ilonkám, tudom, hogy e levelemmel egy kis meglepetés fog érni, de én szeretnék egy igazi jó és komoly társat szerezni, és így itt az egyik barátomnak elpanaszoltam, hogy nálunk Dányon milyen komolytalan lányok vannak, és János azt mondta, hogy te egy komoly kislány vagy. Mondta, hogy ő udvarolt neked, és a valláson összevesztetek. Hát én már ebből látom, hogy tényleg komoly kislány vagy, mert aki a vallást hiszi és az Istenben bíz, az rossz ember nem lehet... Igaz, hogy furcsa dolog egy ismeretlen személynek szerelmet vallani, de Ilonka, hogyha te annyira szereted a vallást, tudom, hogy rossz lány nem lehetsz... hogyha érdemesnek tartod, írdál nekem egy levelet, mert én is katolikus vagyok, és nem dicsekszek, de olyan gyerek vagyok én is, mint Jancsi. Ilonka, én tudom azt, hogy bizony azt jól meg kell gondolni, hogy kivel köti be az ember a két szeme világát, de én már meggondoltam, és merem őszinte szívvel írni neked, hogy szeretlek, és ha érdemesnek tartod, szeressél te is... Nékem nem kell gazdagság, csak boldogság, és ha két szerető szív megérti egymást, én annál nagyobb gazdagságot nem ismerek... szeretném, ha levelemre válasz érkezne, mert én csak ilyen rendes kislányt tudnék szeretni, mint te... hogy leszünk-e még egymásé valaha vagy sem, ez csupán terajta múlik. Ezzel bezárom e pár sor nagyra vágyásom.

Szerbusz. Ilonka”

Ezt írta szóról szóra, és én nem is ismertem. Én nem szoktam levelet kapni, nagyon meglepődtem hát, de aztán meg nagyon mérges voltam. Ugye sértőnek vettem, hogy mit kínálgat ez éngömet, a János. Mert úgy értelmeztem én a levelet, hogy az uram annak a dányi fiúnak ajánlt volna. Hát nem tudta az, hogy én a világon vagyok! Nem is neki válaszoltam én, hanem az uramnak. Nem leveleztünk előtte, nem is tudtam, hogyan kezdjek hozzá, végül ezt az emlékverset írtam:

„Kelt levelem, de nem a gólya költötte, Hévízgyörk falujából volt kedvesed küldte. De nagy fájdalommal ülök az asztalnál, mint egy árva kislány az anyja sírjánál. Papír előttem, ceruza kezemben, bánatimat írom ebbe a levélbe. Kivirult a nyár, virágzik a virág, igaz szeretettel gondolok reád.” Ennyit írtam, meg a nevemet és pár sort, hogy „Kedves János, nem érdemltem ezt tőled, hogy engem árulgassál, kigyúnyoljál ne árulgassál te éngömet, nem vagyok én zsákbamacska.” Soha nem felejtöm el, ez volt az első levelem, amire persze az uram írt.

„Kelt 1956. VII. 25-én

Kedves Ilonkám,

Bocsánatot kérek, hogy soraimmal zavarom szívednek nyugalmát, de szükségesnek tartom, hogy leveledre választ írjak. De mielőtt még leveletem folytatnám, kívánok tenéked és az egész családnak friss, jó egészséget és sok boldogságot, mint amilyen nekem van. Kedves Ilonkám, tudatom veled, hogy leveledet megkaptam, mely igen meglepett, de örömmel is olvastam, köszönöm néked, hogy nem sajnáltad a fáradságot a levélírástól.

Kedves Ilonkám, látom azt levelednek tartalmából, hogy még te sem feledded el azokat a szép estéket, amelyeket együtt töltöttünk... Nagyon sajnálom, hogy így történt a dolog, de én nem tudom azt a sok szép estét elfeledni, és így levél által nem is tudom leírni, hogy mennyire szerettelek téged... alig vártam, hogy a munkából hazaérjek, és mehessek hozzád, mert csak akkor voltam boldog, mikor veled együtt lehettem... amikor esténként elviccölődtünk a kiskonyhátokban... Nem énáltalam vesztünk össze... Amikor te azt a kijelentést tetted, hogy nem jössz el az evangélikusba esküdni, ez énnekem olyan fájdalmas volt, mintha kést szúrtak volna a szívembe... nagy bánattal el kellett válnom tőled, mert én azt nem tehetem, hogy elmenjek a katolikusba...

Kedves Ilonka, írod, hogy megkaptad a barátom levelét, csak azt nem tudod, miért ő írt tenéked. Tudatom veled, hogy az a fiú olyan jó barátom volt idáig, hogy meg egy ágyon is feküdtem vele, mert ő is lovász volt... Együtt dolgoztunk éjjel-nappal, és elmeséltük egymásnak az otthoni életünket... ő mondta, hogy majd ír Györkre levelet, mert Dányon nincs kedvére való lány...

Kedves Ilonkám, te azért megharagudtál, azt mondod, hogy én ne kínálgassalak téged, mert nem vagy te zsákbamacska, és férjhez tudsz te menni úgy is... Én csak a barátomnak akartam jót, és ezért te megharagudtál rám... Pedig tudhatod, hogy mióta összevesztünk, és előtte sem, én még egy rossz szót sem szóltam rólad senkinek... Ez idáig egy rendes és tisztességes kislánynak ösmertelek... írod, hogy lehetséges, hogy a jövődöbéli menyasszonyomnak, a Borkának szebb és ügyesebb volt a hozzám írt levele, mint a tiéd. Kedves Ilonkám, ne haragudj, de a Borka nekem nem menyasszonyom, és nem is lesz, nem mondom, írt egy levelet, én írtam választ és végeztünk, tovább nem leveleztünk.

Kedves Ilonkám, én nem érzem magam hibásnak, én azt se tudom, mi volt a barátom levelébe írva, ezért ne haragudjál rám... Ezzel be is zárom soraimat és végül is kívánok neked igaz boldogságot és további jó egészséget. Maradok tisztelettel tehozzád és az egész családhoz

Üdvözlöm az egész családot.

Csókkal volt *hű* szerelmed
ki soha el nem *feled*

Ivándárda, Up. Bezedek

János”

A nővérem is olvasta levelét, és mindég unszolt:

- Írjál annak a gyereknek, ilyen szépeket írt, te meg semmit sem válaszolsz?!

- Ááá, nénikém! Mit írnak? Nem tudok én semmit se mondani.

- Ne törődj azzal, majd ő mond!

Ami könnyű volt, megint emlékverset írtam egy szép képeslapra.

„Szedd a tavasz virágát
Egy csokorba össze
Rózsát is tégy, nefelejcsset
Egyet-egyet közbe.
Tekints a csokorra
Látni fogsz a múltba
Eszedbe jön rögtön
Ki a pár sort írta.”

Annyi eszem azért volt, hogy a kezdőbetűket más színnel írtam, így lefelé olvasva az jön ki, hogy szeretlek. A levelezőlapon szép mezei csokor volt egy kis kosárban. Amikor aztán elengedték szabadságra, eljött hozzánk, utána is ment a levél, jött a levél.

„Kelt levelem 1956. IX. 22-én

Kedves Ilonkám,

Fogadd forró szeretettel hozzád írt soraimat, melyben kívánok tenéked és mindnyájatoknak friss, jó egészséget, mint amilyen nékem van. Kedves Ilonkám, tudatom veled, hogy szerencsésen megérkeztem, nem történt semmi bajom. Sajnálom, hogy tégedet olyan hamar el kellett hagyni... Pedig olyan boldog voltam, hogy nem is tudom elmondani... Gondolom, hogy te is azzal a gondolattal lehettél, hogy milyen boldogok leszünk mi ketten, ha a Jó Isten segít bennünket, hogy egymásé lehetünk. Én most már bízok tebenned, és remélem, hogy nem fogok benned csalódni.

Kedves Ilonkám, most pedig az a kérésem volna tehozzád, legalább légy olyan őszinte énhozzám, mim amilyen én vagyok tehozzád, és akkor soha többet nem lesz köztünk semmi baj sem. Mert ha valaki tud valakit szeretni, akkor én szeretlek tégedet...

Végül is maradok tisztelettel Mindnyájatokhoz

János

Sokszor csókollak a messze távolból hű kedvesed János, ki téged soha el nem feled

Választ

János”

De akkor jutottam a nagy gondba, amikor már odáig értünk, hogy azt kérdezte, hogy elmegyek-e hozzá feleségül. Mennyire szégyeltem! Hát hogy írjam én azt meg, hogy el?! Jaj, mit szól, ha azt mondom, hogy igen? No, azt soha nem felejttem, nagyon sajnáltam a forradalom alatt azt a sok halottat, de nekem az a forradalom annyiból jól jött, hogy nem lehetett válaszolni. Nagy zűr volt, ő is csak innen-onnan, turai asszonytól küldte a leveleit, én meg sehogy se.

„Kelt 1956. X. 12-én

Édes Csillagom, Drága Kis Szívem. Ezen pár sor írásomat szívemnek legmélyebb forró szeretetéből küldöm tehozzád, melyben kívánok Néked és az egész családnak friss jó egészséget és sok boldogságot, mint amilyen nékem van... Drága kedvesem, hallottam, hogy volt odahaza szüreti bál, és tégedet hívtak kocsmárosnének, és nem mentél el, pedig egész nyugodtan elmehéttel volna, én azért nem haragudtam volna meg... Levelem végéhez érve csak annyit mondok, hogy mindég csak olyan hű legyél hozzám, mint amilyen én vagyok tehozzád, akkor tudjuk szeretni egymást, és ha a Jó Isten segít, akkor a mi szívünk nem sokára egymásé fog lenni. Ezért szeretném, ha te is megírnád szíved szándékát az iránt, hogy beleegyezel-e abba, hogy jövő ősszel megnősülök, és el jössz-e hozzám feleségül, és farsangra vagy pedig húsvétra megcsináljuk az eljegyzést. Azért kérdem tőled meg pontosan, mert ha beleegyezel, akkor úgy fogok gondolkodni.

Végül is Maradok továbbra is hű kedvesed, ki tégedet soha el nem feledlek

János

Sokszor csókollak a messze távolból

János”

Én írni ugye szerencsére nem tudtam, így aztán egyszer csak ő írta meg, hogy majd ekkor lesz az eljegyzés. Hála istennek! Csakhogy ez a gondom is lement. Néha úgy elgondolkozok, ha a televíziót nézem, meg látom is, hogy a mai lányok maguk mondják, hogy feleségül mennék hozzád! Nekem pedig ott volt a kérdés, csak válaszolni kellett volna, és azt mennyire szégyeltem. Amúgy nagyon is szeretek barátkozni.

Aztán persze meglett az eljegyzésünk, de ugye a forradalom után sokáig nem engedték haza.

„Kelt 1957. III. 26-án

Szeretett Kedves Ilonkám, fogadd szeretettel hozzád írt leveletem, melyben kívánok a Jó Istentől friss jó egészséget és sok boldogságot, mint amilyen nékem van... Drága kis Szívem, leveledet olvastam, melyben írtad, hogy... teneked is eszedbe jöttek azok a szép esték, amit együtt töltöttünk, mikor odahaza voltam, csak amint te is írtad, az már régen volt, de reméljük, hogy most már hamarosan fogunk találkozni, de most még mindég nem lehet menni, csak jövő hónap 8-án, de én úgy terveztem, hogy majd csak inkább Húsvétra, akkor talán hazamehetek és megtarthatjuk az eljegyzést... vagy pedig augusztus 18-án, a névnapodon, mert ha minden jól sikerül, akkorra talán leszerelünk, de ettől eltekintve nékem mindegy, amikor te akarod, akkor lesz, mert előbb-utóbb úgyszólván meg kell, hogy csináljuk, de azért ne mondd azt, én választom ki, mikor legyen, csak annyit írd meg, hogy mikor, mert akkor úgy fogok készülni én is. Drága Kis Szívem, leveledben írod még, hogy a nénike is írt volna többet, csak nagyon el van szomorodva, mert döglenek a tyúkjai, de amint írta is a nénikéd, ez még nem olyan nagy baj, az a fő, hogy a kakas egészséges legyen.

Édes Szivikém, írtad leveledben még azt, hogy ne haragudjak, amiért a levelet a Keresztanyántól küldted, dehogy haragszom, sőt nagyon megörültem néki, amint mondta, hogy Ilonka küldött egy levelet... Más újságot nem tudok, leveletem bezárom. Maradok továbbra is hű kedvesed, ki tégedet a síromig el nem hagylak

János

Csókkollak. János”

Nyáron már többször hazajöhetett, meg bálba is mehettünk együtt. Augusztusra kitöltötte az idejét, és a névnapomon tartottuk az eljegyzést, de addig is jött a levél, ment a levél.

„Kelt 1957. VI. 19-én

...Szerető kedves Ilonkám, leveledben nagyon megdöbbenő volt számomra, mikor azt írtad, hogy már attól félsz, hogyha leszerelek, sűrűbben elő fog rajtam történni a beittasodás, aminek nem nagyon fogsz örülni, és csak akkor lennének igazán boldogok, és csak akkor tudjuk igazán megérteni egymást, ha ez egyáltalán nem fordul elő. Kedves Ilonkám, én ezt nem értem sehogyan sem, mire fel írtad ezt, talán azért, mert ez idáig nagyon jól viselkedtem, vagy talán annyira fáj neked az, hogy egy kicsivel többet ittam, mint kellett volna, vagy esetleg azt akarod, hogy én is úgy viselkedjek, mint a mai fiatalság nagyrésze. Mert ne gondold, hogy én nem tudnám megcsinálni, amit a többi fiatal. Én is tudnék cigarettázni, tudnék focibalozni, tudnék kocsma töltelke lenni, és tudnék japli gyerek lenni, mint ahogy az Apósod mondta, hogy tényleg milyenek a mai fiatalok. De én ezek után úgy látom, hogy mennél jobb az ember, annál jobbnak akarod... Azért én csak azt tudom teneked mondani, hogy ezt már régen el kellett volna feledned... Szerető Kedves Ilonkám, leveletem bezárom. Végül is soha el nem múló szeretettel gondolok reád. Hű kedvesed, ki tégedet igaz szívből szeretlek és síromig el nem feledlek. Sokszor csókkollak János

Választ”

November 23-án volt az esküvőnk. Nagy lagzi volt, nálunk még nem is annyira, a több nép az uraméknál volt. Elfogyott egy tehén meg tán két dehen zsír, ilyen lagzi akkor még tényleg nem volt mindenütt. Húsz éve esküdtünk, akkor még nem ment olyan nagyba, nálunk talán hatvan-hetven személy volt, az uraméknál még több. Ma százak is vannak egy lakodalomban. Mi a szobában voltunk, most meg sátrat állítanak mindenhol, én nem is tudom, hányadik ágazatig hívják meg a rokonságot.

Milyen kínom volt az esküvő után! Mikor én az uramékhó' kerültem, még földesek voltak jobban azok a szobák, oszt az uram munkatársának a menyasszonya, egy hegyes sarkú kis-asszony olyan gödröt táncolt ki a ház közepin, hogy beleülhetett volna egy tyúk tojni. Reggel, ahogy megláttam a gödröt, már izzadtam is, mert a régi szokás szerint azt a menyecske dolga betapasztani. De azért mégse lettem rá erre a dologra, mert édesanyám, már anyósomat szólítom így, édesanyámat négyéves koromban elvesztettem, szóval az anyósom betapasztotta. Kímélt engem nagyon, ahogyan tudott, de nemcsak ebben, hanem minden munkában. Ugye tizenhat éves voltam, nem akart megszakítani. Gondot viselt rám. 5000 forint volt a menyasszonytánc pénze, nem volt olyan sok, most még hetvenezrek is összejönnek, de én nagyon örültem neki, mert sok mindenben volt hiányom. Anyósom segített kiruházkodni. Új menyecske lábára lagos szárú csizma illett, meg vettünk berlinerkendőt is, az volt ugyan nekem,

de kopottas, nem új menyecskének való. Anyósom igen szépen szeretett járatni engem. Ugye egy fia volt, és annak a felesége szépen kellett öltözködjön, legalább úgy, mint más menyecskék.

Ott feküdtem a gyerekágyat is, bár én már nem odahaza szültem, hanem a kórházban. Amikor már érztem, hogy beteg vagyok, elhívtuk a szülésznőt, az nézte az óráját, hogy milyen időre jönnek a fájások. Mondta, hogy nyugodtan bemehetünk vonaton Gödöllőre. Még ott is volt idő jócskán, én meg veszekedtem az orvossal, mert azt hittem, hogy ez sorba megy. Utánam hoztak egy gödöllei asszonyt, és már vitték is a szülőszobára. Hát ez borzasztó, még itt is hátra teszik a vidékieket. Amikor kezdtek sűrűbben jönni a fájások, ugye türelmetlen voltam, nem gondoltam én, hogy még olyan is lesz, amikor azt kell mondani: Jaj, Istenem, meghalok! Mondtam is az orvosnak:

- Doktor úr, ez mégsem igazság, hogy én már egy jó órája itt vagyok, és engem tetszik utoljára hagyni!

- Kismama, nekem mindegy. Bejön?

Megvizsgáltak, aztán kiküldtek. Hát igen. Ennyire tudatlan voltam.

[VI]
HÁZASSÁGSZERZÉS ÉS HÁZASSÁG

[1]

*„Édesanyám sok szép szava,
kire nem hallgattam soha,
ráhallgattam a máséra,
nem az édesanyáméra.
Ne haragudjon rám, kedves édesanyám,
majd ráhallgatok én még a szavára.”*

(NÉPDAL A HÉVÍZGYÖRKI ASSZONYKÓRUS MŰSORÁBÓL.)

A magyar népdalkincsben se szeri, se száma az édesanyát fölemlegető lírai vallomásoknak. Az anya egyszer vádlott, másszor vigaszt adó. Kegyetlen, ha tiltja a szerelmet, együttérző, ha a szerető hűtlen. Balladák és népdalok sokaságából úgy tetszik, hogy az édesanyán állt a szerelmes fiatalok, a házasságra készülő leányok és legények sorsa. A hazai néprajzi leírások többsége viszont arra utal, hogy inkább a mélyebb lelki kapcsolat, a szorosabb érzelmi kötődés fogalmazódhatott meg az anyát szóló dalokban.

Az apajogú faluközösségekben jobban a férfi családfő határozott a házasságokról - tekintet nélkül a fiatalok szerelmi választására. Nem így volt ez a nagycsaládok alkotta palóc falvakban, az országos szokástól eltérően itt az anya szava döntött. A falusi, családi jogokból kismizett asszonynak a kiházás gondja jutott, ezt a feladatot körültekintően és kéréssel teljesítette. Mert a házasságok a palócoknál is a szívek szándékától függetlenül kötöttek. Az anya még lánya könyörgésének sem engedett, pedig az egyetlen sorstársa volt a férfiak vezette családban. Csak a célt tekintette, azt, hogy az éppen érvényes falusi rend szerint kerüljenek össze az egymáshoz illők. Hévízgyörköt a magyar nyelvjárási atlasz a palócokhoz sorolja, és szokásainak nagyobbik hányada is mutatja a palóc népcsoporttal való rokonságot.

A palócság régi házassági rendje erősítette falunk 20. századi matriarchátusát. A korai piacos forgalom és a városi munkakeresés miatt a faluközösségnek nagyobb szüksége volt az önvédelemre, mint az utaktól távol eső, hegyvidéki falvaknak, s ezért Györkön az asszonyi föladat, a célirányos házasság a szokásosnál rangosabb társadalmi küldetésévé vált.

Morvay Judit néprajztudós az 1950-es években - öregemberek elmondása alapján - még pontos képet adhatott a palóc (mátraalji) nagycsalád és a benne élő asszonyok, gyerekek, férfiak sorsáról. Életutak, elbeszélések fordulatai bizonyítják a férfi családfői tisztét és a nő alávetettségét - a minden helyzetben érvényesülő hierarchiát. Húsz évvel később Hévízgyörkön nyoma sincs a régi palóc szervezetnek, legfőképpen néhány „öröklött” gazda uraskodása, kocsmázó vasutas randalírozása idézi föl a férfi-vezetés korát. Az 1970-80-as évekbeli idős györkiek századunk történéseit, szokásait, mulatságait tartották meg emlékezetükben. Gyerekeik, fiatalságuk arra az időre esett, amikor válságok sorát élte át a falu. Olyan válságokét, amelyek egyike-másika számos magyar falut szervesen településsé deformált. A század eleji változások elsősorban az asszonyokat tették próbára. Rajtuk állott, hogy a családok a faluközösség részei, termelő sejtjei maradnak-e.

Változott az új házasságokat befogadó családforma is. A népesség a határ nagyságához képest fölös számban megszorodott; az egy portához tartozó tizenöt-húsz személynek nem volt többé elegendő az öröklött föld, „válakozni” kezdtek hát az általában négy nemzedéket összefogó nagycsaládok - kisebb, két-három generációs családokra. A szétköltözések következ-

tében kiterjedt rokonságok, nemzetségek hullottak szét, s ha maradandónak bizonyult is a régi erkölcs és szokásrend - gyengült az érvényesülését szavatoló közösségi ellenőrzés. Új falutörvények az erősödő asszonyi pozíciók hatására keletkeztek, többségük a házassodást szabályozta.

Mi volt a házasságszerzés régi rendje Hévízgyörkön, amely a nagycsaládok föloszlása után átalakult? Mire kellett ügyelnie a robotvilágban házasító asszonymak? Mindenekelőtt a vallásban megmaradásra: a közmegegyezés csak az egy hiten lévők házasságát tartotta rendjén valónak. A nemzedékek egész sorát kötelező vallási endogámia (felekezeten belüli házassodás) szoros rokonságokat alakított ki az egyházközségeken belül. Hogy az így összefonódó rokonságban megakadályozzák a „vérfertőzést” (az állami-egyházi törvényekkel egybehangozóan, mondhatni ezek hatására), falvanként másképpen szabályozták a rokonok egymás közötti házassodását (tiltották például az unokatestvérek egybekelését). A kétféle korlátozás - az endogámia szorgalmazása és a rokonházasságok ellenzése - egyszerűsítette a gyermeküknek jövőjüket kereső asszonyok dolgát. Kevesebb jöhetett számításba, mint ahány közvetlen környezetükben élt.

A nagycsaládos falvakban különösen szűk volt a választhatók köre, mert az asszonyok nem megfelelő házaspartat, hanem alkalmas családot kerestek. Hévízgyörkön még kisebb lehetett a választék, hiszen a falusiakat a három vallás egymástól elzárt közösségekben tartotta. Egy hitet valló család után kellett hát nézni, nem volt elég, ha maga a jövőbeli a kívánatos gyülekezethez tartozott. Morvay Judit írja említett könyvében, hogy a palócoknál a házaspároknak nem volt közös ágyuk, az asszonyok a kamrában, a férfiak az istállóban aludtak. Nem rendelkeztek külön vagyonnal, munkájuk jövedelme a nagycsalád hasznát gyarapította. Más dolguk sem fűzte őket együvé. A gazdaság munkáinak nagyja a férfiakra, a háztartás és a gyereknevelés minden gondja a nőkre hárult. A családfői teljhatalom miatt célirányosabb volt hát a majdani házaspart családját nézni.

Az apajog érvényessége idején a családi gazdaság a fiúgyermekre szállott, a lányok ritkán örökölték földet, őket a hozománnyal (pénzzel, bútorral, ruhával) kárpótolták a családi jussért. Épp ezért gyakrabban mentek a lányok menyecskének a legényes házhoz, mint a legények vőnek a lányos házhoz. Milyen család lehetett ilyen helyzetben megfelelő a lányos anyák előtt? Oda adták szívesen a lányt, ahol még sok volt a növendék gyermek és kevés a házaspár, tehát az új asszony legalább a menyecskék sorában az elsők között lehet. Az asszonyok életében a férj anyjának jutott a főszerep, ezért a választáskor fontosabb volt a jövőbeli anyós, mint a férj. A fiús anyák dolgos hírű családokból válogattak, ahonnan szorgalmas menyecskét remélhettek. Párvalasztáskor az asszonyok legkevésbé a kiszemelt legény vagy lány képességeivel, tulajdonságaival törődtek. Szerények voltak a feltételek: a majdani házaspart egészséges és tisztességes legyen. A lány ne kacérkodjék, a legény ne mondassék börtönviseltnek.

Mi vészelt el és mi maradt meg a robotvilág házassodást igazgató szokásaiból a 20. századra? Az első, korszakos változás a vallási endogámia törvényét ingatta meg azzal, hogy a nagycsaládokból kiváló kis közösségek új gazdagodási módokat kerestek, hogy megtarthassák régi ágazatuk rangját. A kiscsaládok a szokásosnál gyorsabban piacosok lettek, s e foglalkozás révén rövid időn belül a gazdagság csúcsára vagy a szegénység aljára juthattak. A földtulajdon nem adott már „örökös” biztonságot a gazdálkodóknak és utódaiknak. Ez ideig szokásrend szabályozta a tulajdonjog változásait. Házasságok, örökhatóságok következtében a föld az egyházközségeken belül vándorolt egyik család kezéből a másikéba. Olyannyira „egyházi” főnhatóságúnak vették a földet, hogy például az evangélikus egyháztanács a falujog szerint

kötelezhette az „egyháza földjén” megtelepedő katolikus zselléreket az evangélikus „egyházadóra”, a párbér fizetésére. A 19. század végén, a huszadik század elején széttöredezett az egyházi „birtok”, mert az életképes gazdaság alapozásán fáradozó hívek el kellett, hogy vessék a vallási endogámia törvényét. A földesúri fölsőbbtség megszűnte után szabad volt a földvásár, ám a földszerzés „legolcsóbb” útja a házasság volt; házassági ügyletekben pedig jelentéktelen szemponttá zsugorodott a vallási hovatartozás. És miközben a régi határokat megbontva egybekelhetek a különböző vallásúak és a más falurészben lakók, elmúlt a rokonházasságok veszélye, így tiltásának törvénye is.

Falunkban nem nyúlt hosszúra a földszerző házasságok kora, mert a gyorsan szaporodó népességnek, akárhogy osztogatták, csoportosították a birtokokat - elégtelen volt a határ. Már századunk elején a kiscsaládok gazdálkodási tapasztalatát és munkaerő-szükségletét mérték föl először egy-egy házasság eltervezésekor. Föld a módos családok fiaira és lányaira sem várt - az előrelátó gazdák nem adták ki a földeket hozományként. A lányok és legények ugyanúgy beálltak dolgozni párjuk szüleikhez, mint a nagycsaládok korában.

A házasságszerző asszonyoknak - mondhatni, 1960-ig (míg a magángazdaságok működtek) - két fontos körülményt kellett mérlegelniük. Csak gazdálkodók gyerekeiből lehet egy pár, s ügyelni kellett arra is, hogy a munkaerőben hiányt szenvedő családba jussanak az új házások. Ezért fordulhatott elő, hogy hiába tetszett meg két gazdacsaládban fölnőtt fiatal egymásnak, nem esküdhetek össze, ha mindkettejük családjában kivolt a létszám, és az újabb családtag betelepődése gazdaságtalanná teszi a termelést. Hévízgyörkön több mint egy fél évszázadig azon fordult meg a házasságok sorsa, hogy hova kell „új” asszony vagy „új ember”, hány személyt tart el a birtok, és hánynak ad hasznot hajtó munkát. Ha például egy hold kukorica helyébe paradicsomot vetettek, máris nőtt a gazdaság munkaerő-szükséglete, és persze haszna is. Gyakoribb volt, hogy a családok vetekedtek az új párért. Olcsóbb volt menyecskét vagy vőt, mint napszámot tartani.

A házassító anyák egy csöppet sem emlékeztettek erkölcsösséget, tisztességet prédikáló templomos öregasszonyokra - gazdaszemmel ítélték meg a jövődöbelit. Korábban szerethették egymást, párválasztáskor mégis anya és gyermeke csak magára tekintett. A tervezett házasságokat nem beszélték meg, nem is vitatkoztak róla: az anya ellentmondást nem tűrően döntött, a házassodni készülő fiatal kiválasztotta a neki kedves párt. Szerencsés az a házasság volt, amelyiknél anya és gyermeke választása egybevágott. Ha nem, családot megrengető indulatok szabadulhattak el. A hajdani viszályokról napjainkig fölemlégetett történetek szólnak.

Egy század eleji „ellenkező” házasságról szól a következő vallomás.

„Épp kukoricafosztáshoz ült össze a család, amikor a férjem szülei és keresztszülei kérére jöttek. Akkor eljegyzés helyett még kendőlakás volt, így nevezték a megkérést, amikor a fiú rokonai megkapták a lány jegykendőjét. Olyankor még meg is vendégelték a kérő szüleit és keresztszüleit. Édesanyám nem készült semmivel, ahogy fosztottunk, még a bátyám rá is káromkodott, hogy menjen be kend innen, mert nem tudom, mit csináljak! Hát hogy lehet így viselkedni?! Na, be is ment édesanyám, oszt lefeküdt az ágyra, kifelé fordult, nem csukta be a szemit. Egyetlen szót sem szólt. A nővérem összekészítette a kendőket, nem maradt tán még egy fél óráig sem. A férjem katolikus, én meg evangélikus, de a vallást nem bánta volna édesanyám, csak a vője szegénységét szégyellte.

Igen nagytörvényű asszony volt, asszonysága nagyobbik felibe férj nélkül gazdálkodott, megözvegyült huszonnégy éves korában. Édesapámat elütötte a HÉV, amikor Pestre szekerezett, mert elaludt a bakon. Nagy gazdaság és négy gyerek szakadt édesanyámra, meg egy ötödiket

is vállalt, akit a maga nevére vett. Őneki hagyta minden földjét, a többi testvér csak az apai örökségből részelt, azt is nagy sokára adta szét édesanyám. A bátyámmal meg a feleségivel használta a mi földjeinket is. Mi évekig tengődtünk néhány holdacsakából, lakás, otthon nélkül. A férjem alig hozott nekünk valami kis pénzt a vasúttól.

A lagzi után a férjem szüleihez költöztünk, de nem sokáig bírtam ott. Nap mint nap verekedtek meg veszekedtek. Azok soha nem mondták egymás rendes nevét. Még ha pont békesség volt, akkor is lemicsodázták egymást. Borzasztó, milyen esték voltak. Te ilyen, te olyan, mindig ez ment. Apósom ivott, de nem is tudom, hogyan tudtak annyira gyűlölködni. El kellett onnan jönnünk. Na jó, rakáson nem lehattunk, ők is hárman voltak, meg a legidősebb lányommal mi is. De sokszor mondta anyósom, kapd, lányom a kicsit, és szaladj vele a szomszédba, oszt már készítették egymást. Mindent dobáltak, vagdostak széjjel, edényeket, ami éppen kéznél volt. Ha ottmaradok, tönkremegy az életem közöttük, az biztos. És én ezt nem mertem édesanyámnak elmesélni soha, mert ő nem akarta a férjemet a világer se. A nővérem azt mondta, ne törődj te édesanyánk szavával. Csak menj hozzá, ha szereted. Mert őt olyanho' adta édesanyám, akit nem szeretett, és milyen élet az. Úgy történt, hogy egyszer ment haza a nővérem, oszt anyánk azzal fogadta, hogy no, odaígértelek, férjhez adtalak.

Az én életem se sikeredett valami jóra. Olyan rossz férjem volt, hogy elmondani nem lehet, több mint hét éven keresztül kártyázott. Nagyon kevés pénzt adott a gyerekeire. Amíg udvarolt, nem árulta el, hogy kártyázik meg iszik, italból ugyan nem sokat fogyasztott. Az ő anyja se beszélte el, hogy minő természetű a fia. Mert ha én mindezeket tudom, biztos, hogy nem megyek hozzá. Most már nagyon sokat dolgozik, de annak idején hiába mondtam én annak mindent. Odáig jutottam, hogy talán elválok tőle, de akkor meg hova mehetett volna egyszál magába? Sajnáltam is, mert a szülei csuda rosszak voltak. Bántani nem bántott soha, hála a jóistennek, se engem, se a gyerekeket.

Tizennégy-tizenöt éves kora óta bejárt Pestre, a BESZKÁRT-hoz, igen jó beosztása meg fizetése volt, de mi abból nem sokat láttunk. Ő mindent olyan könnyen vett, úgy nevelte az anyja. Ugye földjök nem volt, csak sok szőlő meg gyümölcsfák. Abban a házban mindenhova dugdostak egy kis pénzt, oszt amikor kértek a fiúk, a férjem testvérei, mindég elővett valahonnan egy kis zacskót. Annyi pénzük volt, hogy vehettek volna nekünk egy házat. Ki is nézték, máig jó állapotban van, és teljesen megvolt rá a pénz. Anyósom alkudozott, és nem adták olcsóbban. Egyszer csak elvesztette anyósom az egész pénzt. Azt mondták, hogy a nyakába volt akasztva, onnan veszett el neki. Szóval ilyen komolytalan, könnyelmű család volt, innen hozta a férjem a természetét.”

Századunk harmincas éveitől a vőlegény tekintélyes múltja, családjának egykori gazdahíre elegendő ahhoz, hogy kívánatos házasárs legyen. Az sem komoly akadály, ha a majdani férj földhöz hűtlen vasutas. A lányt kritikusan szemlélik, ő a házasságban a gazdaság várományosa. Megítélésekor új kérdés társul a régihez: milyen munkában növekedett föl, mihez ért. Mert két-három holdnyi semmi földből lehet ugyan jövedelmezően piacolni, de nem különös errefele, ha öt-nyolc holdas család csakis uradalmi vagy napszámos fizetésre támaszkodik. Ekkor már nem a szegénység a házasságok fő akadály, hanem a munkában való járatlanság. Az az általános vélekedés, hogy könnyebb férjet irányítani, mint az új asszonyt beleszoktatni a piacos gazdálkodásba.

„Több fiú akart hozzám járni, szegényebbek, gazdagabbak is. Szegény anyám azt mondta, én nem bánom, akárkihö' mész, de két legény ne járjon ide. Válassz közülük. Nekem a férjem tetszett a legjobban, csak itt amiatt viszálykodtak, hogy szegény voltam nekik. A férjemnek egyes lányt szerettek volna, kettőt is kinéztek. Azok meg a férjemnek nem tetszettek. Egyes lány kellett volna, ahova elmehet a férjem vőnek. Itt két fiútestvér volt, oszt úgy mondogatták,

hogy még két családos ember nem élhet meg a földből. Akkor még az a beszéd járta, miből élnek majd meg, hogyha nem gazdag lányt vesz el. Elég nagy zajgás volt, no, nem is jó rá visszagondolni.

Egy asszony fölbiztatta a nagymamát:

- Tudja, mit csináljon keed, Örzse néne? Majd ha gyün ki a templomból az a Bözsi, rángassa meg keed a vrekoccsát neki, oszt majd nem beszél a keetek fiával!

Apósom azután azt mondta a férjem előtt az anyjának:

- Tudjam csak meg, hogy ilyet szándékolysz csinálni!

De nem csinálta volna meg különben se, mondta később a nagymama. A világér se! Csak azért mesélem el, hogy lássa, ilyenek a falusi nyelvek, telezsivalyogják a falut. Én úgy gondolom, féltek tőlem a nagymamáék, hogy tán én nem értek a dologho'. A férjem nagymamája azt is pörgette, ahogy jött vissza hozzám a szó:

- Ez a lány nem is tud dolgozni! Nincs is a napon, olyan fehér a képe. Ráncos szoknyába jár a dologba, mintha bálba készülne!

Később aztán mondtam neki: - Hát nagymama, olyat mégse képzeljen, hogy nagylány létemre elhagyom magam, és rossz hasidékos szoknyába járok! Ráncos szoknyába jártam, mert volt! Meg ha egyszer ilyen szőke, fehér képem volt mindég!

Tudtam én mindent, nem voltam én olyan buta. Ahogy kimaradtam az iskolából, az első éven summásnak álltam.

Az uradalomban a répahorolással kezdtük, ez két hétbe tellett. Amikor befejeztük, következett az egyezés. Az nem haladt úgy, vagy hat hétig is egyeztünk. A földön térgyeltünk, nem bírtunk naphosszat hajolni, hol az egyik, hol a másik térgyünkön csúsztunk. Bizony néha kihólyagosodtak azon a répaföldön. Gyalog mentünk, gyalog jöttünk, négy-öt kilométer oda meg vissza is, mikor melyik táblán volt a sor. Szegény anyu, de sajnált, amikor hajnalban elindultam.

Pestre, kőművesek mellé vagy négy évig jártam segédmunkásnak, maltert meg téglát hordtunk. Olyan jó helyet találtunk, ahol megbecsültek minket a munkánk után. Ez úgy kezdődött, hogy elment a faluból valaki, az mindjárt érdeklődött, hogy nem kellene-e munkások. Azok meg ugye nagyon örültek a falusiaknak, mert mink szívesen szeretünk dolgozni. Csináltak egy jó bódét nekünk, abba magos priccseket, tizenketten aludtunk egy helyen, mind egyfalusi lányok. Ha elfogyott az enivaló, csak jöttem haza, apus vasutas volt, nekem is járt a szabadjegy. Édesanyám tudott nélkülözni az otthoni munkában, ő is csak azon volt, hogy összerakcsom a hozományra valót. De azért nem maradtam tanulatlan. Mindent tudtam én, amikor idegyüttem menyecskének.

Nekünk is volt egy kis káposztáskertünk a háznál. Ha itthon voltam, tanítgatott édesanyám, meg ellestem a szomszédoktól, ki hogyan csinálja a kertészkedést. Édesanyám is értett hozzá, habár ő kartali, és ott nem voltak ilyen kertek, de Györkre nagycsaládba jött menyecskének. Itt tanulta ki, hogyan bánjon a kertiféleséggel. Nekem abba a kicsibe mutatgatta, mit hogyan kell. A kis fölösleget, amit nem éltünk föl, hátikosárba vitte vonaton. Volt négyszáz kvadrát szőlőnk, abba cseresznye meg szilva termett. Nehéz volt bizony húsz-harminc kilós csomagokkal föllépni a vonatra. Sokszor mesélte anyus, hogy még ötvenkilóst is fölkötött. Annyira nem kímélte magát. Mikor a betegsége után jobban lett, akkor meg képzelje, mit csinált?! Fölkötte a hátikosarat, hogy bírja-e. Mert ha bírja, akkor ő már biztosan nem beteg. De azért nem ment szegénykém többet Pestre.

Amikor idejöttem, még anyósom menyecske volt. A nagymama szavára kellett ügyelni, ő mondta meg, mi hogyan legyen. Én is igyekeztem a kedvibe járni, hogy vesse el azt a hitit, hogy én nem értek semmihő'. Mondom, nagymama, tudja, mit vessünk? Ide borsót, aztán gyorsan leszedjük, és teszünk bele uborkát. Így aztán kétszer leszedtük a termést egy földről. Tavaszon, nyár elején a borsót, utána az uborkát, és még az is jól leadta. Ez ugye tetszett a nagymamának, hogy én ennyire értek hozzá. Látták, hogy nem is vagyok én olyan, mint aminőnek képzeltek. Meg az is tetszett, hogy én szerettem piacra járni. Mert azt hitték, hogy majd az árulásnál is buta leszek. De én úgy árultam, mint aki mindig azt csinálta. Anyósom azt mondta, inkább én menjek az apóssal a piacra, mer én jobban tudok árulni. Beismerte, no.

Jó dolgom lett, pedig de elnehezült a szívem az esküvőmön, ha a menyecskeségemre gondoltam. Mondtam is az uramnak a lagzink közepibe:

- Én úgy félek. Hogy lesz most már tovább?

- Miért?

- Idehallgass. Nekem azt mondták, hogy két fiatal anyóssal meg két fiatal apóssal nem leszek én együtt két pénteken se! Mert anyósom harminckilenc éves volt, apósom meg negyvenkettő, a nagymama a hatvanat se haladta meg, öregnagypapa is munkabíró ember volt. Oszta most vagyok itt harminc esztendeje, és még egy rossz szóváltás se volt közöttünk. Már csak anyósom él. Mi mindig nagyon megértettük egymást. Nekem nem volt panaszolnivalóm, mint szegény nagymamámnak. Képzeld, az hogyan járt! Sokat emlegette:

- Haj, de rossz anyósom volt, csak neked olyan ne legyen!

- Miért, nagymama? Minő volt magának?

- Hát - aszongya -, hogy kiszúrhasson velem, a lagzink éjszakáján befirhangolta az istálló ablakát pokrócval.

Régen ott aludt az új házaspár, emlékszem, engem is maj megettek a legyek.

- Ennekem olyan gyanús volt - mesélte a nagymama -, de soká lesz reggel. Máskor olyan hamar reggel van, most meg sehogyan sem lesz. Mir van olyan sitét? Hát ez borzasztó - mondogatta az urának -, én már fölkelek.

- Ugyan, nyugodj már, legalább ilyenkor, amikor sitét van - mondta neki a nagyapa.

- Hallod - szólta vissza a nagymama -, énnékem már rég kiszállt az álom a szememből. Hát már mióta alszunk, még sincs reggel? Föl is kelt a nagymamám, kinyitotta a kisajtót, és akik arra mentek, egyre káráltak:

- Gyertek! Nézzétek meg a híres menyecskét! Dél van, oszt még most is alszik!

Így tolt ki vele az anyósa, hogy befirhangolta neki az ablakot, oszt csúfra tette.”

A téesszervezéskor földtelenített gazdák még reménykednek a célirányos házasságkötések lehetőségében. Kicsi a maradék föld (a kert és háztáji), megmunkálásra - ha akadna is jelentkező - nem kifizetődő „naptőtésbe” járkat, cselédeket fogadni. A gondosság, az okszerű művelés hajt érdemes hasznót, ez pedig csak a családtagoktól várható, főként a munkabíró fiataloktól. Nem mindegy hát, ki dolgozza meg a földet - milyen vő vagy menyecske kerül a két-három nemzedéket egyesítő piacos családba. A hatvanas évek óta egyre nehezebb a termelésre nézve okosan házasítani. Mert milyen hit, esküvés a biztosíték arra, hogy a fiatal pár a piacozásban és a gazdálkodásban követi szüleit. Már nem csupán arról van szó, hogy

segítségnek, szolgának kell az ifjú pár, és nem is a vagyonuk örökösének. A házasító szülők a tudományukat, piacos gazdaságukat szeretnék átadni - nem hisznek abban, hogy neveltjük máshol és más munkából is gond nélkül élélhet.

Az ötvenes években megnyomorított parasztok félnek a jelentől, idegenkednek a társadalom eszméitől, és reménykednek a jövőben - gyerekeikben. Olyan házasságokat terveznek és követelnek, amelyekben utódaik is vállalják a vallási és rokoni szálak szövedékébe fogódzó faluközösséget. Fogynak a földben-szerzésben „hívők”. Megint a vallásos hit és közösség látszik örök életűnek, akár kétszáz évvel korábban. Most az anyakönyvi bejegyzések nem mutatják, hogy hívőbb a falu, mint például a harmincas-negyvenes években - a vegyes házasságok aránya ugyanis szakadatlanul emelkedik. Az újraéledt törvény, mely szerint házasságot csak egy hiten lévők köthetnek, nem tükröződik a számszerű adatokban. Ehelyett a családi háborúságok, vallási viták jelzik a régi törvény jelenlétét.

Századunk derekára alig akad olyan család vagy rokonság, amely kizárólag egy vallást követ. Kicsi az esély arra, hogy egy hitet vallók találkoznak a házasságban, s még kevésbé valószínű, hogy a házasság azonos vallású rokonságokat köthet össze. Ebben a korszakban gyűrűzik tovább a régi vegyes házasságok hatása; mert például egy evangélikus fiú lehet egy vallási békességben élő katolikus anya és evangélikus apa fia, de azt egyikük sem engedi, hogy egy szintén katolikus anya és evangélikus apa katolikus lányát a katolikus oltár elé vezesse. A 18. századi helyzettől a mostani abban is különbözik, hogy a szülők már nem a jövőendő házastárs vallása ellen tiltakoznak annyira - a templomot (mondhatnánk: a demonstrációt) tartják fontosnak, ahol a fiatalok kimondják az igent. A harc nem annyira a maguk felekezetének védelmére irányul, inkább a másik felekezetének gyengítésére és az ateisták megtérítésére. Akörül forog a vita, hogy melyik templomban legyen az esküvő, illetve, hogy templomban legyen-e egyáltalán. A falu jövője szempontjából mindegy, hogy melyik szülő parancsának engedelmeskednek a fiatalok, mert ha szülői akaratot teljesítenek, bizonyos, hogy szolidárisak a közösséggel. Ám a legyőzött családnak mindenképpen tekintélye csorbul, ha veszít a küzdelemben.

Előfordult, hogy a fiatalok párválasztási szándéka a felekezeti villongásokban erősödött meg.

„Eleinte úgy volt, hogy még énnekem nem is tetszett. Mit mászkál ez utánam annyit, gondoltam. Aztán valahogy szóba jött, idegenek mondták, hogy majd mi lesz, ha mi odaérünk, mink hol fogunk esküdni. Még szó se volt arról, hogy összekerülünk, amikor anyósom odaüzent, hogy ő nem enged abbul, hogy a katolikus templomba köll esküdni. Édesanyám pedig azt mondta, hogy arról szó se lehet! Anyósom meg apósom katolikus, de az az igazság, hogy ők nem jártak templomba, apósom benne volt a pártba, mi meg tényleg minden vasárnap istentiszteleten voltunk. Aztán édesanyám egyszer csak azt mondta, hogy beleegyezik abba, hogy a katolikus templomba esküdjünk, mert ő tudja, mi az, az édesanya ellenére férjhez menni. Az én édesanyám nem akarta, hogy magamra maradjak a házasságomban. Ő sokat szenvedett a nagyanya keménysége miatt. De az az igazság, hogy a fél falu vitatkozott azon, melyik templomba menjünk az urammal, de engem senki meg nem kérdezett, hogy akarok-e férjhez menni vagy tudomiséni!” (Esküvő, 1957.)

A falu ítélete nem törődött a szülők és a fiatalok véleményével.

„A férjeméké nagy református család, egy híján a sógornőim is azok. Mi katolikusok vagyunk, és úgy mondogatták nekem, hogy ne menj oda esküdni. Amikor kislány voltam, jobban elmentek más templomba. Akkor csak a családot nézték. Nálunk sokáig húzódott a vita, de az az igazság, hogy jobban a falu problémázott, anyósom is azt mondta később, hogy ő nem szólt

bele. Olyan halk szavú volt szegény, dehogyan beszélt ő úgy, mint a falu mondta. No, aztán elcsitultak lassan...” (Esküvő, 1960.)

A papok egyike sem ragaszkodik már a reverzálshoz, szinte a végletekig engedékeny, ha új hívő szerzésére lát lehetőséget. Enyhül a gyülekezetek szigorúsága, egyéni elhatározások, szándékok és indulatok építik, tartják össze az egyházközségeket. Egy fiatal pár az ötvenes években katolikus templomban esküdött. Ehhez a katolikus vőlegény családja ragaszkodott. Az evangélikus menyecske szülei nem nyugodtak bele a kudarcba, és titokban rávették az ifjú párt, hogy menjenek el az evangélikus templomba is. A titkos esküvő kitudódott, a katolikus férj szülei két évig az új házások köszönését sem fogadták - „kitagadták” engedetlen gyermeküket.

Lassan gyarapszik a KISZ-esküvők száma, s a falu véleménye aszerint alakul, hogy a fiatalok munkahelye indokolja-e a vallás tagadását. Az egyik, 1975-ös polgári házasságkötés ellen nem lázongtak, természetesnek tartották, hogy egy katonatiszt és egy tanárnő foglalkozása miatt nem állhat a pap elé. Annál nagyobb indulatokat kavart az a hetvenes évek eleji házasság, amikor a faluban született értelmiségi, mint a férjhezmenő lány munkaadója - tiltotta meg az egyházi esküvőt. A háborgó közvélemény az akaratos falu szülötte ellen fordult.

„Az Erzszi otthon lakott, még fiatal lány volt, és annyira meg tudta győzni az az ember, hogy elérte, Erzszi elhagyja a templomba járást. Na jó, ezt még megértették, de úgy képzelje, hogy meg az esküvőjébe is beleszólt. Azt mondta az az ember az Erzszi húgának:

- No, Ici, meggondolta már az Erzszi?

- Nézze, Pista bácsi, még nincs döntés. De tudja, milyen botrány van nálunk emiatt?

- Nézd, én nem beszélem rá az Erzsit, de ha meg meri tenni, hogy templomba esküdik, akkor nem marad itt, ahol van. Mehet az állásából.

Hát ezt a szerencsétlent annyira megfélemlítette, hogy nem esküdött templomba, pedig nagyon vallásos szülei vannak, a nagyanyja különösen. Az már teljesen bele volt ebbe zavarodva. - Én nem bánom -, mondogatta -, de az esküvő napján nem leszek itthon. Én azt a szégyent meg nem érem, hogy a mi Bözsink nem esküszik templomba. Itt lakunk a templom mellett, meg Máriás lány is volt.

És kérem megzavarodott. Olyan agyvérzést kapott, hogy elvesztette a szókincsit, két hétre rá meghalt. Ennek pedig az volt az oka, hogy örökké ezen tépelődött, hogy ő azt úgyse éli túl...”

A szülő, a rokonság és a falu minden párválasztást ítéletével kíséri, s ha a fiatal „törvényszegően” esküszik, szájára veszi a falu, szapulja a rokonság.

A hatvanas évek végétől hiábavalónak látszik a „templomtörvény”, úgysem szerezhetnek neki érvényt. Ellenére házasodnak a fiatalok, mellette pedig az idősebbek érvelnek és pörölnek, veszekednek. A házasodók szabadságukat emlegetik, a házasítók a régi szokás kötelező erejét - úgy vitáznak a templomról és a vallásról, hogy közben szóba sem kerül a hit, a vallás. Hol vannak már a protestantizmus és katolicizmus felekezetet védelmező összecsapásai? A háborúság oka a hagyománytörés, mint ez egy 1976-os esküvő „harc” zajából is kihallik.

Egy evangélikus fiú szomszéd falusi katolikus lányt választott, s a fiatalok úgy döntöttek, hogy katolikus templomban lesz az esküvőjük. A fiatalember evangélikus nagyanyja telekürtölte a falut, hogy elmegy a katolikus templomba, és lerángatja a fátylat a menyasszony fejéről. Nem tűri, hogy unokája elhagyja az ősök vallását. (Botrány persze nem volt, megszéldült a nagyanya.) Az idős, valamikor nagy gazdaságot igazgató asszony ragaszkodása a valláshoz azért is figyelemre méltó, mert hite mellett lányként, asszonyként kevésbé tartott ki.

Első férje, akivel a húszas években esküdött, református volt - néhány év alatt kiderült gazdasági haszontalansága, és kiadta az útját. Második házastársa, kit a harmincas években választott, katolikus. Az asszony fiatalkori és mai viselkedése között csak látszólagos az ellentét - mindkét magatartásával a falu pillanatnyi íratlan törvényeinek felelt meg, „tipikus” képviselője a mindenkori közmorálnak. A húszas-harmincas években a közösség érdeke a vagyon gyarapítása, megőrzése volt, a vallási parancsok másodlagosak. Unokája esküvője idején a falu nem a könnyebb boldogulásra, a párválasztás racionalitására apellál, hanem a közösség hagyományait méltányoló tiszteletre.

A hetvenes években már nem parancsaik, hanem feltételeik vannak a házасítókna. A feltételek hangoztatása célirányosabb közösségmentőnek látszik, mint a templomok közötti huzakodás. Az évtized elején történt, hogy a szülők közölték lányukkal: csak akkor számíthat anyagi támogatásukra, ha györki vagy szomszéd falusi férjet választ, és párjával Györkön marad. Ha idegenbe költözik, vagy idegenhez köti az életét, végleg elbúcsúzhat a szülői háztól és a szülők pénzétől. A házasság a szülők kívánsága szerint jött létre. A fiatalasszony azóta két gyermeket szült, és igényei, ízlése diktált többszintes háza fölépítésekor. A házасító középkorú szülők gyermekük párválasztásakor a valláshoz, a ranghoz, de még hévízgyörki legényhez sem ragaszkodtak - csak azt akarták, hogy lányuk ne menjen el a faluból, és ne „gyüttment” legyen a férje. 1982-ben már nyilvánvaló, hogy akaratukkal többet is elértek, mert mint a faluban mondogatják, a fiatalasszony fölvette a báránybekecset, az pedig azt jelenti, hogy piacozik. Anyja portékáját is ő hordja autóval a piacra. Diplomával a zsebében.

[2]

*„Nem dicsekvésből mondom, de a
férjem mindegyik testvérén túltettünk.
Egyik sem áll így, mint mi.
Lemaradtak, pedig anyósom akarta,
választotta azokat a menyecskéket.”*

A fiatalok a hetvenes évek óta egyre a városba kíváncsoznak, vonzza őket az összkomfortos jólét, a polgári életideál és műveltség. Akik a faluban maradnak, a szülői ház lakói és a termelés segítői, s hogy gazdálkodók lesznek-e, talán századunk kilencvenes éveire kiderül. Ma a kistermelés szervezése és a munka zöme a felnőtt-házaspár gyermekeiket marasztaló-befogadó negyven-ötven évesekre hárul. Ugyanakkor általános gyakorlat, hogy a családi üzem haszná-
ból többet élnek fel a „segédmunkás” fiatalok, mint az „előmunkás” középkorúak. E haszon-
élvezeti arányból sejteni lehet, hogy az utódok szüleik kiöregedése után is ragaszkodnak majd a megszokott magas életszínvonalhoz, amelyet - ha tetszik, ha nem - csak további gazdál-
kodással tarthatnak meg. Napjainkban az ifjú házaspárok ritkán vállalkoznak önálló gazdaság
alapozására, szinte munkás kedvűtől és a termelő család bevételeitől függetlenül költenek.
A fiatalok fogyasztási szokásai - melyet a „nagypiacosok” gyerekei diktálnak - egyöntetűek. A
„minden fiatalnak egyannyi jár” általános elve azt a látszatot kelti, hogy valamennyi piacos
gazdaság azonos mennyiségű javak megtermelésére képes. A termelés hasonló feltételeiből is
ez következne; 1960 után minden gazdálkodó a kertekbe, szőlőkbe szorult, amelyek mű-
velése már csak egyféleképp, családi munkaszervezetben lehetséges.

Kérdés, hogy az egységes munkamegosztás és piacozás teremtett-e mindenki által követhető
falumintát? Megengedheti-e magának a felnövekvő nemzedék, hogy családja módoságára
nem tekintve - fogyasszon? Sugall-e családja olyan életmintát, melynek átvételekor nemcsak a
haszon élvezőjeként, hanem önálló kistermelőként is gazdag maradhat?

„Ha beléptek a kocsmába, mindjárt karikába vágta magukat, és úgy táncoltak, mintha mindő-
jünkben egy liter bor lenne, pedig egy deci sem volt!” - mesélte a györki nőt jellemzően egy
idős galgahévízi férfi, majd hozzátette, hogy a régiek ma asszonykodó lányai sem alábbvalók,
„magukban elvezetnék az egész téeszt, különbül, mint a férfiak!” Hogy a téesz dolga mire
megy, ma nem a györki asszonyokon múlik. A családok vezetését viszont vállalhatják - bár a
fiatalok jövőjét befolyásoló családi életminták nem kizárólag az asszonyok művei. Egy nő
életrevalósága nem elegendő ahhoz, hogy családja jövőépítő, mintaszerű életmódot valósítson
meg.

Talpraesettségével a vele egyívásúak közül is kiválik a téesz egyik vezetőségi tagja. A negy-
venes éveiben járó családanya ma is szívesen forog a bálokban, lakodalmakban, a táncban
„egy verset nem hagyna ki”, de nem mulatós, „szélfúttá” a híre; rátart, erélyes, parancsoló
asszonynak ismerik. Uralkodik családján, férjét sikerült úgy megnevelnie, hogy idegenek
szerint „fölér egy asszonnyal”. A határban is első munkás. Fellépése után vérbeli piacosnak
vélnék, pedig nem, mint ahogy elődei sem azok voltak.

Édesanyja a kilencszázötven években született egy ötgyermekes kisgazdacsaládba. Házasodó
testvérei közül egy sem került gazdasorba.

Anyjának két fivére vasutas, két húga vasutasfeleség lett, mint ahogy az asszony is. Tehát fiatalasszonyunk édesapja szintúgy vasutas, és az ő testvérei közt sem találni kiváló gazdát.

A jó téesz munkás asszony családjába sem anyja, sem apja nem hozott piacos múltat és gyakorlatot, így követhető mintát sem. Vasutasságból, szüköcske birtokból és alkalmi mezőgazdasági napszámából élő család lánya az ötvenes években egy helybéli iparosfamília fiával kötött házasságot. Férje apja mesterségét folytatta, ő sem volt bennfentes a kisáru-termelésben. Ezért az új pár legfőljebb a téesz természetbeni járandóságát vitte Pestre eladni. Az alkalmi árulásból alig gyűlhetett volna össze a házra való, többet takarítottak meg a férj keresetéből és a téesz-munkaegységből, a szerződéses uborka árából. Egyszer-egyszer azóta is akad a családnak piacos áruja, de a házi költségvetésben nem számolnak vele. Házuk, autójuk megvan, telik a rokonlagzik kötelező nászajándékára és a gyerekek taníttatására. Sem a szükség, sem a múltbéli példa nem készíti a családot rendszeres piacozásra.

A házasságban a férfi és a nő ugyan különböző társadalmi rétegből származik, de a földről, termelésről egyképpen gondolkoznak. Nyilvánvaló, ha gazdahelyről való fiatalok kerülnek össze, az új házaspár életvitelében egymást erősítik a gyerekkori minták, s alkalmazkodva az új körülményekhez virágzó piacgazdaságot teremthetnek.

A föltörekvők, hirtelen gazdagodók többsége olyan házaspár, ahol az egyik házastárs szegény szülőktől való, a másik pedig gazdagoktól. Ezek a családi gazdaságok különösen az ötvenes-hatvanas években erősödtek meg, miután a gazdagodás lehetőségeit és mértékét állami törvények szabályozták. Nem könnyítették az indulást, nem is következett belőlük elsöprő egyenlőség, hisz másként kezdtek azok, akik jól fölszerelt tágas portát, gazdagon termő káposztáskertet örököltek, mint akikre csak hosszúházat hagytak a szülők. A törvény inkább a jövőbeni egyenlőség lehetőségeit hordozta. Mert a házikert piacos jövedelméből vásárolható káposztáskert, háztájiként is szerezhető föld, építhető tekintélyes családi ház, aki pedig csak „beleült a készbe”, az örökségbe, nincs mivel gyarapodnia.

E gyorsan gazdagodó házaspároknak a késztetése különféle volt, de mindig az asszonyon fordult meg a jövő. A szegény legénnyel házasodó gazdalány korábbi életében részese volt egy működő gazdaságnak, és ezért új családjában - kihasználva az újszerű körülményeket, melyben már nem játszott szerepet az örökség - maga is gazdaságot teremtett. Ha gazdag legényt választott a szegény ember lánya, nagy kinnal s igyekezettel akart „méltó” lenni a rangos rokonsághoz. Szinte erején felül vállalkozott, dolgozott azért, hogy piacos gazdasága legyen, s ezzel meg szolgálja férje családjának, elsősorban anyósának dicséretét.

„Az én anyósomat mindenki úgy ismerte a faluban, hogy a nagytörvényű Rajkó Julis. Nagyon akaratos volt, mindennek úgy kellett ennie, ahogyan ő mondta. Még csodálkoztak is a faluban, hogy engem hagyott elvenni a fiának. Nem tudom, mennyi földjük lehetett, gondolom, olyan tizenöt holdat vett el a téesz, de jobban az számított, hogy nagy gazdaságot vittek. Anyósom elsőnek tartotta magát, az egész ágazata jó módba volt. Mind a három fiának eltervezte a házasságát, csak a férjemét nem tudta elvégezni. Anyósom evangélikus volt, a másik két menyecske meg katolikus, és anyósom kikötötte, hogy az evangélikusba kell nekik esküdni. Úgy is lett. A férjemnek egyes lányt szerettek volna, vagy ha nem is olyat, de őhöz hasonló gazda lányát. Köztünk a valláson nem volt vita, mert én is evangélikus vagyok. A szegénységem miatt békült nehezen. De sok minden történt azóta! 1957-ben volt a lagzink. Nem dicsekvésből mondom, de a férjem mindegyik testvérén túltettünk. Egyik sem áll így, mint mi. A bátyja húsz éve épített, az vőnek ment, de még most sincs úgy rendben, mint mi. Pedig nekünk ez már a második lakásunk. Mert mi két házat kellett építsünk. Az öccse ezen a nyáron fogott a házához. Lemaradtak, pedig anyósom akarta-választotta azokat a menyecskéket. No jó, aztán mikor beteg lett, sokat emlegette szegény, hogy hejj, ha ő egyszer megint jobban

lenne, nem beszélne énrám, megbocsátana, mindenben csak engem segítene. Hát belátta, hogy bizonyítottam. Ha szegényebbek voltunk is, ha öt testvérnek is kellett azt a hat hold földet szétosztani, sokra vittük. Mert bírtunk. Mondhatom, mind az ötünknek nagyon szép házaik vannak. A bátyámnak is emeletes ház, az öcsémnek Pesten van szép lakása meg kocsija, a nővérem szintén gyönyörű nagy házban lakik. Belátta anyósom, hogy kár volt vitatkozni. Úgy örült, hogy mi ennyire haladunk. Sajnos, nem sokáig örült szegény, mert meghalt.”

A legnehezebb sorba az a gazdálányból lett asszony és családja került, amelyikben a férfi városi karrierre tette föl az életet. És mivel a férfiak kudarcra gyakori, a városhódító kísérletek mindannyiuk sorsát megkeserítik. Sikertelenségük egyik oka a falusi környezet. Gyerekkorukban a városról álmodtak, de még csak a falu gazdasági és erkölcsi mintáit, parancsait ismerték. Felnőtt életüket a város szabályrendszeréhez akarták igazítani, s magukra nézve érvénytelennek hitték a falu rendjét és szavát. A két erkölcs hatása alatt ingatagnak látták a világot, vitathatónak az értékeket, kiszámíthatatlannak tetteik következményét. Sem öntudatos munkások, sem magukbíró parasztok nem lehettek. Sehova tartozásukat közmegegyezést sértő viselkedéssel ellensúlyozták. Legszembetűnőbb megnyilvánulás a tömeges alkoholizálás. Sok asszonytól hallani a faluban, hogy „az én életem átka az ital”. Az evangélikus lelkész is a mértéktelen italozást tartja minden baj forrásának. Inni persze a régi gazdák is ittak (mint ahogy egy-egy asszonygazda is fölhajtja a „kontyalávalót”), nem is mindig módjával, de bocsánatos bűn a részegség, ha „megyen a munka és jön a pénz”. De megbocsáthatatlan, ha a részeges ember talponállóban hagyja egy álló hónap munkájának hasznát. A borissza nem okoz galibát, ha fölhagy a városi versenyfutással, és - megtartva fix fizetési állását - beáll segítőnek az asszonygazdaságba.

Az a férfi, akinek nincs picoló felesége, és nem tudja otthon mire fordítani idejét és kedvét, sokszor megrokkán, mire az új életformába beletanul.

Volt egyszer egy házaspár, és annak három lánya. A szülők (ahogy mondani szokták), mindent megtettek azért, hogy gyerekeik ne lássanak szükségét, és majd asszonykorukat is gond nélkül kezdhessék. Az apa bevált a vasútnál, fiatalon a jól fizető pályamesteri tiszttel bízták meg. Az asszony a piacról hozta a pénzt, legtöbbit a néhány holdnyi gyümölcsöséből és a párszáz négyszögöl zöldségees kertből árult ki. Ahogyan a gyerekekből lassanként eladó lányok lettek, a család összegyűjtötte a kelengyét, amihez hozomány is járult. A két nagyobbik lány a harmincas években különös értéket képviselő telket és egy kétszobás házra elegendő építőanyagot vihetett a házasságba. A szülők földet nem adtak, otthon tartott legkisebb lányuk családjával fogtak össze.

A jó kereső vasutas apa nem akart gazda lenni, és lányait sem szánta parasztfelenségnek. Szívesen adta hát a legidősebbet szomszéd falusi kérőjéhez, aki, mint fiatal szakmunkás, ígéretes városi karrier előtt állt.

A fiatalasszony hozományából hamarosan elkészült az új pár háza. A harmincas évekbeli két utcai szobás, üvegezett verandás épület peremvárosi tisztviselőlakokhoz hasonlított. A házasság első éveiben a férfi gyárba járt, az asszony egyetlen fiúgyermekük megszületéséig napszámos munkára. Állattartással, kertészkedéssel kicsiben sem próbálkoztak. Életük irányát a háború utáni falusi átalakulás sem térítette el, őket inkább a táguló városi lehetőségek vonzották. Amint teheték, házukat odahagyva Pestre költöztek, iskoláskorú fiuk gondozását, nevelését az asszony szüleire bízták. Három-négy évi fővárosi szabad élet után mentek vissza Hévízgyörkre. A férfi karrierje az ötvenes években a gimnáziumi érettségi letételével kezdődött. A hatvanas évek végéig számtalan gazdasági és politikai vezető tisztséget töltött be.

Sikerekkel és bukásokkal teli pályájának egyik tanúja a menyé volt, aki az ötvenes években került a házhoz.

„Amikor idejöttem, anyósommal kezdtünk járni az erdőgazdasághoz szezonmunkára, de egy év múlva egyedül maradtam, mert anyósom visszament a gyárba. Dolgozott ő már előbb is. Pestre meg Gödöllőre járogatott. Apósom úgy kívánta, hogy a felesége is gyárba járjon, mint ő. Akkor apósom éppen a gépgyárban dolgozott, de nem gép mellett, hanem ilyen pártvonalon. Aztán áttették a járási pártbizottságra, utána meg a járási tanácson elnökhelyettes lett, de ezt az állását anyósom végképp nem pártolta. Akkorába apósom sokszor úgy állított haza, hogy a lába alig bírta. Volt, hogy engem nagymosás közepibe talált, de abba kellett hagynom, mert ugye ő parancsolgatott, hogy ezt adjam oda, azt adjam oda, meg terítsek neki. Ez még nem lett volna baj, mert hát megtettem én mindent szívesen, amit kívántak, de apósom ilyenkor mindég beivott valahol, az új baráti körrel. Ez aztán nem tartott sokáig, mert anyósom fölhívta a pártbizottságot, hogy helyezték vissza a férjét a gyárba, vagy ő nem tudja különben, mit csinál, mert ezt nem lehet kibírni. Estéről estére csavarog, haza nem jön, és ha jön, egyre többet italosan jön. Hallgattak anyósomra, apósomat visszatették a gyárba, igen jó helye volt neki ismét.

Az lett volna a szép, ha ennyivel vége szakad a dolognak, de az igazi botrányok csak aztán következtek. Úgy ütött ki, hogy az egyik fiatalasszonynál voltam valami apróság végett, ő fordult nekem:

- Mondd már apósodnak, hogy hozza meg az 1000 forintomat.

- Milyen 1000 forintot? - néztem rá ütődötten.

- Hát te nem tudod? Amikor vendégség volt nálatok, akkor kérte.

Nagyon megdöbbsentem, valamit mondani köllött:

- Ide figyelj, már engedd meg, az ember addig nyújtózkodik, ameddig a takarója ér. De ha mégis úgy adódna, hogy megszorul a család, ne haragudj, nem tehozzád jönnek pénzért. Van énnekem édesanyám, vannak nékem testvéreim, hát azokhoz fordulnék, nem egy idegenhöz.

Egész este nem tudtam nyugodni, még másnap is azt beszélgettük a férjemmel, hogy mit csináljunk, hogyan mondjuk meg. Másnap meséltem el a húgomnak: - Képzeld el, apósom tartozik a Margitnak 1000 forinttal, - Ühüm - mondja rá -, nekem is tartozik. - Te meg nem mondtad meg nekem? És tudod, már mióta. Mindig kérte, hogy el ne áruljam, mert ő majd azt hamarost megadja.

Hát így álltunk. Szólni kellett anyósomnak, az meg persze kérdőre vonta apósomat. Az nagyon durván válaszolt, kiabálta, hogy mi közünk hozzá! Aztán kitudódott, hogy csak itt az utcában nem is tudom, hánynak 400, 600, 800 forintokkal adósa. Bagról jött egy levél, amiben 2000 forintot követöltek, Gödöllőről négyezret. Már össze se igen számolhattuk, mennyiket kunyorgott össze. Egy nagy veszekedés után fogta magát és elment. Én éppen a piacról jövet futottam össze anyósommal, elindultunk együtt, megkeressük és hazahívjuk, de nem sikerült. Anyósom akkor a férjemet küldte utána:

- Eredj, biztos a kilenc tizenkettessel készül elmenni, hívd vissza! - Ahogy mesélte a férjem, őrá se hallgatott:

- Mondtam szépen, hogy jöjjön, de elég italos volt, nem lehetett vele beszélni. Én nem akartam rángatózni, hogy majd mindketten a kerekek alá essünk. Föllépett a vonatra, oszt elment.

Négy nap múlva összetörődötten jött haza, sáros és szakadozott volt a nagykabátja, a nadrágja, mindene. Hogy valami legyen, anyósom azt mondta, hogy vesz föl kölcsönt az adósságokra,

de még utána nagyon sok kiderült, amiről mi a férjemmel csak később szereztünk tudomást. Valahogy megvoltunk azért. Apósom azt mondta, hogy ő egy fél évig nem ad haza semmit, és minden dolgát tisztázza. Csak nem lett így, mert nem változott. Anyósom akkor azt mondta:

- Elmegyek, megpróbálom vele - és beköltöztek a városba. Ott megint újabb adósságok buktak ki, a gyárban kezelt pénzt, abból is hiányzott, fegyelmi úton elbocsátották.

- Én nem keresek neki tovább - mondta anyósom, és elváltak.

Apósom visszajött hozzánk, oszt mondta a férjemnek, hogy ad minékünk 600 forintot minden hónapban, ezért én mossak, főzök rá, jól jön nekem is az a pénz. Nem velem közölte, nem is merte volna, hanem a férjemmel.

- Nem vállalom - mondtam neki. - Nekem jól jön, hogy 600 forintért mosok, főzök? Nagyon sok marad nekem abból a hatszázból! Hát semmi! Nálunk két gyerek van, nekem menni kell a pénz után. Ha én azt mondom a férjemnek, hogy most nem érek rá, csak egy könnyebb vacsorát tudok összecsapni, az belátja, még segít is. Oszt mit csinálok magával, ha megint berúg? Én szedjem össze, mossam föl a földről? Minek viselkedett úgy, hogy idekerült a sor? Engem nem érdekül, mit csinál, hogyan van.

Fél évig lakott itt egyedül, aztán megnősült megint, és elköltözött a faluból. Aztán meg követelte, hogy fizessük ki a házból. Ebből e, amibe neki egy fillérje sincs, mert itt annak idején mindent az anyósom szülei vettek. Nem mondom, nem éppen keveset keresett, de a pénzek elment a társaságra, mert az mindig volt. Szórakozni jártak velek, meg ide is elhívta őket. Sokat nyaraltak anyósommal, nem volt különös, ha három hétig Hajdúszoboszlón pihentek. Én nem voltam. A férjemmel én tizennégy évig sehol nem voltam. Esetleg szombatvasárnap a gyári üdülőbe ha elmentünk, de én még akkor sem mehettem szombaton. Apósomok vitték a gyerekeket, én meg másnap reggel indultam utánuk az ebéddel. Nekem mindig azt mondták: majd fiam, majd, ha a gyerekek fölnőnek, majd fiam így lesz, majd fiam úgy lesz. És most, hogy már nagylányt kell taníttatni, akkor szakadt rám minden. Egy fillér nélkül maradtunk, mert addig minden a közösbe ment.

Apósom 100 000 forintot követelt. Amikor idejöttem, nagyon rossz állapotban volt ez a ház, még a háborús belövéseket se javították ki. Azután kezdtük bővíteni, alapincézni. Körbecsatornáztattuk, kívül-belül tataroztuk, nagyon sok ráment.

- Te nem jártál dolgozni, hát mi részed ebből? - így az apósom.

- Én nem dolgoztam? Hát gondolkozzon! Én annyi éven keresztül csak ide dolgoztam. Én a gyerekek nevelése mellett disznót hizlaltam leadásra, mindig volt kacsa, liba, csirke. Föztem mindőjükre. Rendet tartottam. Ez semmi?

Nagy nehezen megegyeztünk 65 000 forintba. Hálaistennek, már kifizettem neki. Anyósom nagyon segített. Akkor haltak meg a szülei, és nekünk adta az örökségrészét. Így most a ház fele a mi nevünkön van, a másik fele anyósomén. Először azt akarta, hogy írassuk át az ő részét is, de én nem engedtem.

- Maga se érizze úgy, hogy magának esetleg semmije nincs, maradjon ez a fél ház a maga nevin. - Ő gyorsan elkészítette a végrendeletét arról, hogy ez senkié nem lehet, csak a mienk. Nálam van a papír.

Anyósomék elvitték a fekhelyeiket, de apósomnak még annál is több kellett. Vitte a mosógépet, a rádiót, a lemezjátszót, meg ilyeneket. Nem szóltam ellene, legyen vele boldog. Anyósom semmit nem vitt el az ő háztartásába, pedig ő is férjhez ment. Üresen maradt a

nagyszoba, vettem bele bútort, gondoltam, jó lesz majd a nagylánynak, ha férjhez megy, és képzelje, apósom még ebből is elkívánt volna.

- Ne haragudjon - mondtam neki -, ahogy maguk elmentek, ezt én gürcöltem össze. Nem nagy összeg 10 580 forint, de aki úgy kezdett, mint én, hogy semmi pénz nem volt a kezem között, nekem elég drága bútor ez.

Nagyon sok vita lezajlott miköztünk. Ő bírta szóval, mert azt nem lehet tagadni, hogy nagyon nagy szókinccse van, nagyon tud beszélni. A községben is elismerték a nagy eszét, és mindenki megdöbbsent, amikor ezek a dolgok kitudódtak. A mái napig nem tudom, hogyan tarthatta olyan sokáig titokban a tartozásait. Hogy megfélemlített-e valakit, hogy nem árulták el, vagy esetleg mást csinált, nem tudom. Borzasztó, hogy egy élet, hosszú évek teltek el, mire én kiismertem. Nem is kétszínű, hanem nagyon sokszínű ember, aki így tud fordulni.

- Tudom, hogy igen okos embernek gondolja magát, de mondhat nekem maga, amit akar, maga mint ember, énelőttem itt lent van, semmi az embersége. Maga akarmilyen pártiskolát, tudom is én miket végzett, nem sok jót tett az életébe. Egyszem fia van, azt se nevelte rendesen, se semmit nem hagyott rá. Anyósomnak is sokszor mondtam: - Tudja, hogy nevelték a fiukat? Sehogy.

Sehogy, mert kiengedték a kezök alól, a nagyszülők gondjára hagyták. Nem vonták bele semmibe, mit se tudott a családi dolgokról. Egy csöppet sem önálló. Hallottam már olyat, hogy a férfiak felelősségre vonják az asszonyt, hogy hova tette a pénzt, meg így meg úgy. Őt az se érdekli. De az se, hogy van-e pénzünk vagy nincs. Ő hazahozza a fizetését, azt mondja, osszam be, ahogy akarom, csináljak vele, amit gondolok. Egy szemet nem önálló. Olyan elképzelhetetlen, hogy ő kinézzen magának valamit, hogy no, most ezt én rendbe teszem a magam kedve szerint. Csak úgy tevékenykedik idehaza, ha mellette vagyok és irányítom. Legénykorába nem volt beleszólása semmibe, most már nem is akar dönteni, tervezni se. Örül neki, ha valamit veszek, de hogy kigondolni, mi lenne a legjobb, a legfontosabb, azt nem. Aztán még rontja, hogy vele is előfordul, hogy beiszik. Nem azt mondom, hogy ledönti a torkán, amit megkeres, mert ő a fizetését mindig a fizetésapírral együtt odaadja nekem. Az a baj, hogy őneki kevés ital is megárt. Olyan azért nincs, hogy énnekem azon kellene izgulnom, hogy fél estétet a kocsmában tölt. Ő nem. Nem is szeret itthonról elmenni. Elég neki, ha munka után bedob egy italt, itthon esetleg bemegy a presszóba, megiszik valamit, jó erősen látszik rajta, és akkor engem már az idegesség kerülget. De nem olyan, hogy túrni nem lehetne. Összeszidhatom nyugodtan, nincs benne rossz természet, hogy ő majd nekem áll, káromkodik, kiabál. Ilyen nincs. Mondhatom, inkább én kiabálok, de ő nem. Évek telnek el, míg egyszer káromkodik.

- Ide figyelj - korholom sokszor -, mikor italosán jössz haza, nem tudom, hogy a munkahelyeden is úgy vagy-e, mert ha itthon nem sokat érsz italosán, akkor ott se sokat érhetsz!

Különben nem is tartom jónak a munkahelyét, mert mindig küldözgetik a városba a telepek között, ez jó alkalom arra, hogy betérjen ide vagy oda. A BKV-nál diszpécser. Már a felesége voltam, amikor elvégezte a technikumot. Csak az érettségi után vallotta ki, hogy az iskola-társaival, a haverokkal el-elcsavarogtak a kocsmá vagy a mozi tájékán.

Nem sokra vitte az érettséggel. Nem olyan élelmes típus, hogy ügyeskedne a több fizetésért. Ajánlgatom neki, hogy menjen vissza a szakmájába, azzal többet keres. Apósommal egy gyárban volt, ipari tanuló. No jól van, nem akart az apja közelibe lenni, de azért máshol is elhelyezkedhetne a szakmájával. Hát nem és nem. Így aztán én kényszerülök kapaszkodni mindenbe. Szerencsém, hogy segít a kerti meg a szőlőmunkákba. Ha piacra készülök is, ott van körülöttem, ha valamit meg kell fogni, megfogja, ha meg kell mosni, megmossa, mindent

odahoz, kiszolgál. Leszedi a habot, az uborkát, de azt már nem teszi meg, hogy bekösse a zsák száját, azt külön kell mondani.”

A nagylánynak szánt új bútorok közt beszélgettünk az asszonnyal, amikor beköszönt a férj - a néhai főpályamester unokája. Kedvetlenül figyel, amint letelepszik az egyik heverő végére. A néhány szavas üdvözlés és bemutatkozás során azt latolgattam szomorúan, hogy búcsúznom kellene. Félbemarad a férj mihasznaságát fölpanaszoló vallomás, gondoltam, hiszen itt ül a férj maga, aki a legilletéktelenebb tanúja lehet ennek a beszélgetésnek. Már elszántam magam az indulásra, amikor az asszony minden zavar nélkül folytatta az egy-két perce megszakított mondatot. Férje önállótlanágáról, italozásairól mesélt, s én meglepetten láttam, hogy a „mihaszna” olyan nyugodtan gubbaszt a beszéd hallatán, mintha nem is róla lenne szó. Csak egy pillanatra szólalt meg - kávéval, itallal kínált.

A számomra kínos végbeszéd után, már kabátban álldogálva, régi és új költőkről beszélgettünk a férfival. Az asszony közben épp olyan közömbös maradt, mint férje a szenvedélyes vádak elhangzásakor. Egy megjegyzése akadt csak.

- Sokszor még rendes ruhába sem bújik vasárnap, annyira leköti az olvasás - szakította meg a művelt disputát. - Akkor a gyerekekre se szól, a feje tetején táncolhatnak, ha könyv van a kezében.

Ebben a családban az asszony a kerti, a férfi az irodalmi termést tartja számon. Bár szeretnék meggyőzni egymást, mégis békeességben élnek. A gazdálkodó györki előtt rangos, tiszteletre méltó a városi ember, ő „könnyebben”, diplomája révén keresi a kenyerét. Nem becsüli viszont a falusi ember műveltségét, kivált akkor nem, ha a tanultság - mert nem fizetik meg -, haszontalan.

[VII]
UTAK ÉS ÚTVESZTŐK

[1]

„Dalolva megyünk tönkre...”

A györkiek évszázadokon át gyakorolt kiváló képessége a „résztvevő” alkalmazkodás: a társadalmi-hatalmi struktúraváltozás hatásaiból csak annyit engedtek beszüremelni a faluba, amennyit az új rend feltétlenül elvárt. A faluközösséget sem ellenzékiiségre, sem pártosságra nem ösztönözték létérdekei, és noha csöndes békepártiak voltak, sohasem éltek a mindent elfogadás politikájával. A hatalom mindenkori követeléseire úgy reagáltak, mint az az asszony, ki szóval helyben hagyja férje akaratát, aztán mégis mindenben a maga kedvére intézkedik. Még akkor sem lázadoztak, ha némelyikük - olykor kisebb csoportjuk - kárára parancsolt a külső hatalom, mindig számoltak a kisebb-nagyobb veszteségek lehetőségével.

A sorsdöntő kérdéseikben eljáró idegentől nem vették zokon, ha nem ügyelt a helyi erkölcsre, szokásokra és érdekviszonyokra, sőt sokszor azon igyekeztek, hogy az avatatlan előtt „titokban” maradjon a falurend. A közösség épsége e titkolózásnak is köszönhető. De nem voltak elszántan zárkóztak: ha az állam szolgálai és küldöttei tudták a dolgukat, és működésük hozzáértésről, jártasságról tanúskodott - szívesen fogadták (néha be is fogadták) és megbecsülték őket. Általános ellenszenvet a renegát faluszülőtte keltett, az az idevalósi értelmiségi, aki „hatalmas és tudós” akart lenni - mindenki ellenére, ő ugyanis képes a közösség bomlasztására, a falu hagyományos világviszonyának megingatására, hisz „tanulatlan” korában maga is a falutörvények szerint élt. Most, diplomás fővel, a vezető ideológiát hangoztatva a maga hasznára „forradalmárkodik”.

Hévízgyörk egyik vezetője sok vihart kavart már a faluban. Képzettsége szerint tanár, de azt a hatást kevesli, amelyet a gyermekek tanítása révén elérhet. Szakmai és politikai téren hatalmi pozíciót tölt be, és sérthetlensége tudatában - publicisztikai szóhasználattal - kiskirályságra tör. Évekig, a falun kívül, magasabb posztokon tevékenykedett (szakmája gyakorlására nem áldozott időt). Aztán (egy kisebb bukás után) hazatérve egy-két éven belül fontos ember lett Hévízgyörkön. És szeretett volna még fontosabb lenni, ezért az egyetlen komoly helyi vállalkozás, a termelőszövetkezet vezetésére pályázott. A szövetkezet képzett mezőgazdász elnöke - röviddel emberünk érkezése után - otthagya az állását. A következő menetben a humán szakos tanár elnöknek jelöltette magát. A társjelölt kebelbéli jó barátja volt. De nem a tanárból, hanem a barátjából lett elnök. Hogy miért? Ez a választási kampány virágzó gazdálkodása idején érte a falut, abban a korszakban, amikor a szövetkezet tagjai bizvást hihettek, hogy a közösből is meg lehet élni. Nem engedhette a tagság, hogy a föllendülő téves irányítását a mezőgazdálkodásban járatlan ember vegye a kezébe, egy földtelen család sarja, aki otthon nem gyakorolta, iskolában nem tanulta a földművelést. Ő maga azt terjeszti szóban és írásban, hogy a fölsőbb szervek utasítására engedte át az elnökséget a másik jelöltnek, sok falubeli szerint pedig egyszerűen és csúfosan megbukott, hiába járatta házról házra a mellette agitálókat. Így is nyert a vezetőváltáson, mert a régi elnök helyébe olyan fiatal szakember került, aki elfogadta az idősebb cimborá és pozicionált falusi értelmiségi gyámkodását.

Tanulással is szolgált választási kudarc: belátta, hogy tanácsos beérnie eddig megszerzett formális tisztségeivel, informális vezető szerepét kell erősítenie. Hatalma érvényesítéséhez elegendő, ha tanácsadó marad, és számon tartja a gyakorló vezetők és beosztottak kisebb-nagyobb bűneit, botlásait, s minduntalan határtalan befolyásossága hitét kelti a faluban.

Nemsokára a falu másik vezetője, a tanácselnök távozott. Bukása után a györkiek nem a volt tanácselnök állítólagos „bűnein” háborogtak, hanem az újonnan kinevezett elnök fölkészület-

lenségén. „Hogy bízhatják olyan emberre a falut, akinek semmi iskolája nincsen, aki csak azt a szerény nyolc osztályt végezte” - mondogatták. Hogy az új elnököt a tanár hozatta-e, nem tudni, csak annyi bizonyos, hogy az új elnök felesége a tanár beosztottja volt. (Ebben az időben követték le az egyik forgalmas utcát, de csak félig, éppen emberünk házáig jutottak az útépitők.) Az elnök képzetlensége nem sokáig volt szóbeszéd tárgya, az általános fölháborodás hullámai a tanácsjegyesítés nyomában csaptak föl. Ennek egyik mozgatója a tanár volt. Kedvére alakult a szomszéd községgel közös tanács vezetőgárdája: az egyik fő tisztséget szomszéd falusi származású, vele egy sorsú és szándékú személy foglalta el.

A hetvenes évek egyik utolsó botránya bíróságon fejeződött be. Az új téeszelnök (szakmájában kiváló és nagy tekintélyű), aki a tanár barátjának, az egykori társjelöltnek a helyére került, pártatlanságra törekedve a téesz vezetésében, nem hajlott senki szavára (sajnos, a tagokéra sem eléggé). Feddhetetlenségét egy névtelen rágalmozó levél próbálta kikezdeni, melynek vélt írója ellen becsületsértési pert indított. A per vádlottja a tanár egyik közeli hozzátartozója volt. A vád megalapozottságát a bíróság hivatott eldönteni, a példából kitűnik viszont, hogy emberünkre milyen módszereket tartanak jellemzőnek a faluban. Rokonságából és lekötelezettjeiből táborot szervez maga köré, segítségükkel próbálja igazgatni a falut, s maga és pártfogoltjai számára előnyöket szerezni.

Egy helyi születésű falusi értelmiséginek lehetne táborra és támasza az egész falu, még egy kívülről jött akarnokkal szemben is - a tanult emberek közül ő ismeri a legjobban a szokásokat, a célokat, a gondolkodásmódot. Tanárunk sohasem lesz kedvelt, mert a faluval ellenkező életelveket erőszakolna a közösségre, csak taktikai lépései megtervezésekor jutnak szerephez a helyi jellegzetességek.

Megtörténik, hogy a falu erkölce szerint tisztességes és szakmájában tehetséges helyi „prófétát” elfogadják, bizonyíték rá néhány györki származású és Györkön működő pedagógus és népművelő népszerűsége.

A formális vezetők, értelmiségiek és hivatalnokok többsége - jó szándékkal és tudatlanul - idegenből kerül a faluba. Tanárunk atyai jó barátként veszi pártfogásába az „új fiúkat”, akik hálásan fogadják a helyi ügyekben tájékozott, bennfentes és tősgyökeres györki értelmiségi tanácsait. És miközben bíznak tanácsai jórahalóságában, s azok szerint járnak el, szinte észrevétlenül lesznek tanárunk lekötelezettjei. E szövevényes hűbéri viszonyokra épül a falu hierarchikus hivatalnoki-értelmiségi szervezete, amelynek léte és működése kilátástalanná teszi a más elveket valló értelmiségi munkáját.

A hévízgyörki vezetőség olyan személyt lát a legszívesebben köreiben, akit maga tanított ki, indít el a tisztviselői-alkalmazotti létrán, és így joggal (vagy anélkül) adományozza vagy vonja vissza az értelmiségi rangot és beosztást. Az idegen származásúak úgy vállalják a györki szolgálatot, hogy mit sem tudnak a hierarchikus szervezetről és az egyének kiszolgáltatottságáról. Hosszabb működés után egyesek igazodnak, mások továbbállnak. Nehezebb a sora a helybeli születésű, negyvenes-ötvenes években porondra lépő „fényes szelek” nemzedékének. Ez a csoport világmegváltó akarattal lépett értelmiségi pályára. Hitük, erejük és munkájuk célja, változó taktikája szerint néha együttműködésre készek, máskor „ellenzékbe” vonulnak vagy üldözöttek lesznek. A korosztály tehetségtelenebb tagjai megtűrt „veteránként” szorúlnak ki a küzdőtérrel.

A hatvanas-hetvenes években diplomázó györki fiatalok helyi állásra nemigen pályáznak. A tanult szakmájukban elhivatott indulók nem a nép „megváltását” érzik fontosnak, mint az előző nemzedék, hanem hivatásuk szakmai kiteljesítését. A „nép védelmében” talán érdemes és sikerrel kecsegtető lenne fölvenni a harcot a kiskirálysággal és mindenkori udvartartásával,

de a györki terep szakmai kibontakozásra semmiképpen sem látszik alkalmasnak. Mintha már a felsőfokú iskolák - egyetemek, főiskolák - megválasztását is a távolmaradás szándéka befolyásolná: a szülőfalu értelmiségi szervezetét látva az ifjak alig-alig döntenek „népnevelő” vagy „községigazgató” foglalkozások mellett. A többség a faluban haszontalan műszaki, közgazdasági diplomáért tanul. Ha némelyik humándiplomás a faluban is köt ki, családja, lakása kényszeríti erre a választásra. Ilyen helyzetbe inkább azok a tanult lányok jutnak, akiknek fontosabb a kiegyensúlyozott családi élet, mint a szakmai előmenetel. Az általában családalapítónak mondott férfiak pályaválasztásukkor éppen a családra tekintenek legkevésbé. A húsz-harminc év közötti pályakezdők indulataiban és cselekedeteiben a kamaszkor maradék elszántsága és a felnőtt férfi bontakozó magabizása munkál. Nincs is példa arra, hogy a hetvenes-nyolcvanas években friss diplomás fiú györki munkahelyet választana. A távolmaradók igazát támogatja annak a két érettségizett fiúnak a története, akik a hetvenes évek végén értelmiségi szerephez jutottak a faluban.

János és Miklós unokatestvér, szomszéd és jó barát, János 1958-ban, Miklós 1960-ban született. A hetvenes években szakközépiskolai érettségi bizonyítványt szereztek, de nem volt nagy kedvük képzettségüknek megfelelő álláshoz. Otthon, a faluban szerettek volna csinálni valamit, talán ezért is lettek tagjai az újonnan szervezett irodalmi színpadnak. E csoport vezetője a helyi születésű *Fercsik Mihály* volt - egy tehetséges, alapos faluismerettel bíró népművelő. Az ötvenes évek óta dolgozik értelmiségként, a hetvenes évek közepén lett a györki művelődési ház igazgatója.

Kalandos pályát futott be. „Futásainak” egyik oka lehetett, hogy nem vállalt állandó szerepkört a falusi értelmiségi szervezetben, és gyakran juttatta kifejezésre a hierarchiával szembeni ellenérzéseit. Közszerelésének elemzéseként azt is mondhatnánk: egyszer „pikszisen” belül volt, másszor kívül maradt vagy kirekesztették. Igazgatósága előtt a művelődési házat tiszteletdíjas pedagógus vezette, kinek tevékenysége nem sokban különbözött a portásától, ezért a falu várakozással figyelte az új igazgató kulturális-közösségi életet föltámasztó próbálkozásait. *Fercsik Mihály* rövid ideig lehetett igazgató (áthelyezték), de ezalatt is sikerült kedveltté tenni az intézményt. Rendezvényeit sokan látogatták, csapatostól jelentkeztek az alakuló kis csoportokba, szervezett közösségekbe.

Fercsik Mihály példászerű munkája, eredményes népművelése meghódította az ambiciózus unokatestvéreket. Amikor a téesz és a tanács összevonása után a hévízgyörki művelődési házat a bagi központ fennhatósága alá helyezték, a bagi nagyközségi tanács népművelőként alkalmazta a két lelkes fiatalembert. Bár a bagi főnökség volt a munkaadójuk, hévízgyörki tevékenységük irányítására a helyi hatalmi szervezet is jogot formált.

Pusmogások, pletykák, pártoskodó csoportosulások nehezítették a két unokatestvér munkáját. A finom és durva pozíójátékoknak véletlen-akaratlan részesei lettek, és lassanként már szó sem esett arról, hogyan és mit akarnak dolgozni. Alig mozdulhattak a torzsalkodásoktól. Hogy mégis mit tehettek ilyen helyzetben? Állhattak volna például valamelyik erős párt vagy csoport oldalára, hogy ezután döntéseiket és cselekvéseiket a csoport érdekeihez igazítva háborítatlanul dolgozhassanak. Vállalhatták volna a prófétai egyedüllétet, a céljaikat megvalósító heroikus küzdelmet. Végül mint kortársak, rokonok és jó barátok, egy kétszemélyes pártban szövetkezhetek volna. Egyik mindkettejüket megsegítő lehetőséget sem választották - útjaik szétváltak. Miközben barátságuk csorbítatlan maradt, együttműködésük kereteit fölszámolták.

Miklós, a fiatalabbik lemondott a küzdelmes népművelésről, és apja, nagyapja, dédapja nyomát követve a vasúthoz ment dolgozni. Távozására nem gyártott ideológiát, senkinek sem magyarázkodott.

Közgazdasági szakközépiskola második osztályába járt, amikor először találkoztam vele, és vasutas volt, amikor utoljára. Középiszkolásként még fogalma sem volt arról, hogy mihez kezd érettségi után. Szülei is tanácsalanel válaszolgattak, amikor fiuk jövőjéről kérdeztem. Semmihez sincs különösebb kedve - hajtogatták -, az ő képzettségével talán valami irodista-féle lesz. Nem voltak elégedettek ezzel a lehetőséggel, de nem tudtak jobbat. Az iskola, a tanulás alig érdekelte, a technikai dolgokhoz, gépekhez sem vonzódot, de ha kapálni, cipekedni kellett, vidáman és energikusan dolgozott. Idegenek társaságában szűkszavúnak és visszahúzódonak láttam, nem úgy lakodalomban, szüreti mulatságban, ahol fáradhatatlan intézkedőnek, fürge táncosnak bizonyult. És mert jó kedvvel barátkozott és borozgatott, szerették kortársai, és szót értett az idősebbekkel is - pedig nem akart népszerű lenni. Nem is lehetett az mindenki előtt, mert gyakran és meggondolatlanul szájalt, vitatkozott, ha nem tetszett neki valami. Jól érezte magát a népművelés körüli nyüzsgésben, a Fercsik Mihály vezette irodalmi-színvadi játékban, a táborozás hangulatú vendégszereplésekkor. Ezért választotta a népművelést foglalkozásnak.

Hivatásos dolgozóként kesergő-dühöngő, néhány szakmabeli szerint „hányaveti” emberré vált. Sokallotta az „elvi dumát”, a megzabolázására fogalmazott szentenciákat. Az „elvizést” béketűrően unta, a viselkedését, kapcsolatait korlátozó rendszabályokat kinevette. Kétségbe vonta ugyanis, hogy bárkinek jogában állna eltiltani őt a „haveroktól”, egy pohár vagy egy-két üveg bor elfogyasztásától. Azt az „elvárást” sem vette komolyan, hogy ezentúl minden rendű és rangú emberrel szóba kell elegyednie, ám tartózkodnia kell a falusi pletykák meghallgatásától. Eleinte csak hitetlenkedett az elvi és illetani nevelés komolyságát illetően, ezután a maga igazának elfogadtatására és jogainak tisztázására tett kísérletet, majd a reménytelen vagdalkozások kora is eljött, végül kikérte a munkakönyvét.

Miklós e sikertelen vargabetű után sem megkeseredett ember. Vasutasnak lenni jó - mondja -, szüleinek is segíthet a földmunkákban. Nagy lendülettel fogott a családi szőlők följavításába, amelyet még egyik vasutas öse, apai nagyapja telepített a negyvenes években.

Unokabátyja, János - szülei, rokonai nem kis szomorúságára - népművelő maradt. Édesanyja már akkor szerette volna „kimenteni” a művelődési házból, mikor még csak egy hónapja dolgozott ott.

„Mondtam a Jánosnak, hogy nősüljön meg. Azt mondja, hogy ráér?! Méghogy ráér?! Most szerelt le október 3-án.

- Miért nősüljek? Útban vagyok? - vágott vissza.

- Dehogy vagy, fiam, de hát mégis... Jobb lenne már teneked is egy rendes asszony.

Van egy darab kenderföldünk a falu végén, négyszázötven négyszögöl, nagyon szép helyen, a kőút mellett. Jánosnak jó lesz valamikor, ha értéköli. Hát ha értéköli, mert az mindig a feleségtől függ. Ha akarmilyen felesége volna, csak egy kicsit is megbecsülné, még meg is élhetnének belőle. Még ha megdolgoztatná, akkor is megélné, mert abban az égvilágon minden megterem. Mindig mondom neki, hogy most a pestiek is kertes házat akarnak, jó lesz az nektek, ha megnősülsz. De most nem érdekli semmi, csak a kultúr. Itthon van munka épp elég, ugye járunk a piacra. János azt mondja, hogy ő segít, szőlünk, de most is bement meszelni a kultúrba.

- Inkább a lányokkal törődnél - mondom neki sokszor, de mindig az a válasz:

- Nem ért maga ahhoz. Tudom én a dolgomat.

Nem szeretem, hogy odajár, egyáltalán. Őnéki tetszik, csak énnékem nem. Nagyon szerették a katonaságnál, elbecézték tanár úrnak. Azt akarták, maradjon ott. Mondtam is neki, hogy bár

ottmaradt volna. Ha meg hazajött, miért nem megy a vasúthoz? Az ő szakmájával szép pénzt kereshetne, és megbecsülnék. Nem szeretem, hogy itt van... Fúrják egymást, ellentétek vannak, meg áá..., mit mondjak még, tudja ezt az egész falu..., de nem lehet a kultúrról lebeszélni...”

János nem sokat mesél otthon a művelődési ház dolgairól, édesanyja sem az ő panaszai, beszámolóit, hanem a faluban szállongó hírek miatt szeretné őt eltéríteni a népműveléstől.

Másnak sem panaszkodik, ideje, ereje javát a nyilvános és rejtett érdekkörök, érdekkapcsolatok megismerésére fordítja. Taktikai megfontolásokból a naiv, a tájékozatlan, a megértő, a pártatlan fiatal értelmiségi szerepét vette föl, óvakodik az éles vitáktól és mindenféle szélsőséges megnyilvánulástól. Véleménye szerint csak ilyen harcmodor lehet célravezető.

- Tudom, hogy sok disznóság volt már ebben a faluban, meg van is, és az az ember, aki a többiekért akart tenni valamit, nem sokáig állhatott a porondon. A tudati fejlettség szintje alacsony nálunk, a közösségi szellem sem éppen jellemző, még a párttagok gondolkodása is maradi. Képzelve, hogy az egyik pártalapszervi gyűléskor kevesen múltak, hogy határozatot nem hoztak Kádár János ellen. Komolyan tervezték, hogy levelet írnak a Központi Bizottságnak arról, hogy egy kommunista pártvezérhez méltatlan a pápához zarándokolni Rómába. Ilyen felfogású, felkészültségű emberek állnak az élen. Hát hova juthat ilyen példaképeket látva ez a falu? A múltban sokat tettek ezek az emberek, de jövőjük, az aztán nem lehet, ha komolyan akarjuk, hogy fejlődjön a falusi nép gondolkodása. De nemcsak ez a kis alapszervezet próbál hangadó lenni, hanem más csoport is. Nem szabad persze ezeket az embereket egyértelműen rossznak kikiáltani, mindenkiben van valami jó, amivel használhat a társadalomnak. Én mindenkinek köszönök az utcán, akármilyen a híre, akárki az ellensége. Az ellenségeskedésből nem jöhet ki semmi jó.

Mi a népművelési programja Jánosnak? Milyen célt szolgál ez a harcmodor?

- Vannak fiatalok Györkön, akik hozzám hasonlóan gondolkodnak. KISZ-gyűlésen, ifjúsági klubban sokat beszélgettünk arról, mit kellene tenni, hogy ne csak magukkal törődjenek az emberek, hogy a művelődésre is hagyjanak időt. Ezeken a találkozásokon nagyon egészséges viták szoktak kialakulni. Véleményem szerint ezekből a gyerekekből egy erős, ütőképes csapat lehetne, egy olyan csapat, amelyik a társadalom érdekeit szem előtt tartva képes a cselekvésre. Persze nem úgy gondolom én ezt, hogy az idősebbeket kitenni a vezetésből, hiszen ők sok hasznos tanácsot adhatnak, de én azt hiszem, ha sikerül ez a szerveződés, pozitív irányba fejlődhetne a falu. A mi hangunk erősebb, és a mi gondolkodásunkat jobban áthatja a társadalmi felelősségérzet, jobban megfelelhetünk a közös céloknak, és hatékonyabban tudunk tenni a tudati elmaradottság ellen.

János szavaiból nem derül ki, hogy célnak vagy eszköznek véli a népművelést.

János és Miklós szomszéd, életkörülményeik és lehetőségeik közt alig van különbség, mégis másként választottak. Ez lehet véletlen, de lehet családi múltjuk egyenes következménye.

Miklós apja, Antal is ambiciózus fiatalember volt. Népes családban nőtt fel, amelyet vasutas apja és piacoló anyja vezetett. A szülők 1949-ben reménykedve küldték-engedték az aszódi gimnáziumba. Anti nem sokáig lehetett gimnazista. Szülei, nagyszülei nem győzték a beadásra köteles termények megtermelését, pénzük sem volt elég a megélhetésre és az adóra. A fiúnak dolgozni kellett hát. Aztán szakmai tanult, és kisebb kitérők után hosszú évekig a közeli állami gazdaság kombájnos, gépszerelője volt. Jó szakember lévén több györki térszervező elnök csalogatta a helyi szövetkezetbe. Hiába az ígérgetések és a várható kedvezmények, Anti nem jött át Györkre, mondván, hogy nem akar ő senki falubelinek parancsolgatni. A hetvenes évek végén kilépett az állami gazdaságból. Ahogy magyarázta, a gazdaság az utóbbi években

túl sokat foglalt le az idejéből, és rosszul fizetett. Vasutas lett, hogy maga rendelkezessen idejével. Ha kedve van és kell a pénz, nyaranta alkalmi kombájnozást vállal régi munkaadójánál. A helyi téeszben néha-néha csak besegítőként dolgozott.

Miklós, a fiú más élethelyzetben került választás elé, de apjához hasonlóan a kétes kimenetelű karrier helyett olyan foglalkozás javára döntött, amely megengedi, hogy kedvére élhessen.

János, az idősebbik unokatestvér legjobban apai nagyapjára emlékeztet. A nagyapa a falu törvénybírója volt, vagyona és gazdálkodó tehetsége élete végéig az élen álló gazdák között tartotta. A rokonok, ismerősök rátarti, büszke, a gazdasági munkák szervezésében kiváló embernek tudták.

A népművelő János apja a „kulák” törvénybíró fiaként, megfélemlítésektől terhes időben ért férfikorba. Mint földben bízó gazda, az 1960-as szervezéskor lépett a téeszbe, és gazdálkodásban való jártasságát, mezőgazdasági tudását majd másfél évtizeden át brigádvezetői beosztásban és a téeszvezetőség tagjaként alkalmazhatta. Családjával megélhetett volna a maradék apai örökség piaci jövedelméből és a téeszkeresetből, de mindig szívesebben dolgozott a közösben vezetőként, mint felesége segítőjeként az otthoni földeken. A gyakori elnök- és vezetőségváltások okozta zűrzavarban kicsöppent a vezetésből. Mivel szünet nélkül bírta az egymást követő elnökök bizalmát, mellőzésének fő okát a téesztagok viselkedésében, „hozzáállásában” (irigységben, kapzsiságban) látta. Valószínűleg csökkenő vagy ingadozó népszerűsége és pozícióvesztése miatt lépett ki a téeszből 1975 tavaszán. Ma a vasútnál targoncavezető.

János nagyapja megbélyegzett kulák volt, amikor meghalt, de társadalmi-politikai kitesztottságában is irányadó gazdája a falunak. János is efféle irányadó szerepre pályázik.

Apja minden munkát, beosztást elvállalt, a tőle elkívánt iskolákat kijárta, hogy példás vezető legyen a megváltozott társadalmi körülmények közepette, egy új, a falu életét és gazdálkodását befolyásoló-meghatározó szervezetben. Nem ő az egyetlen a mai javakorúak közül, aki a társadalmi célok szolgálatába szegődve „félreértette az idők szavát”. A hévízgyörkiek szerencséje, hogy itt a csatavesztések sorsa sem fordul tragikusra. Kettős menedékük a vasút és a piac.

Mi lesz Jánossal, a népművelővel? Lehet, hogy ő „jól érti az idők szavát”, és népvezető-népművelő lehet belőle, esetleg magasabb poszton funkcionárius. Azon sem csodálkoznék, ha néhány év múlva vasutas lenne.

A helyi társadalmi szervezet megfelelő intézményesülésének hiányára és a működő intézményrendszer deformáltságára utal a két közszereplésre vágyó fiatalember választási lehetősége.

A faluért felelős formális intézmények vezető posztjaira a falu iránt közömbös „felsőbb szervek” neveznek vagy jelölnek ki szakmailag-politikailag alkalmas személyeket. A többség kinevezési jogát (vagy inkább gyakorlatát) a helyi társadalom alig nehezményezi. Az érdektelenség egyik oka az a szinte közhelyként emlegetett tétel, mely szerint „egyre bonyolultabb, technicizált világunkban” csak a különböző iskolák által „kvalifikált” és „tanult fők” képesek helytállni. Ebből az axiómából következik, hogy például a falu mezőgazdaságának élére kizárólag diplomás való - ma már a falubeliek közül sem jut eszébe senkinek, hogy az „ideszalajtott” agrármérnöknel jobb téeszelnök lenne a legügyesebb, kevésbé iskolázott helyi gazda. A termelőszövetkezet megalakulása óta tapasztalhatták, hogy nem a jó gazda a sikeres elnök. Csak az tarthatja meg pozícióját, aki a „fölsőbbség prémiumára” ügyelve

termeltet. Ha belefeledkezik a tagság termelési mániáiba, és a termést egyszerű árunak tekinti - elveszett ember.

A téeszelnököt - az érvényes jogszabályok szerint - a tagok választják. Ennek az írott törvénynek ma nyoma sincs a közfelfogásban: a hetvenes-nyolcvanas években már azok az idős gazdák is magától értetődőnek tartják, hogy tanult idegenek vezetik a téeszt, akik s negyvenes-ötvenes években még azért keseregtek és dohogtak, mert példás gazdaságukra legyintve félreállították őket. E gondolkodásmód egyenes következménye: ahol a falu létalapját képező szervezet vezetésére nem formál jogot egyetlen tagja sem, a keretté silányult szervezet széttöredezik. (A téesz feloszlásánál gyakoribb, hogy az irányítás szisztémája és a szervezet fölépítése változik: a közösből bevallottan kívülről irányított, hierarchikusan rendeződő vállalat lesz. Nő az irányítók, csökken az irányítottak száma.) A szervezetből kiváló tagok egy része más - új vagy hagyományos - formációt választ létalapjának megmentésére, a kisebbik hányad nemcsak életforma-, hanem életmódváltásra is kényszerül.

A falu nem vonulna vissza sorsának intézésétől, ha csupán a régi nóta szólna, miszerint „tudatlan a paraszt”. Sokszor fölhánytorgatott közömbösségének nem egyetlen oka, hogy maga is hinni kezd önnön tudatlanságában. Az viszont már nem ilyen-olyan hite, hanem meggyőződése, napi tapasztalata, hogy a falu dolgai nem a faluban dőlnek el - akár a helyi téeszé, akár a helyi tanácsé az illetékesség, (E nézet kialakulásában vajmi kevés szerepe van annak, hogy a téesz és a tanács központja néhány éve a szomszéd községből „irányít”. A rossz tapasztalatok sorát inkább az szaporította, hogy a faluegyesítést a falvak hozzájárulása nélkül, (ügyefogyott és ügyrendileg értékelhetetlen) akadékoskodása ellenére véghez vitték.)

Az egykori falubíró megművelte az emberek, a mai tanácselnököt - ha ismerik egyáltalán - sajnálják. Milyen lehetetlen a helyzete szegénynek - mondogatják a bennfentesnek számító tanácsstagok -, amikor háromszáz méter útra való pénzből három kilométernyi földutat kellene kiköveztetnie. És mivel a tanácselnök fizetése nem egy vezetőnek vagy szakembernek kijáró summa, hanem szerény hivatalnokbér, s amúgy sem rendelkezik nagy ügyekben és nagy pénzből, a közigazgatási fölsőbbség még a jó eszű falusit, ha kissé „faragatlan” is, szívesen fogadná a tanácselnöki székbe. Csakhogy a jó eszűek pénzért és virtusból dolgoznak, és semmiképpen sem akarnak a cselekvési lehetőségekben korlátozott, sovány pénztárcájú, sajnálatra méltó címzetes vezetők lenni. Így aztán a tanácselnökséget a gyengébb képességű vagy hivatali karrierben reménykedő helybeliek vállalják, de ilyenek is elvétele jelentkezik. (Szerencsésebb az a falu, amelyik olyan vezetőre lel, aki fáradhatatlan harcos és diplomata-tranzakciók sorával „csak azért is fölemeli” a falut. E megszállottakból Hévízgyörknek eddig egy sem jutott.)

A tanács- és téesztörvény egyértelműen kimondja, hogy a szervezetek élére az érdekelteknek kell vezetőt állítani, a sokat hangoztatott demokratizmus elve szerint lehetőleg az érdekeltek közül. E törvények szellemében ítélkezve a györkieket törvényszegéssel és antidemokratizmus vádolhatnánk, hiszen eszük ágában sincs választani vagy megválasztatni. Felmenthetők a vádak alól, ha nem a törvény megszabta formációra, hanem a megvalósult szervezetekre figyelünk. A szervezetek életéből úgy látszik, hogy működésükben csak jelképesen érdekeltek tagjai. Akkor sem menne többre a falu, ha eljátszaná az érdekelt szerepkörét, hisz érdemes tét híján nincs játszma, amely a köz javára fordulhatna.

A tanács - jogköre szerint - a falu valamennyi közügyéért felelős. Gazdája az egészségügyi és oktatási intézményeknek, gondozója-építtetője a község útjainak, kommunális létesítményeinek, a tanácson működik, milyen az áruellátás, a vendéglátás, az üzlethálózat, a helyi közlekedés. E funkciók ismeretében elmondható: a közállapotok minősége jelzi a tanács ügyszeretetének és gazdasági lehetőségeinek mértékét. A hévízgyörki közállapotokból a tanács tehetetlen-

ségére és szegénységére lehet következtetni, mégis úgy vélem, ez nem helyi különlegesség, és a fő ok nem a tanácsi apparátus gyengesége. A közszolgálat elégtelenségét részint a falu és tanácsa közötti fogyatékos viszony eredményezi. A kapcsolatoknak mindössze egy lényegi pontja van: a lakosok (különböző áttételeken keresztül) megválasztják a testület vezetőjét. Ugyan arra is lenne joguk és módjuk, hogy a választott vezetőtől számon kérjék „választási programjának” teljesítését, csak hogy mindenki (minden választópolgár) bizonytalan e számonkérés illetékességében. Mert a községi lakos csak szavazatot ad, mellyel hozzájárul a tanács létrejöttéhez, de pénzt nem. A tanács munkálkodásának pénzügyi fedezete „fölről”, az államtól jön, és persze nem a falu szükségére méretezve. (Az a jelentéktelen összeg, amelyet a falusiak ház- és földadó címén befizetnek, elvegyülve a központi pénzekkel, szigorúan kezelt rovatokba kerül.)

A „más” pénzből pedig bajos gazdálkodni, legföljebb érdektelenül költeni lehet, vagy megszavazni az államilag szabályozott keretösszegek fölhasználását. Akkor sem lelkesültebb a lakosság, ha a központ úgy dönt: kap a falu pénzt óvodára - a központi ellátmányt a lakosok ekkor nem alamizsnának, hanem ajándéknak tekintik.

Törvényszerű hát, hogy olyan falvakban, mint Hévízgyörk, ahol egyetlen gazdálkodó család évi bevétele több, mint a tanács évi fejlesztési alapja - „felháborítóan” közömbös a nép. Szokás mondogatni, hogy miért nem ad a györki a köz javára is, ha annyira gazdag. A györkiek nehéz munkával keresik a pénzt, a falut nem jótékonykodó milliomosok lakják. Az adakozás helyett a falu inkább „leválik a közről”: évekig fizetgeti a víztársulati hozzájárulást abban reménykedve, hogy vezetékes vizet, szennyvízelvezető csatornát kap, aztán beleun a várakozásba, kútjára szivattyút szerel, és a kertjében megássza a derítőt, hogy használhassa végre az évek óta a falban szunnyadó vízvezetékét. A boltok szerény kínálatára, a központi húskeretből „böjtösen” kimért húsrúra már nem is számít; a piaci árulás végeztével a kiürült hátikosarat a fővárosi közértekben, húsboltokban tölti meg. A közellátás silányságát leginkább a bejárók, a csupán városi fix fizetésből élő családok szenvedik meg. Kevesebb a pénzük, csak keservesen tudják összehozni a pénzt a fürdőszoba és a vécé használatához szükséges rendszer kiépítésére. Ők a városban is kevesebbet vásárolnak: jövet-menet rohannak a vonathoz, nincs idejük tájékozódni a pesti üzletekben, és hátikosaruk sincs a cipekedéshez. Azt vesznek, amit Hévízgyörkön kapnak.

A tekintélyhez a pénze és a hatalma kevés a tanácsnak, a téves importált termelési és változékony elosztási elvei miatt népszerűtlen. A falusi ember szemében mindkét szervezet teljesítményre alkalmatlan ingoványnak látszik. Mintha a lakosok létfeltételeiben legjelentéktelenebb szerepű népművelésnek jutna a legtöbb a közfigyelemből. Nem hiszem, hogy ez a nép „fölemelkedési” vagy „önmegvalósító” vágyát jelezné. A györkiek aligha érzik, hogy napi munkájukhoz minduntalan megújuló ismeretekre volna szükség, mint ahogy a „szabad idő hasznos eltöltésének” gondja sem szorongatja őket. A népművelésben inkább virágos virtust látnak, nagy népi multságok, „kunsztok” lehetőségét. (Bár kedvvel szórakoznak mindannyian, azt azért vallják, hogy az élet nem csupán multság, és rossz szemmel nézik azt, aki az illendőnél többet „művelődik”.) A népművelőt a szakmabeliek általában „felnőttnevelőnek” vagy a közösségi művelődés animátorának tartják, a hévízgyörkiek pedig mutatványosnak.

A falu ünnepeinek mindenkor voltak irányítói, főszereplői - a legénybírók, lakodalmi ceremóniát igazgató vőfélyek, nótafák, tréfamesterek nélkül nem lehetett volna teljes a vigasság. Közreműködésük szavatolta a helyi szokások sokszínűségére épülő multságok rendjét. A negyvenes-ötvenes évek kultúrigazgatója-kultúrfelelőse még politikus „népnevelő” volt, a véget nem érő szemináriumok rettegett szervezője. Nem is kellett „mutatványos” akkor a falunak, mert a multságok még a hagyományos rendezők irányításával mentek végbe. A

hatvanas évek közepén bomladozni kezdett a legénybírókat és társait kibocsátó közösség, s ezzel egy időben váltak sivárabbá a közös ünnepek. A hetvenes évekre nincs „önkéntes” legénybíró vagy nótafa (csupán a lakodalmi vőfélyek maradtak), utódjaiknak a falu a népművelőket tartja. A hagyományokat tisztelő és élesztető népművelő maga rendezi a szüreti mulatságot, és rajta áll, hogy kerül-e a fiatalok közül talpraesett bíró és bíróné, elegendő szőlőfürt a bálterembe és szépen parádézó lovas csapat.

A nótafák „híres jányok”, a legénybírók „híres legények” voltak a csorbíthatlanul hagyományos mulatságok idején. E hírességet örökölte a népművelő, amely persze nem feltétlenül jár együtt a tekintéllyel, mint ahogy régen sem az ügyesen recitáló vőfély volt a falu első embere. A bizalom és az elismerés már általánosabb, feltéve, ha az egykori hangadók utóda jól végzi a dolgát. A népművelők munkája látszólag kevésbé múlik a pénzen és a hatalmi apparátus utasításain. A falut érintő gazdasági-politikai ügyekben a falun kívül születnek a döntések, emiatt érvényüket és hatásukat veszítik a települést jellemző érdekvizonyok - a lakosság lefokozottnak, saját nyilvánosságából kiszorítotttnak érzi magát. E torz helyzet következménye, hogy a mutatványos többet adhat a falunak a hatalmat birtokló elnököknél. Mivel megszűnt a helyi társadalmi nyilvánosság, lassanként mindenki tudomásul veszi, hogy a falu csak akkor létezik „érvényesen”, ha a külvilág és az ezt megtestesítő tömegközlés is figyelemre méltatja. A népművelőnek tehát országra szóló, vagy legalább megyeszerte híres mutatványokat kell produkálnia, hogy köztudomású legyen: Hévízgyörk is van a világon!

E társadalmi szükséglet ismeretében nyilvánvaló, hogy a falusi népszerűsége, közszereplésre, produkcióra vágyó fiatal ember népművelő állásra pályázik. Persze nem általános az ilyen választás. Nem tudok arról, hogy a két példabeli fiatalon kívül más is népművelő szeretett volna lenni falujában. Ezért János és Miklós története egyedi eset, s leginkább a népművelő szerepkörének falubeli megítéléséről árulkodik. Mindössze azért érdemes kitérnünk a pályán dolgozókat orientáló hivatalos népművelés követelmény-rendszerére, mert e területen a legszembetűnőbb, mennyire távol esnek egymástól a deklarált társadalmi célok és egy valóságos társadalom szükségletei.

Hogy János és Miklós sorsa kétségesre fordult, részint a mutatványosí és a felnőttnevelői szerep együttéléséből adódik. A szakmai irányítók a felnőttnevelőt szeretnék látni a helyi művelődési ház élén, a györkiek viszont a találékony és energikus mutatványost. A népművelő egyik szerepet sem töltheti be maradéktalanul, a kudarc veszélye nélkül. A népművelésből dezertált Miklós testestől-lelkestől mutatványos volt - ezért a szakma alkalmatlannak ítélte. János erre is, arra is „teljesíteni” szeretne. Népszerűséget akar, hát szívvel-lélekkel szervezi a demonstrációkat, arra is legbüszkébb, hogy rendezője volt a híres Galga menti Népművészeti Fesztiválnak. De hogy hivatalában is elfogadják, betanulta a felnőttnevelés időszakos elveit és politikai célkitűzéseit, és megfelelő helyen prezentálja tudását. A tevékenységét meghatározó célrendszer kettőssége ösztönös reagálásokat sorát hívja elő; csak csinálja, de nem érti, miért kell a falunak a mulatság és az országos nyilvánosság, az is homályos előtte, hogy mi célt szolgálhatnak például az ismeretterjesztő előadások. Talán csak ösztönössége menti meg attól, hogy a bálban nótaéva duhajkodó férfiakból többszólamú kórust szervezzon.

A helyi társadalmi nyilvánosság virágkorában sem éltek a falvak a világtól elzártan. Különlleges tehetségükről vagy teljesítményükről és (oktalanságaikról) tudtak a környék lakói, sokszor messzi földön. Koronként más és más volt, amivel egy település hírnévre tehetett szert. A 18. századi Galga mentén rang volt györki csizmadiával dolgoztatni, a két világháború között a káposzta és a magas zsírtartalmú tej volt Hévízgyörk híressége. Napjainkban is léteznek települések, amelyek speciális termékeikkel aratnak dicsőséget, de Hévízgyörk

nem tartozik közéjük. A györkiek hovatovább attól félnek, hogy még falujuk neve is elvész. (Sem a határát használó szövetkezet, sem az ügyeit intéző községi tanács nevéből nem tűnik ki, hogy köze lenne Hévízgyörkhöz.)

A mai mezőgazdasági hírnevek nagyobb részt régi termelési hagyományokon alapulnak, de a rang szempontjából hiábavaló a hagyomány, ha nem akad finanszírozásra, felfuttatásra, támogatásra hajlandó állami vállalat vagy szövetkezet. A hazai mezőgazdasági népességnek csak jelentéktelen hányada hagyományosan vállalkozó szellemű parasztpolgár, a mezőgazdasági termelésben ma kiemelkedő teljesítményt nyújtó magánvállalkozók többsége a piaci konjunktúra hatására létesített kisárutermelő gazdaságot. (Remélhetőleg a konjunktúra eltart addig, amíg a mezőgazdasági magánvállalkozás is hagyománnyá lesz. Ha viszont szűkülnek a piaci csatornák, lehet, hogy a konjunktúrával együtt kimúlnak majd a nagyban termelő magángazdaságok.)

A falu évszázadokon át a kis parcellához és mérsékelt kereskedéshez szokott. A nagy befektetésben inkább a nagy veszteség veszélyét látják, mint a nagy (de bizonytalan) nyereségét. (A mai fiatal nemzedék bátrabban „kalkulál”, de többségük csak tanácsadó lehet az idősebbek gazdaságában, akik ritkán hajlanak a „felelőtlen” termelési ötletek megvalósítására.)

Úgy tetszik hát, hogy a helyi társadalmi nyilvánosságától megfosztott falut, amely egyre inkább az ingadozó önértékelés állapotában él - a közfigyelem is elkerüli. Egyetlen hírességgel büszkélkedhet csupán: az asszonykórusával.

A népművészet ki tudja, hányadik reneszánsza a hatvanas évek utolján teremtett országos mozgalom. A hagyományörző együttesek, a néptáncsoportok és a hangszeres szolisták, a népdalkörök a hetvenes években tömeget vonzottak. A mozgalom éltetője kettős népszerűség: a műsorok láttán tapsol a közönség, és szívesen szerepel az amatőr csoport. A műkedvelő társulatok általában tisztavirág-életűek. Mi teszi mégis, hogy e csoportok közreműködésével majd másfél évtizede létezik egy meg-megújuló mozgalom?

Kiegyensúlyozott, határozott gazdaságpolitika és ideológia alapján álló társadalmunkban főként a gazdasági és politikai jelenségek okai látszanak kutatásra érdemesnek. A hivatásos és a műkedvelő művészeti életnek pusztán a produkcióit szokás elemezni - elmarasztalni vagy fölmagasztalni. Ha az elemzők figyelme a mű közönség hatásának vizsgálata felé fordul, általában a műértő kapja a legtöbb jó pontot, a kérdéseket és következtetéseket az esztétikai önelvűség uralja. A közelítés módjából kitetszik: a mű fontosabb, mint a közönsége. A társadalmi cél tehát: művészileg értékes művek tömeges befogadása. Az már a nép (szöveggörnyezettől függően: tömeg vagy közönség) örvendetes és nem várt fölemelkedését mutatja, ha maga is művészi „önmegvalósításra” - színpadra, nyilvános bemutatkozásra - törekszik. Hogy miért? Mert műveltebb, műértőbb, igényesebb lett - hangozhatik az önelégült válasz, és ha ebből még országos méretű mozgalom is keletkezik, akár „kiművelt emberfők” sokaságáról beszélhetünk, Csakhogy: a „szabad idő hasznos eltöltésének” igényén túl egy műkedvelő mozgalom megszületése a közszereplés társadalmi méretű hiányát is jelzi - különösen akkor, ha a közélet túlságosan szabályszerű és zökkenőmentes, s alig számol a közkívánattal. A műkedvelő színpadi szereplés tehát pótlék, ideig-óráig helyettesítheti az életszervező tevékenységet, így a csoportok sem érnek meg több évfordulót. Az együttes tagjainak hovatovább ez sem lesz fontos. Ha egyes csoportok és általuk a mozgalom mégis maradandó, tanulságos lehet az életre hívó és életben tartó okoknak utánajárni.

A közszereplés egyéni vágya könnyen elenyészik, ha az emberek szokásokból és tennivalókból építkező életvitele a közszereplést gátló viszonyok között alakul ki. Életük nagyobbik

felében a györki kórustagok sem jutottak közösségi szerephez, nagy felelősséggel és ezernyi munkával jár családjuk és kísárutermelő gazdaságuk irányítása. Mondogatják ugyan, hogy ők mindent a közösségért tesznek, mégis azt hiszem, hogy az éneklés főként multságokra szolgál, nem közösségszolgálat, és nem is pótlék életükhöz. A kórus léte a falu önbecsülésében játszik pótolhatatlannak látszó szerepet. A helyi társadalom emlékezete, közösségi élménye gazdagabb, mint e társadalmat alkotó egyéneké, ezért (egyres tagjainál) nehezebben viseli-tűri el önnön képviselői lehetőségeinek fölszámolását. Ezt az egész falut érintő veszteséget bizonyára a kórustagok is érzik; találkozásuk-szövetkezésük óta több támogatójuk, gazdájuk volt, de ahhoz mindig ragaszkodtak, hogy a nevük „hévízgyörki asszonykórus” legyen. Mit adhat a kórus a falunak?

A szomszéd települések is csak akkor vették tudomásul, hogy Hévízgyörkön működik termelészövetkezet, amikor a téeszhez tartozó építőipari vállalat az újságok bűnügyi rovatába került. A tanácsról legföljebb botrányos elnökválságok kapcsán hallhattak. De nem e hírhedt esetek jutnak eszébe a Galga menti lakosnak, ha Hévízgyörk neve szóba kerül, hanem az országos sikereket arató asszonykórus. E vidéken többen ismerik a kórus első szólóénekesé, Bankó Gáborné nevét, mint a milliós vagyonnal gazdálkodó téeszelnökét. A pávamozgalom virágzásakor nem egy györki lakossal fordult elő, hogy a vonatkozás, a nyaralás vagy a piaci árulás olyan alkalmi ismerőssel hozta össze, aki nem tudta, merre található a falu, csak azt, hogy asszonykórusa van.

Hogyan emelkedhetett faluképviselői rangra az a csoport, amely a hagyományos erkölcsű falu szerint mihaszna éneklésre adta magát? A megalakuláskor röstellte a rokonság, hogy fölkontyolt családanyákhoz méltatlanul, kóruspróbákra pocsékolják idejüket. Az első tévészereplés után a rokonság megbocsátott: a férjek beletörődtek feleségük nyilvános szereplésébe, s volt olyan „kacifántos” anyós, aki ezután szedegette elő kórustag menyének a sublódfiókban őrzött értékes viseleti ruhadarabokat. De a falu még javában dohogott. Amikor a téeszvezetőségbe három kórustag került, egyre-másra tették a megjegyzéseket: „Na, majd legalább dalolva megýünk tönkre!”

Miközben a falusiak büszkén, tartózkodva vagy ellenszenvvel figyelték az asszonyokat, a kórus szabályos szakmai karriert futott be. Először csak a környéken szerepeltek, aztán járási, megyei, országos minősítő versenyeken. Közismertté váltak az amatőr művészeti mozgalom, a népművészet és a néprajz szakértőinek körében. Különböző népművészeti rendezvényeken bemutató előadásra kérték fel a csoportot, példaként állítva más amatőr együttesek elé. Állandó szereplői lettek a rádió népművészeti műsorainak, felléptek a Zeneakadémián, a Margitszigeti Szabadtéri Színpadon, elmentek énekelni szociális otthonba és falusi művelődési házba. (A kórustagok tevékeny kedvére jellemző, hogy egyikük, miután téesztagból takarítónő lett, új munkahelyén, egyik minisztériumunkban, takarítónőkből asszonykórust szervezett.) A sikeres szereplések sora és a széles körű szakmai tekintély számos kitüntetéssel is járt.

A falun kívüli fellépésekről (még az olasz rádióknak készített felvételtől is), a dicsérő oklevelekről, plakettekről, előkelő helyezésekről persze mindent tudott a falu, hiszen az asszonyok nem elvonultan éltek. A györkiek a külső világ elismerésének hatására lassanként kóruspártolók lettek anélkül, hogy a kórus ezt a jóindulatot erőszakolta volna. Az asszonyoknak egyenként nem kellett megküzdniük elfogadásukért, mert legtöbbjük lánykorában vagy fiatalasszonyként vált közkedvelté: találni közöttük régi nótafát, kocsmai első táncost, páratlanul „viccölődő” tréfamestert. A kórust mint a „dóगतlanságra” példát adó csoportot utasították el. Hogy mára megbékéltek a kórossal és büszkék rá, annak is köszönhető, hogy tagjai „tisztességes, munkás” asszonyok.

„Dalolva megyünk tönkre” - mondogathatnám én is szívem szerint, ha az elveszett helyi társadalmi nyilvánosságra és a faluképviselői rangú asszonykórusra gondolok. Nem vitatom a kórus népdaltudását és éneklőtehetségét, az asszonyok színpadra és dologra valóságát még kevésbé. De ezt már természetellenesnek, az állam és állampolgára között mindig is meglévő társadalmi szerződés megcsúfolásának érzem, hogy egy olyan falu, amely a nemzetgazdaság számára nélkülözhetetlen produktumok sorát képes létrehozni, a nagyvilág előtt csak és kizárólag dalkultúrájával szerepel. Nem termelési kultúrájával, az élete rendjét szervező munkája eredményeivel.

Úgy gondolom, hogy a társadalmi jelenségek (legyenek országos vagy faluméretűek) egy sajátos világnézettel rendelkező közösség vagy csoport és a hatalmi intézményrendszer együttélésének - összetűzéseinek, megegyezéseinek - következményei. A hatalom jogi és politikai intézményei, a társadalom pedig erkölcsé és érdekviszonyai által nyilvánul meg. Mivel céltom nem politikatörténet, hanem társadalomrajz megírása volt, Hévízgyörk társadalmát nem politikai, jogi képződményként kívántam bemutatni. A „nagy társadalmi” célokat képviselő hatalom politikájának megítélésekor sem arra ügyeltem, hogy eléggé „humánus” és igazodik-e az ideologikus célrendszerhez. Főként azt néztem, hogy a falu kárára vagy javára írható-e a politikai-jogi gyakorlat.

Hévízgyörk társadalomrajzában csak tárgyszerűsége és nem tárgyilagosságra törekedtem. Az egyes emberek és embercsoportok életének (szokásainak és cselekvéseinek) elemző ábrázolásakor - szándékom szerint - a falu egészére jellemző erkölcsöt tekintettem mércének. Azt az erkölcsöt, amely az utóbbi száz-kétszáz évben érvényesülő hagyományos világviszonyon alapszik

A györkiek a helyi társadalmi nyilvánosság működésének korában sem alakítottak csoport- vagy rétegérdekeket képviselő fórumokat. A közösségi élet intézményesült keretét mindenkor a vallási szervezetek adták. Századunk első felében, amikor sok mezővárosiasodó településen, jelentős nagygazdaréteggel vagy agrárproletárok tömegével bíró falvakban gazdakörök, egyletek, pártszervezetek alakultak tucatszám - Hévízgyörkön változatlanul csak az egyházak körében léteztek kisebb közösségek. A vagyoni és életmódbeli különbségeket nem hangsúlyozták a kis- és nagygazdakörök, polgári műveltségi ideált sugalló egyletek és különféle politikai programokat hirdető pártsejtek sem. Bár számon tartották, melyik a napszámoskeresetre szoruló család, s melyik a jó gazdatehetségű - a vagyoni különbségeknél erősebb csoportképző a vallási hovatartozás. Az egyházak erkölcsben és szokásjogban támaszul szolgáltak tagjaiknak. Az egyöntetű erkölcs eluralkodását segítette a falusiak egyirányú gazdasági törekvése is.

A falu kétszáz éve a piacról él. Bár nem állítható, hogy minden korban minden család piacozott, az már igen, hogy történelmi korszakra és az egyének gazdasági körülményeire való tekintet nélkül a györkiek mindig számoltak a piacolás lehetőségével - akár állandó, akár kiegészítő jövedelemforrásként. Ha például olyan család került nyomorúságba, amelynek ősei nemzedékek óta bérmunkából éltek - helyzetük rendezését nem a bérmunka, hanem az alkalmi piacolás bevételétől reméltek.

Hatvan-hetven éve társult a piac mellé a létfeltételeket stabilizáló vasutaskodás. A huszadik századi állami agrárpolitika és diszkrimináció kétségessé tette a falusi megélhetés alapját adó mezőgazdasági termelés egyeduralmát. A földaprózódás, a hadiadó, a rekvirálás, a beszolgáltatás, a jószágvesztés, a piaci árak „maximálása”, a földtelenítés stb. hatására keletkező kiszolgáltatottság szegényt és gazdagot egyaránt érintett. Megmenekedésükre új munkaformaként a vasutaskodást találták.

Családonként és koronként (olykor évenként) változott, hogy a györkiek életében a piacolásnak vagy a vasutasságnak jutott a főszerep. Az áru- és munkapiacon mutatkozó kereslet, a család és rokonsága által őrzött hagyományok tartalma és életképessége határozta meg választásukat.

A megfontolt és a körülményekhez igazodó döntések következetessége a falusiak cselekvéseit átható céltudatosságot sejtet. A hatvanas évekig terjedő időre elmondható, hogy ez a céltudatosság nemcsak az egyes családokat, családtagokat jellemezte, hanem az egész közösséget is. De miután a falu elvesztette társadalmi nyilvánosságát, nem volt mód többé a közösségi létre, így arra sem, hogy intézményesüljön a faluban általános közérdek és közakarat. Az utóbbi egy-másfél évtizedben csak célirányosan cselekvő emberek tömegéről beszélhetünk, s egyre bizonytalanabb, hogy ez a legtöbb györkiben meglévő készség céltudatos közösség szerveződéséhez vezethet. Az az idős és középkorú réteg, amely a maga sorsának alakításakor ma is a piacra és a vasútra tekint, tanácstalanul intézkedik és határoz, amikor gyermekeit indítja útnak.

A mai derékhad, amely 1945 és 1960 között ért felnőttkorba, még a régi rend szerint él. Az ő szüleik 1945 után várakozással vagy félelemmel latolgatták, mit hoz a jövő. A szülők nemzedéke már az első békeévek alatt érezte, hogy gondokkal teli idő következik a falusiakra. A földosztás, a tagosítás, a téeszcsé és az állami gazdaság földfoglalásai táplálták félelmüket, miszerint bizonytalanná vált létalapjuk, a föld tulajdonjoga, sokszor még földjük termésének sorsa is. A városi élet - a faluból nézve - szabadabbnak látszott, mégis kevés család küldte el gyermekét szerencsét próbálni. Néhányan ugyan szívesen tanultak volna városi iskolákban, de már az előkészületek közben kiderült, hogy falusinak a tanulás sem egészen ingyenes. Ahol kevés volt a föld, onnan nem került pénz városi ruhára - a bősöknya helyett. Akik pedig nagybacska földet műveltek, gyermekeik munkája nélkül nem győzhették a fizetni-beszolgáltatni valót. A régi falurend tehát nem borult fel - a lányok a piacolást tanulták, a fiúk a vasútra készülődtek.

A negyvenes-ötvenes években a györki gazdanép tudomásul vette, hogy az új társadalmi renddel nem köszöntött be a földbőség és a kolhozvilág sem (még nem volt „kötelező” a téesz), ezért nem tervezett gyermekeinek a szokásostól eltérő életpályát. A változatlan felfogást mutatja, hogy 1955-ben a pályaválasztó fiúknak mindössze hat százaléka jelentkezett ipari tanulónak - ekkor az országos átlag megközelítette a tizenhét százalékot. Nem annyira a szülők kívánságait, mint inkább a falut megtagadó indulatokat jelzi, hogy középiskolába többen (tizenkét százalék) iratkoztak. Az 1955-re férfiakkal megerősödő gazdaságokban a lányok könnyebben kapnak felmentést - tizenegy százalékuk szakmunkástanuló, tizenhat százalékuk középiskolás lesz.

A közelgő téeszszervezés híre rendítette meg először a piac és a vasút mindenhatóságába vetett hitet - magasra csapott a fiúk „továbbtanuló kedve”. 1958-ban szinte menekültek a faluból; a szakmunkástanulók aránya hatról negyven százalékra ugrott, a középiskolásoké megkétszereződött. A lányok - falubeli gazdasági szerepre hivatottan - visszahúzódtak az iskoláktól, továbbtanulási arányuk tíz százalékkal csökkent.

A következő tíz évben ért szülőkorba az a nemzedék, amelyik már az új társadalmi rendben nőtt fel, de még a régi falurend szerint választott foglalkozást. Ez a nemzedék a hatvanas évek végéig életben tartotta a hagyományos rendet - így a továbbtanulók száma némiképp tükrözte, milyen produkcióra képes a családi és a közös gazdaság. Főként az ipari tanulók aránya változott a mindenkori gazdasági helyzetnek megfelelően. 1967-ben már mindenki úgy látta, hogy a közösből nem lehet megélni, s a családi gazdaságból sem - ekkor a lányok egynegyede

ipari tanuló, középiskolába ennél valamivel többen iratkoztak. A fiúk csaknem fele szakmunkástanuló, tizenhét százalékuk középiskolás. A galgahévízi Hajdú Andor téeszelnöksége - a sikeres közös gazdálkodás - sok lányt visszahódított: a két évvel korábbi huszonöt százalék helyett 1969-ben kilenc százalék megy szakmunkásnak, középiskolába pedig öt százalékkal kevesebben. A fiú ipari tanulók száma alig fogyott, a férfinép zöme végképp lemondott arról, hogy mezőgazdasági főállásban boldoguljon.

Ha egyik évről a másikra ingadozott is a „kedv”, a tanulás mégiscsak divatba jött. A hatvanas évek közepétől a legény- és lánycimboraik egyként csalogatták egymást a városi iskolapadba. A szülők is a tanulás hívei lettek, holott az iskoláztatás és a városi munkavállalás apasztotta a családi gazdaság termelőerejét. Miért pártolták, segítették fiaikat, lányukat? Miért kívántak más sorsot, életet gyermekeiknek?

Az utóbbi harminc-negyven év tapasztalatain okulva úgy látták és látják ma is, hogy a földművelés nem öröklésre érdemes, 1960 óta föld sincs, amit örökölni lehetne hagyni. A paraszt jólétének növekedése mit sem változtat társadalmi helyzetén. Amíg a szülők munkájának köszönhető jólétekből tart, az utódok megtehetik, hogy a társadalom által is dicséretesnek, tiszteletre méltónak hirdetett foglalkozások és életvitelek között válogassanak. Az új nemzedék pályájáról csak egyet tart kötelezőnek a falu; a fiatal ne folytassa - főállásban - a gazdálkodást.

„Hát ilyen, mint az én nagyfiam e, a világér már azt nem csinálná. Az uborkát a múlt nyáron még ővele szedtük ketten. De kapálni? Én úgy elgondolkodtam ma, minden eszembe jutott, éneköltem meg imádkoztam kínomba, meg mindent mondtam, mert istentelenül gazos volt a kukorica, aztán úgy eszembe volt, hogy én nem is mondom neki, hogy próbálja meg. Mert ha belegondol az ember, hogy milyen munka ez, és sehol se értékölik, hát buták is a fiatalok, ha nekifognak, oszt csinálják. Mikor megkeresheti könnyebben, ledolgozza a nyolc órát, tisztán, biztosan megvan neki a fizetése. Itt meg ha olyan az időjárás, akkor egész nyáron kapált, oszt alig van valami. Vagy akkor az kellene, hogy itt is lenne egyhavi fix. Hát nem kétezer lenne, lenne vagy 1600 forint, de az biztos, hogy megvan. De így nagyon bizonytalan a mi kereketünk.”

Ha egy-egy fiatalnak lenne is kedve a földműveléshez, akkor sem folytatja. A közvélekedés alkotta új szabály: életerős, egészséges, valamirevaló fiatal nem túrhatja a földet. Az ettől eltérő vélemények igen erőtlenekek. „Én már mondtam neki, hányszor: - Hallod-e, megtalálsz azt a pénzt itthon is. - De hát mert senki lány nincs a téeszcsében, nem marad idehaza. A barátnői is eljárnak, hát ő is megy velük. Pedig mondogatom sokat, hogyha az ember számolja azt a háztájit hozzá, megéri. Igaz, nagyon sokat kell dolgozni, ha azt akarjuk, hogy piacra is jusson.”

A szülők tehát nem közömbösek gyermekeikkel szemben. Tudomásul veszik tanulási szándékaikat, és jövőjükéről álmokat szönek, de határozni, dönteni, tanácsot adni alig tudnak. „Nem bírom kivenni belőle, mi akar lenni”, hallottam sokszor a megjegyzést. Javaslatot a gyerekektől, az iskolától, a társadalomtól várnak. Sajnos, a helyi tantestület sem tájékozott, így aztán a mindenkor divat és a tömegkommunikáció hírverése a leghatásosabb. A szülők nem otthonosak abban a körben, ahol utódaikat szívesen látnák.

E tanácstalanság miatt nem egy jó képességű fiatal pályája akad el az iskolák és a foglalkozások útvesztőjében. A hetvenes évek elején például az volt a divat, hogy boldog-boldogtalan közzgazdasági ismeretekre szakosodott középiskolába iratkozzon. A közoktatási szempontból sem szerencsés találmány, a szakközépiskola közzgazdai változata humán érdeklődésű fiatalok sorának esélyeit rontotta az egyetemek, főiskolák felvételi vizsgáin. A továbbtanulók országos túlekedésében a györki, értelmiségi pályára alkalmas fiatalok többsége elbizonytalanodott,

versenyezni sem mertek városi osztálytársaikkal. A szülők alig-alig ismerik föl gyermekük meghátrálásának okát. Az egyik középkorú házaspár például örömmel nyugtázta, hogy lányuk középiskolás korában mindig színjeles, és biztosra vették, hogy ilyen tanulmányi eredmények után csak főiskola vagy egyetem következhet. Amikor aztán lányuk a kitűnő érettségi bizonyítványt félretéve férjhez ment, csak a szerelem mindenható erejére gyanakodtak.

A szülők és gyermekeik között több a hallgatólagos vagy kinyilvánított megegyezés, mint a megértés. A szülők azt sem mindig veszik észre, ha gyermekük példájukat követné. A hetvenes években egy tizenöt éves lány szülei panaszolták, hogy lányuk nem szeret, s nem is hajlandó tanulni. Már az általános iskolában baj volt vele, nem akart olvasni, pedig ismerte a betűket. Hiába állítottak mellé külön tanárt, semmi sem fogott rajta. Annyi becsület azért volt benne, hogy egyszer sem bukott el. E kínos általános iskolai évek után kereskedőtanulónak adták, és főlvétették bolti eladónak. A makacs lány eleinte kerülte, aztán végleg otthagya az iskolát. Munkahelyén, az üzletben megmaradt, mert megszerette a boltosságot. A szülők tovább nem erőltethették a tanulást, már csak azért sem, mert lányuk férjhez ment. Keseregve meséltek zabolátlanságáról, majd a gazdaságról, munkáról beszélve adták önkéntelen magyarázatát a gyerek következetes ellenállásának.

„Hétéves volt, amikor ezerszáz négyszögöl uborkát mértek ki nekünk. Először a nagy hátikosarat félig öntöttük, mondtuk neki - keveset vigyél, ne szakítsd meg magad. - Nem - mondogatta -, ő ilyen keveset nem visz. Veszekedni kellett vele. Rá egy évre a hátikosarat teli tette. Szidtak minket a szomszédok, hogy nem szabad egy kislányt így megterhelni, de ő megmakacsolta magát, hogy elbírja ő, nem fog kétszer menni. Hát tényleg erős fizikumú lány. Tavaly is azt a rengeteg uborkát! Reggeltől estig szedtük, nagyon meleg volt, kegyetlenül süttött a nap, de nem mondta, egy szóval sem, hogy én már hazamegyek vagy itthagylak.”

Lányuk tehát a munkában kitartó, kedve van a földműveléshez. Menyecskének gazdacsaládba ment, bolti munkája mellett piacol.

A boltos és piacoló lány választása nem mindennapos a faluban. 1970-ben a lányoknak több mint a fele szakmunkástanuló, egynegyede középiskolás. 1975-ben állandósul az arány, azóta általában a lányok nyolcvan, a fiúknak pedig a kilencven százaléka tanul tovább. Volt olyan év, amikor a végzős általános iskolai osztályból mindenki jelentkezett továbbtanulásra.

Ezek az imponáló arányok nem jártak együtt az általános és szakmai műveltség hasonló mértékű gazdagodásával, mert a jelentkezők egy része abbahagyta tanulmányait - nem szerzett szakmát vagy érettségi bizonyítványt. Eleinte főleg az ipari tanulók álltak ki, hogy ösztöndíj helyett teljes fizetést kapjanak. A hetvenes évek második felétől nőtt a középiskolák követelményszintje - ugyanakkor a györki iskolában csökkent a tanítás színvonala: a huszonegy nevelő közül hét képesítés nélkül tanított. Így aztán jó néhány györki középiskolás elbukott vagy kimaradt - kellő alapismeretek híján nem bírták a fővárosi iramot... A lányok könnyebben föladták, hisz végzettségükön kevéssé múltott későbbi megélhetésük. Senki sem rosszalotta, ha tizennyolc éves korukra érettségi helyett férjet szereztek.

Azt hiszem, nem hévízgyörki különlegesség, hogy a szülők lányukat szívesebben íratják középiskolába, mint fiaikat. Őket inkább a szakmát adó technikumba vagy szakközépiskolába küldik, a fiúk közül csak a kiválók jutnak gimnáziumba. A hatvanas-hetvenes években a lányok középiskolai érettségije hasonló szerepű Hévízgyörkön, mint 1945 előtt (kispolgári körökben) a lányok polgári iskolai végzettsége. A ki nem mondott követelmény: legyen tanult a lány, hogy aztán akárkinek a felesége lehessen. A lányok iskoláztatása inkább szolgált a férjhezmenési esélyek javítására, mintsem a későbbi elhelyezkedés, megélhetés könnyítésére.

A főiskolai, egyetemi végzettség már jogot ad a családjára-asszonygazda hivatás földadására, de nem minden tanult lány él ezzel a lehetőséggel. Karrierjük többféle. Az *egyikből* feleség és gazda lesz, a diploma a fiókba kerül. A *másik* a faluban marad értelmiséginek, elfoglalja a falusi értelmiségi szervezetben-hierarchiában számára kijelölt helyet, lemond a szakmai karrierről, s alkalmanként segít a piacozó nagy famíliának. A *harmadik* út: férjjel kilépni az egyetem kapuján. Ez a férjes diplomás falun kívül telepszik le, és megkísérli, hogy mint első generációs értelmiségi, megfeleljen választott hivatásának, és beilleszkedjen értelmiségi környezetébe. A *legnehezebb sorsot* az viseli, aki a tanulás éve alatt nem talál magához való férjet, olyan párt, aki életének, pályájának segítő támasza lehetne. Ő munkájában nagyra törő, a maga lehetőségeinek fölmérésekor idealista, így aztán gyorsan kiesik faluja megmerevedett értelmiségi szervezetéből. Állandó harci készenlétben Györkön megmaradni lehetetlen, ezért indul buktatókkal teli vándorútra. Célja, hogy megelje tudásának, képzettségének, szándékainak a legmegfelelőbb munkahelyet. Bár valóságos kapcsolatait tekintve ő szakad el leginkább a falutól, mégis talán ő az egyetlen, aki - a falusi érdekkörökből kiemelkedve - tárgyilagosan érzékelni, megérteni (kutatni) képes a szülőfalujában lezajló társadalmi folyamatokat.

Az értelmiségi pályán induló fiúk életútja húsz-harminc éve a falutól független. Az általános gimnáziumot vagy szakközépiskolát végeztek lehetőleg a MÁV-nál keresnek állást. (Talán a helyi hagyományok hatása, hogy a hetvenes években középiskolába iratkozók tíz százaléka közlekedési és postaforgalmi technikumba ment.)

A szakmát tanulók sorsa szabályszerűnek mondható. A fiúk számottevő hányada csak akkor gyakorolja tanult mesterségét, ha talál a vasútnál alkalmas beosztást. Ha a vasút nem kínál ilyet, előbb hagyja el a szakmáját, mint a vasutat. A hetvenes évek óta divatosak a szolgáltató mesterségek: a festő-mázoló, a kárpitos, az asztalos, a parkettás, a burkoló, a pincér, a hentes, a pék és a különféle szerelő (autó-motor-, villany-, vízvezeték-, központifűtés-) szakmák a legnépszerűbbek. E szakmák egy része kisiparosként is gyakorolható. Évről évre gyarapszik a faluban az iparendeléssel rendelkező szerelő-szolgáltató mesterek száma.

A szakmát tanuló lányok, tanulatlan társaikhoz hasonlóan a hatvanas évek végéig kevesen kötötték le magukat egy vállalatnál. Férjhez mentek, és lehetőleg a faluban vagy a környéken kerestek munkahelyet, nem akartak mindenáron a szakmájukban elhelyezkedni. Mások „eltartottak”, azaz asszonygazdák lettek. A hetvenes évekre „kivetkőztek” a viseletből, szűk ruhában már szívesebben álltak be városi munkahelyre, lassanként az lett a rendbontó, aki „megülepedett” a faluban. Azóta meggondoltabb a pályaválasztásuk is. Olyan szakmák felé törekedtek, amelyek nem utasításra, előírásra végezhető rutinmunkák, ugyanakkor a viszonylagos önállóság nem jár különösebb egyéni felelősséggel. E feltételeknek a bolti eladó és a gyors- és gépiró szakma látszott megfelelni. E szakmák előnye még, hogy nagy a munkapiaci kereslet, s alacsony az önképzés-továbbképzés igénye. A hetvenes években a lányok ötven százaléka bolti eladónak, egynegyede pedig gyors- és gépirónak tanult. E „szolgáltató” foglalkozások gyakorlása bármikor félbehagyható és folytatható.

A fiatalok tanulása, városi munkavállalása szokásteremtő erejű. A szolgáltató-szolgáltató ifjakat követve az idősebb asszonyok is munkakönyvet váltottak - takarítónői beosztásra.

Megszűnne az asszonygazdaság intézménye? A foglalkozási adatok erre mutatnak, hiszen egyre csökken az eltartott asszonyok száma. A negyven-ötven évesek délutáni-éjszakai munkát választottak, hogy ne maradjon műveletlenül a föld, de mi lesz utódaikkal, akiknek a titkárnősködés mellett aligha jut idejük a piacra. A falura nézve legnagyobb veszteségnek a lányok „elállítása” látszik.

Nagy is a veszteség mindaddig, míg a lányokból asszonyok nem lesznek. Lányfejjel naponta megjárják a várost, majd asszonykorban, gyeses kismamaként a gazdálkodásra készítő családi-falusi környezetben a szűkös megélhetés miatt gazdálkodásra kényszerülnek. Aztán egy-két gyerekkel már nem szívesen vállalják az ingázást, s akár a hatvanas évek fiatal-asszonyai, a környék munkahelyei között válogatnak. A közelben dolgozva alkalom nyílik a gazdálkodás folytatására. (Ez az életút főként a „szolgáló” nőkre - tisztviselőkre, alacsony presztízsű szakmunkásokra, alkalmazottakra -, tehát a többségre jellemző.)

Ha a györkiek hivatalos foglalkozásait sorra vesszük, nem észlelünk semmi különösséget - majd mindenki rendelkezik tisztességes munkahellyel és a vele járó társadalmi státussal is. Vasutasok, ipari munkások, kisiparosok, tisztviselők, „egyéb” alkalmazottak lakják a falut, csak két-három tucat asszony munkakönyve jelzi, hogy lehet valamicske mezőgazdasági művelésre alkalmas föld a határban. A falu rétegzettsége és intézményeinek jellege épp olyan, mint bármelyik ingázó népességű agglomerációs településé. A tárgyilagos kép azt már nem mutatja, hogy a falu életében és létfeltételei megteremtésében az úgynevezett második gazdaság az elsőbbség.

A családi gazdaság már hatvan-hetven éve nem lehet meg külső erőforrások nélkül, így a györkiek is békésen viselhetnék e kettős érdekeltségű létformát. Csakhogy a korábbi évtizedekben a falu egészét, és nem egyes lakosait érintette a kettős kötődés. Míg a falusiak egyik fele gazda, majd tévesztet vagy eltartott lehetett, a másik fele vasutas volt - nem vezetett válsághoz e társadalmi peremhelyzet. A hetvenes-nyolcvanas években, amikor a többség egy időben (és egy személyben) szorítottak gazda- és városi munkás létre - gazdaként nem vesz róla tudomást a társadalom. A munkás- és alkalmazotti munkakör betöltése az egyén számára elismert társadalmi státust ad, a második gazdaságban való részvétel pedig megtűrt, sehol sem jegyzett foglalatosság. Ésszerű következmény, ha a felnőtt fiatal elhagyja a „törvényen kívüli” gazdaságot. A nyolcvanas évek pályafoglaló nemzedéke még nem érezheti, mekkora lesz az anyagi veszteség - családi gazdaság nélkül. Mintha a fiatalok társadalmi státus igénye kihalálásra ítélné a kisárutermelést.

A falusi kistermelés megmentésére talán elég lenne átfogó állami intézkedésekkel, törvényekkel gazdastátust teremteni. A helyi társadalmi szerkezetet legalizáló adórendszer a közélet újjászületéséhez vezethetne. A gazdálkodási tehetség társadalmi rangra emelkedése méltósággal ruházná fel a falut és lakosait. Kolosi Tamás szociológus szerint alig van esély e nyilvánosság elnyerésére - „társadalmi rendszerünkben szinte teljesen kizárt az anyagi előnyök politikai-hatalmi előnnyé való átváltása”.

A megkésett polgárosulás a második gazdaság létrejöttének történelmi okai miatt sem lehetséges. Mint Kolosi írja, e téren igen korlátozott a központi beavatkozás mozgáster. Lényegében csak az „engedem-megszorítom” jellegű döntések befolyásolják a második gazdaság működését, ennél meghatározóbb a piaci helyzet és a személyes gazdasági kényszer. A györkiek ösztönös bizalmatlansága is hatálytalanítaná a „jó szándékú” rendeleteket, vagy legalábbis nem a kitűzött célt szolgálva érvényesülnének. Történelmükből tanulva a györkiek nemigen hisznek olyan társadalmi „progresszióban”, amely a paraszt javára intézkedne.

A falut - kisárutermelésével együtt - mégis életképesnek látom, mert akár az „engedem”, akár a „megszorítom” társadalmpolitikai elve kerekedett fölül, a györkiek mindig megtalálták a módját, hogyan termeljenek tovább, milyen póttvékenységgel érdemelhetik ki az állam pártfogását vagy toleranciáját. A kiegészítő-legalizáló mesterkedések sorában a vasút az első, s ez idő szerint a gyés az utolsó.

A fiatalok találékonysága nem marad el az idősebbekétől. A kérdés csak az, hogy cselekvéseiket, választásait, családi életüket támogatja-e közösségi erkölcs.

Hévízgyörki lagzinézőben hajlamos a kívülálló azt gondolni, hogy az elmúlt húsz-harminc évben csak a ruha változott, csupán a ráncos szoknya és a földes szoba egyeduralma szűnt meg. E vélekedés oka, hogy a hetvenes-nyolcvanas években házasodó fiatal párok lakodalmi viselkedése mintaszerűen szertartásos, semmivel sem tökéletlenebb résztvevői ennek a nagyszabású falusi ünnepnek, mint anyáik, apáik lehettek. Egy györki hét végi bálon szétfoszlanak a lakodalom hangulatában teremtett messzemenő következtetések, mert ma a lakodalom itt az egyetlen alkalom, amikor a fiatal igazodni hajlandó a régi szokásokhoz. A többi györki mulatság az országban gyorsan terjedő és változékony szórakozási formák másolata. A fiatalok közötti érintkezésben sem fedezhetők fel akár csak az ötvenes-hatvanas évek engedékenyebb, tisztességet parancsoló előírásai, sőt a jelenlegi párkapcsolatokban mintha határtalanabb lenne a szabadosság, mint más urbanizált vidékeken.

A városi középkorúakhoz és idősekhez hasonlóan a falusiak is idegenkednek a divatos videodiszkótól és a fiatalok többi táncos rendezvényétől. De hiába az ellenkezés, az ifjúsági „szubkultúra” sajátos viselkedési normáival és látványos megnyilvánulásaival Hévízgyörkön is hódít, de ma még csak formai elemei nyertek meg néhány korosztályt. A szórakozás és az öltözködés - mely egy életkorhoz kötődő kultúra györki kifejeződése - múló divat a faluban. Ezt a divatteremtő kultúrát egyelőre képes legyűrni a föl vállalt (olykor csak elszenvedett) közösségi ünnep, a lakodalom. Még akkor is, ha ez a mulatság mindössze egy-két napig tart.

[VIII]
A LAKODALOM

A filmesek újabban különös falut fedeznek föl. Az indítókép mindig sátoztetős, manzárdtetős, emeletes, cifra kerítésű házsor, majd előbb-utóbb elkövetkezik a szinte kötelező montázs a menyasszonytáncról. Hévízgyörkön is forgattak már filmet, az egyik stáb története szájról szájra jár. Lagzinézésre-rögzítésre érkeztek a faluba, s a jókedvű poharazgatástól hamarosan az asztal alá kerültek. A háziak a szénapajtába cipelték az elgyengült vendégeket - a kamerával és a többi fölszereléssel együtt. Későn este ébredtek, de a pillanatnyi ijedség után megnyugodtak: a megörökítendő eseményt nem aludták át. Filmszalagra vehették a menyasszonytáncot.

Milyen véleménye lehet az „átlagnézőnek” a filmen bemutatott páváskodó házak és a menyasszonytáncért röpködő ötszáz forintosok láttán? Sokszor az, hogy a parisztokrácia országában élünk. A hajnalban vonatra vagy autóba ülő piacozó asszonyok hallgathatják egy-egy bevásárló „naccsága” megjegyzését: azért telik emeletes házra meg menyasszonytáncra, mert drágán adja a zöldséget.

Miféle szertartás hát ez a falusi lakodalom, amelyben néhány tánclépésért százakat fizetnek?

Hévízgyörkön az idősebbek emlékeznek néhány lakodalmi versre még, a szertartás menete a menyasszony-búcsúztatástól a kontyáldomásig a régi szokásokhoz igazodik, bár családonként változó. Állandó maga a mulatság, amely a közösség összetartozását reprezentálja. Minden az új pár érdekében történik. A rokonság - akár a munkában - összesegít, ki-ki tehetsége szerint járul a közösség újabb sejtjének életkezdéséhez. A lakodalmi ajándékok minden korban célirányosak voltak.

A század első felében - a hatvanas évekig - az „új asszonyok” általában ruhaneműt kaptak, kelmét szoknya- vagy blúzvarratáshoz, fejrevaló kendőket, vállkendőket, ágyhuzatokat. A ruhaneműek egész életre szóltak, hiszen a viseletben százévenként ha változik a divat. A legjobban mindig a keresztanya tett ki magáért. A szülők ruhát és bútort adtak lányukkal: a húszas években kilenc párnával a vetett ágyat és egy ötfiókos „sublódót”, a negyvenes években a sublódót két „fennállós” szekrény váltotta föl, a hatvanas évek óta egy, ma pedig két szobára való bútor dukál. Harminc esztendeje még forintosokkal fizették a menyasszonytáncát, de akkor is összejött itt egy borjú, amott a „lagos” csizma, másutt a báránybekecs ára.

A célirányosság halványul az ajándékokban, mióta a fiatalokban halványul az egyetlen gazdasági cél, a föld megművelése vagy a művelés készpénzzel kiszolgálása. Gyakran kárpótlás azért, hogy maradásra szánták magukat. Előfordult, hogy a vőlegény kilencven inget számlálhatott össze, pohárkészletek, étkezészetek gyülekeztek az új asszonyok szekrényeiben. Nőtt a jövedelem, nőtt a holmik értéke, és ma már négyszáz vendéget hívnak menyegzőbe. A hatvanas évekig azt tartották számon, hogy hány háznai vendéget kell meghívni, ma pedig azt, hogy hány személyt.

A napjainkban házasodó fiatalok közül már egyik sem hord viseletet, nem kell az új asszonynak a százvirágú kendő, a ráncos posztószoknya és a háziszöttes törülköző sem. Városi ruhában járnak, öltözetük a napi divathoz igazodik, szívesebben törölköznek frottírba.

Mi a legszükségesebb, amihez a közösség segítsége nélkül nem jutnának hozzá? A külön lakáshoz, a hideg-meleg folyóvizés és központi fűtéses városias otthonhoz. Az adomány nélkül a fiatalok a szülőkkel való „szoroskodás” helyett a fővárosi albérletet választanák, ahol kivárható lakáskérélmük állami teljesítése. És kell az autó is, amivel az országos divatot követve világot látni mennek.

A négyszáz vendég adományára szükség van, hogy felépülhessen a fiatalok háza, akár kocsis is járjon hozzá. Az ajándékok nem szeretetadományok, a rokonság nem önzetlen jótékonykodó

céllal nyúl a pénztárcájához. Egy-egy család pontosan számon tartja, hány házasulandó gyerek van a rokonságban - hova kell még vinni a minden házasodó fiatalnak kijáró ajándékul, ugyanannyit, mint az ő gyermekük kapott vagy meg fog kapni. Mert a menyasszonytáncok röpködő ötszázasok nem a multság hevében levegőbe dobott pénzek: banktánc ez, forgóalapot kölcsönöz a legéletképesebb új gazdasági egységnek.

A kölcsön akkor kamatozik igazán, ha az új pár megmarad a közösség egységsejtjének, és mint régen, munkájával törleszti. A remény erre egyre kevesebb, ezért a pénz egy része vesztegetés, más része zsarolás, amiről tudnivaló, hogy egyre többbe kerül.

Van is példa arra, hogy a fiatalok a falu, a család gazdaságában maradnak; a ház kertjében termelik a zöldséget, és az „ingyen” kapott kocsival viszik a pesti piacra. De olyan pár is van, amelyik a fogyasztói társadalom új sejtje lesz - eldobhatónak, kicserélhetőnek tartja a fényűző ajándékokat.

Vélhető, hogy éppen a tömegközlési eszközök hatására a hetvenes-nyolcvanas évek fiataljai szívesen beszélnek a nagy dínomdánom ellen. Ám a lakodalmi forgatagban látni való, hogy ők sem vetik meg a multságot, mint ahogy a menyegző anyagi-tárgyi hozományait sem.

- Én jobban kiegyeztem volna egy csendes, városias esküvővel, amire csak a szűk rokonságot hívjuk meg. De sok barátom van a faluban, akikkel gyerekkorom óta jóban vagyok. Akárhányszor hazajöttem, mindig kérdezték, mikor nőszülök már. Soknak voltam az esküvőjén, és mindegyikük a régi hagyományok szerint tartotta. Számított rá a rokonság is, készültek az én lagzimra. Ha nem rendezünk ilyen faluraszóló nagy lakodalmat, megszakadt volna a folyamat, az oda-vissza ajándékozás menete, a kölcsönös vendégeskedés. Amit édesanyámék addig vittek, annak én a felét kaptam meg, a másik részt majd a húgom lagzijára hozzák. A feleségemnek több járt, mert ő, ahogy a faluban mondják, egyes lány, ezért az ő rokonsága egyszerre törleszt az ajándékokkal - magyarázta ünnep után az ifjú férj, aki hetvenes évekbeli esküvőjekor végzős főiskolai hallgató volt.

Régi szokás Hévízgyörkön kétházás lagzit tartani: külön költségre más vendégsereg ünnepel a menyasszonyos, más a vőlegényes háznál - a főiskolás vőlegényéknél 32 000 forint jött a menyasszonytáncból, a vőlegény 45 000 forint készpénzt kapott, és hoztak még a rokonok, barátok turmixgépet, grillsütőt, tizenkét személyes reggelizőkészletet, kávékészletet, állólámpát, kristályvázát és sok egyebet. A menyasszony készpénzajándéka a menyasszonyos háznál 96 000 forint volt. A vőlegény szülei 50 000 forintot költöttek a lakodalomra.

És a rokonság? Hévízgyörkön egy középkorú házaspár együttélésének húsz esztendeje alatt körülbelül nyolc-tíz közeli rokon lagzijába hivatalos. A hetvenes években a közmegegyezés szerint a közeli rokonnak 1000 forintot és négy tál süteményt, a távolabbinak 500 forintot és három tál süteményt visznek. A zenészeknek 200 forintot adnak, a vőlegényesbokrétáért, amit minden vendég föltűzhet, szintén 200 forint jár. Ha keresztgyerek esküszik, akkor illendő a legnagyobb ajándék: 10 000 forint, tizenöt tál sütemény, öt üveg pálinka, tizenöt-húsz liter bor, három-négy kiló hús kirántva, hat élő csirke, a papnak 2-300 forint. Amikor a lakodalmas menet zeneszóval mulat az utcán, 2-300 forintot a keresztszülőktől kapnak a zenészek. Menyasszonytáncok a keresztszülő minden családtagjának le kell ültetnie pihenőre a menyasszonyt, ez körülbelül 2000 forintba kerül... Hosszúra nyúlna a felsorolás, ha valamennyi rokoni hozzájárulást és díjtételt ismertetnénk, s bajos is lenne pontos listát összeállítani, a rokonsági fok és a família gazdasági helyzete minden időben befolyásolta az ajándékozási szokásokat.

A legnagyobb terhet mindig a házasító szülők viselték és viselik ma is. Újabb felsorolás helyett lássuk egy lakodalom történetét, ahogyan azt a vőlegény szülei előkészítették és megrendezték.

A vőlegény szülei 1975. április 15-én három malacot vettek a gyöngyösi vásárban. Egy nyáron át hizlalták, etették az állatokat, sok kukoricával, moslékkal, száraz kenyérral, kevés táppal, hogy a húruk jóízű legyen. A család négyszáz személyes lakodalomra készült. Az örömanya naponta hozott valamit az üzletből, hónapokig is eltartott a bevásárlás. Vett hetven kiló rizst, két kiló borsot, két kiló pirospaprikát, lisztből nyolcvan kilót, húsz kiló túrót, öt kiló kávét, a levesbe tizenöt és a hús mellé ugyancsak tizenöt kiló tésztát, a hurkához, kolbászhoz ötszáz méter belet, a kalácsokhoz öt kiló mazsolát. A vőfély negyven asztalt és hozzá való padokat kölcsönzött, egy asztal díja húsz, egy padé öt forint volt. Hat katlan és hat hatvanliteres bogrács kellett a főzéshez. A jó ízre, a fűszerek mértékére fogadott gazdaasszony ügyelt - nyolcszáz forintért. Ő edényeket is hozott, de az kevés lett, mert csak kétszázötven személyes lagzira tart étkészletet, ezért még Gödöllőről is hozattak tányérokat, villákat, kanalakat, poharakat. Edénykölcsönzésért a gazdaasszonynak és az állami kölcsönzőnek 3382 forintot fizettek ki. A rokonok, barátok, szomszédok harmincöt tepsit adtak.

Szeptember végén kivágták az udvaron a hatalmas, húszéves diófát. Ahogy kiemelték, egy kis darab letört a házat körülfutó betonjárdából. Egy-két nap múlva csak a frissen cementezett fölt emlékeztetett a terebélyes, barátságos lombokra. Szomorú volt a ház népe, bosszús a vőlegény. Az esküvőre meghívott vendégseregnek nem elég a négyszobás családi ház. Nincs más megoldás, sátrat kell építeni az udvaron, s a diófa ágai útban voltak.

A sátorépítéshez szarufák, gerendák, tartóoszlopok szükségesek. Kevés háznál van ilyen a fészerben, mert ezeket csak lakodalmi sátorhoz lehet használni. Egy-egy család férfitagjai - akiknek atyafiságában több házasság várható - kimennek az erdőre a célra való fát irtani. Aztán később kölcsönadják a rokonoknak, barátoknak, így nem vész kárba az egyszeri fáradozás. A vőlegény szülei három háztól szállítottak sátorhoz szükséges épületfát. A ponyvát a fővárosi kölcsönzőből hozták - ezer forintért.

Egy héttel a lakodalom előtt egy tucatnyi férfi füttyszavától és kiabálásától volt hangos a vőlegényes ház udvara. Reggel nyolc-kilenc óra tájban már állogatták a kettes és egyes létrákat, rendezgették a hatalmas szögeket, ácskapcsokat - valamennyien a sátor építésén szorgoskodtak. A sátor fölállításához, akár egy lakóház építéséhez szakértelem és sok gyakorlat kell. A hatalmas ponyvának biztonságos támasztékai az oszlopok voltak, a ponyva széleit az udvart közrefogó két ház falához erősítették.

Száz segédkező asszony és férfi, rokonok, barátok, szomszédok verték fel a csendet a lakodalom előtti péntek hajnalán. Az első fontos dolog - leölni a malacokat.

Hajnali fél négy tájban a háziasszony kukoricával csalogatta ki az ólból az első áldozatot.

- Bajosan jön az ki magától, ravasz, mint a róka, ki kell azt vezetni - tanácsolják többen is. Kötelet kötnek az állat lábaira, úgy húzkodják. Öt markos férfi szorítja a földhöz, miközben a hatodik nyakon szúrja, és a háziasszony már foghatja is föl a nagy zománcos tálba a disznó vérért, amit aztán tízórára esznek meg, hagymával sütvé. A természetes kesé állat lassan feketedik a perzselő tűzben. A nagy munka díjaként máris körbejár a házi szilvórium.

- Tegnap megfogadta, hogy nem iszik pálinkát többet. Hozzatok neki egy liter tejet! - kezdődik a jókedvű ugratás. Az örömapa sem maradhat el a viccelődésben:

- Hiába neveltem, tanítottam - mutat a disznóra -, nem fogott ezen csak a piszok.

Előkerülnek a kaparókések, a műanyag súrolókefék, öten-hatan tisztítják le a megpörköltött bört. A finomabb munkát szőlőhoroló kapával végzik. A második disznó vágása gyorsabban megy, néhány perc huzakodás után tűzben szikrázik az orra, alatta zöldellik a fű.

- Úgy farolsz, mint egy menyecske - hallik a tömörülő férfiak közül. Mindahányan az állatokkal bajlódnak.

- Gyöngye ember vagy, mert izzadsz, mint a ló, mielőtt kidől a borzadából - adják egymásnak a szót, miközben széles deszkalapra fordítják az élettelen állatot. Először a nyaka alatt vágják el egy villogó késsel, majd baltával elcsapják a gerincét. Leemelik a fejét, letörlik róla a vért, aztán a hasa alja fölvtágásához készülődnek. Ketten a lábát feszítik széjjel, egy harmadik ember késsel, aztán kisbaltával hosszú hasadékot nyit, ezen át emelik ki a disznó belső részeit.

- Te a csirkét is szét tudnád szedni!

- Én egy marhát is! Melyikteket szedjem szét?!

- Olyan csúnya vagy, hogy ki sem tudlak csúfolni!

- Elhallgass már, mert letollak, mint a nadrágot!

A disznóöléshez a háziak négy böllért fogadtak, és bár javában folyik az öldöklés, még egyikőjük sem érkezett meg.

- A hentes negyed ötre ígérte, hogy jön. Öt óra, és híre sincs.

- Londoni idő szerint gondolta.

Egy negyedóra múlva megérkezik az első böllér. Kis segítséggel a hátára vesz egy fél disznót, a földolgozó asztalsorhoz igyekszik, svájcsapkás feje fölött vidáman lebeg a disznó farka. Az eddigi segítőknek jutalom jár, lekanyarítják a disznó ropogósra sült fülét, mindannyian lakmároznak belőle.

- Jó reggelt! Jó munkát! - köszönnek be az arra járók.

- Kövér lesz a beller farka! Ezt kell ilyenkor mondani! - hangzik egy kiáltás az ólak felől.

Az udvaron a hátsó sátor alatt három tűzhelyen pattog a tűz, fűtik a katlanokat is, negyven-négy centis piros fődök alatt lobog a forró víz. A fűrészbakra fateknőt illesztettek, abban tisztítják a belet.

A hentesek munkájában a fogadott gazdaasszony is részt vesz. Az ő utasítása szerint különítik el a pecsenyének és a kolbásznak való húst.

A baromfihoz az asszonyok értenek jobban. Ők forrázták, kopasztották az ötven pár ajándék baromfit, külön tálba tették a tyúkokat és a csirkéket. Ők töltötték a hurkát, sütötték a zsír-szalonnát, tisztították a zöldséget, nyújtották a rétestésztát. Az egyik zugban fehér macska lesett a hulladékokra.

Ebédre a tyúkok lábából meg a disznócsülkökből kaparóleves volt, azután körömpörkölt, sült csirkevére hagymával és savanyúkáposztával. Az asszonyok édes, a férfiak erős pálinkát ittak. Délután a nyers és kész ételekkel megrakott asztaloktól távol a vőlegény és barátai vidám legénybúcsút ültek. A tízhektónyi sörből megcsapolták az első hordót. Éjjel egy órakor tértek nyugovóra. Csak hárman maradtak az udvaron, hogy vigyázzanak a friss húsokra, hogy elhajtsák a macskákat.

A kéthektónyi tavalyi bor, amit saját termésű kadarka szőlőből sajtoltak, érintetlenül várta a lakodalom napját.

Szombaton hajnalban az egyik szomszédasszony gyújtotta be a katlanokat. Három asszony a pékségben őrködött a hurkasütésnél: a másfél méter hosszú tepsikből mély fazekakba szedték, ami már pirosra sült. A tizenkét nagy és az ötven kisebb kalácsot már előző nap megsütötték. Fél tizenkettőkor érkezett meg a rezesbanda a harmadik faluból - az örömszülők 4200 forintért fogadták meg őket. Először a vőlegényes ház csukott kapuja előtt zenéltek, elsőnek a himnuszt fújták el. Ezután rövid dallal - a vőfély vezényletével - hívták elő a háziakat. Az örömanya egy pálinkával töltött, nemzetiszín pántlikával ékesített üveget és száz forintot adott a dudásoknak. A banda viszonzásul az örömanya nótájába kezdett. Néhány falatot ettek a szíves kínálásra, de máris indultak tovább, hogy elhozzák a vőlegény keresztanyját. Ott is csak kurta vendéglésre futotta. A vőlegénytortával, ajándékokkal és sok-sok rokonnal visszatért a menet a vőlegényes házhoz. Az örömanya köszöntötte a násznépet, a nyoszolyóasszonyt; megölelgették, megcsókoltgatták egymást, és bementek a házba. Akik nem fértek, azoknak az udvaron tálalták az esküvői ebédet; ragulevest, lacipecsenyét pirosra sült krumplival, hurkát meg túrós és mákos rétest.

Délután három órakor találkozott a menyasszony és a vőlegény a művelődési ház előtt. A két násznép együtt hallgatta meg a tanácsstítkár rokon hivatalos hangú beszédét. Az egyik helyi pedagógus harmóniumon játszott, majd az ünnepi viseletbe öltözött asszonykórus népdalokkal, az iskolások versekkel, az úttörők virágcsokorral köszöntötték az új házaspárt. A műsor után két üveg pezsgőt bontottak az örömszülőknek. A szokásos gratulációk után elindult a menet a menyasszonyos házhoz.

Fél kilométer lehet az út a művelődési ház és a menyasszony otthona között. Lassan halad a násznép. Külön megy a menyasszony és a vőlegény vendégsége, a kíséret is két zenekar.

Versenyt muzsikálnak a zenészek. Mindenki a maga nótáját akarja. Zöldellik, kékellik a dudások, gitárosok homloka a tíz- meg húszforintosoktól, a hegedűvonót egy-egy pillanatra lefékezik a lószőr közé csúsztatott pirosasú százasok. Az arra járó autósok néhányat túlkölnék, aztán beletörődve megfordulnak, hogy szabad utat keressenek. A férfiak magasra emelt karral táncolnak, dobognak, hujogatnak, az asszony nép inkább csak nótázva sétál.

A menyasszonyos násznép megy elöl. A házba érve betámasztják a zöld kaput, s elbújtatják a menyasszonyt. A vőlegény serege az utcán éneкли, hogy „Nyisd ki babám az ajtót...” Három nótáisméltés után kitérül a kapu. A násznagy kérő szavára kerül elő a menyasszony, akinek a vőlegény keresztanyja ötszáz forintért - jelképesen - megveszi a menyasszonyágyat. A menyasszony megajándékozta a vőlegény közeli rokonait. A vendégsereg folytatja az utcán elkezdett mulatozást. A ponyvával fedett udvaron most mindkét ház vendégei táncolnak. Csárdást pengetnek a tornác előtti dobogón a sötét öltönyös gitárosok.

Az ezerráncú szoknyák pörgés közben össze-összecsapnak. A krepp-papiros villanykörték fényében világítanak a fehér és rózsaszín brokátblúzok. Tarka girlandok tekerednek alá a szürke vászonmennyezetről. Elhallgat a zene. A bősoknyás asszonyok csoportba gyülekezve várják a folytatást, pihegve kötik fel az ünnepi delénkendőt. A férjek külön szigeteket alkotnak. Egy-egy sarokban jerseybe öltözött, horgolt stólás lányok beszélgetnek táncosukkal. Aztán ismét megszólalnak a gitárok. A tizen-huszonéves lányok ugyanazzal a fiúval sékelnek tovább, a viseletes középkorú asszonyok igen kapósak, párt váltva folytatják a csárdást.

Az egyidős asszonyok összefogódkodnak, s a szünetben széles jókedvvel énekelnek, virágos szoknyájuk ringatózik a lassú körtánc ütemére: „Kis ház ablakán barna legény bekopogtat, gyere ki galambom, megölellek, megcsókollak, nem, nem, nem megyek, fölébred az édesanyám, lánynak az ölelés tilos este kilenc után.” Néhány férfi tér vissza az alkalmi sötétségből,

és megbontja a lassú csárdást járó kört. Fokozódik az iram: „Hajnal hasad, csillag ragyog, mégis a lagziban vagyok, jaj istenem, de szégyenlem, hogy reggel kell hazamennem, hazamegyek babám, hazamegyek babám, hazamegyek, kialuszom magamat.”

A pihenők, nézelődők lábujja gémberedni kezd a cipőben. Elmúlt már a szüret ideje, és ahogyan halad az este, csípősebbre, hidegre válik az októberi levegő. Kisebb társaságok behúzódnak a házba, melegednek a konyhai gáztűzhelynél. A táncosok nem fáradnak. A szünetekben a műszál pruszlikos női hátakat ujjatlan báránybekecsek melegítik, az asszonyok összefonott karral préselik derekukra a sárgásfehér szőrmét. A menyasszony nem táncol, dideregve gubbaszt a főasztalnál.

A vőfély rekedten kiabál, mondaná a verset, de a gitárosok és a sátor másik végében ácsorgó fiatalok nem figyelnek rá, pedig most következik a menyasszony-búcsúztatás. Az ifjú pár is vár a csöndre, közrefogja őket a rokonság. Villannak a fotósok lámpái. A vőfély kezében piros jonatánalma, közepéből egy szál rozmaring ágaskodik. A gitárzenekar éles pengetéssel parancsol figyelmet, és a vőfély már mondja is: „Messzi földön jártam, igen elfáradtam, Törökország földjéről piros almát hoztam. Közben a nagy hó leesett, azt gondoltam, tán vissza se jöhetek. Mégis visszajöttem e szép szombati napra. Nem drága az alma, csak száz forint darabja.” Gitárhangra búcsúzkodik a menyasszony a rokonoktól, a barátoktól. A hangfal szerteszórja a dalt: „Az én jó apámnál nincs jobb a világon”-nál az apa, az „Édesanyám, te jó asszony”-nál az anya nyakába borul a menyasszony, majd a vőfély verse a nagyszülőkhöz küldi, aztán sorba a többi rokonhoz.

A menyasszony-búcsúztatás után útra kel a násznép, a vőlegényes háztól érkező rezesbanda vezeti a menetet. A gitárosok a menyasszonyos ház vendégeit szórakoztatják. Ők itt vacsoráznak, mulatnak, amíg kedvük tartja.

A keskeny, sötét utcát betölti a víg nép. Tízen-tizenöten kapaszkodnak egy sorban össze. A zene és az éneklés egy-egy pillanatra elszakad egymástól, váltakoznak a nóták. A menet eleje nem mindig hallja, mit énekelnek az utca végén. A keresztanya a menyasszony mellett egy kerek tálon egyensúlyozza a menyasszonytortát. Már félórája, hogy elindultak, mikor a keresztanya eltűnik, fehér kardigánt hoz a keresztlányának. Egyre csípősebb a hideg. Az éneklők a közlő telet idézik: „Csörög a kocsi a fagyon, szeretem én a bort nagyon, feleségem tanúságom, hogy én a bort nem utálom.” A férfiak meglóbálják a komaasszonyos üvegeket, egyet-egyet húznak a borból, és a következő dallal megint a lakodalomban járnak: „Mikor a menyasszonyt fektetni viszik, akkor a vőlegényt melléje teszik, hej párta, párta, gyöngyöskoszorú, szögre van akasztva a hármás hajfonó.”

„Isten hozott, kedves vendég” - világítják a köszöntőt a kapu fölött a színes lámpák. A vőlegényes ház sátra tágasabb, mégsem látszik kisebbnek a sokaság. A rezesbanda az udvarral határos szomszéd ház falához áll fel a dobogóra. A násznép betáncol a tágra nyitott zöld kapun át. A tornácról elégedetten szemlélik az örömszülők a vidám vendégeket, az újonnan érkezők köszöntésére sietnek. A viseletes asszonyok most hiányoznak, hazamentek átöltözni. Nem illik ugyanabban a szoknyában mulatni késő este, amiben a lakodalom kezdetén voltak. Alig fél óra múltán mindegyikük visszatér.

A frissen meszelt garázs bejáratához kisebb asztalt állítottak, mögé két férfi ült egy kendővel kibélelt zománcozott tállal. A muzikusok leteszik a hangszereket, szétszélednek a táncolók. Az asztal körül mindenki várakozik, asszonyok többszörös sorfala keríti be a két férfit, középen egy kis tisztás marad. Az asszonyok kezüket a hasukon összekulesolják, papírpénzt szorongatnak. A csöndes beszélgetéseket szakítja meg a vőfély kiáltása: Eladó a menyasszony! A kiáltás után megszólal a hegedű, s a folytonosan ismétlődő rövid dallam tölti be

a sátrat: „Enyém a menyasszony, senkinek sincs pénze, akinek van pénze, nyúljon a zsebébe...” Az első tánc a vőfélyé. Néhány forduló után már pénz repül a tálba, és új vevő karján forog a menyasszony.

A rezesbanda kíséri a hegedűszólót, a menyasszonyt kézzől kézre adják. Gyűlik a pénz, adnak tíz- meg ötszáz forintost is, ki hogy osztja be a célra szánt összeget. A báméskodó hátsó sorok meg-meglódnak. A kör szűkül. Hiába kiabál a ceremóniamester: helyet, levegőt a menyasszonynak! Egy megtermett férfi fizet be, széles vállával, kitolt könyökével lökdösi hátrébb az első sorokat. A pénzdombra rá-rátenyerelnek a bankóvigyázók. Néha egyszerre többen is dobnak a tálba, ilyenkor körtáncba állnak a menyasszonnyal. A jövődő anyós asszonybarátnéi tízen fogják közre, s amelyikük éppen ellépdel a tál mellett, megváltja a következő kört. Fárad a menyasszony. A lélegzetvételnél szünetben kólát kér. Fél perc múlva ismét szól a zene - „Enyém a menyasszony, senkinek sincs pénze...”, háromszázért kezdődik újra a tánc.

Olykor körjátéknak tűnik a menyasszonyvásár. Férfi alig van a fizetők között. Asszonyok, kamaszfiúk, óvodások a táncra kérők. A férfiak borozgatnak. Legtöbbjét az sem érdekli, mennyit ad ki a feleség a családi kasszából a táncra. A menyasszony rövid pihenőjéért egyszer-számra nőrokonai teszik le a pénzt. Az egyik szünetben rekedten kér egy pohár szódavizet. Egy nő a menyasszonypénzből váltja föl az ötszáz forintost, és tovább táncoltat.

Nem fogynak a táncra jelentkezők, és mind gyorsabban forognak. Negyven perc telt el a vőfély kikiáltása óta. Akik eleinte ültették a menyasszonyt, már azok sem kíméletesek. Mindenki részese akar lenni a nagy eseménynek. Aztán megjelenik a ház tornácán a vőlegény, szalad a párja felé. Egy kaucsukbabát dob a pénzhalom tetejére, ezzel vet véget a vásárnak. Az ifjú pár, a két keresztanya és a két keresztapa a tállal együtt eltűnik a forgatagból. Az egyik szobában számolják a pénzt.

A sátorban újult kedvvel, lendülettel folytatódik a tánc - immár az új pár nélkül. A gyerekek is fogják egymás derekát, utánozzák a felnőtteket. Szűkül a pörgésre való hely. Hordják be a sátorba az asztalokat, negyvenet igazítanak sorokba. A fehér abroszokra nejlonterítő kerül. A fajansztányérok karimájukkal lefelé fordítva várják az aranylós húslevest. Ismét szerepe van a vőfélynak, minden fogáshoz verset mond. Hozzák a tyúklevest, a főtt húst ecetes káposztával, a sült csirkét szarvacskatésztával. A húsos tálak közt kadarka piroslik a komaasszonyos üvegekben. Végül gazdagon megrakják az asztalt tortával, süteményekkel. Ebéd közben maskarást, szakácsnőnek öltözött bepólyált kezű legényt vezet elő a vőfély sajnálkozva. A vendégsereg kalapba dobálja az orvosságra valót.

Négyszáz vendég vacsorázik a ponyva alatt, tízen-húszan a kapun kívül. Ilyenkor illendő megkínálni a kerítésnél ácsorgó lagzinézőket is. Ők az ablakpárkányon teritenek maguknak. Számon tartják a faluban, kinél hány lagzinéző volt, és hogyan vendégelték őket.

Két órával múltott éjfél. Fáradnak a táncolók. Ölelkező, dalolható csoportok alakulnak. Mindenki a kontyáldomásra vár. Piros-fehér pettyes ruhában jön a menyasszony, e pillanattól már „új asszony”. Vőlegénye, az „új ember” kíséri. A zenekar menyecskeköszöntő dalt játszik: „Sarkon forgós kismenyecske vagyok én, kinek csók kell, jöjjön ide, adok én...” Az új házaspár egy verset táncol, majd az új ember egy-egy fordulóra átadja a feleségét a vendégeknek. Míg a dudások alkalmi dalokat fújnak, a menyecske édes pálinkával kínálgatja az asszonyokat, az ifjú férj erős pálinkával a férfiakat. Apródonként megisszák a kontyáldomást. A fehér kötényesek a pálinka mellé fől szolgálgják a második vacsorát: sült kolbászt, utána kávét. Az új pár a menyasszonyos házhoz indul, hogy az ottani vendégeknek is bemutatkozzon.

Hazafelé szállingózik a násznép. Reggel kilenc órakor húzzák a zenészek az utolsó nótát.

Delet harangoznak. Bontják a lakodalmas sátrat. Egy nagy csapat kisgyerek, vannak talán százan is, frissen, kipihenten kapdossák a libegő kreppszalagokat, a színes, kigyózó papírokat. Versenyeznek, ki gyűjt többet, melyikük szed tarkább csokrot. Egy szőke copfos kislány, talán még iskolába sem jár, édesanyját kérleli, vigyék haza a zsákmányát. Az anyja hátikosarába gyűri a cifraságokat - a kölcsönből visszaadott tepsi és az ebédre kapott csirkehús mellé.

IRODALOM

- Abella Miklós: Néhány adat a gödöllői járás településének 1720-tól napjainkig tartó fejlődéséhez. Bp. 1955.
- Balázs Éva: Jobbágylevelek. Bp. 1953.
- Bartók János: I. Podmaniczky János gazdálkodása 1719-től 1734-ig terjedő időben. (Kézirat)
- Bazan István: A hévízgyörki Dózsa György mezőgazdasági termelősövetkezet története. 1950-1972. Hévízgyörk, 1972. (Kézirat.)
- Bél Mátyás Pest megyéről. Pest megyei múzeumi füzetek X. Szerkesztette Ikvai Nándor. Szentendre, 1977.
- Borovszky Samu: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. Országos Monográfia Társaság. Bp. 1910.
- Buda Béla-Szilágyi Vilmos: Párvalasztás. Gondolat, Bp. 1974.
- Erdei Ferenc: Futóhomok. Athenaeum. Második kiadás. Bp. é. n.
- Erdei Ferenc: Parasztok. Akadémia. Bp. 1973.
- Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára... Pest 1851.
- Fercsik Erzsébet: Hévízgyörk ragadványnevei. Jelentkezünk. Szombathely, 1974.
- Földvály László: Adalékok a dunamelléki ev. ref. egyházkerület történetéhez. Bp. 1898.
- Galgóczy Károly: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye monográphiája. 1877.
- Gunst Péter: Az agrárfejlődés és a parasztság regionális típusai Európában. (Különös tekintettel Kelet-Európára.) Paraszti társadalom és műveltség a 18-20. században. Faluk I. Budapest-Szolnok, 1974.
- Horváth István: Gödöllő a felszabadítástól II. Józsefig. Szeged, 1941.
- Jakus Lajos: Galga völgyi iskolák és tanítók a 19. század végéig. Múzeumi füzetek 11. Szerkesztette Asztalos István.
- Káldi-Nagy Gyula: A budai szandzsák 1559. évi összeírása. Pest megye múltjából III. Pest megyei Levéltár. Bp. 1977
- Kiss Lajos: A szegény ember élete. 3. kiadás. Gondolat, 1981.
- Kolosi Tamás: A strukturális viszonyok körvonalai. Valóság, 1982/11.
- dr. Kós Károly: Tájak, falvak, hagyományok. Kriterion. Bukarest, 1976.
- Magyarországi gazdacímtár: Szerkesztette Rubinek Gyula. Bp. 1911.
- Magyarország történeti demográfiája. Szerkesztette Kovacsics József. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp. 1963.
- Makkai László: Pest megye története. Pest megye műemlékei. I. Akadémia. Bp. 1958.
- Márkus István: Az utóparasztság arcképéhez. Szociológia. 1973/1.
- A mezőgazdasági kistermelés helyzete és jövője. Szerkesztette Varga Gyula. Mezőgazdasági Kiadó. Bp. 1979.

- Molnár János: Faluszociológiai vizsgálatok Galgahévízen, 1970. (Kézirat)
- Morvay Judit: Asszonyok a nagycsaládban. Magvető. Bp. 1956.
- Pach Zsigmond Pál: Az eredeti tőkefelhalmozás gyarmati korlátai Magyarországon 1848 előtt. Bp. 1950.
- Palóckutatás. Módszertani közlemények I. Eger, 1968.
- Pest megye múltjából. I. Pest megyei Tanács, Bp. 1965.
- Schneller Károly: Születési arány és vallásfelekezet. Pécs, 1923.
- Schram Ferenc: Turai népszokások. Pest megyei múzeumi füzetek. Szentendre, 1972.
- Tagányi Károly: A földközösség története Magyarországon. Az ősi társadalom magyar kutatói. Gondolat. Bp. 1977.
- Tárkány Szűcs Ernő: Magyar jogi népszokások. Gondolat. Bp. 1981.
- Tessedik Sámuel önéletírása. Pest, 1873. Hasonmás kiadás. Bp. 1976.
- Varga János: A földközösség. Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon. 1711-1790. Akadémia. Bp. 1952.
- Vörös Károly: A parasztság változása a XIX. században. Ethnographia. 1977/1.
- Wellmann Imre: Mezőgazdaság-történetünk új útjai. Domanovszky Emlékkönyv. Bp. 1937.
- Wellmann Imre: A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása, különös tekintettel az 1770-1815. esztendőkre. Bp. 1933
- Wellmann Imre: A parasztnép sorsa Pest megyében kétszáz évvel ezelőtt tulajdon vallo-másainak tükrében. Magyar Mezőgazdasági Múzeum. Bp. 1967.
- Wellmann Imre: Pest megye viszálya Pest városával piacra vitt termelvények körül az 1730-as években. Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei. Bp. 1965-66.
- Závodszy Levente: A Grassalkovichok. Bp. 1931.

A könyvemhez nyújtott segítséget köszönöm Bartos Tibornak, Asztalos Istvánnak, Polónyi Péternek és Detre Jánosnak, valamint a könyvben szereplő Fercsik Mihálynak, az asszonykórus tagjainak és vezetőjének.